

MONCRAPA (02)

MONOGRAFIES DE LA CÀTEDRA ROSES D'ARQUEOLOGIA
I PATRIMONI ARQUEOLÒGIC

AMPHORAE FROM THE CITADEL OF ROSES (HIGH EMPIRE, LOW EMPIRE AND LATE ANTIQUITY)

LES ÀMFORES DE LA CIUTADELLA DE ROSES
(ALT IMPERI, BAIX IMPERI I ANTIGUITAT TARDANA)

MARC BOUZAS, JOSEP CASAS, JOSEP MARIA NOLLA

**AMPHORAE FROM THE CITADEL OF ROSES
(HIGH EMPIRE, LOW EMPIRE AND LATE ANTIQUITY)**
LES ÀMFORES DE LA CIUTADELLA DE ROSES
(ALT IMPERI, BAIX IMPERI I ANTIGUITAT TARDANA)

Dades CIP recomanades per la Biblioteca de la UdG

CIP 904(467.13)BOU

Bouzas Sabater, Marc, 1992- autor

Amphorae from the citadel of Roses (High Empire, Low Empire and Late Antiquity) = Les Àmfores de la Ciutadella de Roses (Alt Imperi, Baix Imperi i Antiquitat tardana) / Marc Bouzas, Josep Casas, Josep Maria Nolla. – Girona : Documenta Universitaria : Oficina Edicions UdG, 2025. – 1 recurs en línia (217 pàgines) : il·lustracions, mapes, gràfics. – Descripció del recurs: 2 juny 2025
ISBN 978-84-9984-687-3 (Documenta Universitaria). ISBN 978-84-8458-721-7 (Oficina Edicions UdG)

I. Casas i Genover, Josep, autor II. Nolla, Josep M. (Josep Maria), 1949- autor 1. Ciutadella de Roses (Roses : Jaciment arqueològic) 2. Àmfores – Catalunya – Roses 3. Roses (Catalunya) – Arqueologia 4. Llibres electrònics

CIP 904(467.13)BOU

Moncrapa - 02

© Universitat de Girona, Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

© Continguts i figures / **Content and figures**: els autors / **the authors**

© Il·lustració de la coberta / **Cover illustration**: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

Equip editorial i instruccions per als autors i política editorial

/ **Editorial team and instructions for authors and editorial policy**:

www.documentauniversitaria.media/

Contacte / **Contact**:

Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic

cat.rosesarqueologia@udg.edu

Universitat de Girona

Plaça Ferrater Mora, 1

17071 Girona

Tel. 972 45 82 90

ISBN Documenta Universitaria: 978-84-9984-687-3

ISBN Oficina Edicions UdG: 978-84-8458-721-7

DOI: [10.33115/b/9788499846873](https://doi.org/10.33115/b/9788499846873)

Universitat de Girona
Càtedra Roses d'Arqueologia
i Patrimoni Arqueològic

Ajuntament de Roses
www.roses.cat

Fundació Girona
Regió de Coneixement

Universitat de Girona
Diputació de Girona
Ajuntament de Girona
Consell Social de la UdG
Cambra de Comerç

L'estudi forma part del Projecte quadriennal de recerca finançat per la Generalitat de Catalunya

«Urbanisme, poblament i conflicte en època medieval i moderna. La vila de Roses com a paradigma.»

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Girona, 2025

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes —llevat que s'indiqui el contrari— a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial (BY-NC) v.4.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font i que no en feu un ús comercial. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.ca>

ÍNDEX

PRIMERA PART. Les excavacions de roses	6
Propòsit inicial.....	7
La gènesi del treball.....	9
Característiques i procedència d'aquest material.....	12
Resum de les gairebé trenta campanyes d'excavació.....	16
Què més ens diuen els diaris oficials d'excavació?.....	20
 SEGONA PART. Les àmfores	 23
Catàleg.....	24
Les àmfores estudiades. Presentació del material.....	133
 TERCERA PART. Conclusions	 162
Sobre les àmfores de la ciutadella de Roses.....	163
El port de Roses en els diferents moments.....	181
Àmfores de salaons.....	186
I les Almagro 50?.....	187
Paper de les G-4, majoritàriament autòctones.....	188
Àmfores utilitzades com a sepulcre.....	190
L'«Edifici A» (sector G). Dades noves i propostes diferents.....	195
 Bibliografia	 206

Cal agrair a Maria Aurora Martín, que fou directora del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques, el suport i l'ajuda, impagable dispensada, aleshores i més endavant. També a tots aquells que participaren en les campanyes d'excavació entre 1976 i 1985. A l'actual direcció del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona, Dr. Ramon Buxó i a J. M. Llorens, l'ajuda dispensada. Al Dr. Lluís Palahí, de la Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, que hauria de sortir en crèdits majors.

Si no s'assenyala convenientment al lloc que correspon, les il·lustracions i les fotografies són nostres (M. B., J. C. i J. M. N.).

Els materials estudiats porten cada un d'ells, un número correlatiu de l'u endavant que permet la seva localització al catàleg en tot moment.

PRIMERA PART

LES EXCAVACIONES DE ROSES

PROPÒSIT INICIAL

La història de la recerca arqueològica a Roses és llarga i complicada, plena de vacil·lacions, d'aturades, d'intensos moments de perill que feien pensar en la desaparició física d'un conjunt que s'acabava de declarar monument historicoartístic (fig. 1.1). I, tanmateix, a partir de 1945, amb més o menys continuïtat i dedicació, les campanyes d'excavació, de neteja, de consolidació, de diferent intensitat i durada, han estat una constant (fig. 1.2). Aquells treballs permeteren recuperar una quantitat extraordinària de material arqueològic que, per diverses raons, no fou publicat o només ho ha estat puntualment, i que estava en perill de romandre en els llims pels segles dels segles.

Figura 1.1. Situació de Roses, una entitat demogràfica de segon nivell, un *vicus*, versemblantment, que formava part jurídica de la *ciuitas* emporitana.

Aquesta publicació que teniu a les mans enceta una nova col·lecció que pretén omplir aquest buit i proporcionar a investigadors, erudits i interessats un cúmul de dades que, d'altra manera, es perdrien per sempre. Era poc probable que, des de fora, algú s'interessés per estudiar unes excavacions antigues, moltes de les quals, poc o mal documentades. Una part d'aquest material ceràmic és el pinyol de l'estudi que us presentem, tot incorporant-hi materials, publicats o no, procedents d'intervencions més recents, en aquest cas, recuperades en el marc d'excavacions programades i metodològicament més segures, amb una àmplia documentació a l'abast (diaris,

fitxes, planimetria, fotografies...) que, per diverses raons, romanien, en bona part, inèdites. Aquests objectes, més ben contextualitzats, hauran de constituir l'eix central de l'estudi entorn del qual poder anar situant aquells materials recuperats en les velles campanyes quan la metodologia del treball de camp era ben diferent i, sovint, clarament insuficient. No oblidéssim pas, perquè és determinant, que durant uns anys el que convenia, el que calia per damunt de cap altra cosa era demostrar l'existència de vestigis, de posar davant d'un observador imparcial la realitat d'un potent jaciment arqueològic extensíssim (tant com tota la ciutadella i més enllà).

Figura 1.2. Ciutadella de Roses.
Planta general actualitzada fins al
2024 (Càtedra Roses d'Arqueologia i
Patrimoni Arqueològic. Ajuntament
de Roses i Universitat de Girona).

LA GÈNESI DEL TREBALL

Aquest projecte té, al seu darrere, una història que convé referir breument. Quan després de la inesperada i traumàtica mort del director del Servei Tècnic d'Investigacions Arqueològiques de la Diputació de Girona (a partir d'ara, STIA), durant la tardor de 1974, accedí a la direcció d'aquella institució Maria Aurora Martín i Ortega, que hagué de fer-se càrrec —entre moltes altres coses— de les excavacions que aquella institució duia a terme a Roses, a la ciutadella, ja feia uns quants anys (la divuitena campanya s'executà, precisament, durant la tardor de 1974). Era, tot i no ser, aleshores, de propietat pública, un lloc on convenia continuar excavant pel valor intrínsec del jaciment i per la seva delicada situació jurídica que continuava essent, en molts aspectes, prou feble. L'any 1974, després del trasbals, i l'any següent, s'excavà —i no podia ser de cap altra manera— seguint la dinàmica i la manera de fer de l'etapa anterior. Els temps, però, havien canviat. Un jaciment imponent, complex, múltiple i extensíssim, exigia tota una altra manera d'intervenir-hi. Calia prendre determinis en benefici d'un treball globalment més eficient.

L'any 1975, la directora del STIA va contactar amb F. J. Nieto i amb un de nosaltres que concentràvem els nostres interessos preferentment en l'arqueologia d'època romana i que havíem après l'ofici a Empúries. Convé recordar que el STIA, a conseqüència del daltabaix de 1974, fou reestructurat amb la incorporació de dos nous tècnics superiors, dos arqueòlegs, que cobrien, respectivament, la prehistòria més profunda i la més recent. Més enllà, món ibèric i colonitzacions, quedava sota el control de la directora, experta en aquelles matèries. La Roses colonial, *Rhode*, era, doncs, un camp de gran interès per aquella institució científica. El problema, però, eren els imponents vestigis tardoromans que, precisament en aquells anys, eren l'objecte central de la recerca i que quedaven més enllà de l'interès dels tècnics del STIA, però que, de cap de les maneres, es podien obviar.

Amb tota la generositat del món, Aurora Martín va oferir a F. J. Nieto i a Josep M. Nolla, la possibilitat de dirigir a anys vista les excavacions del que, més endavant, s'ha anomenat «Edifici A», un conjunt enorme que encara no som capaços d'entendre i d'explicar tan bé com voldríem. A partir d'aquell moment (1976) hi hagué dues excavacions simultànies al solar de la ciutadella; una centrada en l'anomenat «Barri Hel·lenístic», l'exemple regular de la vella *polis*, i l'altra, al gran edifici prop de l'antiga platja, amb una notabilíssima fase baix-imperial i tardoantiga.

Què les dinàmiques havien canviat, n'és prova fefaent la publicació d'una monografia (Martín, Nieto i Nolla, 1979) que presentava al món acadèmic les campanyes recentíssimes efectuades al jaciment el 1976 i el 1977, que, entre altres objectius, pretenia esdevenir trampolí d'una nova etapa de la recerca arqueològica a la ciutadella.

Fou en aquells moments d'eufòria que va néixer la idea de redactar un seguit de monografies sobre el jaciment, que servissin de base, de plataforma de sortida, dels nous plantejaments, on s'analitzarien i es presentarien per tipus ben definits (àmfores, ceràmica de vernís negre, llànties, africanes, ferros, bronzes...), els vestigis de la cultura material, molt rics, recuperats durant més de vint anys de treball de camp. S'intuïa com una manera digna d'aprofitar una feinada immensa que, si no era així, quedaria oblidada als magatzems i una manera eficient d'entendre i d'explicar una complexíssima estació arqueològica.

Era, no cal dir-ho, un treball d'equip, de llarg abast, on calia la implicació d'uns quants arqueòlegs que formaven part dels grups que, d'ençà de 1976, treballaven al jaciment (fig. 1.3).

Figura 1.3. Ciutadella de Roses. Treballs d'excavació a l'«Edifici A», habitació G-V, durant la campanya 21, de 1979.

Entorn de 1980 i durant uns quants mesos procedírem a revisar, una darrere l'altra, totes les caixes on es desava aquell material, en el fons del STIA, aleshores en els baixos de la Casa de Cultura de Girona. Eren entorn d'un miler i, en general, de dimensions considerables. Cada una portava, en etiqueta ben visible, el lloc de procedència, la referència al sondeig i estrat, l'any i campanya (per exemple: *cala G-IV, estrat II, dissetena campanya, 1975*). Calia mirar-les totes detalladament, fer-ne un inventari general, remarcant, si convenia, algun detall significatiu, i dibuixar tot el material que oferia forma o tenia interès per alguna altra raó (segells, marques, grafits...). Es van aplegar milers de dibuixos agrupats per tipus en cada un dels quals s'anotava la caixa de procedència i una descripció de les peculiaritats de l'objecte. Aquella feina fou feta per Josep Casas i Josep M. Nolla.

Tots aquells esforços, mai endebades, quedaren, finalment, desats al calaix. Les circumstàncies de la carrera de cada un de nosaltres, altres interessos més immediats, un dia a dia cada vegada més complex, deixaren en l'oblit aquell conjunt tan valuós, molt treballat, però que exigia, encara, tornar-hi i confrontar-lo per fer-lo publicable. Ara el recuperem i el publiquem tot afegint-hi les troballes efectuades a l'«Edifici A» a partir de les excavacions regulars efectuades entre 1976 i 1985, quan, aquells treballs es donaren per acabats. Aquelles excavacions només han estat

publicades parcialment o de manera puntual. Es tracta d'un material excel·lent, ben referenciat, amb tota la documentació complementària a l'abast dels investigadors (diaris, fitxes, planimetria, fotografia...), en l'arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona, a Pedret. És, no caldria dir-ho, un material llaminer, utilíssim, que incorporem a aquest estudi i que servirà per a conèixer millor el sector G d'aquell immens conjunt.

Ens sembla convenient recordar, per contextualitzar els grans canvis de la pràctica arqueològica d'aquells anys en el treball de camp, que el mètode de registre que anomenem «Harris» i la utilització dels diagrames, avui dia d'ús global en l'arqueologia peninsular, entrà, en aquest país nostre, l'any 1979, a través d'arqueòlegs britànics que participaren en les excavacions de la vil·la romana de Vilauba (Camós, Pla de l'Estany). L'any següent, el mes de juliol de 1980, s'utilitzà, a la ciutadella de Roses, tot explorant la cambra G-VII i G-VIII de l'«Edifici A», la primera fitxa d'excavació autòctona feta servir en aquest país. El mes de setembre següent s'incorporava al sistema de registre oficial dels treballs de Vilauba.

CARACTERÍSTIQUES I PROCEDÈNCIA D'AQUEST MATERIAL

Ja hem avançat, un xic per sobre, les peculiaritats i procedència del material amfòric que és l'objecte central d'aquesta monografia. Tot seguit, ho presentem amb més detall al lector.

El conjunt més nombrós procedeix de les velles campanyes d'excavació (1946, puntualment, i de 1958 a 1975) de les quals, més endavant, en donarem algunes indicacions. No representa cap problema situar amb precisió, la procedència d'un objecte que es conservava amb els altres recuperats en un mateix lloc i en una mateixa campanya, dins d'una caixa que portava, ben visible, la referència en una etiqueta ben fixada (fig. 1.4).

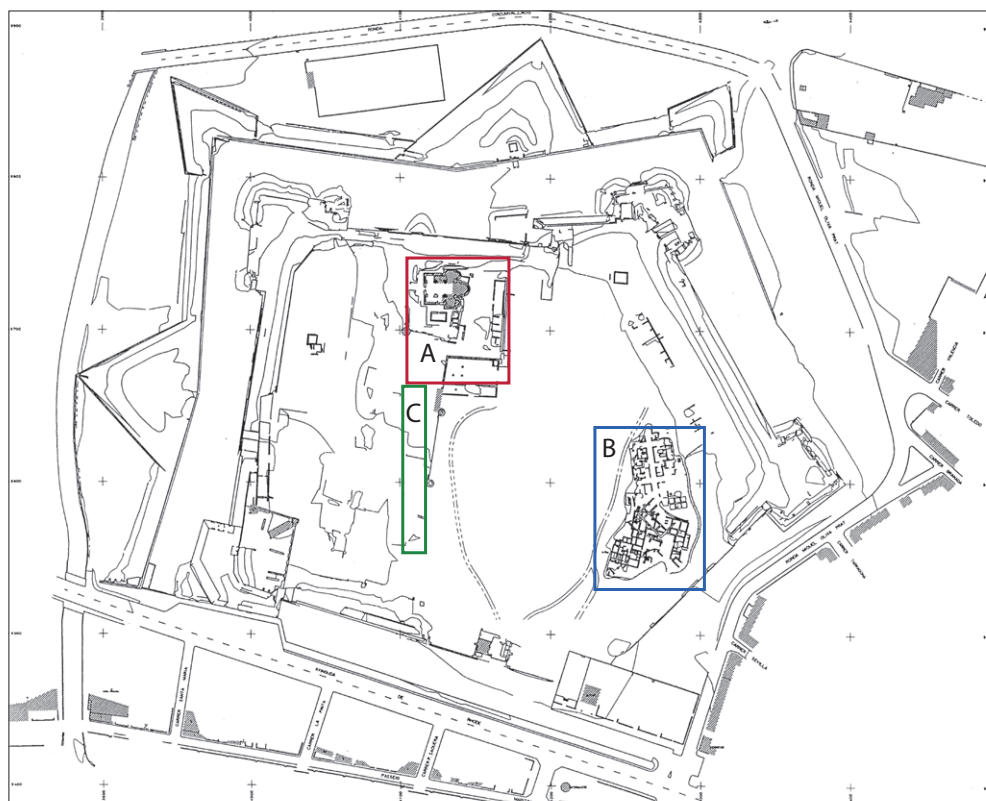

Figura 1.4. Planta general de la ciutadella de Roses on s'assenyalen els llocs d'excavació i treball entre 1945 i 1985. A) sector de Santa Maria, B) «Barri hel·lenístic» i «Edifici A», C) Situació generals d'uns sondejós i rases efectuats el 1961 i 1963.

Aquestes indicacions que trobareu en la descripció de cada una de les peces analitzades en el catàleg corresponent, ens permet localitzar-ne la procedència (corte o tall, en

la terminologia oficial de l'època emprada en els diaris d'excavació, plantes i publicacions), l'any o campanya i l'estrat de localització. La planimetria general, escassa i de poca entitat, permet, però, localitzar el sondeig d'una manera força precisa però, atenció, sense plantes de detall ni seccions estratigràfiques. Quan l'excavació afectava el que ara anomenem «Edifici A», les indicacions assenyalen les habitacions corresponents (G-III, G-IV...), ben definides, amb un únic problema que correspon a les intervencions, sovintejades al llarg dels anys, de l'anomenat espai G-II, el gran pati que vertebrà aquella immensa construcció. En aquest cas, és difícil fixar amb seguretat el lloc d'un determinat sondeig (fig. 1.5).

En general, tal com veurem, aquestes àmfores foren recuperades durant les campanyes de 1963 i posteriors, fins al 1975. Només incorporem una peça, pràcticament sencera, descoberta l'any 1946, que procedeix d'una notable necròpolis tardana que se situa immediatament al sud-est de la capçalera del temple romànic de Santa Maria. N'hi havia unes quantes més que es deixaren *in situ*, i resten, allí, soterrades. No hem tingut ocasió de dibuixar-les.

L'altra part del material correspon a les nou campanyes d'excavació efectuades a l'«Edifici A» entre 1976 i 1985,¹ de les quals un de nosaltres en fou codirector fins al 1982. En aquest cas, es tracta, tal com s'ha dit, d'una excavació rigorosa, moderna, amb tota la informació a l'abast.

Es tracta d'un jaciment complex que ha estat contínuament ocupat d'ençà d'èpoques remotes i, puntualment, objecte d'obres d'un embalum ingent (cenobi benedictí, vila medieval i, sobretot, la immensa fortificació renaixentista) (fig. 1.2 i fig. 1.3). A més, l'estat de guerra quasi permanent a partir de mitjan segle XVII fins a la Guerra del Francès, ens fa saber que la ciutadella fou objecte de setges i atacs continuats i bombardejada amb ferotgia. En els diaris d'excavació, des de sempre, se'ns fan presents les nombroses «balsas» (basses) que trobaven els excavadors i que no fou fins al 1979, en treballs propis, que poguérem entendre què eren i a què corresponien: bombes franceses caigudes aquí i allí, que efectuaven un forat cònic invertit on, moltes vegades, era possible trobar, sencera o fragmentada, la bomba fèrria. Sovint penetraven a una certa fondària destruint o afectant els estrats preexistents. Calia identificar-les i excavar-les amb cura per impedir contaminacions desastroses (fig. 1.6).

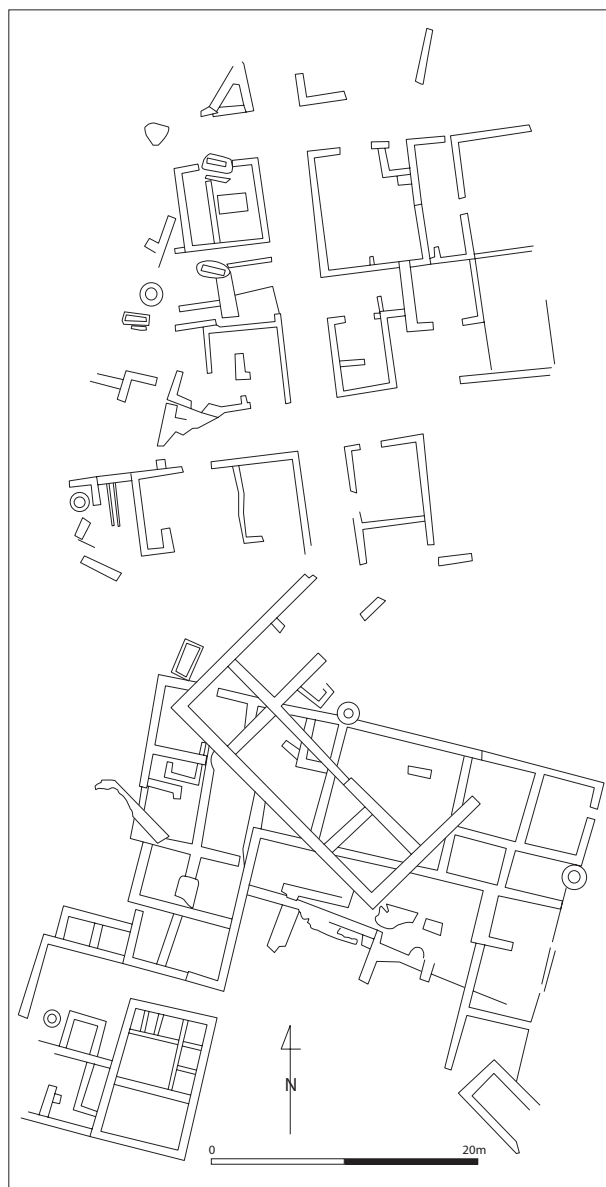

Figura 1.5. Ciutadella de Roses. Planta esquemàtica amb la situació del «Barri Hel·lenístic», al nord, i de l'«Edifici A», a migdia, on es va treballar des de l'any 1963.

¹ El 1977 no hi hagué campanya.

Figura 1.6. Ciutadella de Roses. Superior: «Barri Hellenistic». Granada sencera que no explotà localitzada durant l'excavació (campanya de 1978). Inferior: Bomba recuperada a l'interior del gran dipòsit de l'habitació G-VIII que tampoc va esclatar. Quan ho feien creaven un orifici cònic (*balsas*, en els diaris d'excavació) que afectava considerablement l'estratigrafia preexistent del lloc.

La continuïtat ocupacional del lloc, la ruïna dels edificis, jugà inicialment en contra de bones excavacions estratigràfiques en extensió. Unes quantes de les campanyes inicials, de 1945 a 1961, van haver de lluitar contra potents nivells de runa per poder arribar a nivells arqueològics fèrtils que, moltes vegades, en tractar-se de sondejos de superfície limitada, calia aturar per manca d'espai quan apareixien sòcols de mur d'etapes preexistents (fig. 1.7).

La mateixa metodologia de molts d'aquells treballs que, recordem-ho, tenien l'objectiu de definir l'àrea global del jaciment de cara a la salvaguarda general d'un lloc amenaçat de debò per la pressió urbanística (estem parlant de molts milions de les antigues pessetes) tampoc ajuda. Eren, sovint, rases llargues i estretes d'un valor, per allò que ara ens interessa, ben escàs (per exemple en la referència al 26 d'agost de 1961, al diari d'excavació podem llegir: *Empezamos hacer la primera cata o zanja de 8 a 9 m de longitud*

por 0,60/0,70 m ancho. Aquesta manera de fer continuà, puntualment, fins a mitjans de la vuitena dècada del segle passat (fig. 1.4).

I, finalment, convé tenir present que la major part de les campanyes —no podem ser més precisos per culpa d'una documentació oficial molt pobre— tenien un doble vessant; per una part, durant uns dies que variaven d'un any a l'altre, la campanya era dirigida per tècnics del STIA o experts associats (com fou el cas del Sr. Francesc Riuró) sota la supervisió del director, Miquel Oliva, que marcava de bell antuvi el lloc de les intervencions i, en les diverses visites, controlava resultats i feina, canviant, si calia, els objectius immediats, i, per una altra, allò que apareix recurrentment en la informació oficial (*excavación hombres*) que no era altra cosa que l'actuació d'una petita brigada de manobres professionals sota la direcció, sovint, del Sr. Centena, que treballaven, sobretot, rebaixant els nivells superficials dels diferents sectors del jaciment on, després, hi intervindrien els tècnics més preparats. El material que anaven trobant es rentava i es portava a Girona, desat dins d'una caixa, amb les oportunes referències topogràfiques i temporals.

Pel que fa a l'altre conjunt de materials (1976-1985), convé tenir ben present que, majoritàriament, procedeixen de nivells d'abandonament per sobre dels darrers sòls de circulació. Hi haurà, sobretot, objectes de la fase final d'ocupació d'aquells sectors de l'edifici. Només de manera extraordinària fou possible explorar per sota d'algun d'aquells paviments fins a la sorra estèril i la capa freàtica que trobàvem de seguida (fig. 1.8).

Algunes de les àmfores aparegudes en la campanya de 1976 foren publicades en la monografia ja comentada (Martín, Nieto i Nolla, 1979). Semblantment, unes quantes peces de les intervencions efectuades al sector G de l'«Edifici A» fins al 1981, foren utilitzades per S. J. Keay per bastir la seva tesi de doctorat publicada poc després (Keay, 1984) i algunes d'aquelles i unes quantes més, es publicaren en la monografia sobre «l'Edifici A», tot recolzant puntualment la cronologia que proporcionava sobretot la *terra sigillata* africana (Nieto, 1993). En cada cas, es donaran totes les referències al catàleg general, al costat de cada peça.

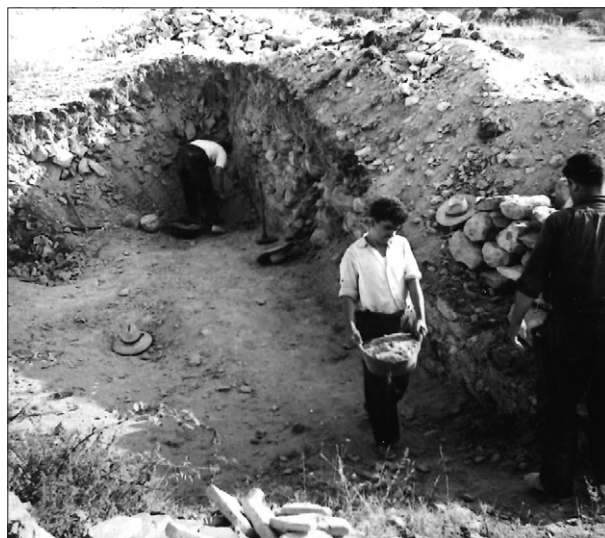

Figura 1.7. Ciutadella de Roses. Sector de Santa Maria. Calgueren treballs titànics per retirar la runa que colgava l'església i el seu entorn. Observem-ne la potència. (Foto datada el 17 de juliol de 1958. Clixé de F. Riuró. Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona).

Figura 1.8. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI. Mur de ponent de l'estanca, d'opus coementicium; al fons, l'aigua de la capa freàtica (juliol de 1979).

RESUM DE LES GAIREBÉ TRENTA CAMPANYES D'EXCAVACIÓ

La història dels treballs arqueològics a la ciutadella s'ha explicat, sovint, molt per sobre, diverses vegades, per exemple, Oliva (1965, 67-78), Riuró, 1985, 197-212; 1995, 104-111; 1998, 116-150), Martín (2006, 11-20). Allí enviem el lector interessat, tot recordant que en cada un d'aquells articles es dona bibliografia que permet ampliar dades (fig. 1.4).

Tanmateix, per poder entrar a avaluar el valor real de la documentació antiga, tot seguit presentarem de manera resumida la cronologia de les intervencions arqueològiques «modernes», posteriors a la Guerra Civil, i la documentació real que està a disposició dels investigadors actuals per intentar situar, reconstruir i fer-se una idea precisa d'aquelles campanyes fins al 1976 quan, objecte de la modernització de la manera d'actuar del STIA, la manera de treballar i de documentar, canvià radicalment. Aquests documents, més moderns, es conserven, també, a la mateixa institució i són, no cal dir-ho, a l'abast de tothom.

En la caixa on es desen els diaris d'excavació d'aquelles campanyes, a l'arxiu del Centre d'Excavacions Arqueològiques de la Generalitat de Catalunya, a Pedret, hi ha un full mecanografiat de resum que ordena i numera les «campanyes oficials»:

Campanya	Any	Campanya	Any	Campanya	Any
Primera	1945	Segona	1946	Tercera	??
Quarta	??	Cinquena	1961*	Sisena	1963
Setena	1964	Vuitena	1966	Novena	??
Desena	1967	Onzena	1968	Dotzena	1969
Tretzena	1970	Catorzena	1971	Quinzena	1972
Setzena	1973	Dissetena	1974	Divuitena	1974**
Dinovena	1975	Vintena	1976	Vintena 1 ^a	1977
Vintena 2 ^a	1978	Vintena 3 ^a	1979***		
* <i>Catas sueltas</i> . ** 9 de octubre, <i>ver diario</i> . *** juliol i agost.					

De vegades, entre aquestes dades i altres conservades en la mateixa caixa, no hi ha una coincidència perfecta tal com tindrem ocasió de veure.

A partir d'aquests i d'altres papers, hem pogut establir aquesta altra llista on, en cada cas, s'especifiquen els treballs (tots?) que s'executaren:

Sector de les ruïnes de Santa Maria

1a campanya (1958)	
2a campanya (1959)	
3a campanya (1960)	Aquell any, durant uns dies de juliol i agost (19-07 a 5-08), el servei local de la Delegació Nacional d'Excavacions Arqueològiques, sota la direcció de F. Riuró, efectuà quatre sondeigs, dos (núm. 1 i 2), a l'esplanada a migdia del recinte de l'antic cenobi, el tercer, contra el mur sud que delimitava el monestir medieval i el quart, a l'interior del recinte monacal, contra el mur occidental (Riuró, 1985, 198, plànol 1), l'objectiu de les quals era documentar estructures antigues i fixar l'amplitud del jaciment (fig. 1.9).
4a campanya (1961)	
5a campanya (1962)	
6a campanya (1963)	Sector de l'antic hospital militar: Hospital, tall 01, sitja, 1963. Hospital, tall 1, 1963. Hospital, tall 02, sector nord (<i>lado del cardo</i>) 1963. Hospital, tall 03A, 1963. Tall 04A, (calle). 31-05.1963. Zona hospital, tall 04A, 1963. Tall 4A, maig de 1963. Zona hospital, tall 4B, carrer, 1963. Tall 5. 1963. Tall 7. 1963. Tall 11. 1963. Tall 11, 1963. Zona hospital, tall 11, maig de 1963.
7a campanya (1964)	Zona hospital, quadrícula, 1964. (<i>Calle norte cardo</i>) 1964. Zona hospital, tall 13, 1964. Hospital, tall 15. 1964. Hospital, tall 15, est. 1964. Hospital, tall 14, nord, 1964. Hospital, tall 15 est, bassa, 1964. Zona hospital, tall 21, 1964. Tall 6, 1964. Habitació G-III, 20-22 de juny de 1964. GB (?), 19 de juny de 1964. Tall 6. Juny 1964. Tall 3A, 1964.
8a campanya (1965)	
9a campanya (1966)	Tall G = 3B = a, 1966-1967.
10a campanya (1967)	Tall 01, 1967. Tall 06 ampliació = pati, 1967. Tall ampliació = pati, 1967. Tall 17, 1967. Tall 01, 1967-1968.

11a campanya (1968)	Tall 01, 1968. Tall 01, 1968. Tall 02, 1968-1969. Tall 04, 1968. Tall 05, 1968. Tall 07, 1968. Tall 07, (Centena), 1968.
12a campanya (1969)	Tall 0, 1969. Tall 0, trinxera 12 i 13 (Centena), 1969. Tall 02, 1969. Tall 06, E II (Centena) 1969.
13a campanya (1970)	Tall 0, 1970.
14a campanya (1971)	Tall 0, 1971.
15a campanya (1972)	
16a campanya (1973)	Tall 0, 1973. Zona general G. 1973. Habitació G-II, 1973. Habitació G-II (pati). 1973. Habitació G-II ampliació oest, 1973. Habitació G-II (<i>balsa de tierras negras</i>). 19-VII-1073. Habitacions G-II i G-III, 1973. Habitació G-III. 1973. Habitació G-III, 24 d'abril de 1973. Habitacions G-III i G-IIIA, 1973. Habitació G-IV, 1973. Habitació G-IV i G-IVB, 1973. Habitació G-V, 1973. Habitació G-IIIC, 1973/1974.
17a campanya (1974)	Oest habitació F (?), 1974. Zona nord habitacions G, 1974. Zona habitacions G, excavació homes. 1974. Pou 1974. Habitació G-IIIB. 1974. Habitació G-IIIB, 1974. Habitació G-IIIA, B i C. 1974. Nord G-IIIB i G-IIIC. 1974. Nord habitació G-IIIC. 1974. Habitacions G-III, G-IIIB, G-IV, 1974. Habitació G-IVA, 6 de novembre de 1974. Habitació G-VI. 1974.
18a campanya (1975)	Zona habitacions G, sud. Excavació homes. 1975. Habitació G-IV(2), 1975. Habitacions G-VII/G-IV, 1975. Habitació G-VII, 1975. Habitació G-VIII, 1975.
19a campanya (1976)	

Hi ha algunes discrepàncies que, en darrera instància, són de ben poca importància; a partir de 1963, tot s'ajusta plenament.

Els treballs «canònics» es van voler fer coincidir amb intervencions reglades, oficials, subvencionades per institucions públiques, nacionals o provincials, que del 1958 ençà conduïa el STIA de la Diputació gironina, acabat de crear. En totes aquelles campanyes, a partir de 1945, hi havia intervingut directament Miquel Oliva, sobretot, i Francesc Riuró. Les aturades inicials s'expliquen sense dificultats per les precarietats, no només econòmiques, dels temps i, puntualment, per altres circumstàncies. A partir de 1958, aquells treballs s'intensificaren i només s'aturaren, molt puntualment, pels problemes urbanístics i de propietat que afectaven la ciutadella, un problema llarg, dolorós, complicat, de difícil solució i que finalment acabà bé, amb la seva salvaguarda. En els anys que van de 1958 a 1963, les prioritats eren d'anar posant al descobert la immensitat i la importància del subsol arqueològic, netejant, primerament, el sector de Santa Maria, un immens cúmul de runa, i sondejant aquí i allí, pràcticament arreu del jaciment.

Figura 1.9. Ciutadella de Roses. Sector occidental del cenobi existent a redós de Santa Maria. Fixem-nos en l'enorme quantitat de runa que cobria les antigues estructures i que fou retirada sobretot entre 1958 i 1959. (Clixé de F. Riuró, arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona).

QUÈ MÉS ENS DIUEN ELS DIARIS OFICIALS D'EXCAVACIÓ?

Donem-hi un cop d'ull per poder-nos-en fer una idea més aproximada (fig. 1.4).

Diari d'excavació de 1945 i 1946 (*Comisaría Nacional de Excavaciones*, amb col·laboració de la Diputació i del Govern Civil) (breu referència a: Oliva i Palol, 1952, 124-145, lèm. XXIX a XXXIV). Sota la direcció global de Lluís Pericot i Garcia, comissari provincial. Hi participaren directament Miquel Oliva, Francesc Riuró i Pere de Palol. La documentació té una notable dignitat i, sovint, excel·leix (croquis, seccions, dibuixos il·lustratius, fotografies...).

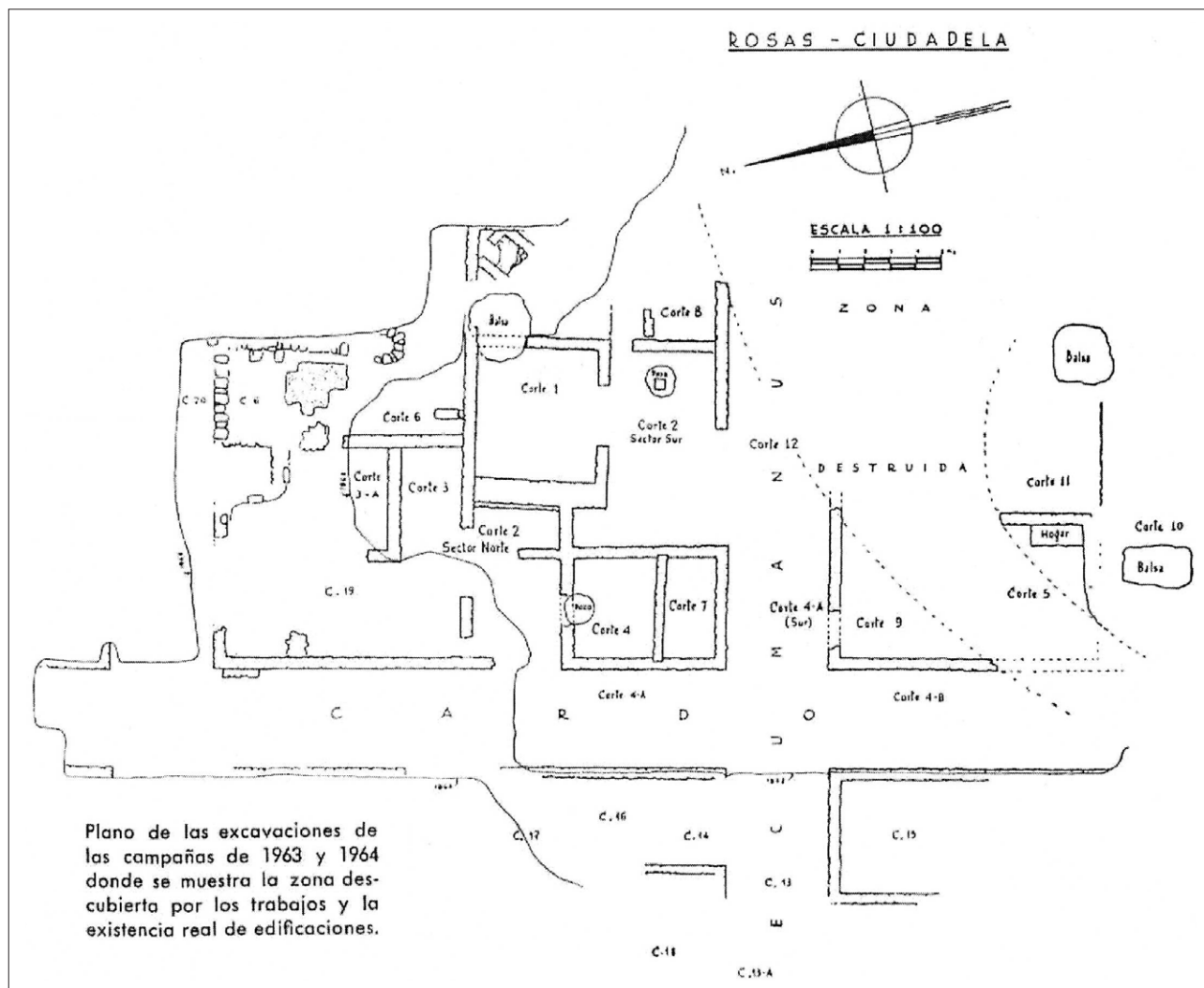
1958, 1959 i 1960. Treballs de la delegació local d'excavacions amb diners de la diputació. Els treballs, sobretot de neteja, se centraren en el sector de Santa Maria. Es conserva de 1960 el *Diario copiado del Sr. Riuró* (1960-1963) que per a aquell any comença el 19 de juliol i finalitza el 5 d'agost (sector de Santa Maria). Recordem que F. Riuró (1985, 197-212) publicà detalladament aquests diaris, on hi ha plantes i seccions d'alguns dels sondejos i informació valuosa sobre aquelles actuacions i el jaciment. Entre el 19 i el 27 de juliol excavà per darrera vegada al Barri Hel·lenístic com a delegat local d'excavacions (Riuró, 1985, 208-212, plànol 2).

De 1961 tenim, només, un modestíssim diari d'excavació, amb inici el 26 d'agost, il·lustrat amb un croquis a llapis, elemental, on se situen tres sondejos efectuats a l'esplanada de migdia de la ciutadella, al nord-est i nord-oest de la porta de mar de la fortalesa. Podem llegir les característiques de la intervenció (tres sondejos, en total, un a llevant i dos a ponent, separats per uns pocs metres): *Empezamos hacer la primera cata o zanja de 8 a 9 m de longitud por 0,60/0,70 m ancho* (sic) (fig. 1.4).

Podem fer-nos una idea molt general de la seva precisa ubicació. S'han d'entendre dins de la necessitat de reconèixer i fer present l'extensió del conjunt arqueològic.

De 1963 es conserva un diari copiat (*supra*) de Francesc Riuró, amb inici el 19 de juliol i acabament el 27 del mateix mes, on es continuaven feines efectuades el mes de maig i juny al sector del «Barri Hel·lenístic». Es complementa amb un diari *Estracto diario de la campaña de la delegación local* dels mesos de maig i juny al mateix sector. Són, en general, d'una gran pobresa i de molt poca utilitat (fig. 1.10).

Uns altres diaris, de 1963 a 1970, aporten novament molt poques dades. Es parla d'una nova etapa entre 1958 fins al 1960 i dels sondejos exploratoris de 1961, a la part meridional de la ciutadella (*supra*).

Entre 1962 i 1964, amb el professor Joan Maluquer de Motes, es treballà a la zona de l'antic hospital militar on es continuà realitzant excavacions fins al 1970 (i, de fet, fins molt més endavant). Corresponia a allò que anomenem «Barri Hel·lenístic».

S'esmenta també el *corte G*, a 45 m al sur del decumano meridional del BH y el edificio tardoromano o constantiniano (primers dies de 1967 tall G cap a migdia) (allò que ara anomenem «Edifici A»).

D'aquells anys tenim a l'abast el diari de la sisena campanya (1963) (llibreta gran, vertical, de tapes dures) amb començament al mes de juliol, amb la presència d'algun croquis de situació. També aplega, aquella llibreta, la relació de sondejos de 1964, amb inici al maig (*Sud cata 13 y 19, corte 2, balsa. 17-06-64 este hospital militar, corte G*), de la 8a campanya (1966) i de la de 1967 (*corte G*), en general d'una pobresa informativa cenobítica (fig. 1.11).

Una altra llibreta vertical, gran, de tapes dures recull els diaris de les campanyes núm. 16 (1973), 17 (1974), 18 (octubre 1974), 19 (juny 1975) efectuades a l'«Edifici A». En general, sobretot en avançar el temps, són d'una millor qualitat, amb plantes o croquis sovintejats de suport i útils fotografies. En un moment determinat de 1973, trobem aquesta informació: *G-II excavación patio Hombres de Rosas durante agosto y septiembre*.

Figura 1.10. Ciutadella de Rosas. Reproducció de la planta oficial de les excavacions del «Barri Hel·lenístic» amb indicació dels treballs fets entre 1963 i 1964.

SEGONA PART

LES ÀMFORES

CATÀLEG

En aquest estudi en realitat comencem amb el material amfòric propi de la segona meitat del segle II, quan detectem a l'àrea de l'antiga plaça d'armes de la fortalesa renaixentista les primeres construccions que marquen l'inici de l'expansió del *uicus* de Roses. Hem deixat volgudament de banda els materials hel·lenístics i unes poques peces, no més de 10; que caldria datar entre la segona meitat avançada del segle II aC i mitjan segle II (Dressel 1, Pascual 1, Dressel 2-4, Dressel 7-11...). Les peces estudiades van numerades de l'1 a l'infinit i, en la descripció, hi consta el lloc de procedència i, si és el cas, la referència de l'inventari d'excavació i allí on fou publicada.

DRESSEL 20

És probablement el contenidor amfòric més comú i característic de l'alt imperi, entre època d'August i mitjan segle III. Gran, globular, sense pròpiament pivot, de coll curt, nanses robustes i llavi ben definit serví per contenir l'oli produït a la vall del *Baetis* per comercialitzar un xic arreu de les comarques occidentals de l'imperi el preuat i abundós oli. Un recipient de tan llarga durada presenta diversitats tipològiques puntuals que aporten de vegades precisions cronològiques.

Les argiles són característiques de les produccions bètiques, amb petites variacions que hem d'atribuir a l'origen en diferents tallers de la zona. Es tracta preferentment de pastes de color beix amb punts brillants i marrons, dures i uniforme. De tant en tant, s'observen vestigis d'una engalba beix.

En aquest territori nostre la seva presència és continuada però sempre d'una manera modesta, sense estridències i des del moment inicial de la producció al final. És ben present a Empúries (Nolla, 1974-1975, 192-193; Garrote i Berni,

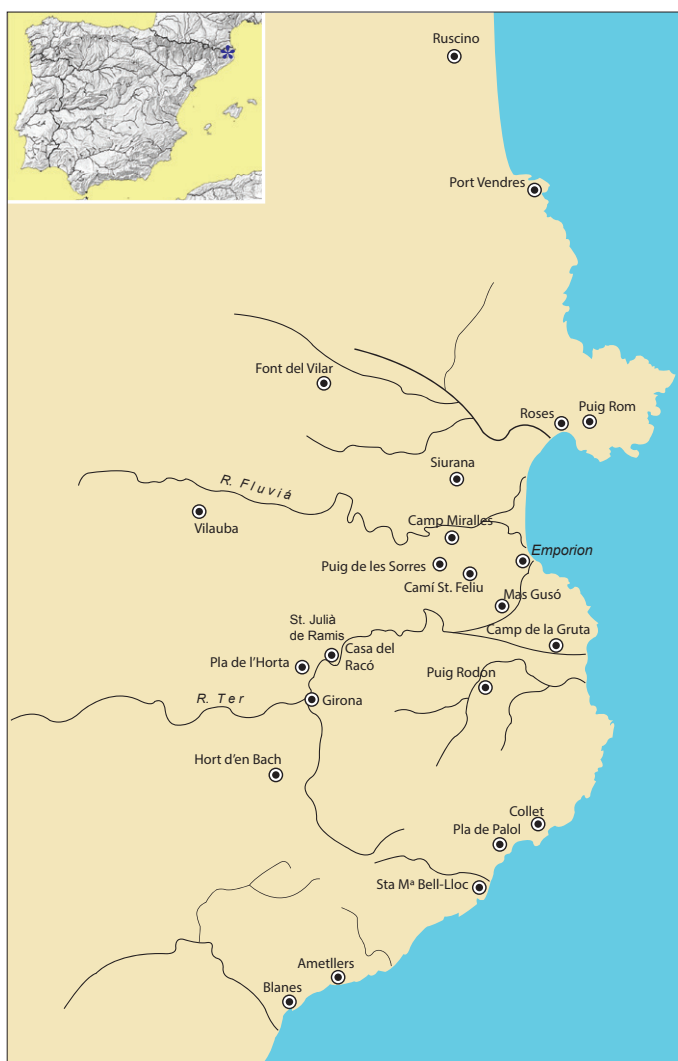

Figura 2.1. Plànol general del nord-est de Catalunya on situem, amb Roses, Empúries i Girona, tots els jaciments que apareixen en aquest estudi.

1998, 95-109) on s'havien identificat fins a 52 segells sobre Dressel 20 diferents però moderadament, també en tots els jaciments rurals i urbans d'aquest territori (Girona, Caldes de Malavella, Tolegassos, Camp de la Gruta, Puig Rodon, Vilauba, Pla de l'Horta, Pla de Palol, Hort d'en Bach, Ametllers...) (Burch et al., 2013, 121-122) (fig. 2.1). La localització i exemplar excavació del derelict de Culip IV (cap de Creus, Cadaqués) que cal datar vers el 70 de l'era, ens permet comprendre les peculiaritats de la seva comercialització en aquest territori i, fins i tot, fer-nos adonar que es tractava d'un producte important però minoritari (Nieto et al., 1989). Es tractava d'un vaixell petit, d'uns 9,5 m d'eslora, 3 m de mànega, 1,2 m de puntal, amb càrrega diversa on destacaven per damunt de tot 79 àmfores Dressel 20 (amb dues de salaons i cinc de vi) i molta ceràmica molt variada (42 llànties, 1500 gobelets de parets fines, 2000 TSSG llisa i 750 decorada). La nau venia de *Narbo* i navegava cap a Empúries on portava allò que sabia que vendria. Aquesta dada —origen narbonès— tinguem-la ben present perquè convindrà tornar-hi una vegada i una altra (Garrote i Berni, 1999, 243-254).

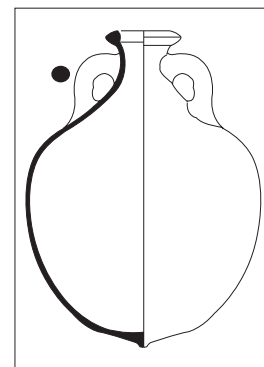

Figura 2.2. Figura tipus. Forma genèrica de l'àmfora Dressel 20.

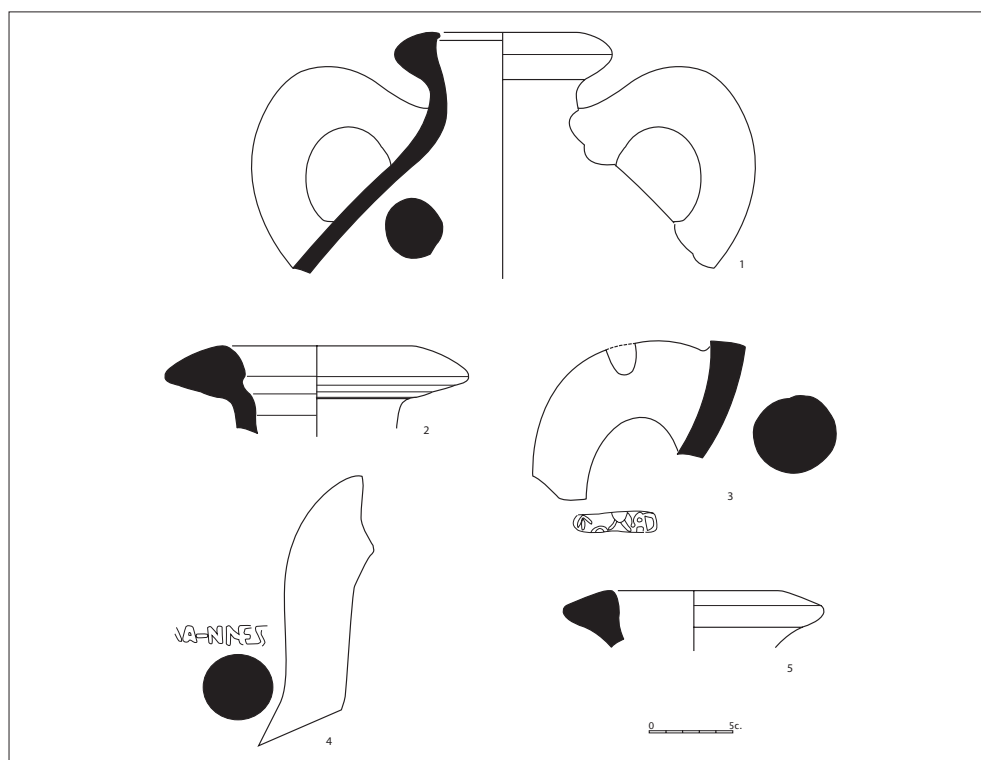

Figura 2.3. Àmfores Dressel 20.

- [1] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya de 1974.
- [2] Edifici A, habitació G-IV B, estrat IVB; campanya de 1973.
- [3] Barri hel·lenístic, zona hospital, tall 4, estrat II; campanya de 1968. Conserva una marca impresa a la nansa.
- [4] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 23, de 1980. Conserva a la nansa un segell imprès: ... MA-NNES.
- [5] Edifici A, habitació G-III B; campanya 17, de 1974. Argila sensiblement diferent de les altres; de color taronja viu dura, rugosa, uniforme i amb engalba exterior de color beix-marró.

G-4 (GAULOISE IV)

Aquest recipient de base plana fou, molt probablement, una creació dels terrissaires de la *prouincia narbonensis* a partir d'amfores similars (Dressel 20, Oberaden 74, G-2 i G-3...) moderadament presents en les terrisseries occidentals, i que tingué un èxit considerable durant els segles II i III en aquests mateixos territoris.

És un contenidor prou esvelt, en forma de baldufa, amb una base plana, amb peu remarcat, d'un diàmetre moderat, però que permetia amb tota seguretat sostenir dret el recipient. El coll és curt, de fet inexistent, amb un llavi anular ben definit. Les nanses, robustes, aplanades i a la cara exterior suaument còncaves, van de l'espatlla a sota del llavi on s'uneixen d'una manera ben característica.

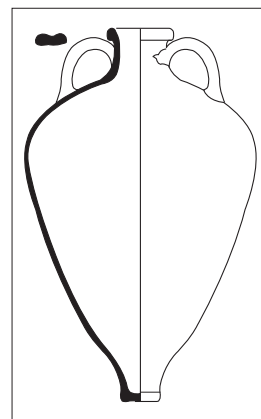

Figura 2.4. Forma tipus. Forma genèrica del tipus G-4.

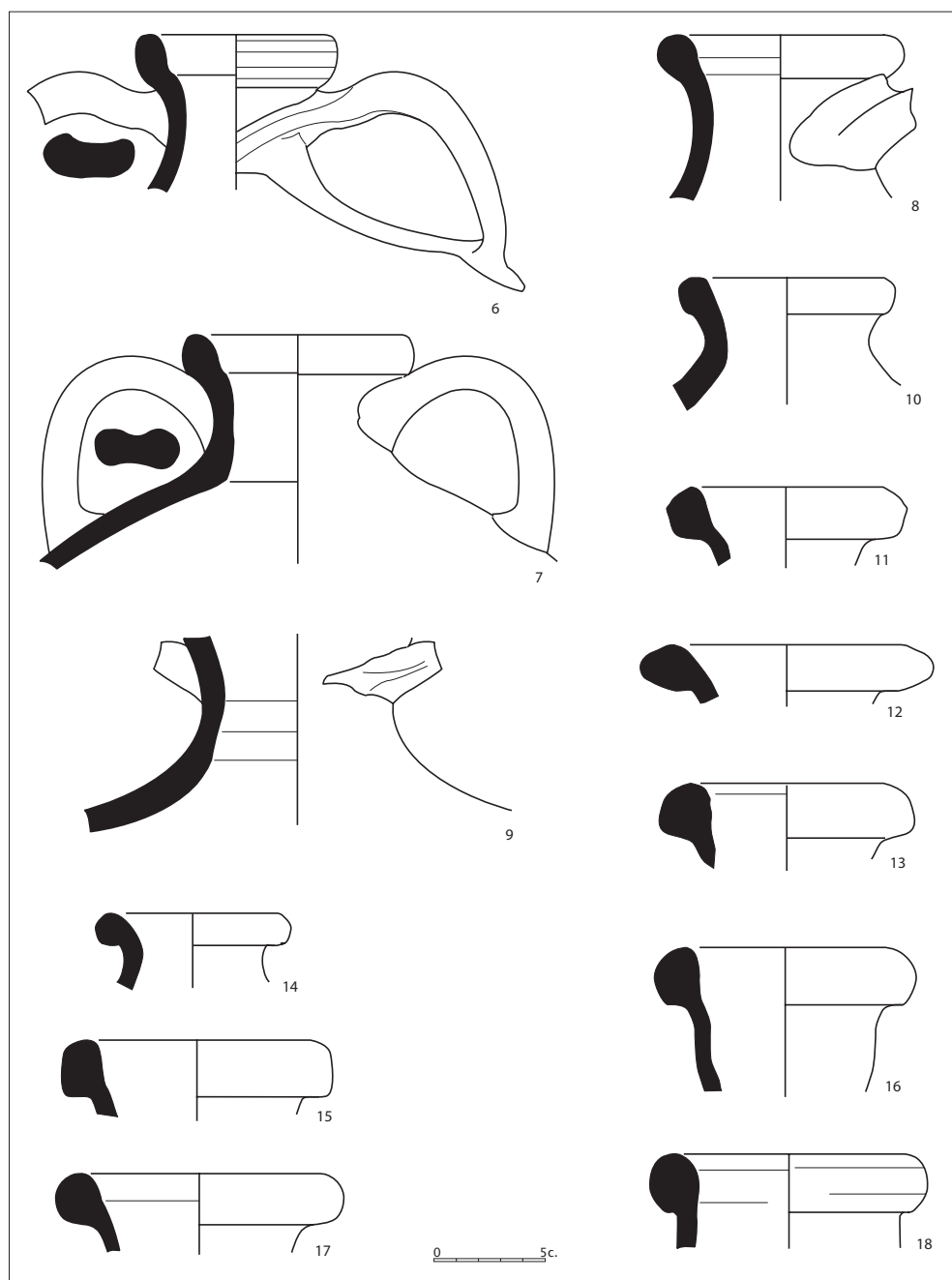

Figura 2.5. Àmfores G-4.

La seva cronologia, ben establerta, se situa de ben entrada la segona meitat del segle I fins a les acaballes del segle III i, potser, un xic més i eren dedicades, inicialment, al transport de vi. En determinats contextos podria tractar-se de l'aprofitament d'una àmfora buida per a altres necessitats, en sostenir-se dempeus sense necessitat de suport.

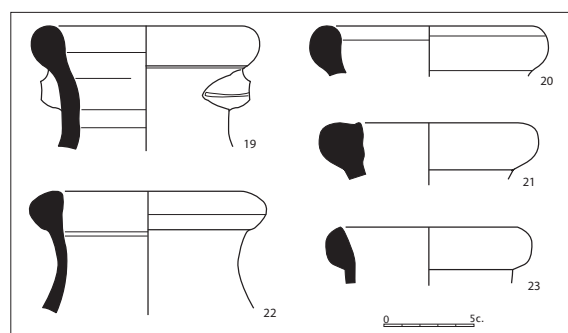
Fou fabricat a bastament a la *Gallia Narbonensis*, i als *conuentus Tarraconensis* i *conuentus Carthaginensis*, a la *Hispania Citerior*.

Les argiles són entre beix-taronja fins al marró-vermell intens, de dureses variables, ben depurades i, de vegades, amb una fina pols de mica. Alguns fragments conserven una subtil engalba de color beix.

- [6] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.
- [7] Edifici A, habitació G-III B, estrat IV; campanya 17, de 1974. Argila beix poc dura i sense engalba.
- [8] Barri hel·lenístic, zona hospital, tall O, estrat IV; campanya 12, de 1969. Argila beix-rosada, compacta i amb engalba beix.
- [9] Edifici A, sector H, habitació 04; campanya de 1976.
- [10] Edifici A, habitació G-V; campanya 21, de 1978. Argila vermellosa i compacta.
- [11] Edifici A, habitació G-VI, UE647; campanya 22, de 1979 (referència 3VR3199). Argila amb nucli interior molt vermell i groguenc a la superfície, amb pols de mica i tacte farinós a l'exterior.
- [12] Edifici A, habitació G-VI, UE651; campanya 22, de 1979 (referència 3VR4204). Argila taronja, semblant a l'anterior.
- [13] Edifici A, habitació G-XI, UE224; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR2053).
- [14] Edifici A, habitació G-XIII, UE232; campanya 25, de 1982 (referència: 6VR160).
- [15] Edifici A, habitació G-XIII, UE234; campanya 25, de 1982 (referència: 6VR234).
- [16] Edifici A, habitació G-VI, UE643; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2583). Variant de la G-IV, assimilable a la forma.
- [17] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [18] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR933).
- [19] Edifici A, sector H, habitació 04; campanya 19, de 1976.
- [20] Edifici A, habitació G-V (dipòsit sud-est), segona capa, UE599; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR341).
- [21] Edifici A, habitació G-XVIII, UE496; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR496-35).
- [22] Edifici A, habitació G-II, estrat III, campanya 16, de 1973.
- [23] Edifici A, habitació G-XX, UE388; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR388-102).

Figura 2.6. Àmfores G-4.

Les àmfores de base plana que anomenem G-4 tingueren, pel que sembla, el seu origen, ben avançat el segle I, a la Gàl·lia Narbonesa i molt probablement a redós de *Narbo*, dissenyades pel transport del vi a bastament produït en aquelles contrades. Ben aviat, des del segle II, aquesta forma

es produí en terrisseries de l'àmbit costaner del *conuentus tarraconensis* per a contenir el vi del país. Sabem que se'n fabricaren a Puig Rodon (Corçà) (fig. 2.1), a Llafranc (Palafrugell) (fig. 2.1) durant la segona i tercera centúria.

La seva presència és permanent amb percentatges notables en nivells i contextos ben datats en aquells dos segles i no hauríem d'imaginar que es tractarien de recipients gals sinó, majoritàriament, productes locals.

Continuen essent presents en contextos del segle IV sense que sigui possible saber amb tota seguretat si continuaren produint-se més enllà de les darreries de la tercera centúria. En aquest cas caldria considerar-lo material residual que en part podria explicar-se per l'aprofitament posterior a l'ús primari (contenir vi) afavorit pel seu eficient peu pla que permetia omplir-la d'altres líquids sense necessitat de recolzar-la contra un mur o un objecte, exposant-se a accidents inesperats.

És, probablement, el recipient que trobem amb més freqüència en contextos del segle II i del segle III en els jaciments, rurals i urbans, d'aquestes contrades. A la vil·la de Puig Rodon (Corçà) (fig. 2.1), on es fabricà aquesta forma, és ben present en la important fase constructiva de vers 200 (Nolla i Casas, 1990, 200, fig. 8,3 i 4, fig. 9,8 i fig. 11,5), a la vil·la de Pla de Palol (Castell-Platja d'Aro) (fig. 2.1), ben abundant en la fase I/II (Nolla, ed., 2002, 127 i 135, fig. 101,1), a la vil·la del Collet de Sant Antoni (Calonge) (Nolla, Santamaria, Sureda, 2002, 105-106, fig. 7,10 i fig. 10,16) (fig. 2.1), a la vil·la de Vilauba (Camós) (fig. 2.1) en la fase del baix imperi (Castanyer i Tremoleda, 1999, lām. 55,3, 76,4 i 84,8), on devien ser residuals, a Girona, a Casa Pastors (Nolla i Casas, 2009) (fig. 2.1), a la vil·la dels Ametllers (Tossa) (fig. 2.1), en contextos ben datats dins del segle III (Palahí i Nolla, 2010), a la vil·la suburbana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) (fig. 2.1), en el cinquè moment, entre el segle III i primera meitat del IV (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.32,8 a 10, fig. 15.39,22, fig. 15.46,3, fig. 15.48,4 i fig. 15.50,14). La llista, no cal dir-ho, es podria continuar fins a l'avorriment.

TRIPOLITANA II (KEAY 9 I 10)

Identificada per Zevi i Tchernia i sistematitzada a partir de les excavacions de les termes del *Nuotatore* (*Ostia*). És un gran recipient de cos cilíndric, de coll curt que acaba en una boca ben definida, en forma de campana invertida i acabada en un llavi engruixit i de secció triangular. Aquesta àmfora apareix descrita per Keay sota els tipus IX i X (1984, 131-133) i altre cop recollida també per Bonifay (Bonifay 2004, 89 - 92).

Ben documentada en nivells del segle II, se l'hauria continuat fabricant fins a un moment indeterminat del segle IV.

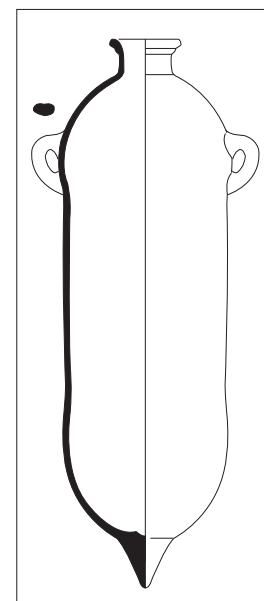
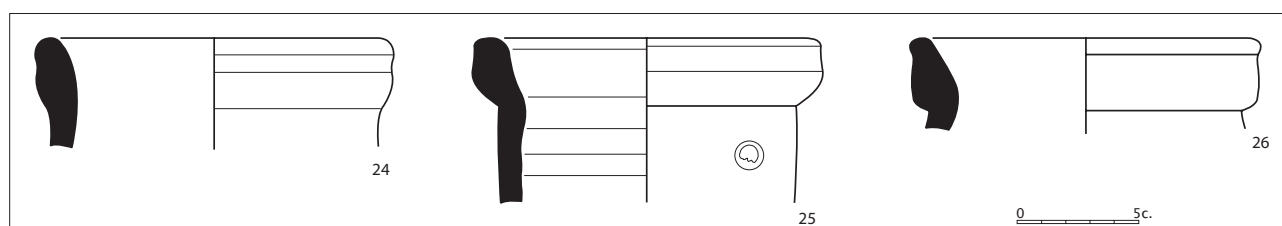

Figura 2.7. Forma tipus. Forma genèrica de l'àmfora Tripolitana II.

Figura 2.8. Àmfores Tripolitana II.

S'ha proposat —i s'accepta— que serví per transportar oli tripolità, encara que també es parla de la possibilitat de que transportés salaons o betum (Bonifay 2004, 89 - 92).

Els llocs de producció s'haurien de cercar a la zona costanera de l'actual Líbia.

Argiles típiques de les produccions nord-africanes; de color taronja viu, amb petits nòduls de desgreixant, dures i compactes, recobertes d'una engalba groga i espessa.

[24] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat I; campanya 12, de 1969.

[25] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969. Marca circular impresa a la paret del coll.

[26] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat IV; campanya 12, de 1969.

Se n'assenyalen exemplars a Puig Rodon (fig. 2.1), al sector I, fase 4, de primera meitat del segle v (Nolla i Casas, 1990, 209-212, fig. 20,3), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en el cinquè moment segle III i primera meitat del iv) (fig. 15.50,10, amb segell) o a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay,1984) i a la necròpolis Estruc (Nolla i Sagrera,1995, 22-23) i a la ciutat regular, a l'àrea del fòrum (Aquilué et al., 1984, 210-211, fig. 94,10).

TRIPOLITANA III (KEAY 11)

Recipient cilíndric, gran, amb coll curt i acabat amb una boca ben definida, acabada en un llavi majoritàriament triangular. Les nanses, curtes i robustes, s'uneixen a la boca, sota del llavi, i fins a l'espatlla.

És present en nivells dels segles III i iv. (Keay 1984, 133 - 135; Bonifay 2004, 105 - 107).

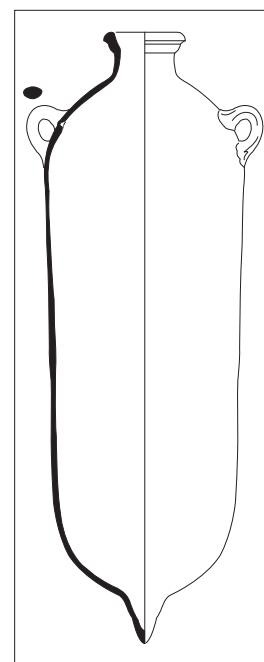
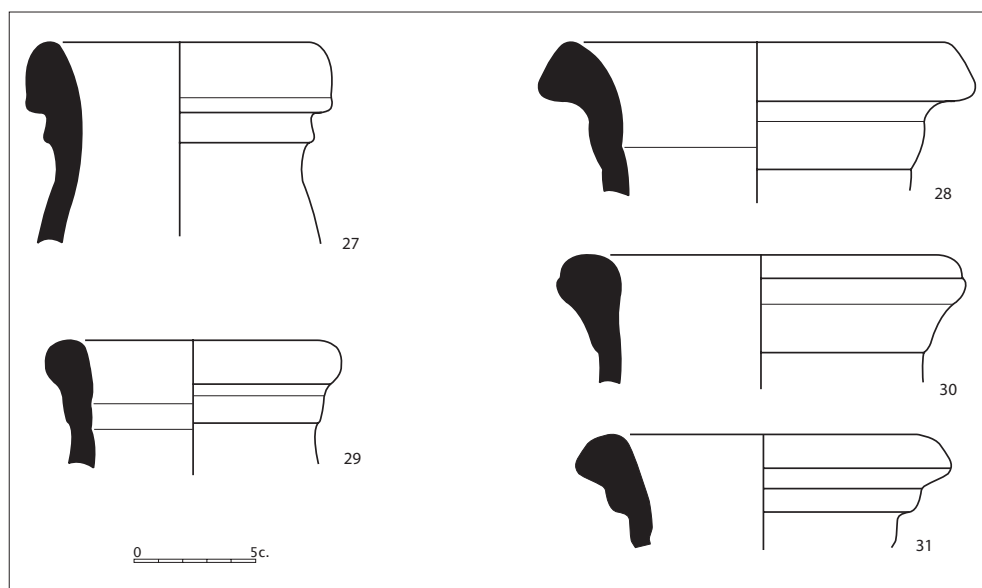

Figura 2.9. Forma tipus. Forma genèrica de l'àmfora Tripolitana III.

Figura 2.10. Àmfores Tripolitana III.

S'ha proposat i s'accepta que serví per transportar oli tripolítà de la zona costanera de l'actual Líbia.

En general, argiles de color taronja més o menys intens, dures i rugoses, amb engalbes grogues, espesses i homogènies.

[27] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[28] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[29] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[30] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III, Campanya 17, de 1974.

[31] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR904).
Publicada a: Keay, 1984, 125, fig. 47,7; Nieto, 1993, 105, fig. 44.

És present a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, 74,1), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en el cinquè moment (segles III i primera meitat del IV) (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.25,11), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay,1984) i a la gran cisterna del fòrum (Aquilué et al., 1984, fig. 162,5 i 8) i als nivells superficials del *cardo* B (Castanyer et al., 1993, 175-178, fig. 16,7 i 8) i a Mas Gusó (Soler, Nolla i Casas, 2020, 80-83, fig. 60,11) (fig. 2.1). A Mataró (fig. 4.1) es troba com a residual en contextos de mitjan V i primer terç del VI (Cela i Revilla,2004, 353-354).

DRESSEL 30 (KEAY 1 B)

Àmfora piriforme, acabada amb un peu buit, cilíndric, amb coll molt reduït i llavi ben definit, alt, triangular i lleugerament obert vers l'exterior.

Pel que fa a la seva cronologia cal dir que apareix ben documentada en contextos del segle III, hauria continuat existint durant la centúria següent.

De la mateixa manera en referència al seu contingut s'ha proposat el vi i, també, l'oli.

Lloc de producció: ben testimoniada a la *Mauritania Caesariensis* i, potser, en altres llocs pròxims (Keay 1984, 95 - 97).

Argiles de color beix fosc o, més habitualment, rosat, rugoses, amb nòduls de calç i depurades. Engalba groguenca.

[32] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR257).

[33] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.

[34] Edifici A, habitació G-XII, UE204; campanya 25, de 1982 (referència: 5VR929).
Publicada a: Keay,1984, 127, fig. 48,6.

[35] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[36] Edifici A, habitació G-VI, estrat IV; campanya 17, de 1974.

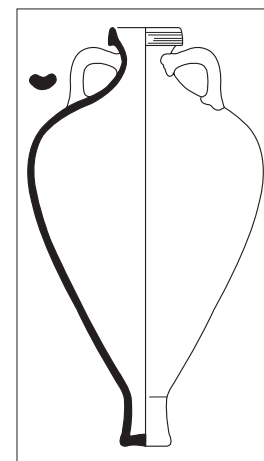

Figura 2.11. Forma tipus. Forma genèrica Keay 1 A-B/Dressel 30.

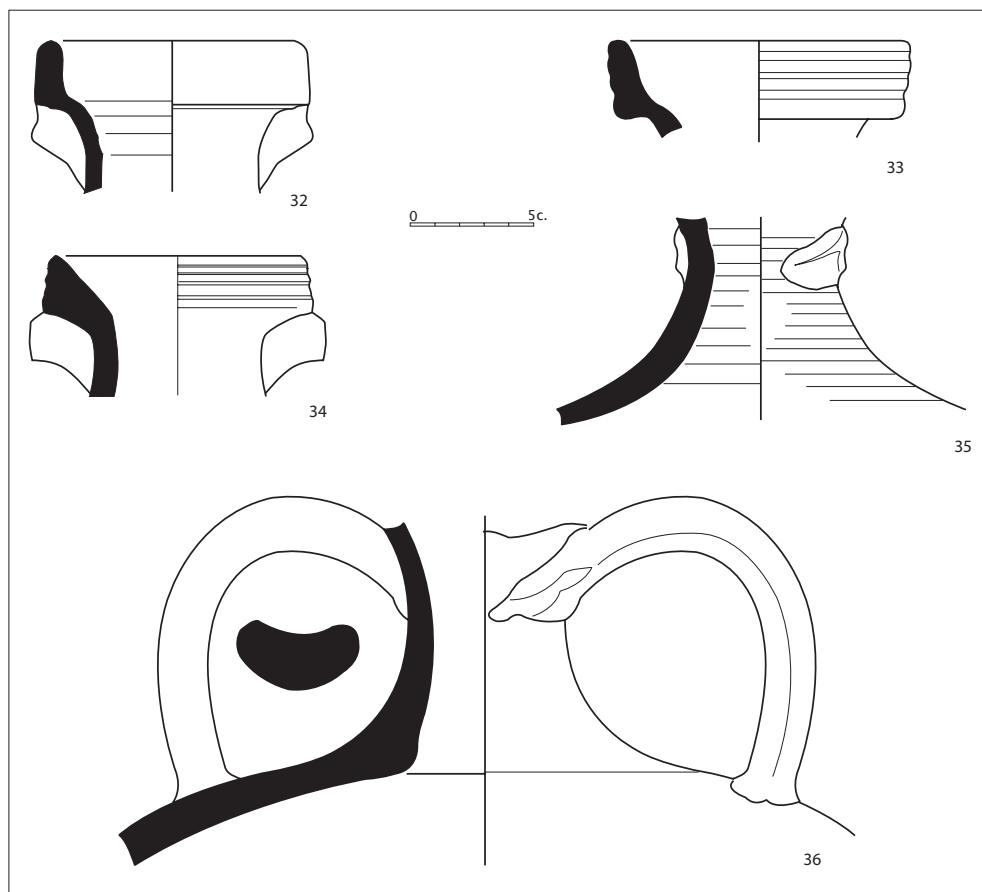

Figura 2.12. Àmfores Keay 1 B.

La seva presència és, en aquestes terres, modesta, però no pas extraordinària i es troba un xic arreu. La variant Keay 1B és, de llarg, la més comercialitzada. N'hem localitzat a Pla de Palol (fig. 2.1), a la fase, alt-imperial (Nolla, ed., 2002, 52, fig. 25,1), a la vil·la de l'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva) (fig. 2.1), en la fase IV de vers el 200 (Llinàs et al., 2000, 72, fig. 55,3), a Girona (fig. 2.1), a Casa Pastors (Nolla i Casas, 2009, fig. 35,2 i 3), a Pla de l'Horta (fig. 2.1), en el cinquè moment (segles III i IV) (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.24,11), a Empúries (fig. 2.1), una peça sencera esclafada en un *thermopolium* que es trobava a la cantonada del *cardo* B i un *decumanus* que anava en direcció a la gran cisterna situada al nord del fòrum (Aquilué et al., 1984, 469; Keay, 1984, fig. 19,2) (fig. 2.1 i 4.0) o en els nivells superficials del *cardo* B (Castanyer et al., 1993, 175-178, fig. 16,2), a Vilauba (fig. 2.1), en contextos baix-imperials (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 88,1 i làm. 89,3). A Mataró (fig. 4.1), l'antiga *Iluro*, es localitza en contextos de mitjan V a primer terç del VI, on era considerada residual (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

PUPPUT T700. 5

Recipient ovoide de coll troncocònic ben definit, amb boca ben marcada i llavi triangular. Les nanses, curtes i robustes surten de sota de la boca i s'uneixen a l'espatlla. Peu curt i massís. Serviren al transport d'oli i s'haurien de datar dins del segle II i, potser, un xic més enllà. Fou fabricada a *Pupput*, a la *Byzacena*, a l'actual Tunísia (Bonifay 2004, 103).

Argila de color vermellós-gris o marró, dura i compacta, amb nòduls de calç. De vegades amb restes d'engalba groguenca, que pot esdevenir verdosa, que es pot escolar a la part superior interna.

[37] Edifici A, habitació G-XX, UE386; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR386-16).

[38] Edifici A, habitació G-XX, UE388; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR388-195).

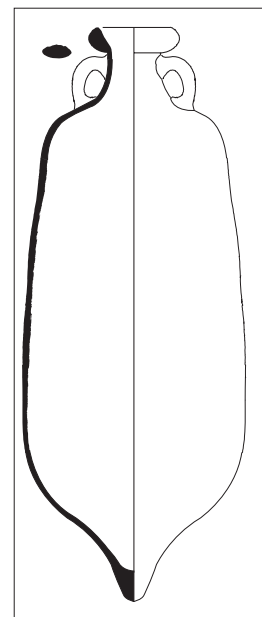
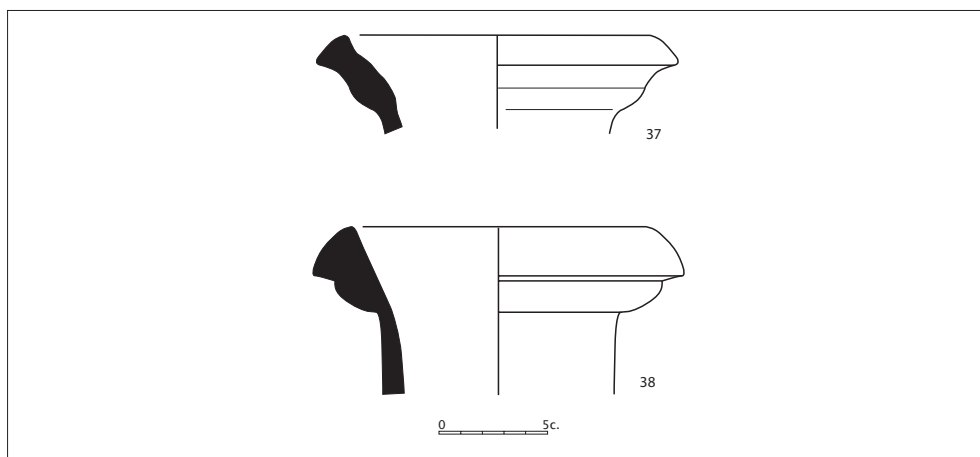

Figura 2.13. Forma tipus. Àmfora Pupput T700.

Figura 2.14. Àmfores Pupput T700.

LEPTIMINUS I

Àmfora de salaons nord-africana, de forma piriforme, de boca ben definida, amb llavi obert cap enfora, coll cilíndric i desenvolupat, amb espatlla remarcada i peu alt i interiorment buit. La cronologia, mancats de dades estratigràfiques fermes, se situaria a partir del segle II i III, essent difícil fixar-ne el moment final. Produïda a la *Byzacena*, a l'actual Tunísia (Bonifay 2004, 98 - 99).

Argila entre beix i taronja-marró, rugosa, dura i amb petits punts marrons i blancs. Engalba de color groc verdós.

[39] Edifici A, habitació G-VI, UE643; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2584).

[40] Edifici A, habitació G-VI, UE647; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR3198).

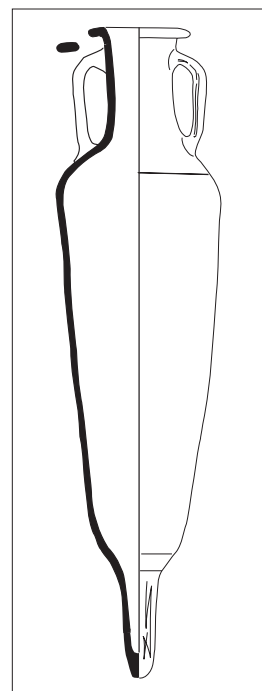

Figura 2.15. Forma tipus. Àmfora tipus Leptisminus I.

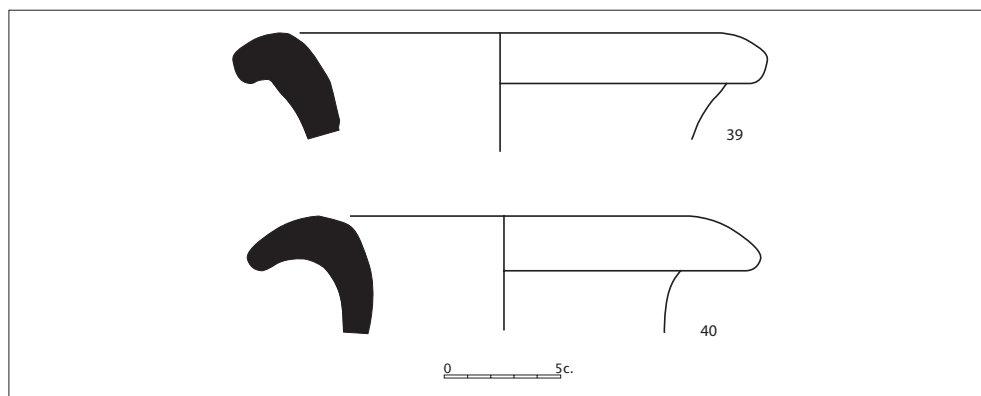

Figura 2.16. Àmfores tipus Leptisminus I.

ÀMFORES AFRICANES *AFRICANA PICCOLA* (AFRICANA I) I *AFRICANA GRANDE* (AFRICANA II)

La identificació d'aquestes àmfores fou obra dels investigadors F. Zevi, i A. Tchernia (1969, 173-214) que començaren a omplir el buit inexplicable de recipients d'aquell vast i ric territori pels segles II i III.

Més endavant, en les excavacions de les termes del *Nuotatore* (*Ostia*), en contextos segle IV, es recuperaren contenidors emparentats directament amb les àmfores de les formes Africana I i II (*Ostia* III i IV).

Més enllà de les dades proporcionades per aquella excavació —la seqüència estratigràfica de la qual acabava vers el 400— a *Carthago*, en les grans campanyes internacionals de la UNESCO, aparegueren diversos recipients cilíndrics de grans dimensions propis dels segles VI i VII.

Keay (1984) intentà una primera sistematització crono-tipològica general d'aquells recipients d'origen africà que altres autors han anat polint i perfilant. Es tracta, recordem-ho, de contenidors obrats a la *Byzacena* o a la *Zeugitania*, en terres de l'actual Tunísia, que serviren per comercialitzar productes africans. Aquestes àmfores foren també sistematitzades per Bonifay (2004, 108 - 118).

Africana I

És un recipient esvelt, alt, peu breu, de cos cilíndric no massa ample, de coll troncocònic curt en relació amb la panxa i boca ben definida, en forma de campana invertida. Serví per transportat oli de les províncies africanes de *Byzacena* i *Zeugitania* a l'actual Tunísia. Es data entre mitjan segle II i inicis del V.

Sense fixar la variant, n'assenyalem la presència a Empúries (fig. 2.1), formant part del material de farciment de la gran cisterna del fòrum, devers el 270 (Aquilué et al., 1984, fig. 162,1 a 3), al fòrum mateix (Aquilué et al., 1984, 220-221, fig. 99,8

i 222-223, fig. 100,1) o en els nivells superficials del *cardo* B (Castanyer et al., 1993, 175-178, fig. 15,12) i, també, a la vil·la, mal coneguda, del Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí) (Nolla i Puertas, 1988, 68-70, fig. 12,1) (fig. 2.1).

De la variant Africana I A (Keay 3 A), sense ser exhaustius, en podem documentar la presència, sovint com a material residual, a Puig Rodon, en el sector 1, fase IVb, dins del segle v (Nolla i Casas, 1990, 209-212, fig. 22,10), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial com en la d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 33,11 i fig. 42,18, respectivament) i a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984) i a Roca Pelada en contextos del segle vi (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 33,11).

L'Africana I B (Keay 3 B) és present a Puig Rodon (fig. 2.1), vers 200 i vers 450 (Nolla i Casas, 1990, 200, fig. 7,4 i 203-204, fig. 13,5), a Pla de Palol (fig. 2.1), en la fase II de cap al 400 (Nolla, ed., 2002, 154-155, fig. 123,16), als Ametllers (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 32,21), a Vilauba (fig. 2.1), a la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 73,2), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en el cinquè i sisè moment (segle III i primera meitat del IV i segona meitat del IV, respectivament) (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.32,15 i 15.56,15) i, també, en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.59,18), a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay, 1984), a les necròpolis Estruc i Santa Margarida (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23 i 24-25, respectivament) i a Roca Pelada en nivells de segle vi (Llinàs et al., 1997, 53-54) i a Mas Gusó (Soler, Nolla i Casas, 2022, 80-83, fig. 60,1 a 3 i fig. 61,5) (fig. 2.1).

De l'Africana I C, no en tenim paral·lels clars.

Africana II A

Semblant a l'anterior, és més gran d'alçada i d'amplada, amb peu desenvolupat i massís. El coll és troncocònic i la boca ben definida, alta i lleugerament oberta vers l'exterior, amb llavi molt senzill. Les nanses, robustes, s'uneixen al coll. Fabricades a les zones costaneres de l'actual Tunísia, s'hauria fet servir com a contenidor de salaons. El seu origen s'ha situat dins del segle II i s'hauria continuat utilitzant fins a inicis del v.

Argiles predominantment de color taronja viu, dures, rugoses, uniformes i amb presència de petits nòduls blancs i brillants. Engalba groga, espessa, homogènia i adherent.

- [41] Edifici A, habitació G-IV B, estrat I; campanya 19, de 1976 (referència: VR42).
- [42] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [43] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.
- [44] Edifici A, habitació G-XX, UE373; campanya 26, de 1984 (referència: 8VR373-39).
- [45] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.
- [46] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [47] Sense dades.
- [48] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [49] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.
- [50] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [51] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [52] Edifici A, habitació G-XIV, UE279; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2200).
- [53] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

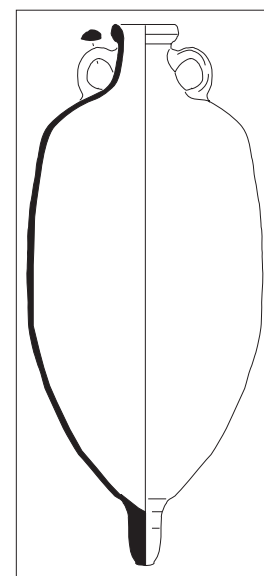

Figura 2.17. Forma tipus. Àmfora Africana II A, tipus genèric.

[54] Procedència: Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[55] Edifici A, habitació G-VI, dipòsit sud-est, UE619 (estrat II); campanya 22, de 1979 (referència: 3VR4936).

[56] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

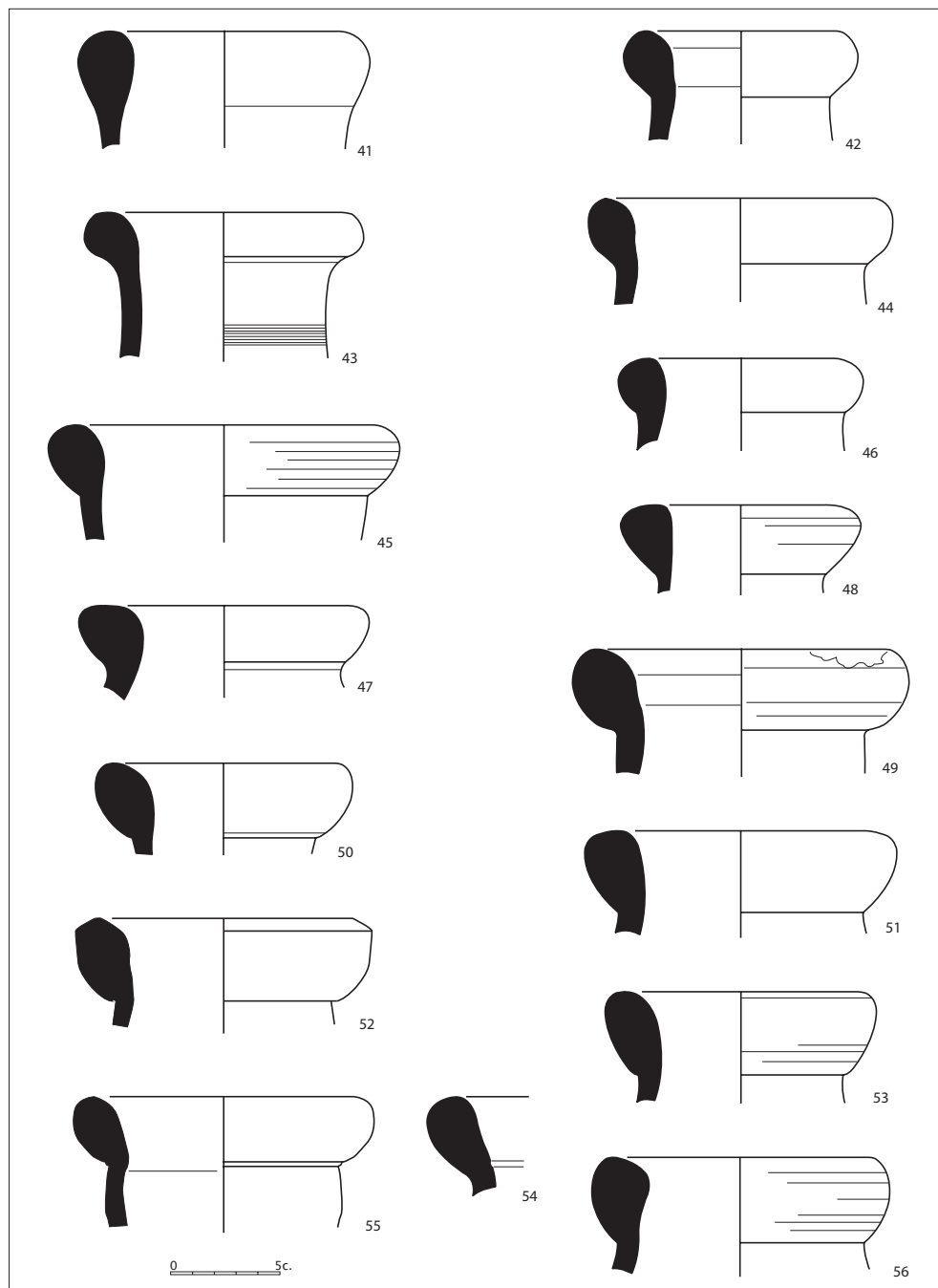

Figura 2.18. Àmfores Africana II A.

[57] Sense dades.

[58] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[59] Edifici A, habitació G-IVA, estrat III; campanya 17, de 1974.

[60] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[61] Barri hel·lenístic, tall 0 estrat I (no consta any ni campanya).

[62] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 18, de 1974.

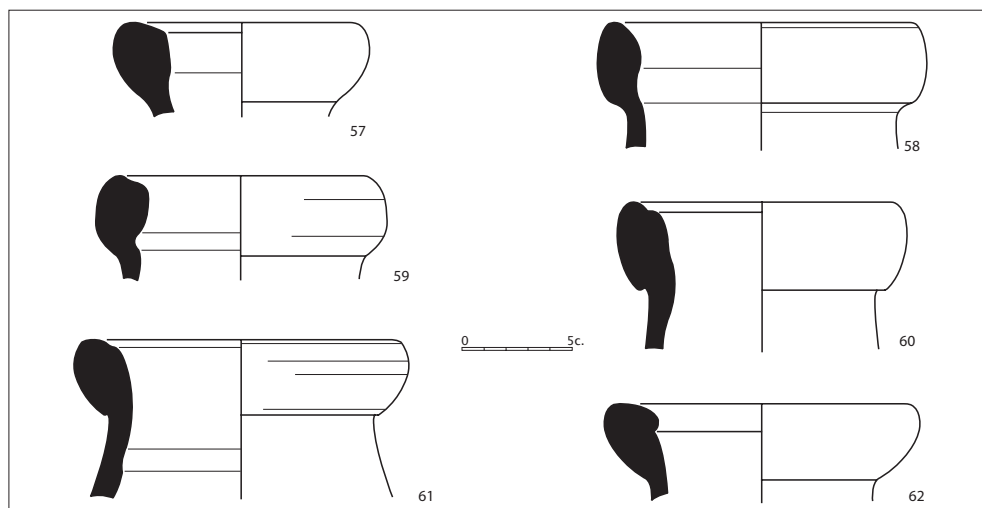

Figura 2.19. Àmfores Africana II A.

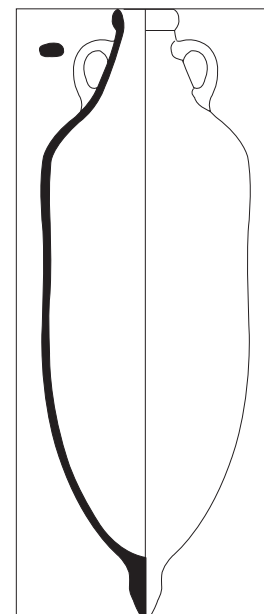

Figura 2.20. Àmfores Africana II A con gradino.

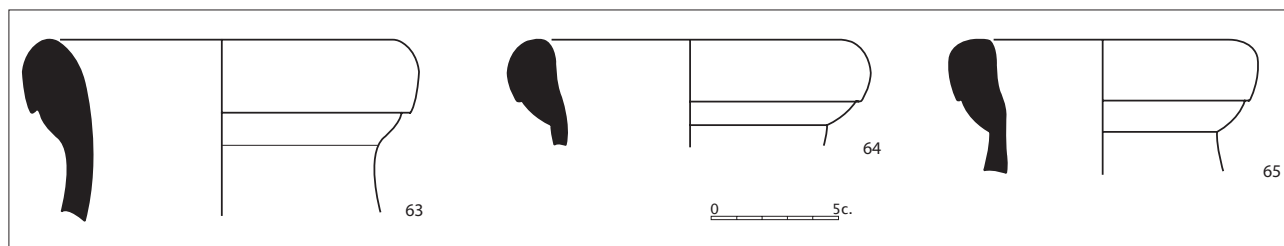
Africana II A con gradino

Pastes de color beix taronja o clarament rosat, dures, compactes, amb punts de desglaixant brillants i foscos. Engalba groga, espessa i ben repartida.

[63] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[64] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[65] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

Africana II C

Figura 2.21. Forma tipus. Àmfora Africana II C, tipus genèric.

Argiles de color taronja viu, amb nòduls foscos i recobertes d'engalba groguenca, típicament nord-africanes, amb petites variacions que cal atribuir als diferents tallers que van elaborar el producte.

[66] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1332). Publicada a: Keay, 1984, 120, fig. 45, 4; Nieto 1993, 105, fig. 44.

[67] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963. Marca en forma d'ona al llavi, feta abans de coure.

[68] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[69] Edifici A, habitació G-IV A, estrat II; campanya 17, de 1974.

[70] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.

[71] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[72] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

[73] Barri hel·lenístic, tall 15, estrat III; campanya 7, de 1964.

[74] Edifici A, habitació G-XII, UE224; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR2045).

[75] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.

[76] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.

[77] Edifici A, habitació G-XIV, UE285; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2592).

[78] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat I. No consta ni any ni campanya.

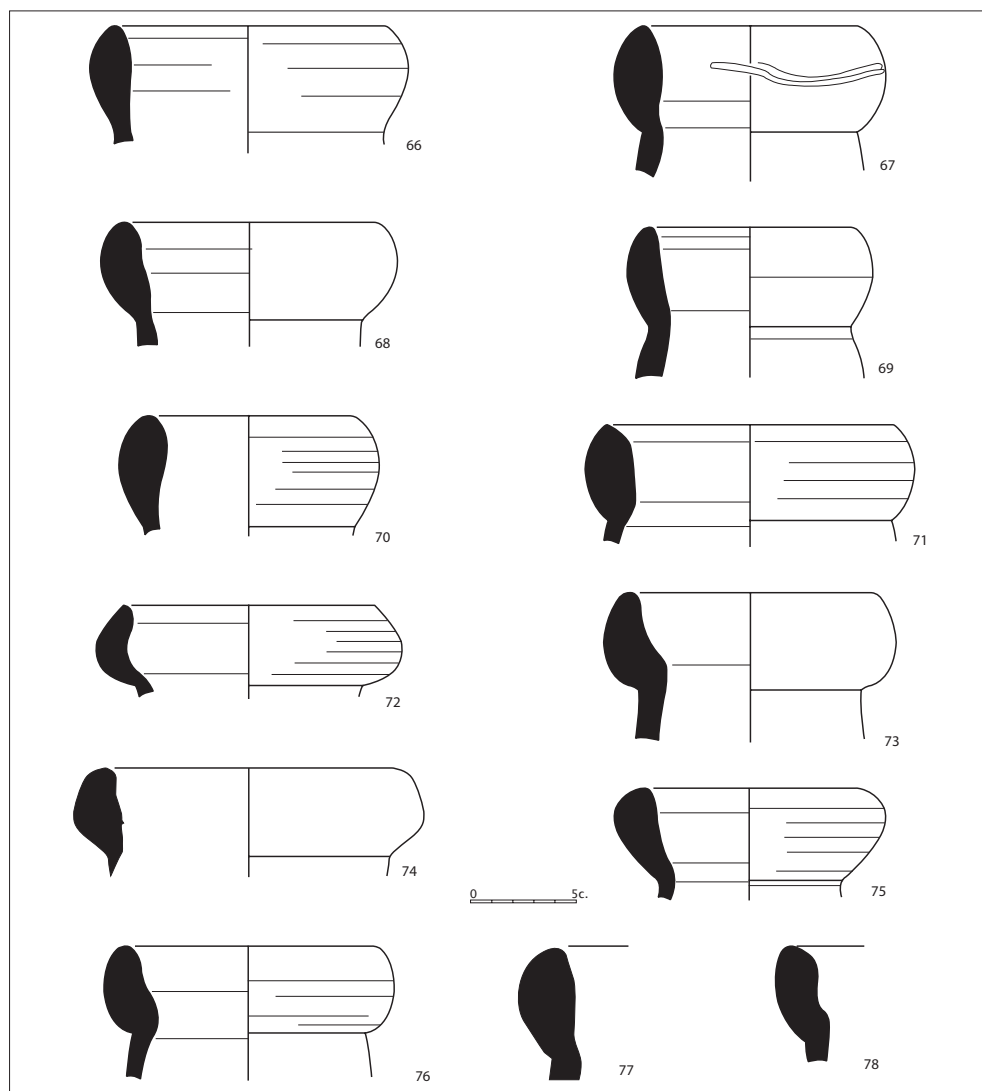

Figura 2.22. Àmfores Africana II C.

Africana II C 3

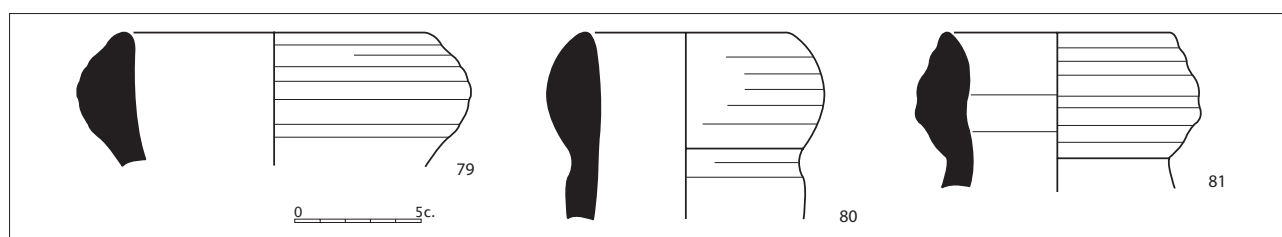
Mateix tipus de pastes i engalbes que la forma precedent.

[79] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.

[80] Edifici A, sense referències.

[81] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

Figura 2.23. Àmfores Africana II C 3.

Africana II D

En general, argiles de color taronja viu, dures, rugoses, uniformes i força ben depurades; recobertes d'engalbes de tonalitats beix-grogenques i, de vegades, amb la superfície una mica farinosa al tacte.

[82] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[83] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969. Marca impresa en forma de U sota la vora.

[84] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

Sense especificar la possible variant assenyallem la presència als Ametllers (fig. 2.1) en contextos baix-imperials (Palahí i Nolla, 2010, fig. 35,26).

Hem identificat la variant Africana II A (Keay 4) als Ametllers, en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 43,18), a Pla de l'Horta (en contextos de 200 a 350 (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.50,13) i nivells darrers (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.59,15) (fig. 2.1), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), a les necròpolis Estruc i Santa Margarida (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23 i 24-25, respectivament) i a Roca Pelada, en una inhumació de la fase 4a (Llinàs et al., 1997, 30-33, fig. 22,2) i a la ciutat regular, als nivells superficials del *cardo* B (Castanyer et al., 1993, 175-178, fig. 16,6) i, també, a Mas Gusó (Soler, Nolla i Casas, 2020, 80-83, fig. 61,2 a 4) (fig. 2.1).

Africana II A *con gradino* (Keay 5) en trobem a Pla de Palol (fig. 2.1) en contextos de segle III (Nolla, ed., 2002, 107, fig. 69,1) i ja plenament baix-imperials (Nolla, ed., 2002, 135, fig. 101,2 i 155-157), a l'Hort d'en Bach (fig. 2.1), en la fase dels Severs (Llinàs et al., 2000, 72, fig. 55,1 i 2), a Vilauba (fig. 2.1), en context baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 87,1), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 32,12, 34,17 i 36,4) com en la d'abandonament i en la part rústica (Palahí i Nolla, 2010, fig. 48,2), a Pla de l'Horta en nivells de segle III i primera meitat del IV (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.46,2, amb segell) o a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay, 1984), a Sant Martí, a les sitges de la plaça Major (Aquilué i Burés, 1999, 394-395, fig. 343,3) i a la ciutat regular, al fòrum (Aquilué et al., 1984, 210-211, fig. 94,14 i 162,6).

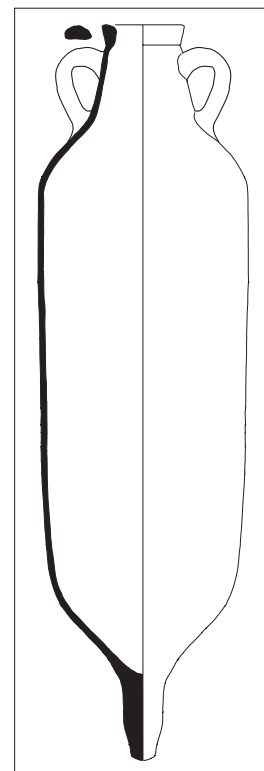

Figura 2.24. Forma tipus. Àmfora africana II D, tipus genèric.

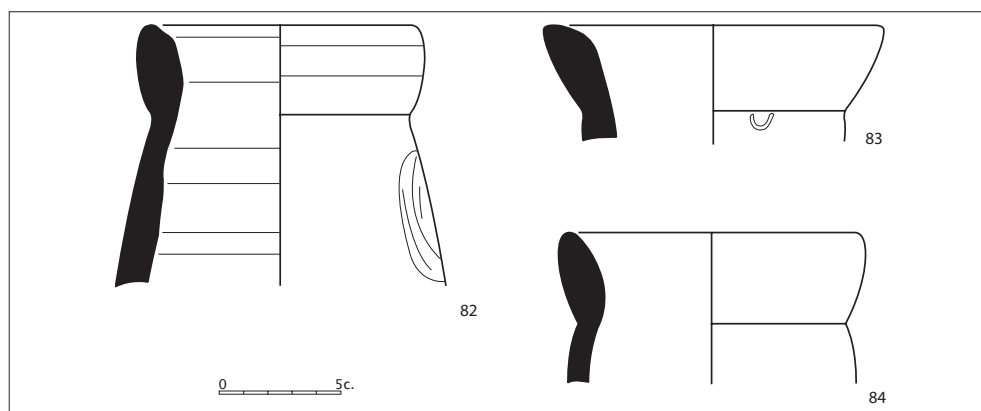

Figura 2.25. Àmfores Africana II D.

La variant *senza gradino* (Keay 7) s'ha assenyalat als Ametllers (fig. 2.1) en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 39,17).

De la variant Africana II A 2, no en coneixem, en aquest territori, paral·lels.

Fragments d'Africana II C (Keay 6) s'han localitzat a Puig Rodon, en la fase IIIb, de la primera meitat del segle v (Nolla i Casas, 1990, 203-204, fig. 13,3), al Camp de la Gruta (fig. 2.1), sense context (Nolla i Casas, 1984, 156, lám. LII,17; Nolla i Puertas, 1988, 68-70, fig. 12,2), a Collet de Sant Antoni (Nolla, Santamaria i Sureda, 2002, 105-106, fig. 6,5) (fig. 2.1), a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, lám. 55,1), als Ametllers (fig. 2.1) en nivells baix-imperials (Palahí i Nolla, 2010, fig. 30,14, 32,22, 34,37 i 38,3) i a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984) i a la ciutat regular, al fòrum (Aquilué et al., 1984, 220-221, fig. 99,8) o en els nivells superficials del *cardo* B (Castanyer et al., 1993, 175-178, fig. 15,13 i 14 i fig. 16,1). També és present a Mas Gusó en un context de segle III (Soler, Nolla i Casas, 2020, 80-83, fig. 60,12) (fig. 2.1).

Africana II D (Keay 7) se'n troba a Puig Rodon (fig. 2.1), en la fase IIIb, de primera meitat del segle v (Nolla i Casas, 1990, 203-204, fig. 13,1), a Pla de Palol (fig. 2.1) en contextos de segle III (Nolla, ed., 2002, 50, 24,6, amb marca), a Vilauba (fig. 2.1), en l'etapa baiximperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, lám. 73,1 i 76,6), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial com en la d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 32,12 i fig. 43,1 i 2, respectivament), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en nivells de segle III i primera meitat del IV i, també, en la fase darrera (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.25,23 i 15.59,16, respectivament) i a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), al cementiri Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23), a Roca Pelada, en nivells de segle VI (Llinàs et al., 1997, fig. 33,13) i a la ciutat regular, al fòrum (Aquilué et al., 1984, 222-223, fig. 100,2)

No hem trobat paral·lels per a les variants Africana II C1, II C2, II C3 i II D1.

OSTIA IV 263

Àmfora poc coneguda, no gaire gran i versemblantment amb cos piriforme, amb espatlla ben definida, recta, de coll troncocònic interiorment estret. llavi triangular, alt i nanses robustes que s'uneixen al coll directament sota del llavi i van fins a la part superior de l'espatlla, de secció el·líptica i solc central. D'origen maurità podria haver servit per transportar vi. La cronologia proposada el situaria en els segles III i IV.

Argila típicament africana amb engalbes espessos.

[85] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR901).

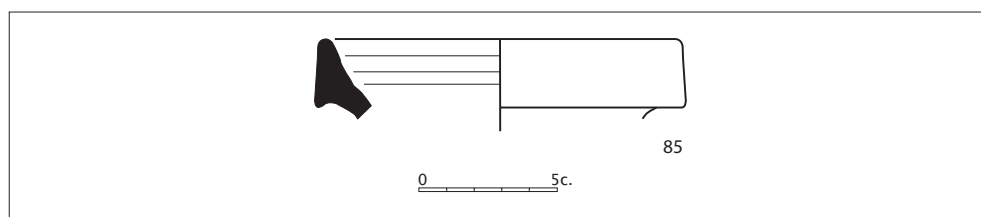

Figura 2.27. Àmfora Ostia IV-263.

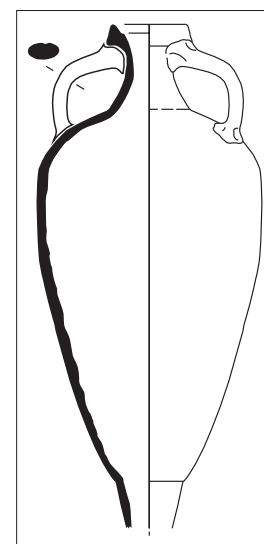

Figura 2.26. Forma tipus. Àmfora tipus Ostia IV-263.

KEYA 13 (DRESSSEL 23)

Recipient ben conegut des dels moments inicials de l'estudi de les àmfores (apareix en la taula resum d'H. Dressel amb el número 23), amb interessants aportacions posteriors de M. Almagro (1955) i M. Beltrán (1970) que S. J. Keay va estudiar en profunditat i profit amb valuoses aportacions sobretot per la producció més avançada en el temps. Posava de manifest la seva considerable presència en el territori de l'actual Catalunya (Keay 1984, 140 - 146). S'ha de considerar una evolució de les Dressel 20, el recipient característic dels segles I i II, devers unes capacitats substancialment menors per sota de la meitat (de 216 lliures a 80 lliures). Els centres de producció haurien estat, si fa no fa, els mateixos i hauria servit per transportar el preuat oli bàtic, de la vall del Guadalquivir arreu de les províncies occidentals de l'imperi (Bernal 1998, 292 - 293).

És de cos ovoide, coll curt, pràcticament inexistent, i nanses arrodonides que s'uneixen al coll per sota del llavi i a l'espatlla, amb un peu minúscul i punxegut. S'accepten diverses variants que s'identifiquen, sobretot, per un tractament diferent del llavi.

El seu origen el situaríem cap a mitjan segle III i se'l troba encara en contextos de mitjan segle V, aleshores amb un cert predomini de la variant C. No semblaria, ara per ara, que s'hagués continuat fabricant més enllà de la segona meitat d'aquella centúria.

Contenien oli i, molt puntualment, olives i foren produïdes a la vall de l'actual Guadalquivir, a l'antiga Bètica.

Com a Keay 13 / Dressel 23, sense matisar variant trobem paral·lels entre els nivells d'abandonament de la vil·la de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós) (Casas et al., 1995, 30-31, fig. 23,7) (fig. 2.1) i entre els materials barrejats del sondeig de 1983 (Casas et al., 1995, 39, fig. 30,2), a Pla de Palol (fig. 2.1), en cronologies molt avançades i on s'hauria de considerar residual (Nolla, ed., 2002, 166-167, fig. 132,7), a l'Hort d'en Bach (fig. 2.1), en la fase del segle III (Llinàs et al., 2000, 77, fig. 60,1) i en la fase baix-imperial (Llinàs et al., 2000, 142-145, fig. 110,1), a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 80,2), a Girona (a redós del portal Rufí a GBG 20, material inèdit) (fig. 2.1), Ametllers (fig. 2.1) en contextos baix-imperials (Palahí i Nolla, 2010, làm. 35,12), Pla de l'Horta (en nivells del segle III al IV, al cinquè moment (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.23,11) (fig. 2.1), Empúries (fig. 2.1), a Roca Pelada, en l'abocador (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 27,8).

La variant Keay 13 A és present a Puig Rodon (fig. 2.1), a àrea septentrional del pati, amb una cronologia proposada de vers el 450 (Nolla i Casas, 1990, 206-209, fig. 17,5), a Pla de Palol (fig. 2.1) en nivells entorn del 500 (Nolla, ed., 2002, 139, fig. 140,3), a Girona (fig. 2.1), a Casa Pastors (Nolla i Casas, 2009, fig. 34,7), a Pla de l'Horta (fig. 2.1), en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.57,41), a Empúries (fig. 2.1), a Roca Pelada en un abocador del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54). A Mataró (fig. 4.1), en contextos de mitjans de V a primer terç VI (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

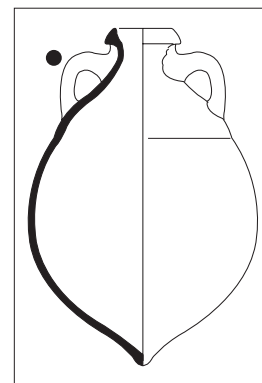

Figura 2.28. Forma tipus. Forma Keay 13 A / Dressel 23.

De la variant C en tenim exemplars a Puig Rodon (fig. 2.1), a l'àrea septentrional del pati i al sector 1, amb datacions finals de cap al 450 (Nolla i Casas, 1990, fig. 17.6 i fig. 21.1), a Vilauba (fig. 2.1), en nivells de la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 84,12), a la *uillula* de la Casa del Racó, a Sant Julià de Ramis (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Burch et al., 1994, 138, fig. 9,1) i a Girona (fig. 2.1), com a residual, en la fase 3b de les excavacions de les sales de sosteniment de l'antic refetor del claustre romànic, el vell *cellarium* de la Seu, de vers el 800 (Nolla et al., 2008, 75-77, fig. 59,1).

De les altres variants no en tenim paral·lels clars.

A Tàrraco (fig. 2.147) documentem una sòlida presència simultània d'ambdues variants a mitjan segle v, amb lleuger predomini de la C. No sembla que continuï més enllà de la segona meitat segle v, amb representativitat en necròpolis, nivells d'amortització, nivells d'ús, abocadors i terraplenament, amb percentatges entre 0,62 i 11,11%. La variant C, si fa no fa amb percentatges que van del 0,52% al

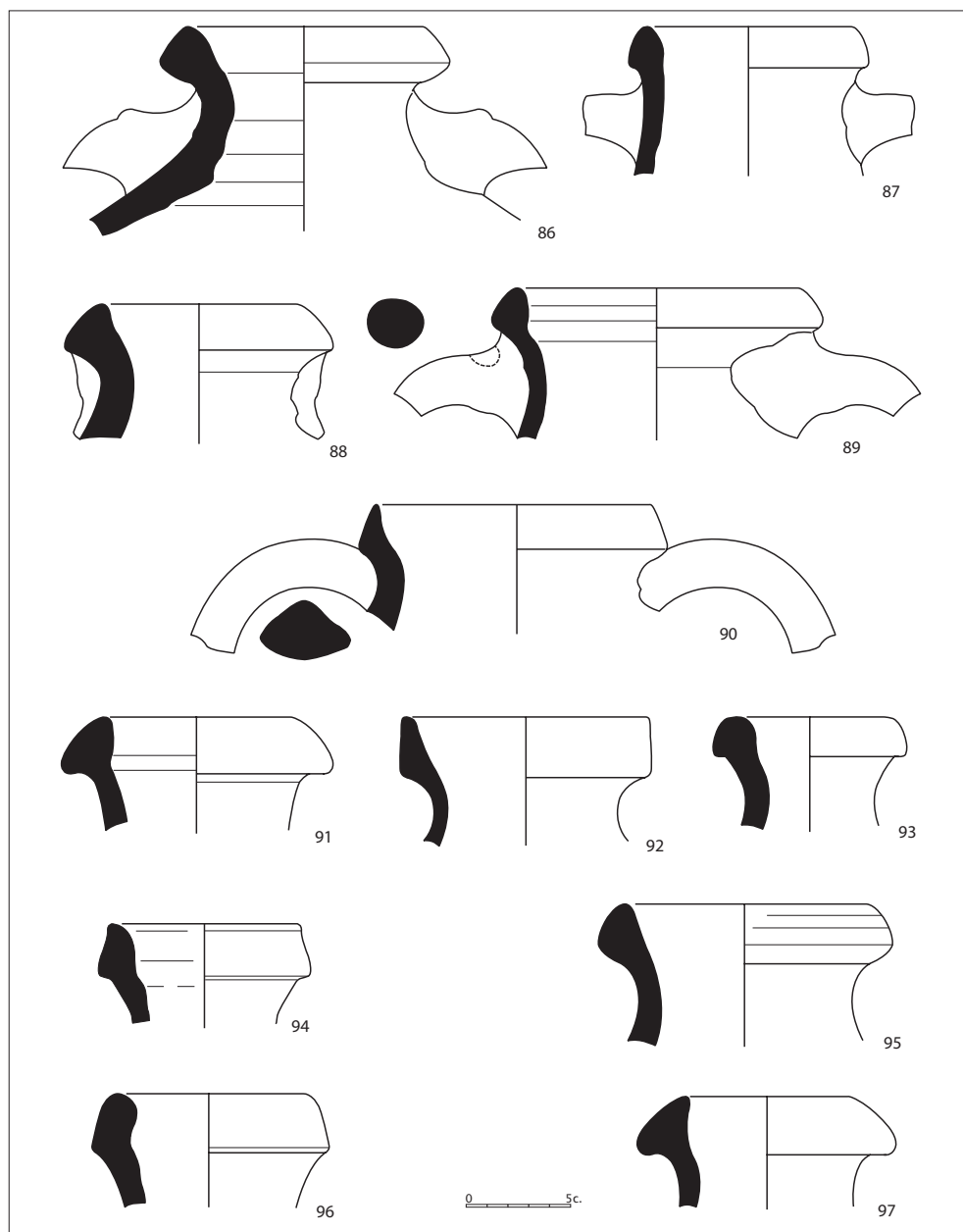

Figura 2.29. Àmfores Keay 13 A.

15,78% (Remolà, 1996, 82 i 84). A Marsella (fig. 3.12) només es troba a les fàcies A, B1 i B2 (fins a la darrerria del segle v), en poca quantitat, acompanyant les formes Dressel 23, Almagro 50 i Almagro 51 A i B (Bonifay et al., 1998, 371-372).

Keay 13 A

Argiles en general de color beix o taronja, dures, rugoses, uniformes, amb petits punts brillants i altres nòduls blancs. Engalbes de color groguenc més o menys intens.

[86] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[87] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR901).

[88] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

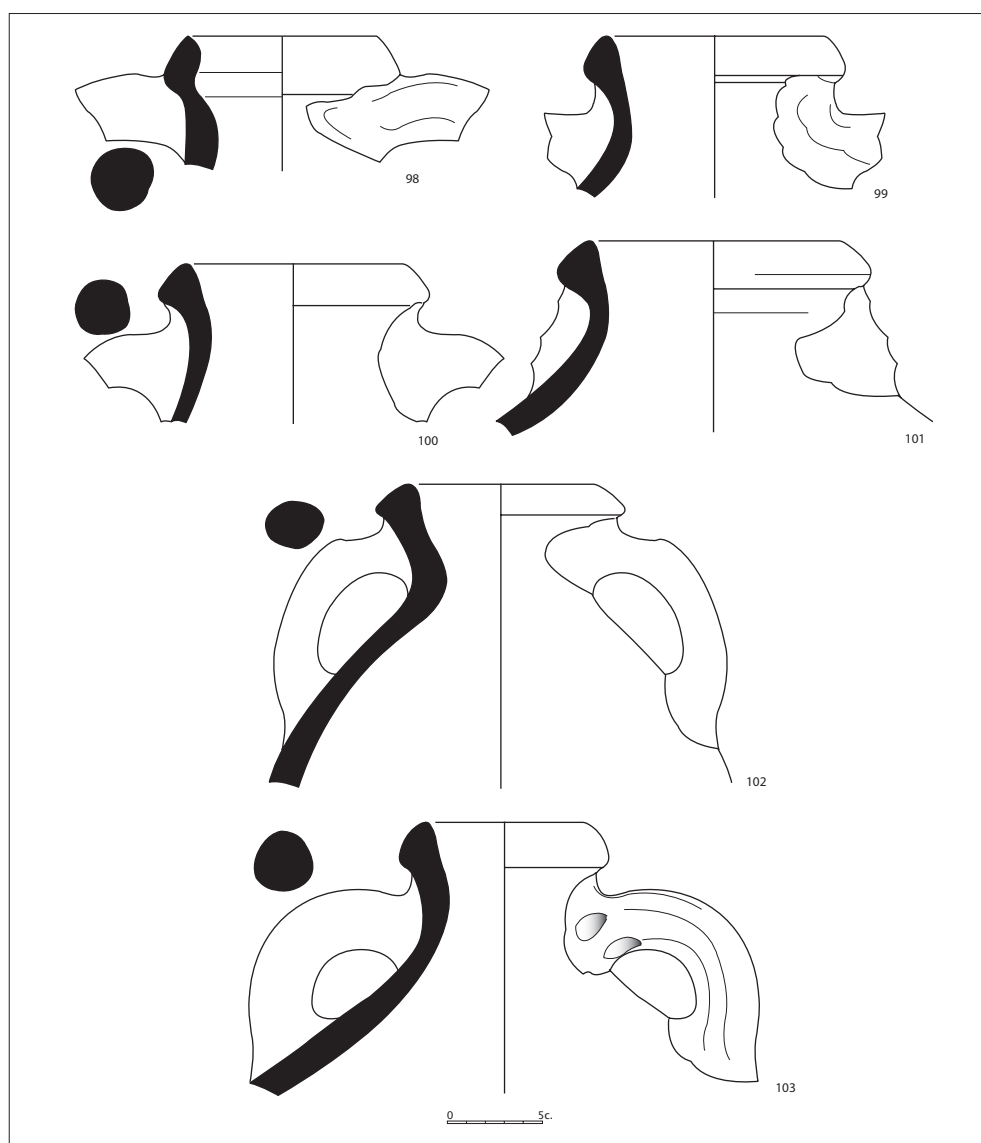

Figura 2.30. Àmfores Keay 13 A.

[89] Edifici A, habitació G-IIIB, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.

[90] Edifici A, habitació G-IIIB, estrat V; campanya 17, de 1974.

[91] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963.

[92] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.

[93] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975. Observacions: diàmetre de la boca especialment petit.

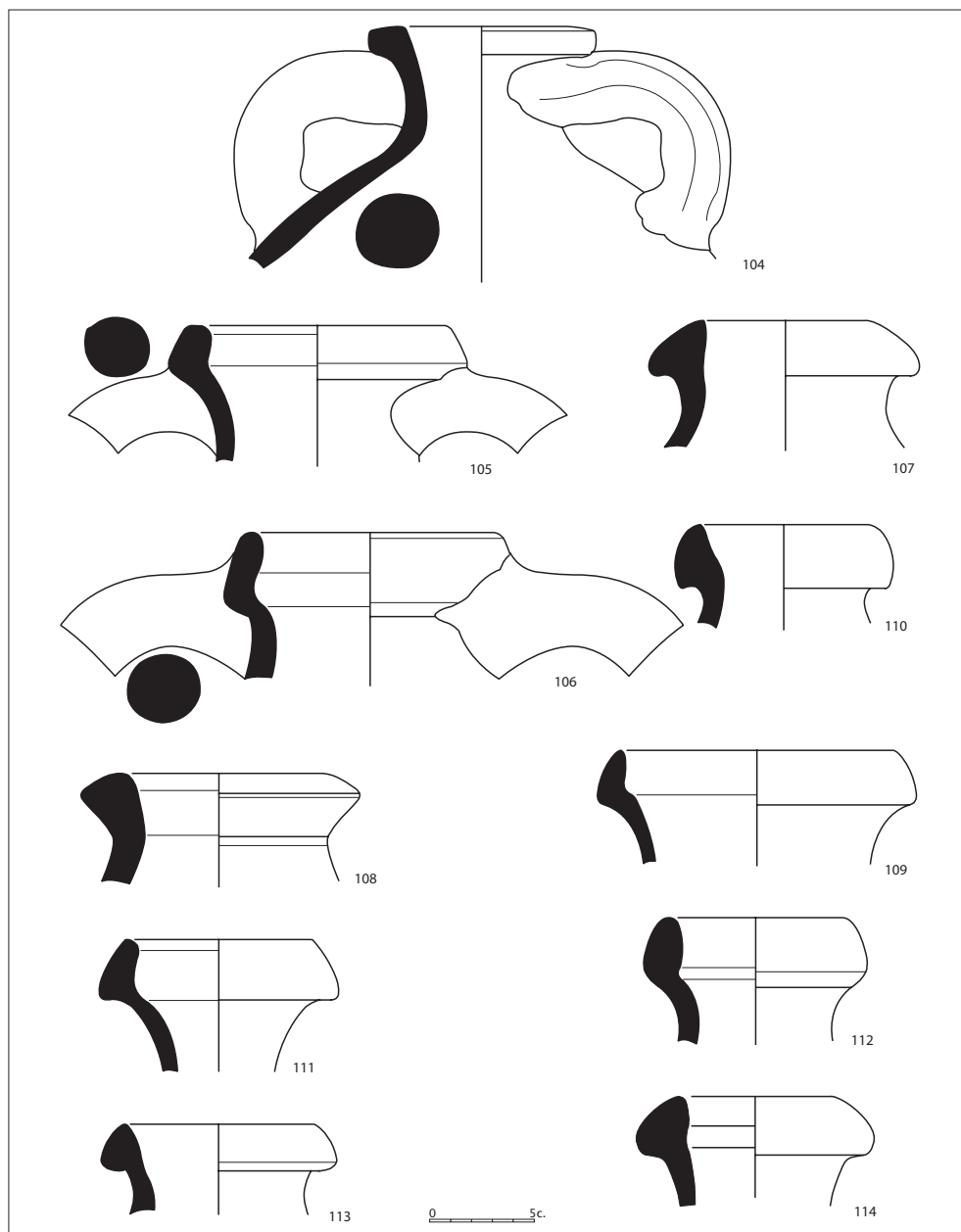

Figura 2.31. Àmfores Keay 13 A.

[94] Edifici A, habitació G-VI, UE628; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1399).

[95] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.

[96] Edifici A, habitació G-II, estrat I/II; campanya 17, de 1974.

[97] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.

[98] Edifici A, habitació G-V; campanya 16, de 1973.

[99] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat I. No consta ni campanya ni any.

[100] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[101] Barri hel·lenístic, tall i, estrat I; campanya 11, de 1968.

- [102] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [103] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [104] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974. Observacions: llavi molt rectangular
- [105] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [106] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [107] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [108] Edifici A, habitació G-IVA, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [109] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [110] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [111] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [112] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [113] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [114] Edifici A, habitació G-V, dipòsit central, UE599, campanya 21, de 1978 (referència: 2VR336).

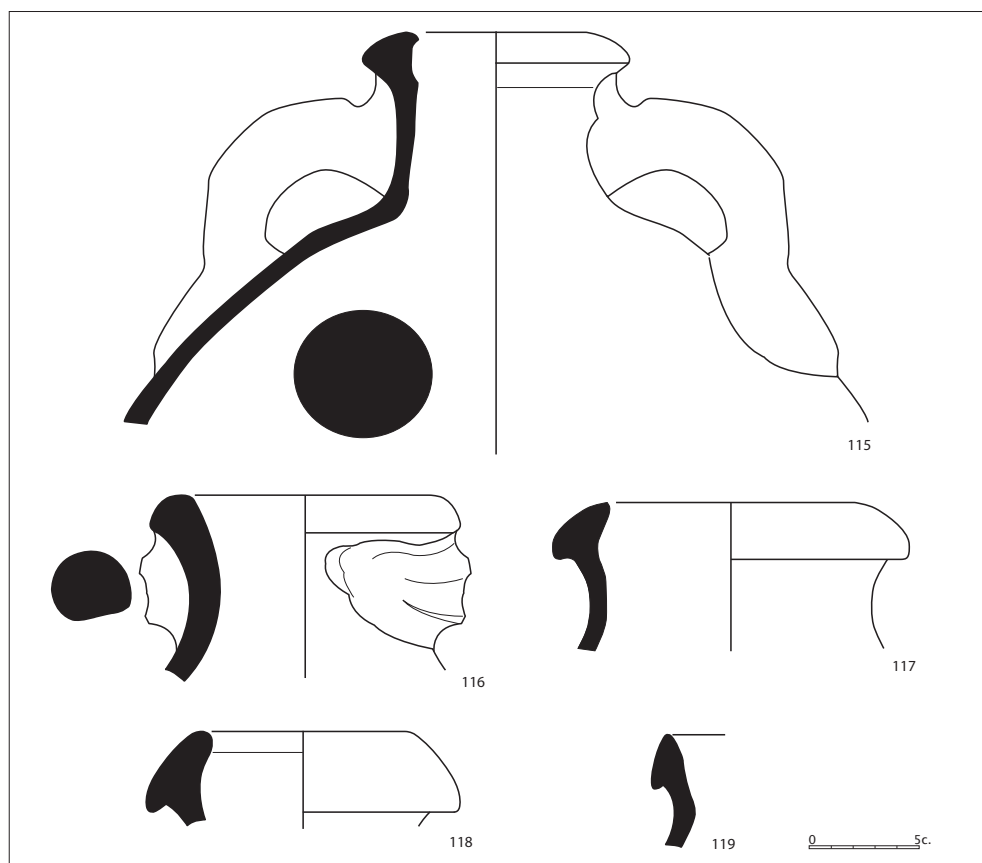

Figura 2.32. Àmfores Keay 13 A.

- [115] Edifici A, habitació G-VI, UE651; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR4206).
- [116] Edifici A, habitació G-III, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [117] Edifici A, habitació G-XXII, UE22.1; campanya 27, de 1984. (referència: 8VR761)
- [118] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [119] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

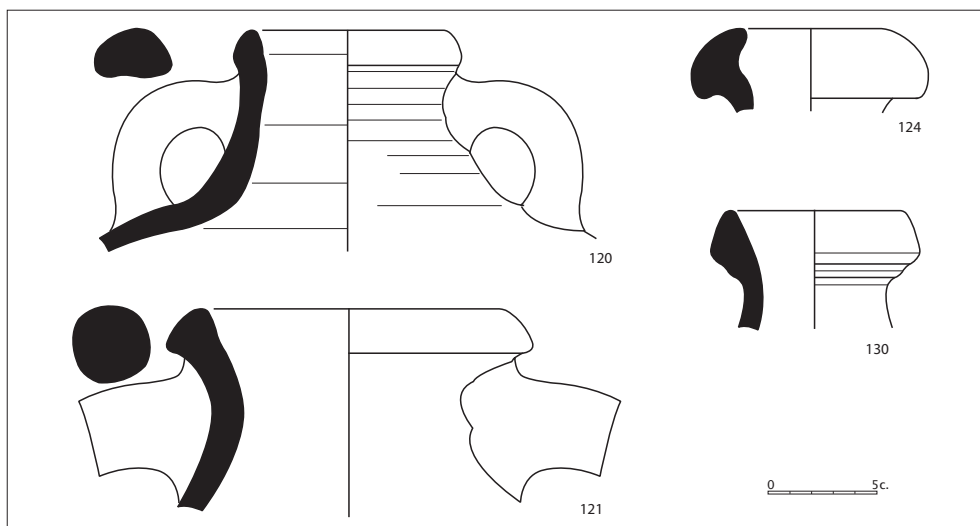

Figura 2.33. Àmfores Keay 13 A;
àmfores Keay 13 C i D.

[120] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973. Argila beix taronja, dura, de tacte farinós i sense engalba.

[121] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IVB; campanya 17, de 1974. Argila beix clar i engalba color banc-groguenc.

[124] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.

[130] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

Keay 13 C i D

En general, les argiles són de color beix, dures i rugoses, amb presència de petits nòduls brillants, marrons i blancs.

[122] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[123] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[125] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat I. No consta la campanya.

[126] Barri hel·lenístic, zona hospital, tall 7, estrat I; campanya 12, de 1969.

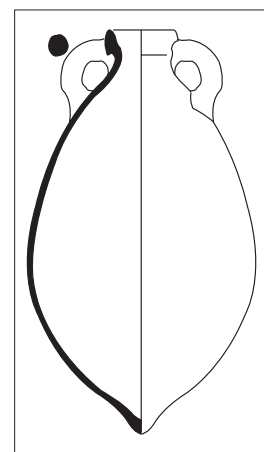

Figura 2.34. Tipus Keay 13 C-D,
forma genèrica.

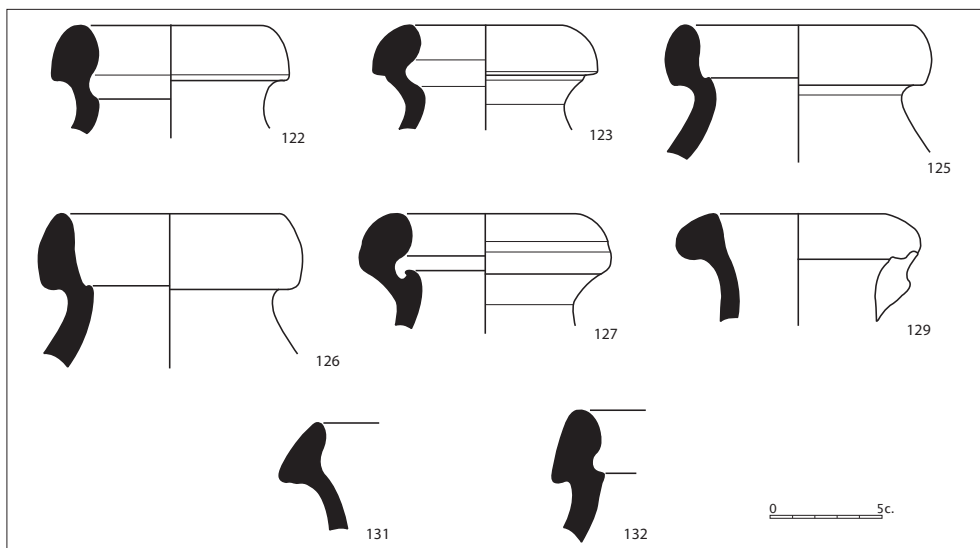

Figura 2.35. Fragments assimilables
o atribuïbles a variants del tipus
Keay 13 C i D.

- [127] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [129] Barri hel·lenístic, tall 15, estrat III; campanya 7, de 1964.
- [131] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.
- [132] Edifici A, habitació G-III, estrat V; campanya 17, de 1974.

KEAY 19 A-B

Identificada inicialment als cementiris emporitans (Almagro, 1955) i anomenada inicialment Almagro 51 A i B, ha estat puntualment estudiada per Keay (1984) fixant-se en la diferenciació pel diàmetre i en la morfologia de les vores.

És un contenidor piriforme, de coll troncocònic prou desenvolupat, boca ben definida en forma de campana invertida i amb un llavi arrodonit. Les nanses s'uneixen al coll sempre per sota la boca i fins a l'espatlla. El peu, ben definit i no massa gran, és cilíndric i massís.

Hauria aparegut entorn del 300 i, a partir d'aquells anys, es documenta un xic arreu. A Tarragona la trobem amb una presència moderada (Remolà, 1996, 85) en contextos fiables de segona meitat segle v. No hi ha dades fermes per suposar que s'hagués fabricat més enllà d'aquelles dates.

S'ha proposat, amb vestigis segurs però numèricament modestos, que hauria servit per transportar salaons de peix.

Els centres de producció, si fa no fa, es localitzarien en sectors on es produïen les Dressel 23 i, concretament en zones de la costa de Màlaga (Bernal 1998, 283).

Argiles de color taronja o beix, dures, homogènies i depurades, tot i que, de vegades, amb nòduls blancs i vacüols. Normalment recobertes d'engalba groguenca, però en alguns exemplars (com el núm. 133), sense aquest recobriment.

- [135] Edifici A, habitació G-XXII, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: (8VR788).
- [136] Edifici A, habitació G-III, estrat V; campanya 17, de 1974.
- [137] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [138] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat ?; campanya 6, de 1963.
- [139] Edifici A, habitació G-III, estrat II; campanya 16, de 1973
- [140] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.
- [141] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [142] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [143] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973. Observacions: exemplar poc clar.
- [144] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Observacions: exemplar poc clar.
- [145] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [146] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [147] Edifici A, habitació G-III, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [149] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1963). Publicat a: Keay, 1984, 162, fig. 62,4.
- [150] Edifici A, habitació G-XVIII, UE487; campanya 28, de 1985 (referència: 9VR407-37).

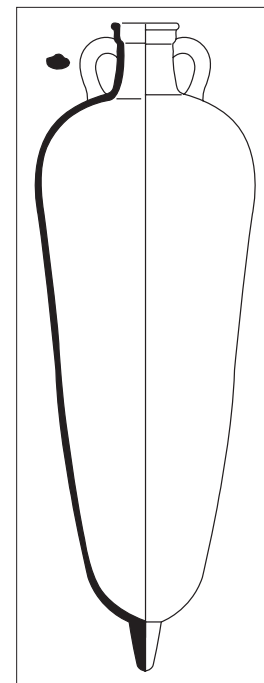

Figura 2.36. Forma tipus. Tipus genèric de l'àmfora Keay 19 A-B.

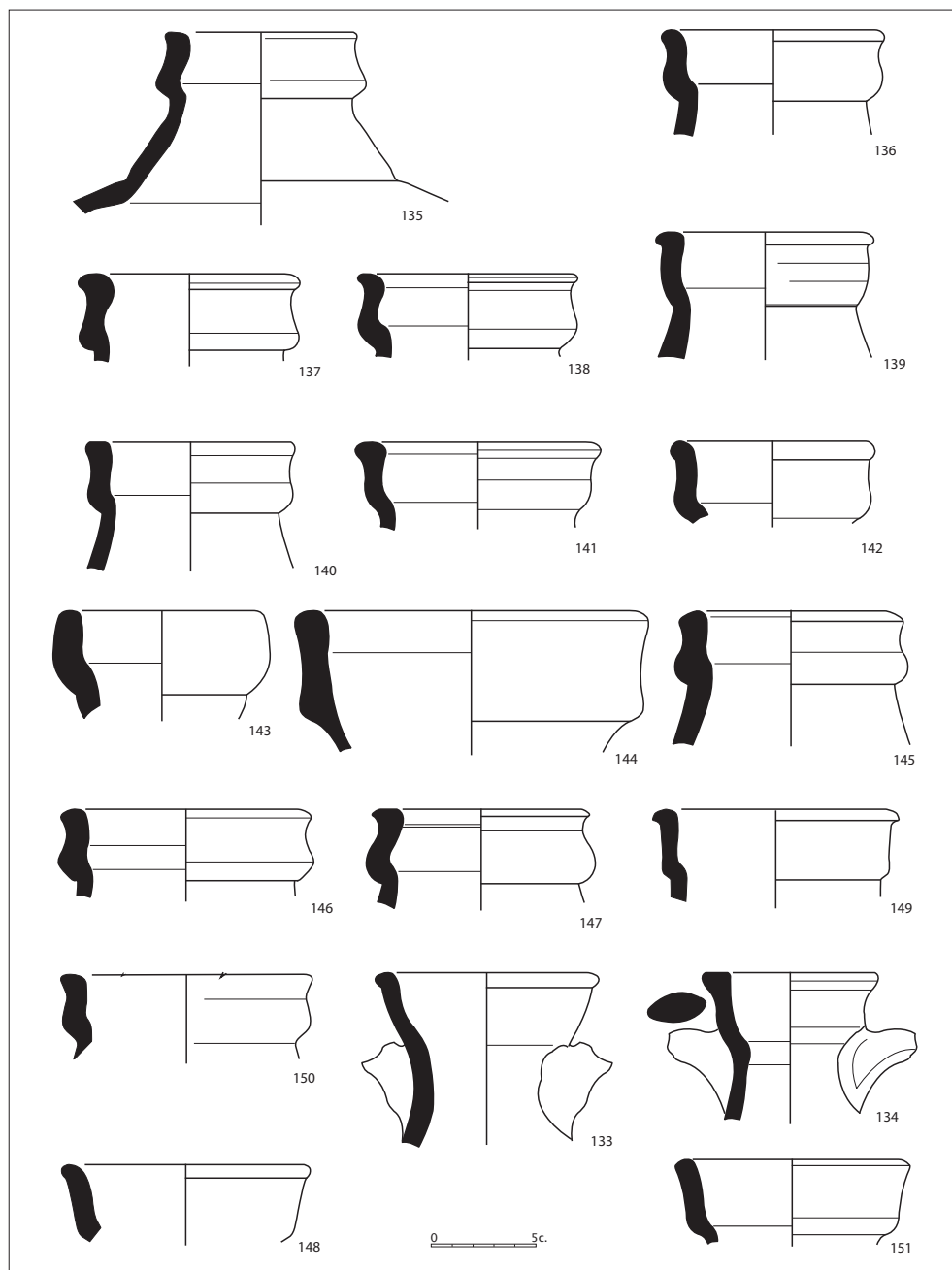

Figura 2.37. Àmfores Keay 19 A-B I
Keay 68/91 o Algarve 1.

En coneixem nombrosos paral·lels, entre els quals a la Font del Vilar (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Casas et al., 1995, 22-24, fig. fig. 19,8 i 30-31, fig. 23,2), a l'Hort d'en Bach (fig. 2.1), vers el 200 (Llinàs, 2000, 72, fig. 55,5), a Vilauba (fig. 2.1), en nivells del baix imperi (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 79,11 i 12 i làm. 80,9, làm. 84,9) i en la fase visigoda (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 98,13 i 14 i làm. 96,6), a Girona (fig. 2.1), com a residual, en la fase 4 de les excavacions de les sales de sosteniment de l'antic refector del claustre romànic, el vell *cellarium* de la Seu, d'inicis del segle XI (Nolla et al., 2008, 83-84 i 87, fig. 68,4 i fig. 75), a Empúries (fig. 2.1) globalment (Keay, 1984), en el cementiri a migdia de la muralla meridional de la Neàpolis, usada com a taüt (Nolla i Sagrera, 1995, 299-302, fig. 162), o al cementiri del Castellet (Nolla i Sagrera, 1995, 25), a Roca Pelada, en la fase IVa, IVb V (Llinàs

et al., 1997, 53-54, fig. 27,5), a Sant Martí, fase V (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 332,14) o al fòrum urbà (Aquilué et al., 1984, 220-221, fig. 99,16) a Pla de l'Horta (fig. 2.1), en nivells de la segona meitat del segle iv (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.55,5) i en contextos finals (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.63,3).

A Mataró (fig. 3.12) es recupera en contextos de mitjan segle v a primer terç del vi (Cela i Revilla, 2004, 353-354) i a Tàrraco (fig. 3.12) en nivells de finals del IV i inici del V, on representa el 18% i en abocadors de mitjan segle v, on se situa entre el 5% i el 7%. Sembla segura la seva arribada fins a finals de la cinquena centúria V. Es troba com a contenidor funerari, en estrats d'amortització, d'ús, abocadors i terraplenaments, on representa entre 1,25% i el 21% (Remolà, 1996, 85-87). A Marsella (fig. 3.12) només es localitza a les fàcies A i B1 i B2, entre la primera meitat i darrerria del segle v, en poca quantitat, acompanyant les formes Dressel 23, Almagro 50 i Almagro 51A i B (Bonifay, 1998, 371-372). A Barcelona (fig. 3.12) és ben present en nivells del V i, potser, fins a inicis del VI (Járrega, 2005, 123).

KEYA 19 C

La forma Keay 19C se separa clarament, des dels punts de vista morfològics, de les formes 19A i B (Keay, 1984, 158).

És de cos piriforme, coll desenvolupat, alt i vagament troncocònic, amb llavi remarcant i alt. Les nanses s'uneixen per sota del llavi i fins a l'espatlla i defensa una cronologia d'entre el segle iv i mitjan segle v.

Hauria servit per envasar, molt probablement, salaons de peix i els centres productors es localitzarien genèricament en l'àrea costanera occidental de la Bètica i de la Lusitània, i Septem (Bernal 1998, 284).

[152] Edifici A, habitació G-V (dipòsit sud-oest), UE597; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR925).

[153] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR931). Publicat a: Keay, 1984, 166, fig. 66,8; Nieto 1993, 105, fig. 44

[154] Edifici A, habitació G-V; campanya 21, de 1978. Publicada a: Keay, 1984, 166, fig. 66,11.

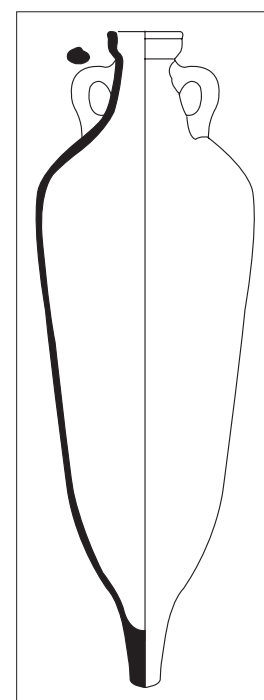

Figura 2.38. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 19 C.

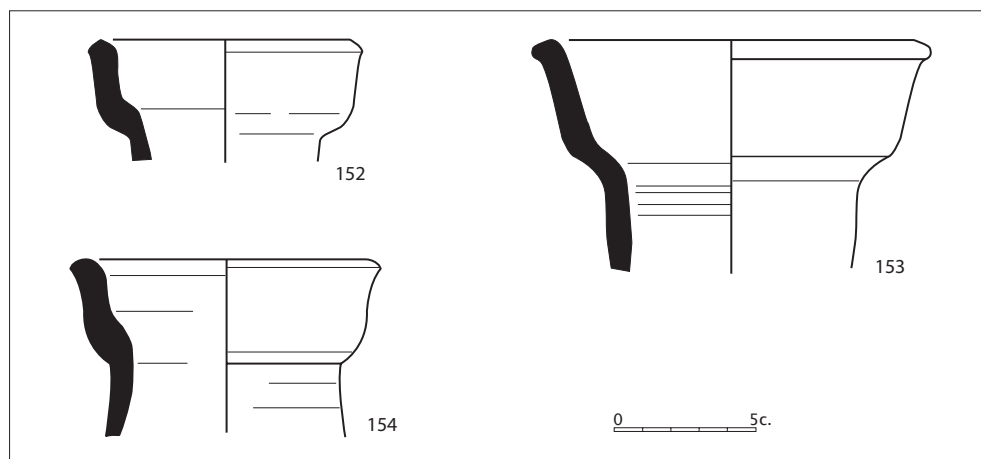

Figura 2.39. Àmfores Keay 19 C.

D'aquesta variant no n'hem trobat cap paral·lel.

A Tàrraco (fig. 3.12) les més tardanes s'identifiquen en contextos de mitjan segle v, com a receptacle funerari i en abocadors, amb percentatges modestos (entre el 0,34% i el 3,88%) (Remolà, 1996, 98). A Barcelona (fig. 3.12) és moderadament present entre mitjan segle iv i mitjan v (Járrega, 2005, 153).

KEYA 68/91 (ALGARVE 1)

Aquesta forma definida per Remolà com a Keay 68/91 (Remolà 2000, 196-200) s'ha confirmat posteriorment com a procedent de la zona de l'Algarve a la Lusitània (Viegas et al. 2023 115-154). No se n'han trobat més paral·lels publicats a la zona de Girona. Comparteix les mateixes cronologies expressades ja en les Keay 19.

[133] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[134] Sense dades. Segurament del barri hel·lenístic.

[148] Edifici A, habitació G-VI, UE643; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2585).

[151] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR367).
Publicat a: Martín, Nieto i Nolla, 1979, 114.

KEYA 23 (ALMAGRO 51C)

Identificada per primera vegada als cementiris emporitans (Almagro, 1955) i, després, posada al dia per diversos autors.

Es tracta d'un recipient piriforme, de coll curt i estret, amb llavi engruixit, de secció triangular. Les nanses s'uneixen al llavi i a l'espatlla i acaba en un petit peu massís, cilíndric, ben present durant el segle III i que hauria perdurat amb seguretat fins, com a mínim, de mitjan segle v. Tots els indicis permeten assegurar que hauria servit per comercialitzar salaons de peix.

Els centres productors es localitzen a les costes lusitanes, a migdia de l'estuari del Tajo (Bernal 1998, 284).

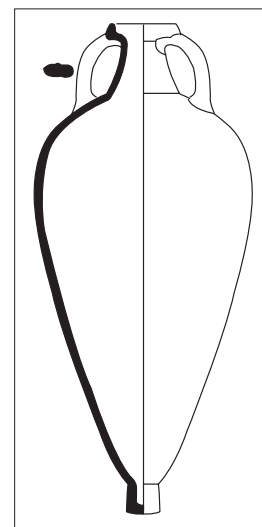

Figura 2.40. Forma tipus. Àmfora Keay 23. Tipus genèric.

Keay 23 C

Dos fragments identificats, amb argiles diferents. El primer, de color beix, dura, uniforme, depurada i amb restes d'engalba beix, mig perdura i d'aspecte farinós. El segon (un pivot), amb argila taronja rosada, dura i amb petits nòduls negres.

[155] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[156] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR507).
Publicat a: Keay, 1984, 176, fig. 71,7.

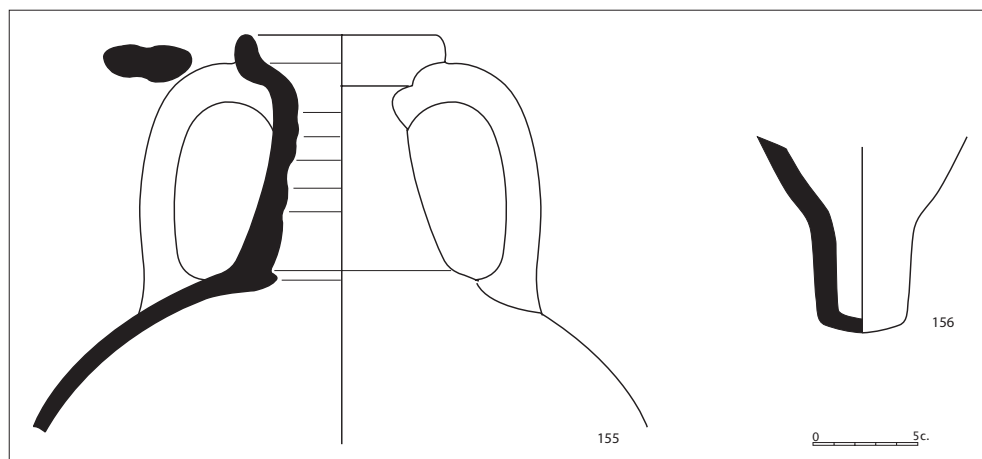

Figura 2.41. Àmfores Keay 23 C.

En trobem paral·lels a Puig Rodon (fig. 2.1), entre el 400 i el 450 (Nolla i Casas, 1990, 203-204, fig. 13,6), a Vilauba (fig. 2.1), en l'etapa baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 84,7), Ametllers (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 42,8 i fig. 42,22), Pla de l'Horta (fig. 2.1) en el cinquè moment (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.50,11 i 12), a Empúries (fig. 2.1), global (Keay,1984), en la necròpolis Estruc (Nolla i Sagrera,1995, 22-23) o a Santa Margarida (Nolla i Sagrera, 1995, 23).

També és present a Mataró (fig. 3.12), en contextos de segle v avançat i primer quart del VI (Cela i Revilla, 2004, 353-354). A Tàrraco (fig. 3.12) hi hauria continuïtat arribant fins, almenys, a mitjan segle v (i, potser, més enllà). Es localitza un xic arreu: àrees d'enterrament, en nivells d'amortització, d'ús, en abocadors o terraplenaments, tot representant entre 0,92 % i 8,33 % (Remolà, 1996, 95 i 97). A Marsella (fig. 3.12) només és present a les façies A i B1 i B2 (d'inicis a finals del segle v), en poca quantitat (Bonifay et al., 1998, 371-372). A la plaça del Rei de Barcelona (fig. 3.12) és present en un parell de fragments descontextualitzats (Járrega, 2005, 153).

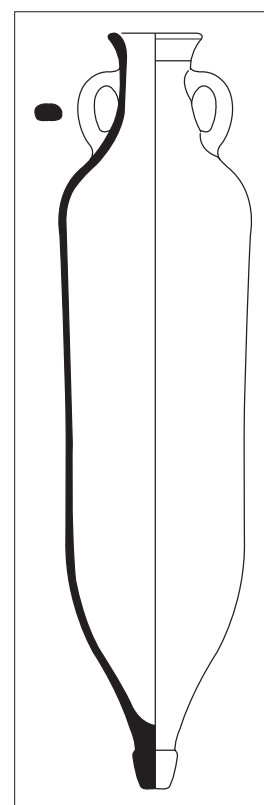
AFRICANA III (KEY 25)

Més gran que les formes Africana I i III, de la qual en reproduïxen, fins a cert punt, l'aspecte. Alta, d'un enorme cos cilíndric, robust coll troncocònic i boca ben definida, de peu curt i massís. Fou produïda en els territoris costaners de l'actual Tunísia durant els segles iv i v per a contenir salaons de peix.

Aquest tipus es planteja per part de Bonifay (2004, 119 - 122) i divideix les Africana III en tres subgrups A, B i C. Cadascun d'aquest subgrup inclou diferents tipologies establertes per Keay de la forma Keay 25. Concretament la tipologia Africana III A inclou les formes A a C, la Africana III B les formes K a V i l'Africana III C les formes E a I (Bonifay 2004, 119 - 122).

En la present publicació hem ordenat les àmfores en els grups proposats per Bonifay i alhora hem mantingut la classificació dels exemplars que havia identificat Simon Keay a la seva tesi doctoral i que procedien de la Ciutadella de Roses. Mantenim

Figura 2.42. Forma tipus. Àmfora tipus Africana III A.

aquesta distinció ja que l'obra de Keay segueix essent referent en la classificació d'aquest tipus d'àmfores.

Africana III A

Pastes de color beix, però més habitualment taronges o vermelloses, dures, compactes, amb diversos desgreixants i components, amb nòduls blancs foscos, lluent, etc. Engalbes de color groguenc, no sempre conservades. Les variacions que podem veure en els diferents fragments cal atribuir-les al seu origen en diferents tallers de la mateixa zona.

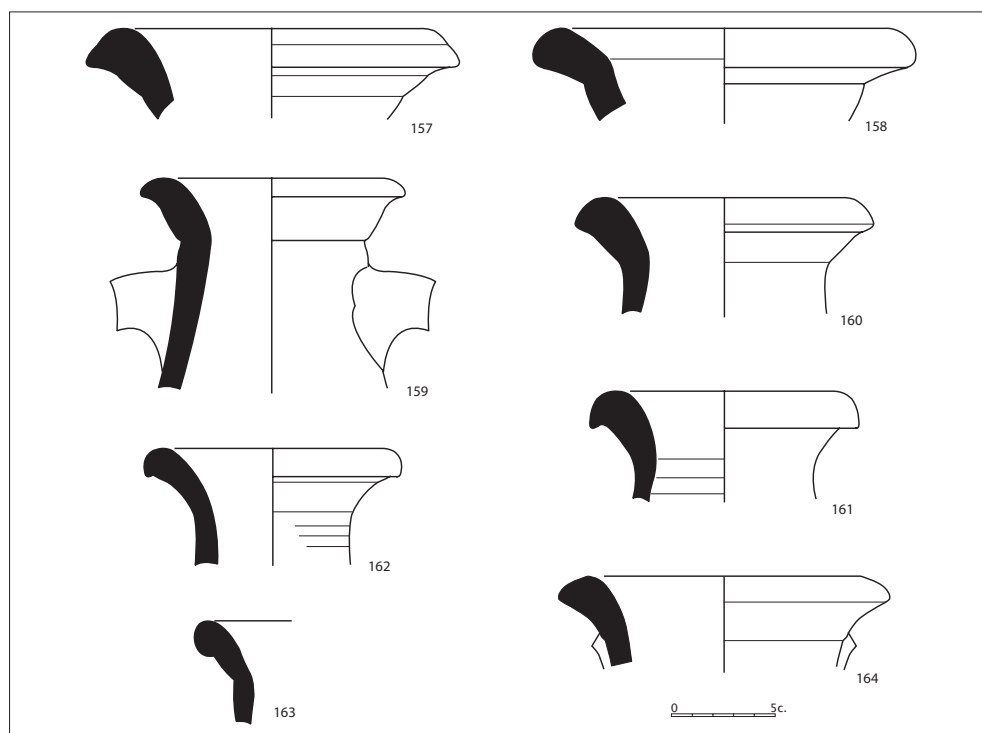
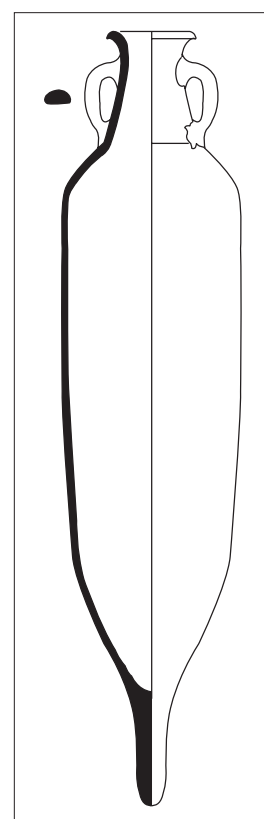

Figura 2.43. Àmfores Africana III A.

Figura 2.44. Forma tipus. Àmfora tipus Africana III B.

- [157] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973. Exemplar sense engalba.
- [158] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [159] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.
- [160] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.
- [161] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.
- [162] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.
- [163] Edifici A, habitació G-IV A, estrat II; campanya 17, de 1974.
- [164] Edifici A, habitació G-VI, UE626; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1087).

Africana III B

Argiles de color vermell o taronja intens, dures, compactes, depurades. Engalbes de color groc més o menys clar, espès, homogeni i adherent.

- [165] Bari hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963.

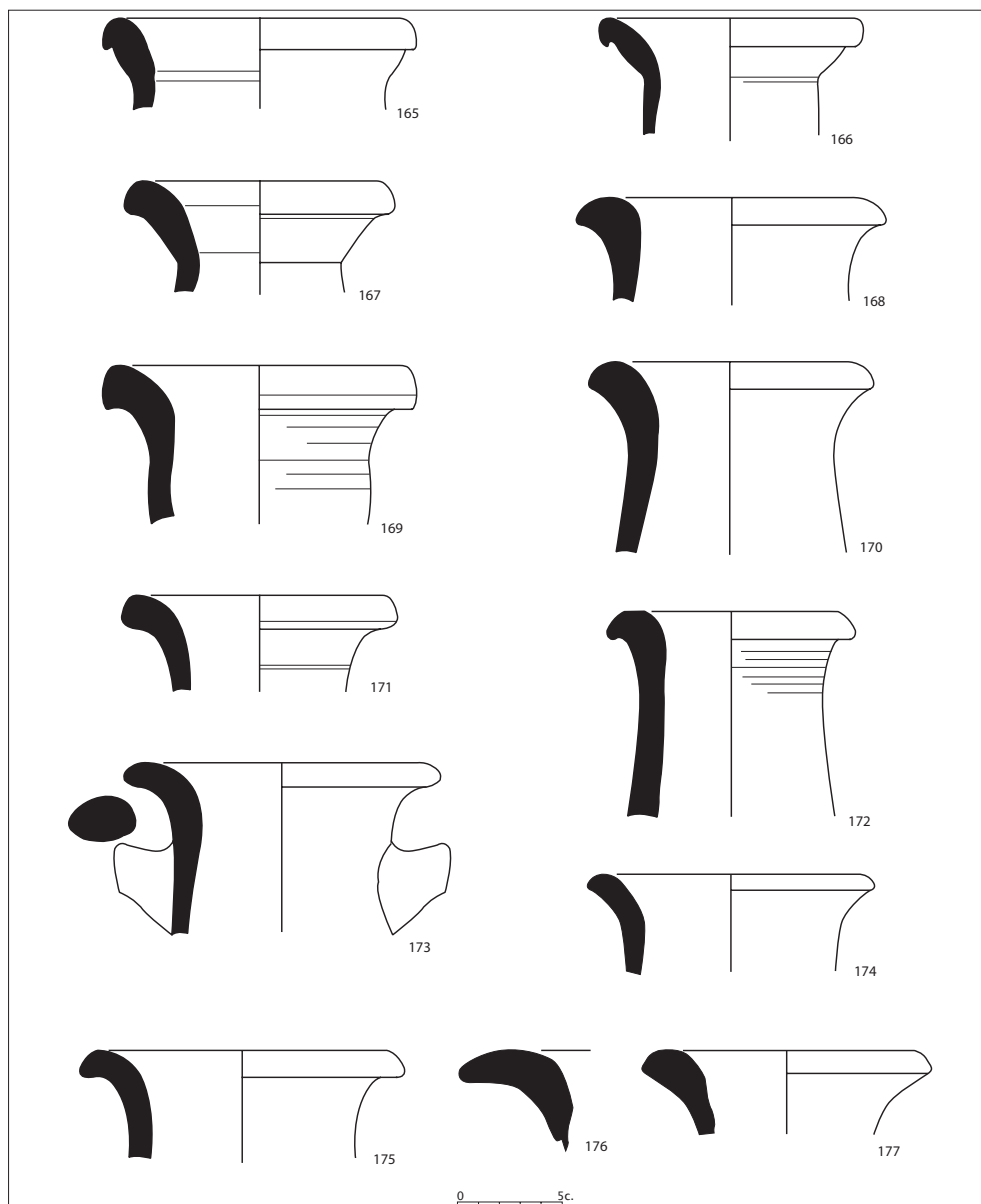

Figura 2.45. Àmfora Africana III B.

- [166] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [167] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.
- [168] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963.
- [169] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [170] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.
- [171] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [172] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 17, de 1974.
- [173] Procedència: Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.
- [174] Edifici A, habitació G-XII, UE227; campanya 25, de 1982 (referència 6VR***).
- [175] Edifici A, habitació G-IV B, quadre sud, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR431).
- [176] Edifici A, habitació G-VI, UE664; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR5694).
- [177] Edifici A, habitació G-XIII, UE232; campanya 25, de 1982 (referència: 6VR159).

Africana III C

Pastes de color taronja més o menys intens segons els exemplars, dures, rugoses i compactes. Engalbes de color groc, espesses, homogènies i ben adherides. A vegades el seu color pot derivar cap al groc-verdós o al beix.

[178] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[179] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.

[180] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[181] Sense referències.

[182] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat I; campanya 12, de 1969.

[183] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.

[184] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat I; campanya 12, de 1969.

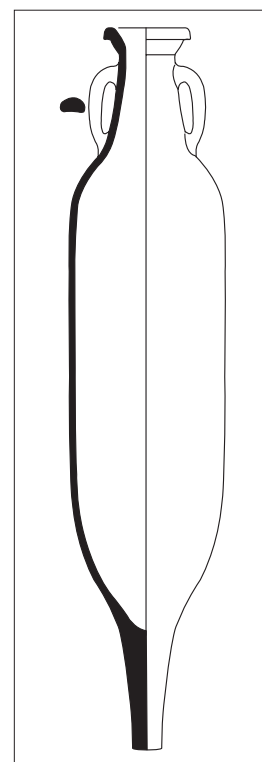
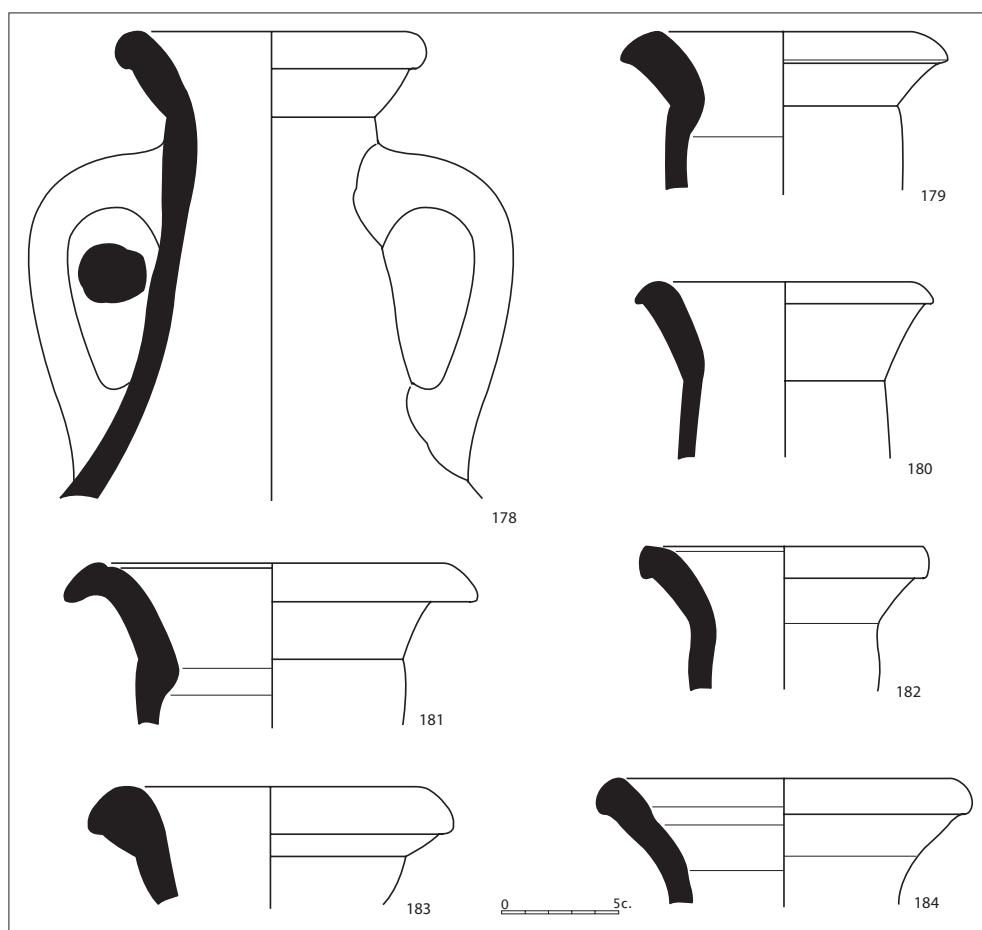

Figura 2.46. Forma tipus. Àmfora tipus Africana III C.

Figura 2.47. Àmfores Africana III C.

KEY 25

Keay dividí el tipus 25 en quatre subtipus i 31 variant i va donar el número 27 a un recipient que presentava una solució amb personalitat de la vora. Remolà decidí refondre aquests recipients africans de mides mitjanes, tal com la núm. 50 (Remolà, 1996, 26). És un problema sobre el qual hi ha un debat obert.

De cos piriforme, sovint acabat en punta, mostra una considerable variabilitat de mides. El coll és troncocònic, ben definit, i les boques molt diferents, en general en forma de campana invertida, i formant, amb un engruiximent, el llavi. Les nanses més llargues i rectes o més semicirculars s'uneixen al coll o, puntualment, a l'espatlla, sempre per sota de la boca. Posseeix un peu llarg, estret i massís, de vegades amb algun engruiximent ornamental.

S'han datat dins dels segles iv i v. La finalització productiva d'algunes variants s'ha situat a mitjan segle v. Altres han proposat fer-les durar fins a principis del vi. No sembla que a Tàrraco haguessin estat presents més enllà de finals del segle v.

Les notícies sobre el seu contingut són contradictòries, amb vestigis d'haver transportat salaons i altres que assenyalaven la presència d'olives i derivats. Majoritàriament, s'acceptaria un ús preferent per l'oli nord-africà.

Centres productors: ben documentada a la zona costanera de la *Byzacena* i *Zeugitana*, a l'actual Tunísia.

Argiles taronges, amb diferents graus de duresa; a vegades no massa dures i que es poden ratllar amb l'ungla, i altres vegades molt més compactes. Sovint amb punts brillants, nòduls blancs de calç i algun gra de sorra o quars. Engalbes espesses, que poden anar del color blanc tirant a gris fins al groc més intens, que sembla predominar en el conjunt que estudiem.

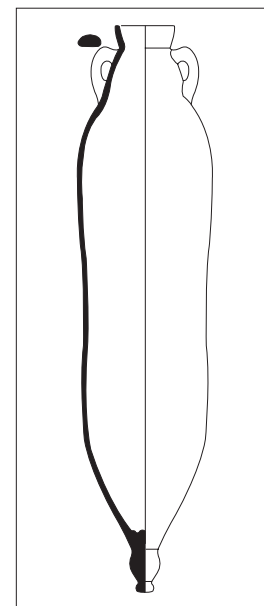

Figura 2.48. Forma tipus. Àmfora Keay 25, tipus estàndard.

[185] Barri hel·lenístic, tall 1; campanya 6, de 1963.

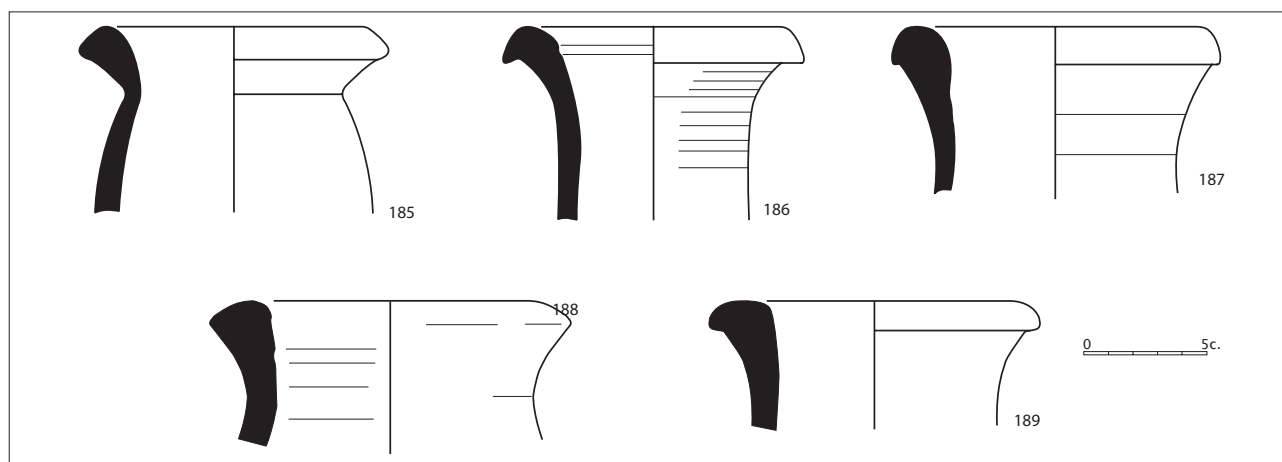
[186] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[187] Edifici A, habitació G-II / G-III A, estrat II; campanya 16, de 1973.

[188] Edifici A, habitació G-VI, UE630; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1525).

[189] Edifici A, habitació G-XIV, UE298; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2977).

Figura 2.49. Àmfores Keay 25.

Keay 25 B

Argiles com a la forma precedent, sense variacions significatives.

[190] Edifici A, habitació G-XI, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR806b).

[191] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 12, de 1969. Marca incisa feta abans de coure.

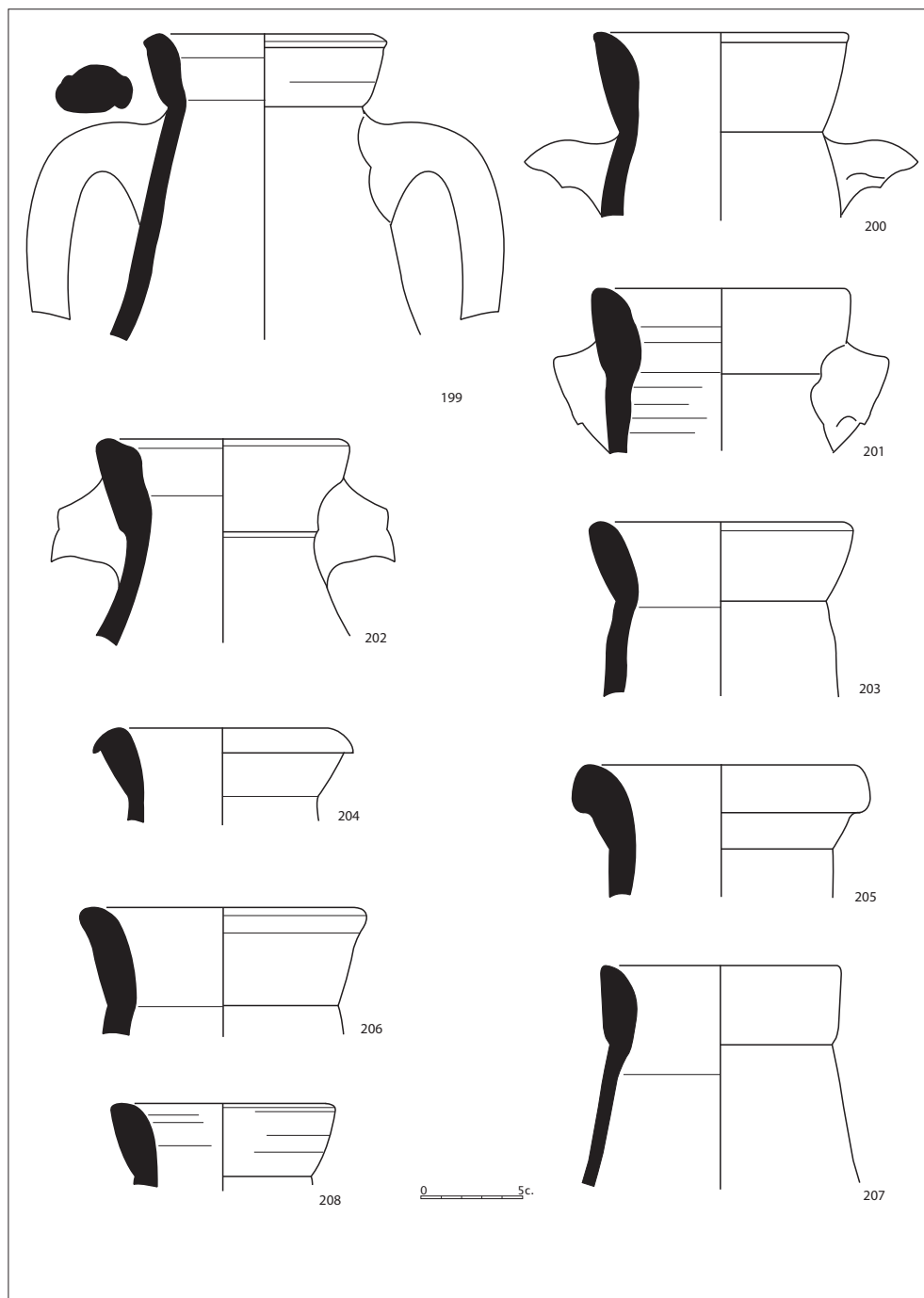

Figura 2.52. Àmfores Keay 25 B.

[215] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 12, de 1969.

[216] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[217] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.

[218] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

[219] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1070).
Publicada a: Keay, 1984, 199, fig. 77, 15.

[220] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1800).
Publicada a: Keay, 1984, 199, fig. 78, 1.

[221] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

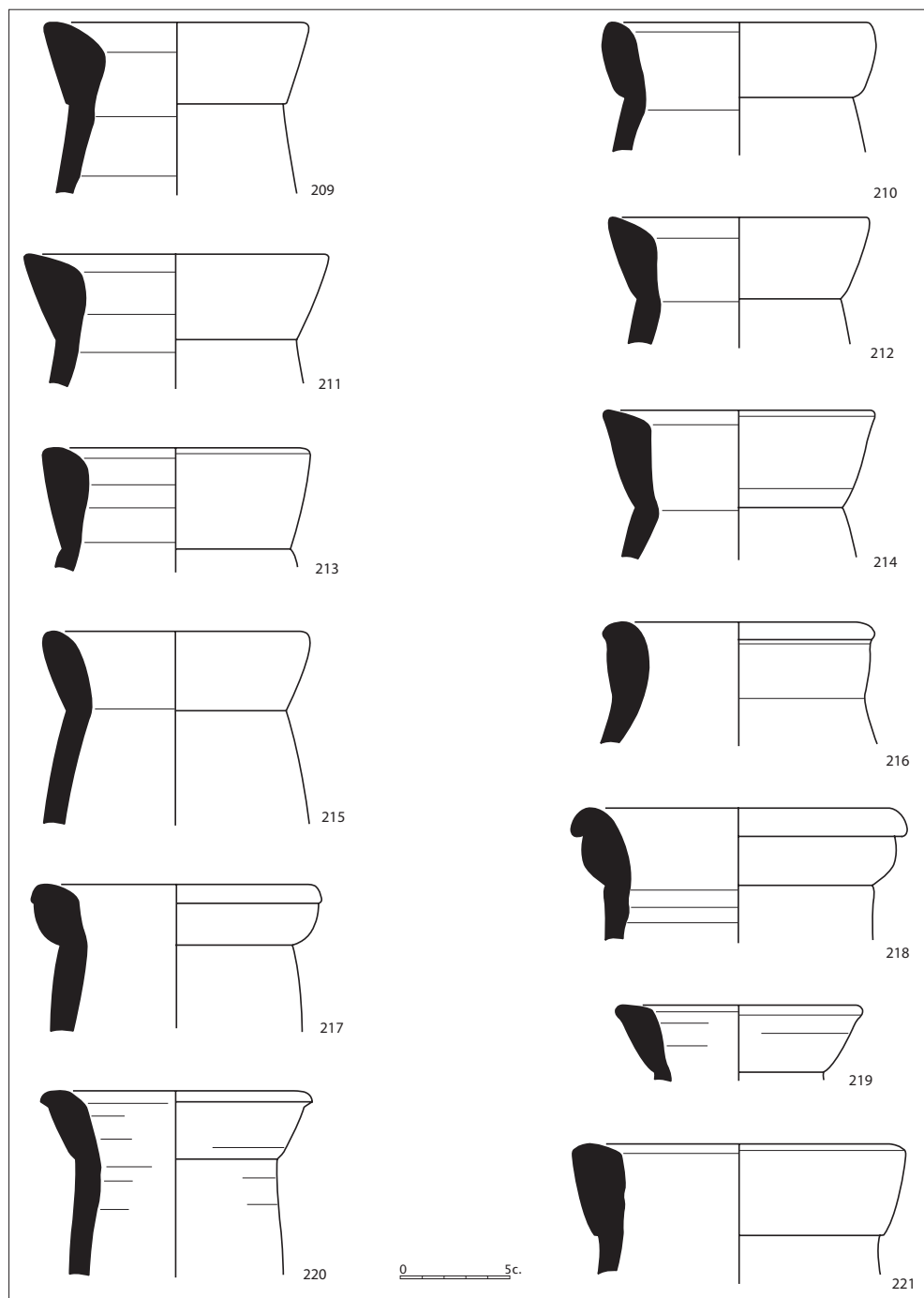
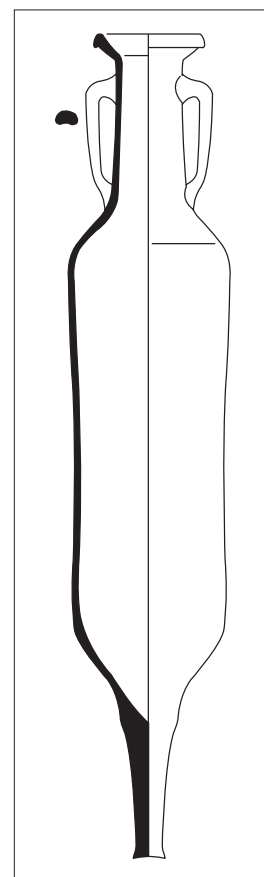

Figura 2.53. Àmfores Keay 25 B.

Figura 2.54. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 25 C.

Keay 25 C

Com les anteriors.

[222] Edifici A, habitació G-VIII, estrat II; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR503. Publicada a: Keay, 1984, 200, fig. 78,14.

[223] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR510). Publicada a: Keay, 1984, 200, fig. 78,12.

[224] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1984 (5VR1611). Publicada a: Keay, 1984, 200, fig. 78,9.

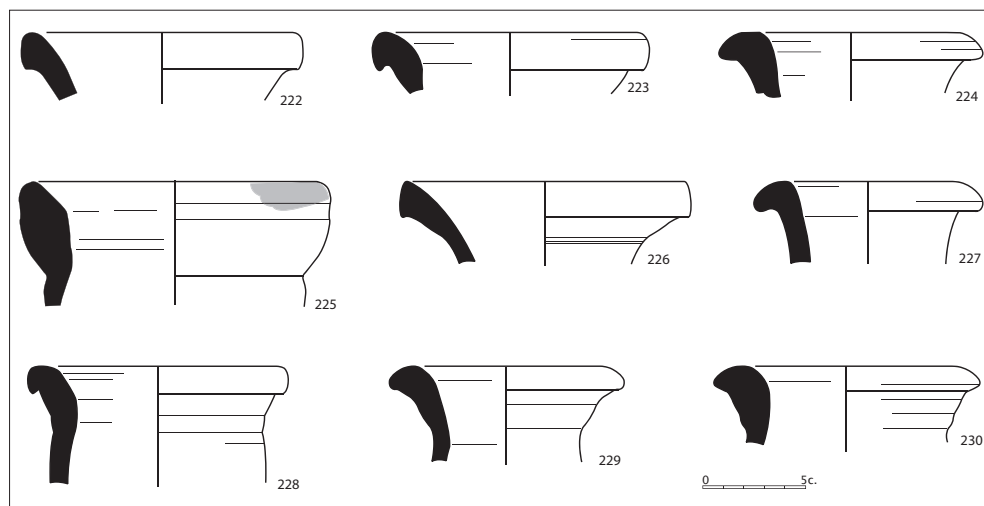

Figura 2.55. Àmfores Keay 25 C; àmfora Keay 25 D; àmfores Keay 25 E; àmfora Keay 25 F; àmfores Keay 25 L.

Keay 25 D

[225] Edifici A, habitació G-VI, UE632; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1716). Argila molt rodada, dura, compacta, uniforme, ben depurada, de color taronja rosat i puntets brillants, amb restes molt deteriorades d'engalba groguenca. Publicada a: Keay, 1984, 201, fig. 79,3.

Keay 25 E

Argila taronja, dura i compacta, amb petits nòduls i recoberta d'engalba groga espessa.

[226] Edifici A, habitació G-II, estrat II. Sense altres dades.

[227] Edifici A, habitació G-XII, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR719). Publicada a: Keay, 1984, 201, fig. 79,4.

Keay 25 F

[228] Edifici A, habitació G-XII, UE204; campanya 24, de 1981 (5VR1145). Publicada a: Keay, 1984, 201, fig. 79,7.

Keay 25 L

[229] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1799). Publicada a: Keay, 1984, 203, fig. 81,2.

[230] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24 de 1981 (referència: 5VR1810). Publicada a: Keay, 1984, 203, fig. 81,4.

Keay 25 S

[231] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 17, de 1974. Pasta beix rosada, amb engalba irregular, del mateix color.

[232] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1419a). Publicada a: Keay, 1984, 205, fig. 83,7.

[233] Edifici A, habitació G-XIV; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR3187).

[234] Edifici A, habitació G-XV, UE297; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1806). Publicada a: Keay, 1984, 205, fig. 83,3.

[235] Edifici A, habitació G-XII, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR930). Publicada a: Keay, 1984, 205, fig. 83,4.

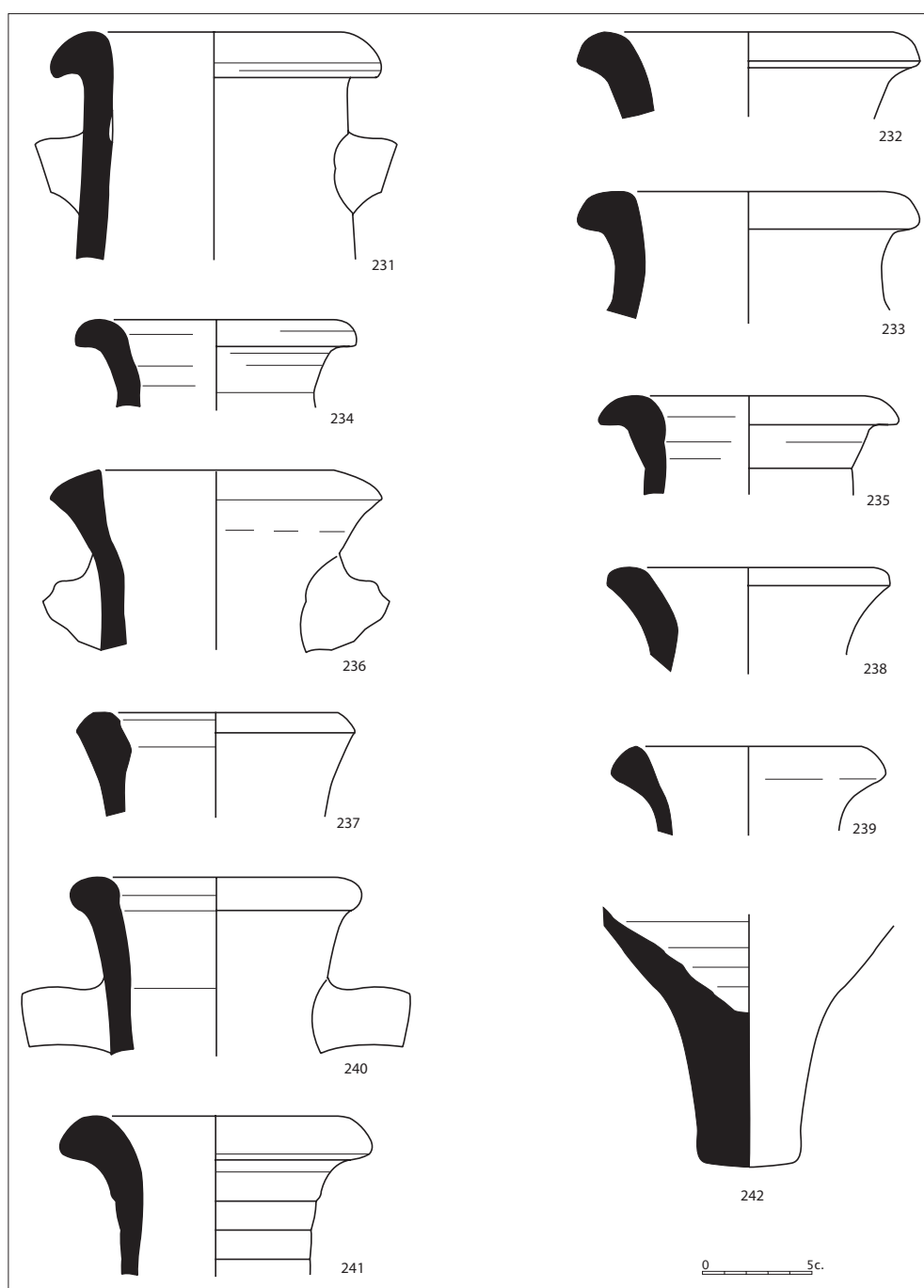

Figura 2.56. àmfores Keay 25 S; àmfores Keay 25 sim.; àmfores Key 25 V; àmfores Keay 25 Y; àmfora Keay 25 Z.

Keay 25 sim.

Fragments d'àmfora assimilables al tipus Keay 25, sense poder-ne especificar la variant exacta. Pastes diverses, però en general de color taronja, dures, compactes i amb petits punts foscos. Engalbes groguenques, espesses i adherents.

[236] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest, UE606; campanya 21, de 1978 (referència 2VR924).

[237] Edifici A, habitació G-VI, UE625; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR922).

Keay 25 V

[238] Edifici A, habitació G-VIII, UE17; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR652).

[239] Edifici A, habitació G-XI, UE218; campanya 25, de 1982 (referència: 5VR1508-1520). Pasta de color vermell fosc, rugosa i micàcia.

Keay 25 Y

[240] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat I; campanya 12, de 1969. Pasta de color taronja viu, dura i compacta. Engalba groga i espessa.

Keay 25 var.

[241] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973. Argila taronja, dura, rugosa, compacta, força ben depurada i amb restes d'una fina capa d'engalba groga poc adherent.

Keay 25 Z

[242] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1528). Pasta rosada, foliàcia i recoberta d'engalba blanca. Publicada a: Keay, 1984, 209, fig. 87,3.

Genèricament, sense que s'hagi pogut fixar amb seguretat la variant, trobem recipients d'aquesta forma a Puig Rodon (fig. 2.1), en la fase IV de vers el 450 (Nolla i Casas, 1990, 203-206, fig. 14,13), a Pla de Palol (fig. 2.1), tant a la fase 2, de cap al 400 (Nolla, ed., 2002, 148-151, fig. 119, 150-152, fig. 120,5, 151-153, fig. 121,14, 152-154, fig. 122,5 i 6, 154-155, fig. 123,15, 155-157, fig. 124,9), com en les reformes posteriors i primer abandonament, cap al 500/510 (Nolla, ed., 2002, 162-164, fig. 129,14, 166-168, fig. 133,11), a la vil·la de Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro) (fig. 2.1), en la fase d'abandonament (Nolla i Palahí, 2012, 24-25, fig. 14,6 i fig. 15,9 a 11), a Vilauba (fig. 2.1), tant en la fase baiximperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 84,11 i 85,7) i visigoda (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 109,1), als Ametllers (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, làm. 31,11, 33,13, 34,18, 35,23

i 41,8), en la d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, làm. 42,1 i 15 i 43,15) i en la part rústica (Palahí i Nolla, 2010, làm. 46,3) a Pla de l'Horta (fig. 2.1), al cinquè moment (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.24,12), al sisè (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.56,14) i als nivells darrers (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.57,9 a 11 i 23), a Empúries (fig. 2.1), a la necròpolis de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 264-266), al cementiri a migdia de les muralles de la Neàpolis (Nolla i Casas, 1995, 299-302, fig. 162) o al Nofre (Nolla i Sagrera, 1995, 21), a Roca Pelada, en una tomba de la fase IVa i V (Llinàs et al., 1997, 30-33, fig. 22,1 i fig. 34,4) o a Sant Martí, en la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 331,4 i 333,6 i 7). A Mataró (fig. 3.12), amb diverses variants, es troba en contextos de mitjan v i primer terç del vi (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

De la variant Keay 25 B se n'assenyalen paral·lels a Pla de Palol (fig. 2.1) en contextos de finals del segle v i inicis del vi (Nolla, ed., 2002, 144-145, fig. 139,16), a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 84,6), a Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 38,2) com en la d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 42,9), Pla de l'Horta (fig. 2.1), en els nivells darrers (Nolla i Simon, 2019, 15.60,20), a Empúries (fig. 2.1), globalment (Keay, 1984) o a Roca Pelada, en la fase del segle vi (Llinàs et al., 1997, 53-54).

De la Keay 25 C només en detectem presència a la Font del Vilar (fig. 2.1), en nivell d'abandonament, entorn del 450 (Casas et al., 1995, 33-35, fig. 26,5) i de la variant Keay 25 D, només a Empúries (Keay, 1984).

Pel que fa a la Keay 25 E, també a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984) i al cementiri del Castellet (Nolla i Sagrera, 1995, 25), i la Keay 25G, a Pla de l'Horta, en nivells d'abandonament (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.58,3) i a Empúries, a Roca Pelada en contextos de segle vi (Llinàs et al., 1997, fig. 34,2).

Pel que fa a la forma Keay 25 P, n'hem identificat paral·lels a Pla de Palol (fig. 2.1), en nivell entorn del 500/525 (Nolla, ed., 2002, 179, fig. 144.6 i 7), Pla de l'Horta (fig. 2.1), en els nivells darrers (Nolla i Simó, 2019, fig. 15.57,8) i a Empúries (Keay, 1984) i de la Keay 25 S, a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), a la necròpolis Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23) o a Sant Martí (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 331,5).

D'aquestes variants, Keay 25 A, Keay 25 A-B, Keay 25 F, Keay 25 L, Keay 25 V, Keay 25 Y, no en coneixem, fins ara, troballes al territori.

A Tàrraco (fig. 3.12) presència sòlida a mitjan V. La variant B es troba com a contenidor funerari, en nivells d'amortització, en abocadors, en estrats d'ús o de terraplenament, tot representant entre el 0,43% i el 8,33% (Remolà, 1996, 29-30). La C, semblantment, essent, en aquest cas, entre el 0,21% i l'11,11% (Remolà, 1996, 20). I la G, entre el 0,31% i el 25% (Remolà, 1996, 31). Pel que fa a la P, que trobem en espais funeraris, nivells d'amortització, abocadors i terraplenaments, entre el 0,31% i el 6,15% (Remolà, 1996, 31). A Marsella (fig. 3.12) acceptarien la continuïtat fins a inicis del VI (Bonifay i Pieri, 1995, 95), ben representat el subtipus 2, en la fàcies A2 (mitjan segle v) (Bonifay et al., 1998, 371.372).

KEYAY 26

Identificada entre el material de les termes del *Nuotatore (Ostia)* (Panella, 1973; Manacorda, 1977), Keay (1984, 212-219) agrupà coses diverses en el seu tipus 26.

Es tracta d'un recipient cilíndric de petites dimensions, molt relacionat amb els tipus 25 C-G, notablement més grans, amb boca ben definida, oberta vers l'exterior i llavi desenvolupat de secció triangular. Les nanses van del coll, troncocònic, a l'espatlla, rectes i molt enganxades. amb una cronologia inicial de segona meitat del segle IV que hauria continuat fins a mitjan segle V o un xic més enllà.

El contingut no ha estat definit amb claredat. Algun indici assenyala salaons i els centres productors s'han localitzat, amb seguretat, a la *Byzacena*.

Keay 26 J

[243] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR905-613).
Publicat a: Keay, 1984, 218, fig. 91,6.

Keay 26 K

[244] Edifici A, habitació G-VI, UE639; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2174).
Publicat a: Keay, 1984, 218, fig. 91,4.

Keay 26 M i indeterminada

[245] Edifici A, habitació G-VI, UE636; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2010).
Pasta rosada, dura, compacta i amb alguns nòduls blancs. Publicat a: Keay, 1984, 218, fig. 91,11.

[246] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1840).
Publicat a: Keay, 1984, 218, fig. 91,10.

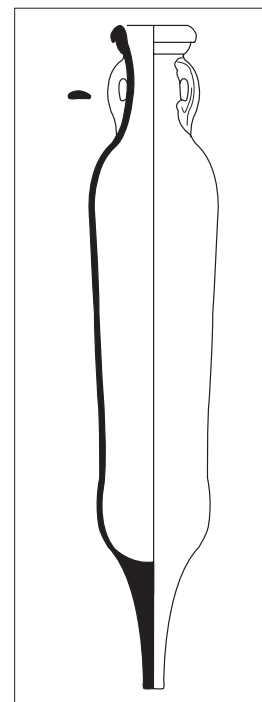

Figura 2.57. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 26 (*Spatheion*).

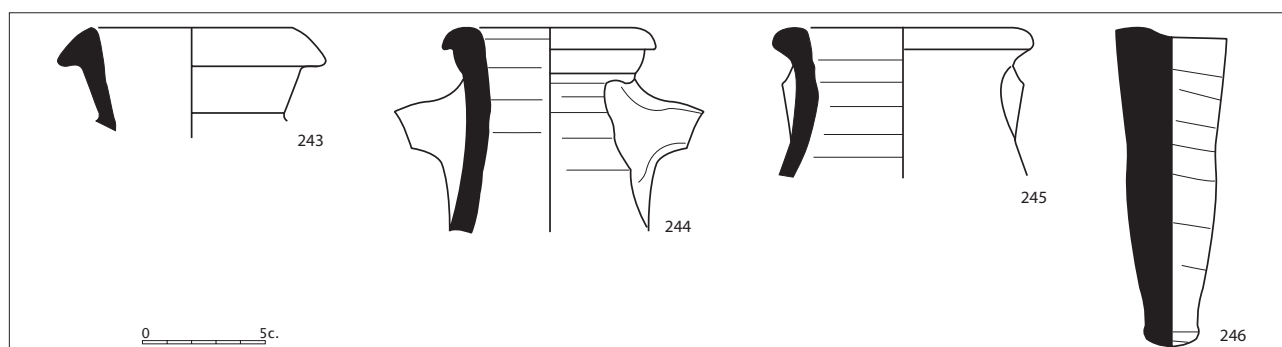

Figura 2.58. Àmfores Keay 26.

N'hem identificat pocs paral·lels, a Vilauba (fig. 2.1), en la fase visigoda Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 107,3) i a Empúries (Keay, 1984).

De la variant Keay 26F (Ostia IV, fig. 162-165) en coneixem paral·lels procedents de Pla de l'Horta (fig. 2.1), dels darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.57,19 a 21 i fig. 15.61,29) i a Empúries (fig. 2.1), a Sant Martí dins de la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 334,23).

La variant Keay 26 M la detectem a Empúries (Keay, 1984). En canvi, no tenim, per ara, cap paral·lel de les formes Keay 26 J i Keay 26 K.

La variant F és present a Tàrraco (fig. 3.12) en els abocadors de la part alta de la ciutat durant la primera meitat de mitjan segle v, on representa entre el 0,86 % i el 8,33 % (Remolà, 1996, 34).

KEY 27

Àmfora cilíndrica, alta i esvelta, de coll, també cilíndric més aviat curt, sense boca definida i llavi lleugerament obert vers l'exterior i engruixit interiorment. Les nanses, robustes i no gaire separades del coll, s'uneixen directament al llavi o, també, un xic més avall. Produïda al territori de l'actual Tunísia, s'ha proposat una cronologia dins dels segles iv i v, amb una probable continuïtat un xic més enllà. No hi ha indicis determinants sobre allò que transportava (Keay 1984, 219 - 224) ; Bonifay 2004, 129 - 130)

Argiles molt semblants, amb poques variacions, típicament africanes. De color taronja més o menys fosc, dura, rugosa, homogènia i amb petits punts foscos. Engalbes de color groguenc que pot derivar cap a un groc-verdós, uniformes i adherents.

[248] Edifici A, habitació G-VI A, estrat III; campanya 17, de 1974.

[249] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[250] Zona G (Edifici A), segona picada, excavació homes; campanya 18, de 1975.

[251] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[252] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

[253] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[254] Edifici A, habitació G-VIII, UE2; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR508).
Publicada a: Keay, 1984, 199, fig. 77,13.

[255] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR429).

[256] Edifici A, habitació G-IV, estrat II; campanya 19, de 1976. (referència: VR477).
Publicada a: Martín, Nieto i Nolla 1979, 141.

[257] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Marca al coll incisa abans de cocció.

[367] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

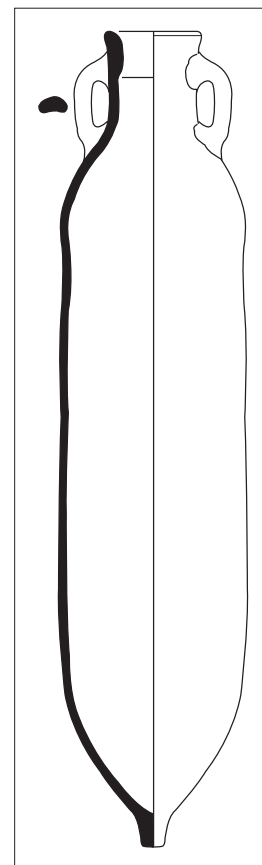

Figura 2.59. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 27.

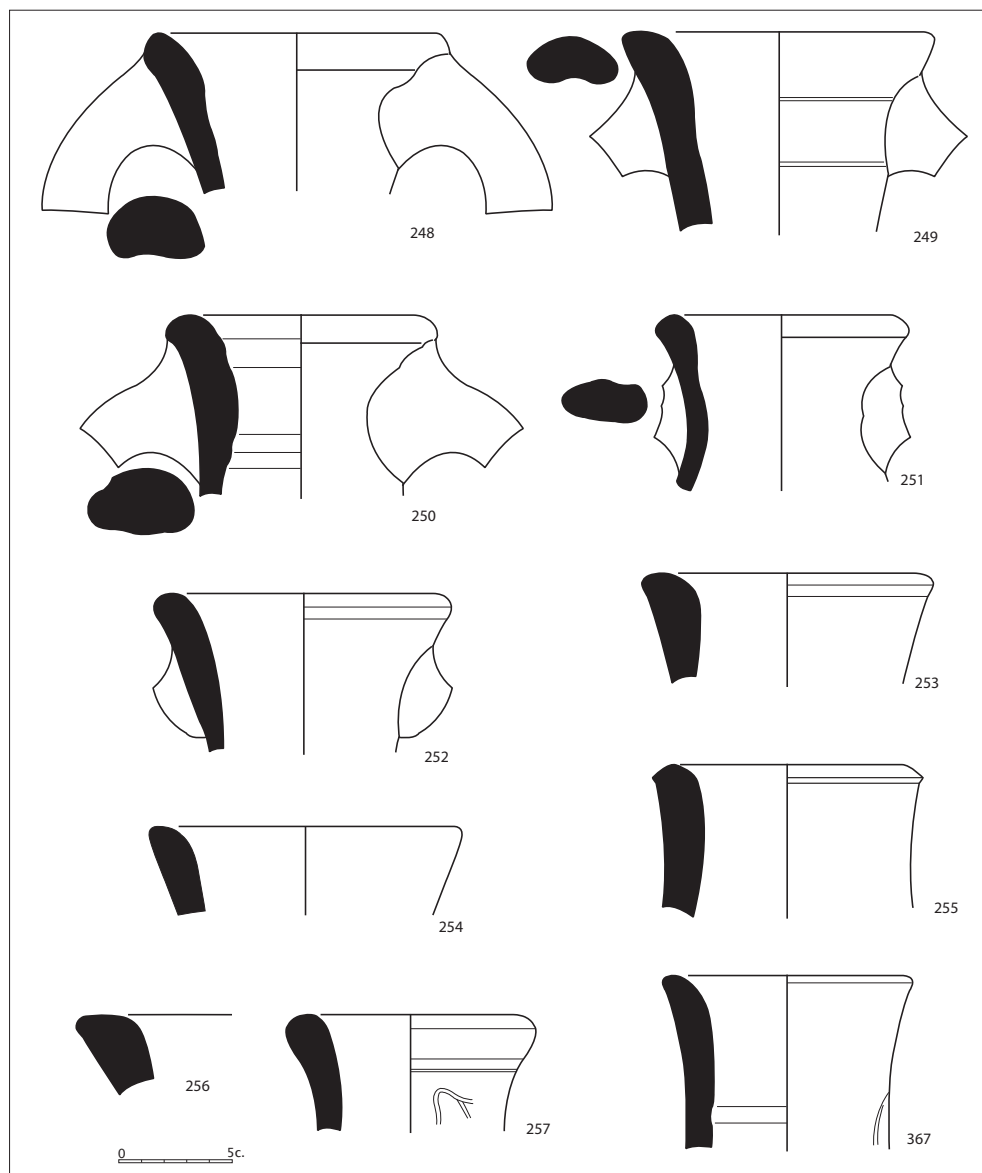

Figura 2.60. Àmfores Keay 27.

Se n'assenyalen paral·lels a Vilauba (fig. 2.1), fase visigoda (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 108,1) o a Empúries (fig. 2.1), a Sant Martí en la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 334,22). A Mataró (fig. 3.12), en diverses variants, en contextos del segle VI avançat i VII es troba com a residual (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

La variant Keay 27 B es troba freqüentment a Ametllers (fig. 2.1), a la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2019, fig. 34,16), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), a les necròpolis Estruc i Castellet (Nolla i Sagrera, 1995, 21-23 i 25, respectivament) o a Sant Martí en la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 334,25 i 335,19) i dels segles VI i VII (Aquilué i Burés, 1999, 392-394, fig. 338,3).

A Marsella (fig. 3.12), les grans àmfores cilíndriques es localitzen des de la fase A2, amb les formes 27, 35B, i 36. La 35B i 36 es documenten, encara, a la segona meitat del segle V (Bonifay et al., 1998, 371-372).

KEAY 28

Recipient poc conegut, de cos versemblantment piriforme, d'alçada considerable, amb coll desenvolupat, troncocònic, amb boca ben definida, en forma de campana invertida, i llavi imperceptible i arrodonit, amb nanses que van de la boca a l'espatlla. Hom proposa datar-la dins del segle v i s'ha proposat, sense dades determinants que hauria transportat oli de l'actual Tunísia (Keay 1984, 224-225).

[258] Edifici A, habitació G-XII, UE224; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR2011). Publicada a: Keay, 1984, 223, fig. 94,3.

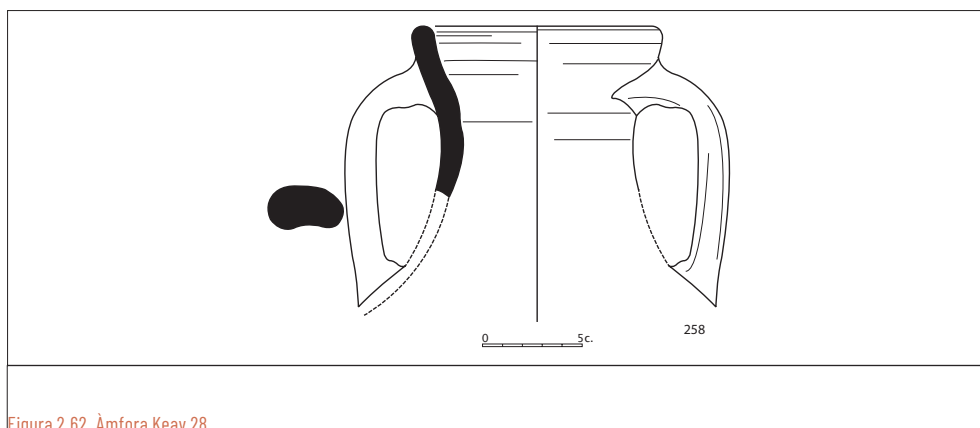

Figura 2.62. Àmfora Keay 28.

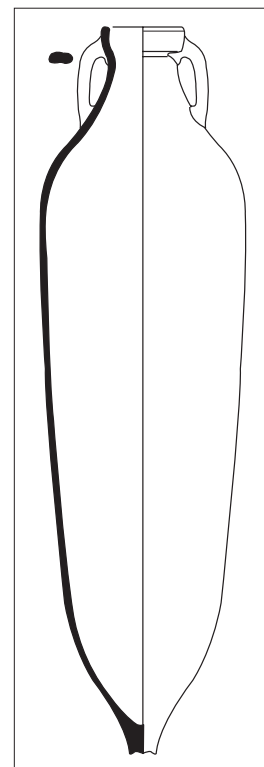

Figura 2.61. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 28.

KEAY 30

Recipient cilíndric de coll curt, robust i troncocònic, de boca ben definida en forma de campana invertida i llavi triangular ben remarcat. Les nanses són robustes. Produïda a l'àrea de l'actual Tunísia. S'ha datat en els segles iv i v i, potser, una mica més enllà. Sense cap dada ferma sobre el seu contingut (Keay 1984, 227).

[259] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1609-10-13). Publicada a: Keay, 1984, 228, fig. 96,2.

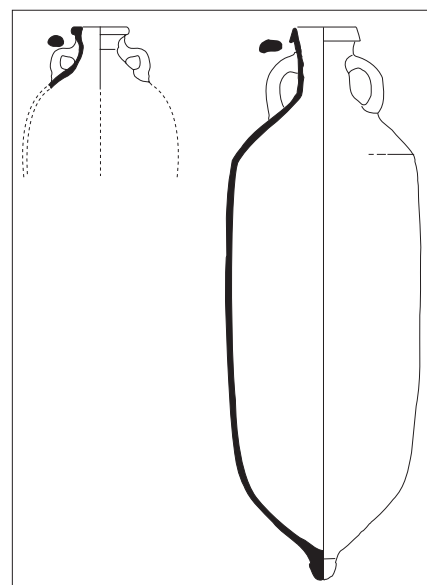
Figura 2.63. Forma tipus (K33 i 34). Àmfores Keay 33 i 34, forma genèrica.

KEAY 33

Àmfora cilíndrica, gran, de coll curt, amb un llavi ben definit, triangular i de línies rectes. Les nanses, robustes s'encaixen a l'inici del coll, sota del llavi i fins a l'inici molt suau de l'espatlla. El seu origen se situa a l'actual Tunísia i no sabem amb seguretat que hauria pogut transportar. Es data sense dades massa fermes a inicis del segle vi (Keay 1984, 233).

[260] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1529-1148). Publicada a: Keay, 1984, 232, fig. 97,4.

[261] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1529). Pasta rosada, sorrenca i força dura.

KEY 34

Recipient prou gran, de cos i coll, desenvolupat, cilíndric, amb llavi molt ben definit, triangular. Fou fabricada a l'actual Tunísia i no sabem, amb seguretat, que transportava. Es dataria dins dels segles IV i V.

Pasta de color taronja clar a vermell, de vegades amb tonalitats beix i puntets foscos minúsculs. Dureses variables. Engalba groga.

[262] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[263] Edifici A, habitació G-XVIII, UE509; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR509-56).

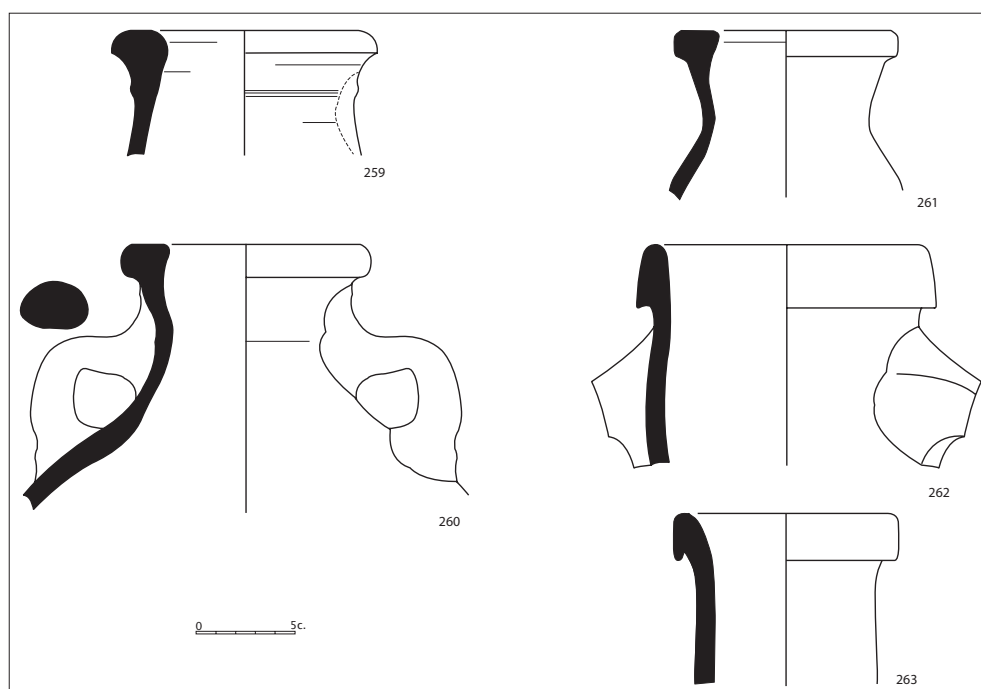

Figura 2.64. àmfora Keay 30;
àmfores Keay 33; àmfores Keay 34.

KEY 35 A I B

Recipient gran, de cos cilíndric, amb tendència cap a la base d'anar-se tancant i que acaba en un peu massís, curt. El coll és troncocònic, ben definit i més aviat curt en relació amb la mida del contenidor, sense boca i amb un característic llavi molt ben remarcant, de secció triangular i, sovint, caigut. Les nanses, ovals, van del coll, per sota del llavi, a l'espatlla.

Seria present des de molt a finals del segle IV fins, potser, a la darrera del segle VI.

El contingut és insegur i dubtós. Hi ha indicis fermes, en alguns recipients, d'un recobriment resinós que impossibilitaria el transport d'oli que, tanmateix, preconitzen altres autors.

Els centres productors s'han de cercar en el territori de l'actual Tunísia, preferentment septentrional (Bonifay 2004, 134-135).

Keay 35 A

Argiles típicament africanes. Dures, compactes, uniformes i força ben depurades, amb presència de petits nòduls blancs i altres de color vermell. Engalbes grogues ben distribuïdes a pinzell, molt fines. Sensibles variacions en els diferents exemplars provinents de diversos tallers de la mateixa zona.

[274] Zona G sud (Edifici A). Excavació homes; campanya 18, de 1975.

[276] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.

[295] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.

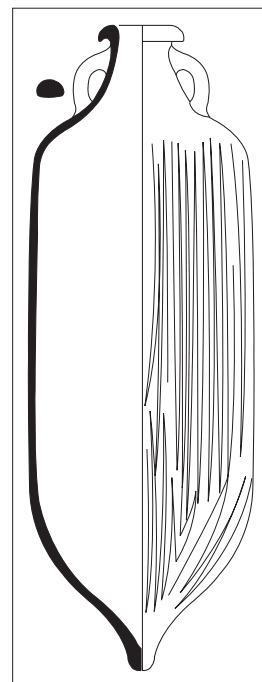

Figura 2.65. Forma tipus. Tipus Keay 35 A. Exemplar sencer de Roses.

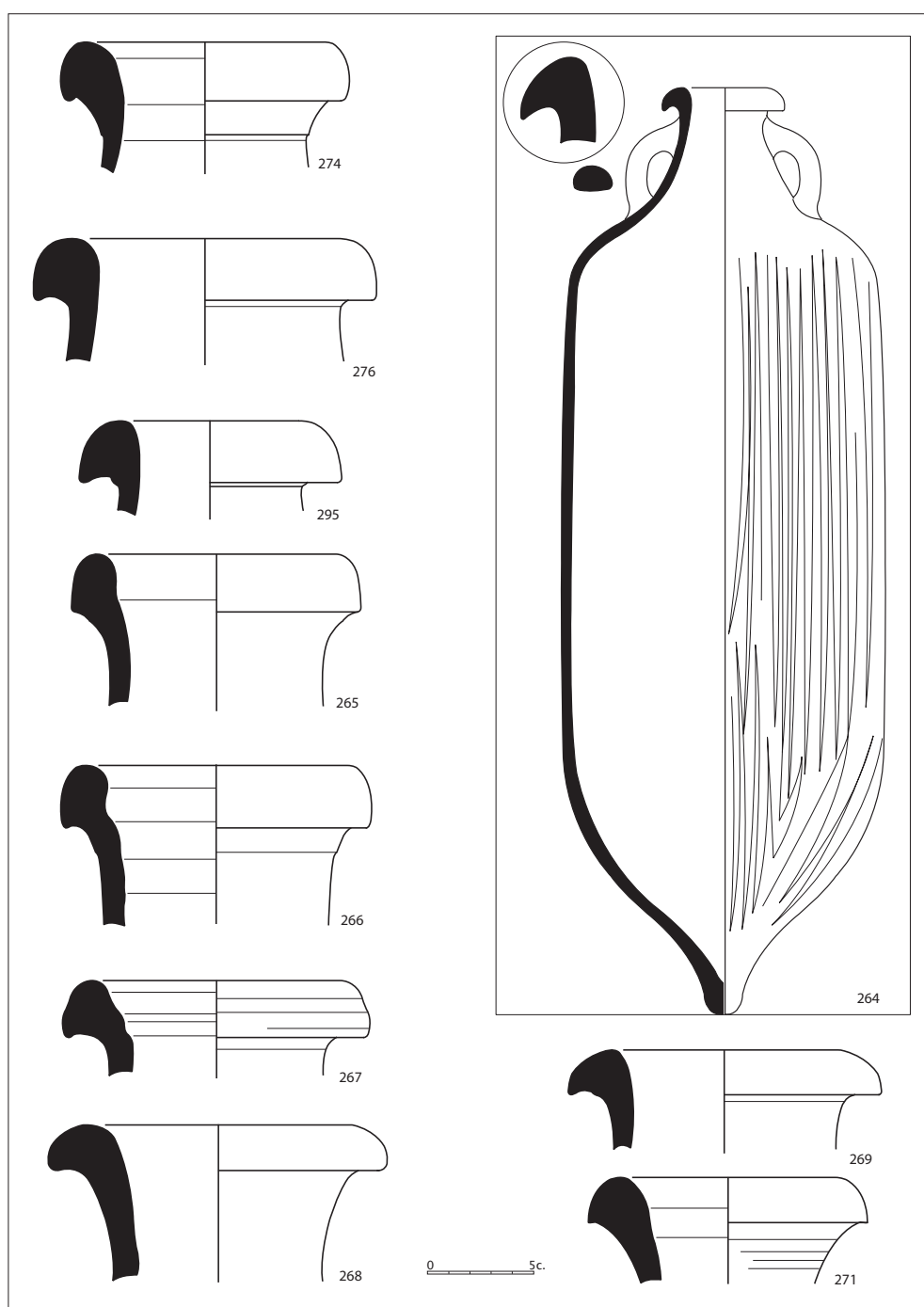

Figura 2.66. Àmfores Keay 35 A i B (segons numeració).

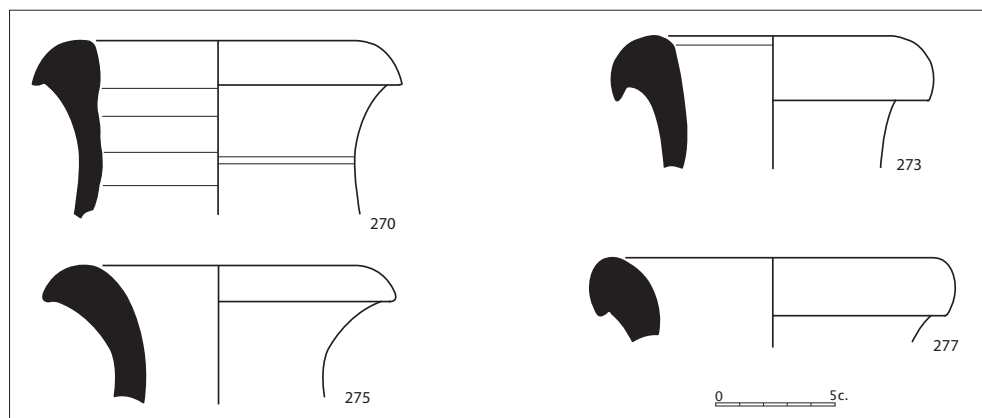

Figura 2.67. Àmfores Keay 35 A i B (segons numeració).

Keay 35 B

Mateixos tipus d'argiles i engalbes que hem vist a la forma precedent.

[264] Barri hel·lenístic, tall 010, estrat I; campanya 13, de 1970. Exemplar sencer. Publicada a: Keay, 1984, 90, fig. 30,4.

[265] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[266] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

[267] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[268] Edifici A, habitació G-IV A; campanya 17, de 1974.

[269] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[270] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

[271] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.

[272] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.

[273] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[275] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.

[277] Edifici A, nord habitació G-III B i G-III C; campanya 17, de 1974.

[278] Edifici A, habitació G-XVIII, UE487; campanya 28, de 1985 (referència: 9VR440-27).

[279] Edifici A, habitació G-IIIB, estrat V; campanya 17, de 1974.

[280] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 8, de 1963.

[281] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[282] Sense dades.

[283] Barri hel·lenístic, tall 21, estrat III; campanya 7, de 1964.

[284] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.

[285] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[286] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[287] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 12, de 1969.

[288] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.

[289] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[290] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

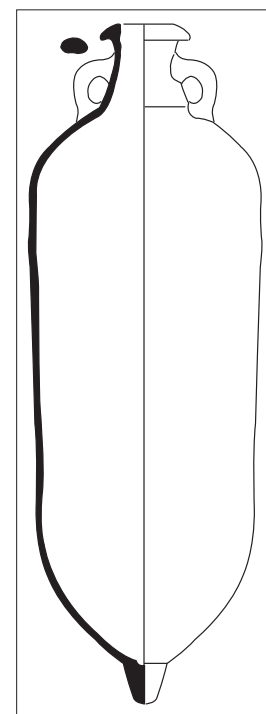

Figura 2.68. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 35 B.

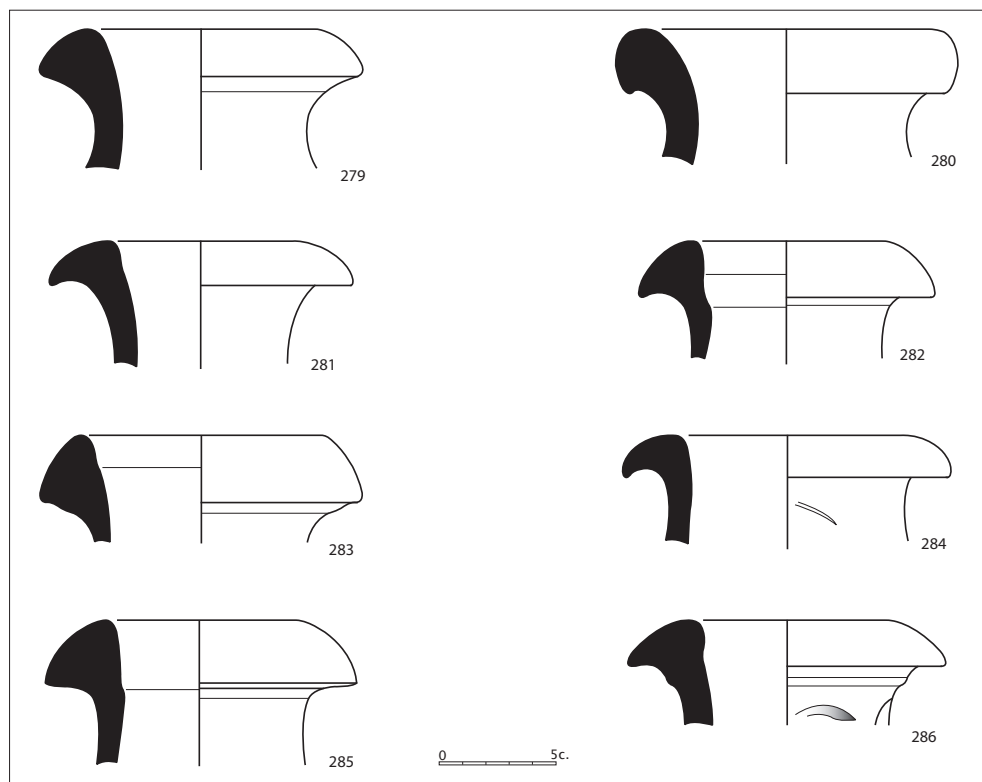

Figura 2.69. Àmfores Keay 35 B.

[291] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat I; campanya 12, de 1969.

[292] Sense dades.

[293] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

[294] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963.

[296] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.

[297] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[298] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

[299] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[300] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.

[301] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 16, de 1973.

[302] Sense dades.

[303] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 8, de 1963.

[304] Sense dades.

[305] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[306] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[307] Edifici A, habitació G-V, estrat II; campanya 16, de 1973.

[308] Edifici A, habitació G-VI, UE628; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1319).

[309] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR253).

[310] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[311] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[312] Edifici A, habitació G-XVIII, UE487; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR487-38).

[313] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.

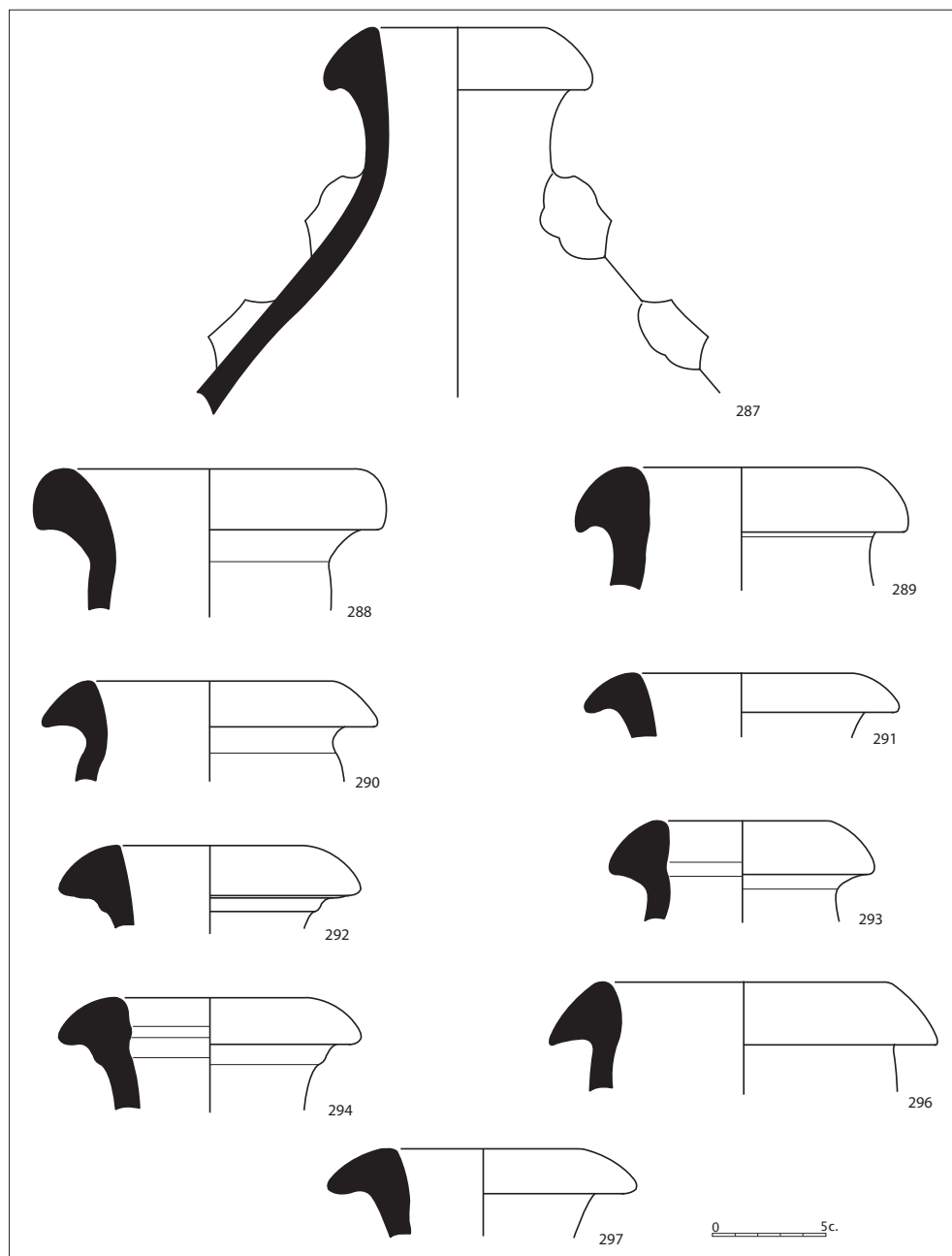

Figura 2.70. Àmfores Keay 35 B.

[314] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.

[315] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat I; campanya 11, de 1968. La pasta no és africana, i més aviat recorda la de les Dressel 20 bètiques. L'atribució a la forma Keay 35 B tampoc és absolutament segura.

[316] Edifici A, habitació G-VI, UE625; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR929).

[317] Edifici A; zona G. Excavació homes, campanya 17, de 1974. Forma similar o derivada de la Keay 35.

[318] Edifici A, habitació G-VI, UE641; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2419b). Atribuïble, amb dubtes, a la forma Keay 35.

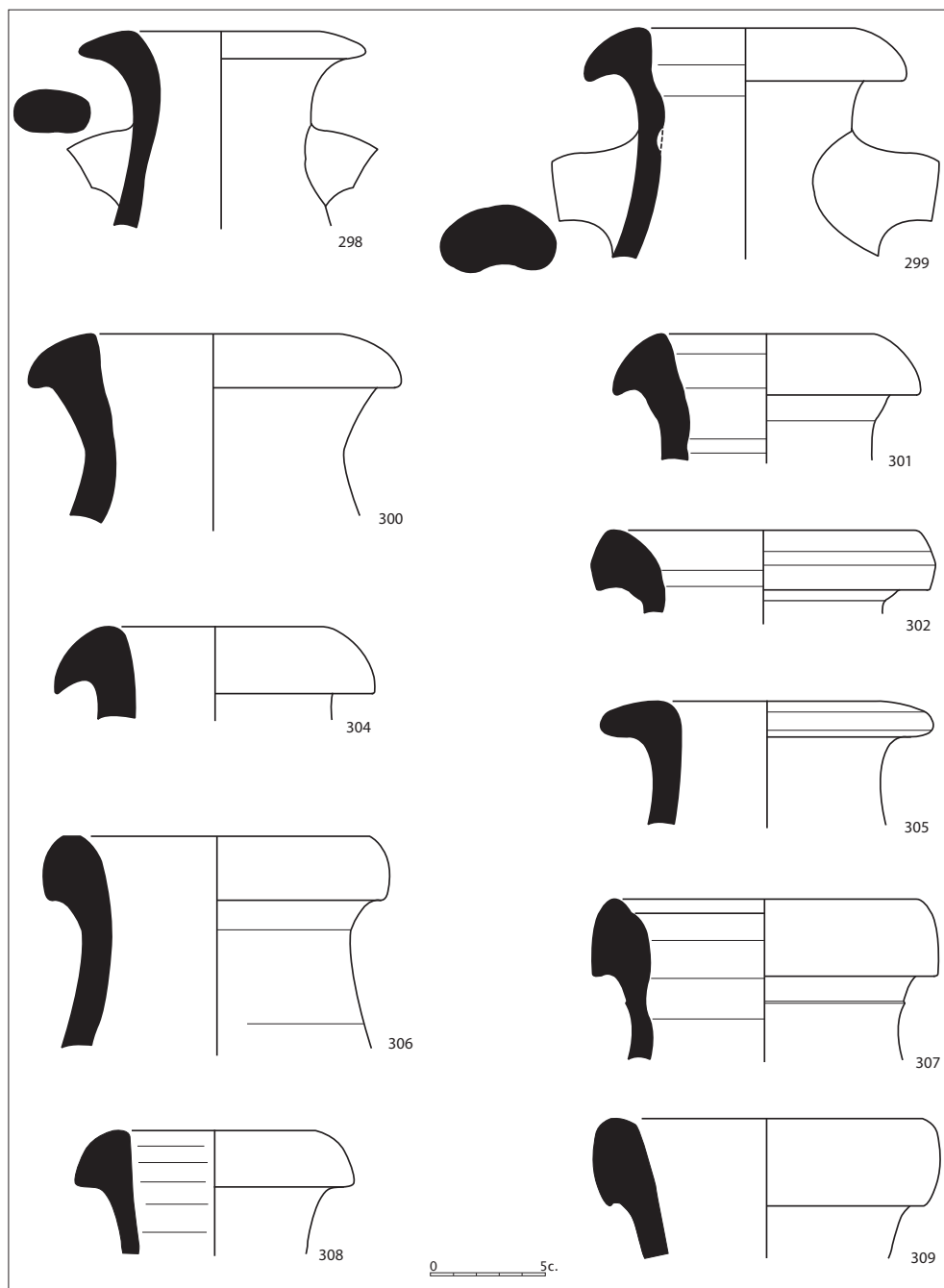

Figura 2.71. Àmfores Keay 35 B.

En podem assenyalar paral·lels a Siurana (fig. 2.1), en un lloc indeterminat a prop del nucli urbà amb material tardà (DSP) en dipòsit STIA (Nolla i Casas, 1984, núm. 97, 105, lám. XXXII,5), que podria correspondre a un modest establiment rural posterior al col·lapse de les vil·les (sobre aquesta qüestió podeu consultar, Casas, Nolla i Prat, 2021, 31-56 i Nolla i Casas, 2022, 9-32). També a Pla de Palol (fig. 2.1), en contextos entorn del 500 (reformes i primer abandonó) (Nolla, ed., 2002, 164-166, fig. 131,9 i 10 i 179, fig. 144,2 i 3). A Mataró (fig. 3.12), amb diverses variants, com a residuals en nivells del segle VI avançat i VII (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

La variant Keay 35 A té paral·lels a Empúries (fig. 2.1), en general (Keay, 1984), a Roca Pelada en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 34,3) i a Girona (fig. 2.1) com a residual, en la fase 4 de les excavacions de les sales de sosteniment de l'antic refector del claustre romànic, el vell *cellarium*, de molt a principis del segle XI (Nolla et al., 2008, 87, fig. 76).

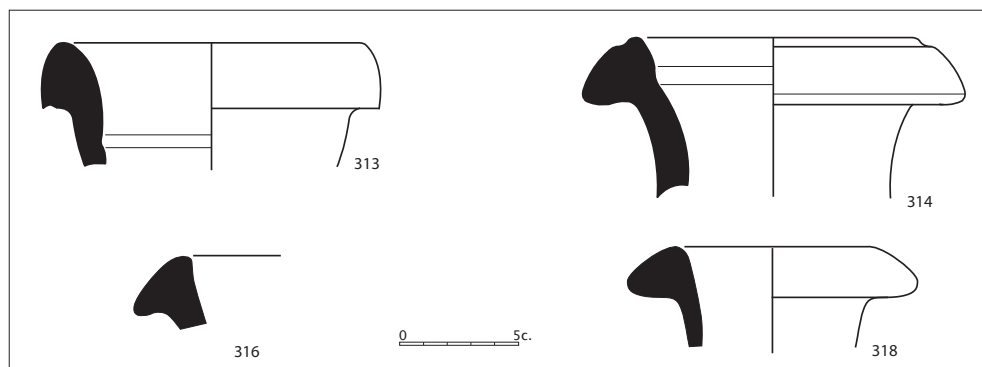

Figura 2.72. Àmfores Keay 35 B i similars.

De Keay 35 B en trobem a Puig Rodon (fig. 2.1), a l'habitació 2 i al sector 1, amb cronologies de cap al 450 (Nolla i Casas, 1990, 203-206, fig. 15,5 i fig. 21,3), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.61,1, 2, 9 i 10), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay,1984), a Roca Pelada en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, fig. 34,1), a Sant Martí, en la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés,1999, 391-394, fig. 334,21 i 24) i en la posterior, dels segles VI i VII (Aquilué i Burés,1999, 392-394, fig. 377,7). També és present en un abocador de vers el 580 a can Bonós, a Blanes (fig. 2.1), on cal suposar-la residual (Llinàs,2024, 231-233, fig. 5,3).

A Tàrraco (fig. 3.12) és un recipient característic de la primera meitat del segle V i semblaria establert que la variant A no seria anterior a mitjan segle V. A i B coincideixen en el temps. La 35 A es localitza en estrats de tota mena (enterraments, abocadors, terraplenaments) i representa entre el 0,43% i l'11,11% (Remolà, 1996, 39-40). Pel que fa a la 35 B, semblantment (entre el 2% i el 9,52%) (Remolà, 1996, 39-40). A Marsella (fig. 3.12) predomini d'exemplars de la variant B (Bonifay i Pieri, 1995, 98). Aquestes grans àmfores cilíndriques són visibles des de la fase A2 (primera meitat del segle V), amb només la variant B, tot acompanyada de les formes 27 i 36. La 35 B i la 36 es documenten, encara, a la segona meitat del segle V (Bonifay et al., 1998, 371-372). A Barcelona (fig. 3.12) la variant B es troba amb certa freqüència entre els darrers anys del segle IV fins a inicis del VI (Jàrraga, 2005, 152).

Figura 2.73. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 36 B.

Keay 36 B

Àmfora gran, de cos cilíndric, amb peu petit i senzill, amb coll curt, poc desenvolupat i troncocònic i vora engruixida, lleugerament oberta cap enfora. Les nanses, curtes i robustes, van del llavi a l'espatlla (Keay 1984, 240 - 245).

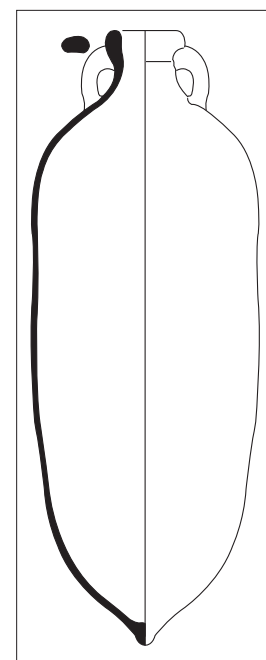
És present des de principis del segle V fins a inicis del VI i s'ha proposat, com a contingut, l'oli (i les olives) sense dades definitives. Els centres productors es localitzen a l'actual Tunísia septentrional (Bonifay 2004, 129 - 131).

Argiles africanes estàndards, des del beix al vermell intents, passant pel color taronja; dures i compactes, sovint amb una fina pols de mica i punts brillants. Engalbes de color groguenc de diferents tonalitats.

[319] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[320] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[321] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat I; campanya 11, de 1968.

[322] Edifici A, habitació G-VI, UE623; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR5468).
Observacions: incerta.

[323] Edifici A, habitació G-VI, UE627; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1201).
Observacions: incerta.

[324] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[325] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[326] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[327] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat I; campanya 12, de 1969.

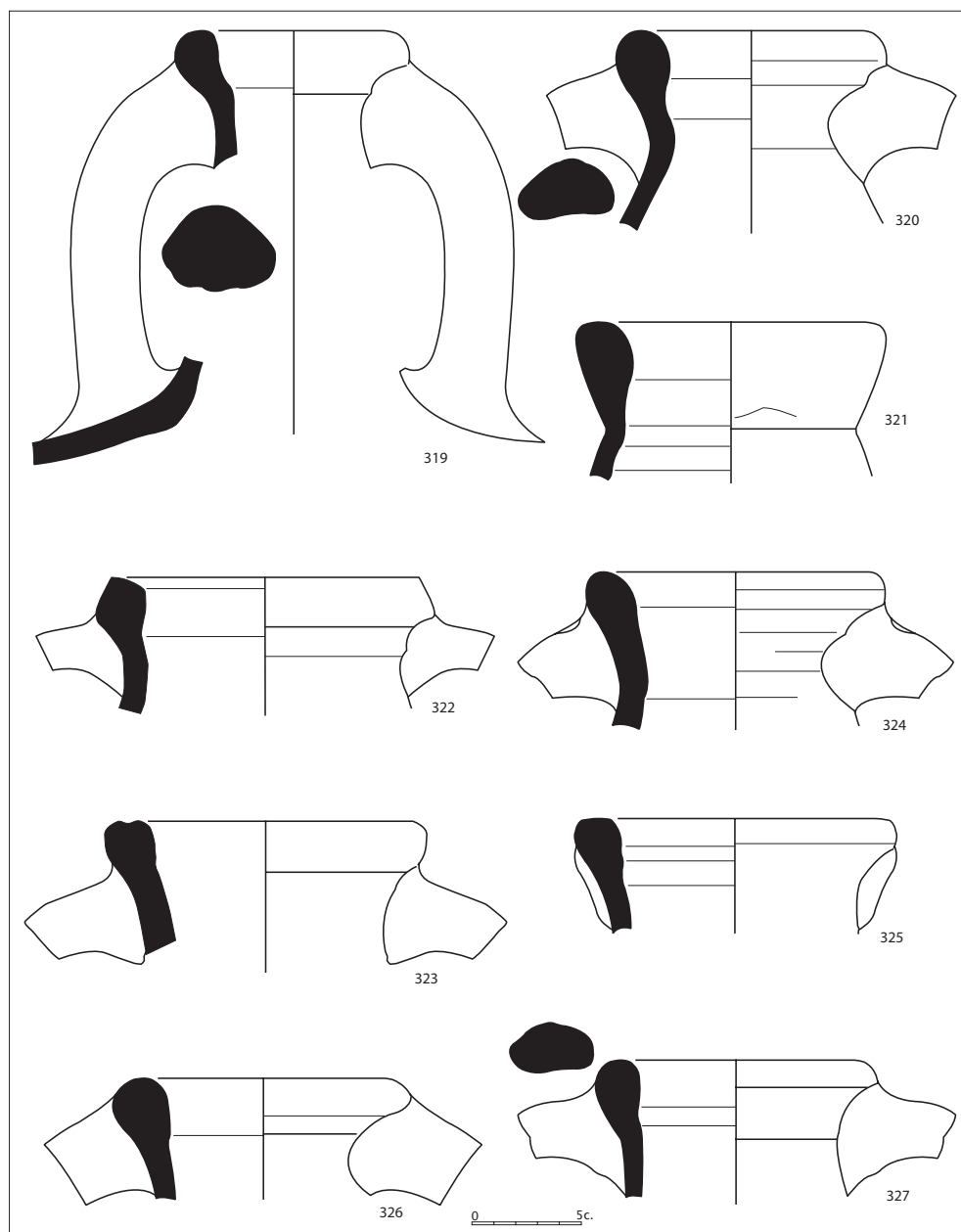
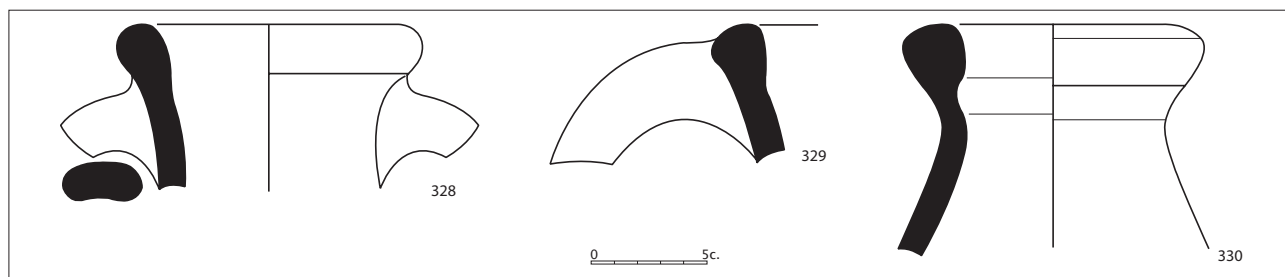

Figura 2.74. Àmfores Keay 36 B.

[328] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[329] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[330] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[331] Edifici A, habitació G-IV, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR557). Enterrament infantil. Publicada a: Martín, Nieto i Nolla, 1979, 38-42 i 152; Keay, 1984, 89 i fig. 29,5.

Figura 2.75. Àmfores Keay 36 B.

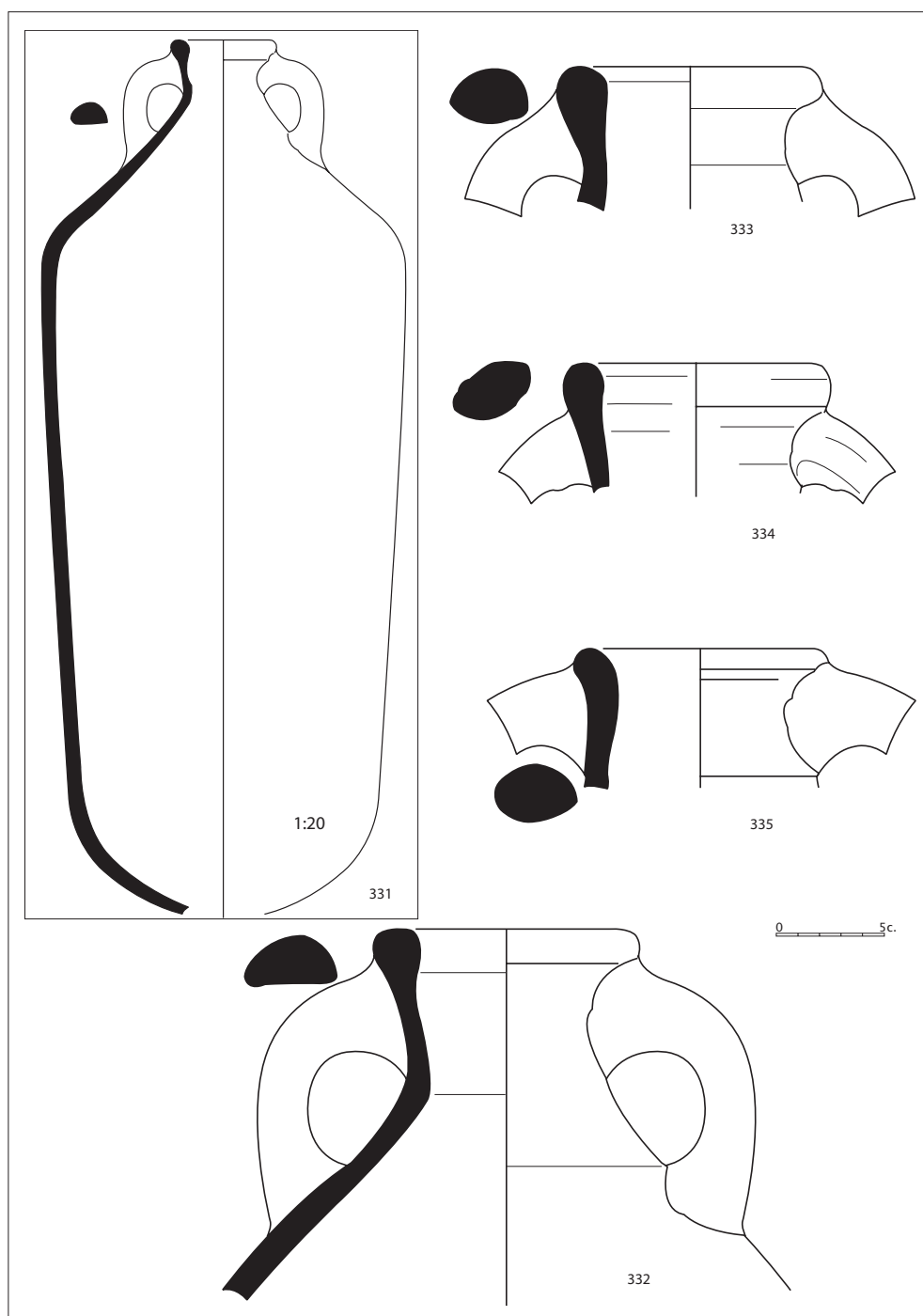

Figura 2.76. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 36 B. Exemplar de Roses.

Figura 2.77. Àmfores Keay 36 B.

[332] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR557).

[333] Edifici A, habitació G-III, estrat V; campanya 17, de 1974.

[334] Edifici A, habitació G-VI, UE625; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR933).
Publicada a: Keay,1984, 224 i fig. 104,2.

[335] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967 Observacions, possible forma entre la Keay 27 i la Keay 36 B.

Genèricament, aquesta forma ha estat assenyalada a Puig Rodon (fig. 2.1), a l'àrea septentrional del pati, de mitjan segle v (Nolla i Casas, 1990, 206-209, fig. 17,8 i 9), a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 88,10), a Empúries (fig. 2.1), a Sant Martí, en les sitges de la plaça Major (Aquilué i Burés,1999, 394-395, fig. 343,4 i 5). A Mataró (fig. 3.12) es troba, amb diverses variants, com a residual en contextos del segle vi avançat i vii (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

Trobem a Empúries la variant Keay 36 A (Keay,1984).

La Keay 36 B, notablement més abundant, a Vilauba (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 82,5) com en la visigoda (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 96,7 i 108,2), a Pla de l'Horta (fig. 2.1), en la fase d'abandonament (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.58,6 i 15.61,26), a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay,1984), o al cementiri Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23), a Roca Pelada, en contextos del segle vi (Llinàs et al., 1997, 53-54) o a Girona (fig. 2.1), a la caserna d'Alemanys (Nolla i Sagrera,1991, 192-193, fig. 22,2).

A Tàrraco (fig. 3.12) s'observa que tenen una cronologia similar a la 35 però més minoritària. No queda clara la continuïtat més enllà d'aquesta cinquena centúria. Representen entre el 0,52 % i el 4,76 % (Remolà, 1996, 41-42). A Marsella (fig. 3.12), des de la fase A2 (mitjan segle v), amb només la 35 B i la 27. La 35 B i la 36 es documenten, encara, a la segona meitat del segle V (Bonifay et al., 1998, 371-372).

KEY 48

Recipient no massa gran, lleugerament piriforme, de coll cilíndric, curt, amb llavi lleugerament engruixit, quasi imperceptible, amb nanses que uneixen el coll immediatament sota del llavi fins espatlla. No hi ha dades ni sobre l'origen ni sobre el contingut. Hom proposa una cronologia entre mitjan segle III i mitjan segle v . Aquesta tipologia s'estableix per part de Keay (1984, 259-262) però no se'n coneixen exemples més enllà dels publicats pel dit autor.

[336] Edifici A, habitació G-XII, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR863).
Publicada a: Keay,1984, 259, fig. 113,5.

[337] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1793).
Publicada a: Keay,1984, 262, fig. 114.

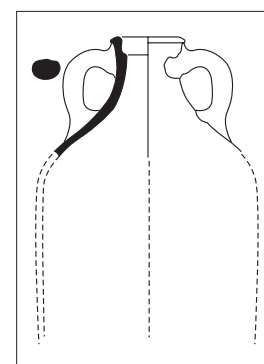

Figura 2.78. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 48, del qual no hem pogut localitzar cap exemplar sencer per il·lustrar la forma genèrica.

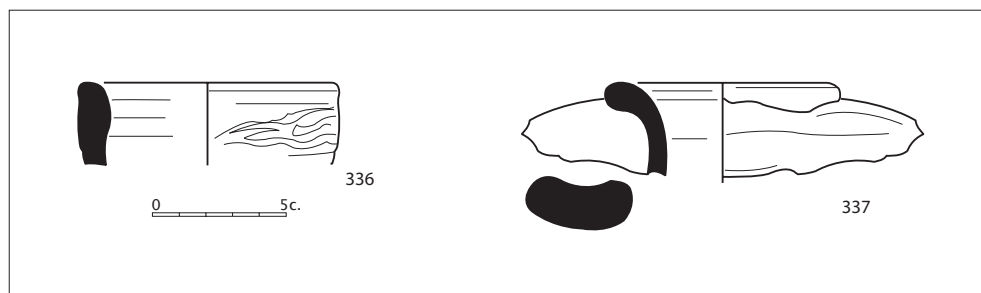

Figura 2.79. Àmfores Keay 48.

D'aquesta forma no tenim, al territori fins ara, cap paral·lel.

Poques dades cronològiques fermes ens proporcionen les dades procedents de Tàrraco (fig. 3.12), d'entre mitjan segle III i mitjan V, amb entre un 0,52% i un 7,69% (Remolà, 1996, 136-137).

KEY 55

Identificat per primera vegada als cementiris emporitans (Almagro, 1955). Es tracta d'un recipient cilíndric, gran, amb marcada personalitat, amb coll ben definit, llarg i també cilíndric, sense boca. El llavi no és altra cosa que un modest engruiximent intern de la paret de l'àmfora, que sol presentar un encaix ben marcat que permetia encaixar-hi amb, seguretat, una tapadora. Les nanses, més aviat curtes, van de la meitat del coll a l'espatlla i el peu és cilíndric, prou gran i massís. Sol mostrar bandes paral·leles d'incisions ornamentals al coll i, de tant en tant, a l'espatlla (Keay 1984, 289 - 291; Bonifay 2004, 135 - 136).

A Catalunya no es troba abans de molt a finals del segle V i semblaria ben característic del segle VI, sense continuïtat en el VIII. A Tàrraco, la seva presència és escassa, rara.

S'ha proposat que servís per comercialitzar oli tot i que hi ha exemplars interiorment resinats. Molt probablement fou produïda a l'actual Tunísia.

Habitualment, argila de color taronja intens, dura, compacta, rugosa, amb presència de petits punts blancs, negres i brillants. Engalba de color beix i groguenc, ben adherida a la paret. Sol portar un seguit de fines línies horitzontals incises al coll, a l'altura de la nansa.

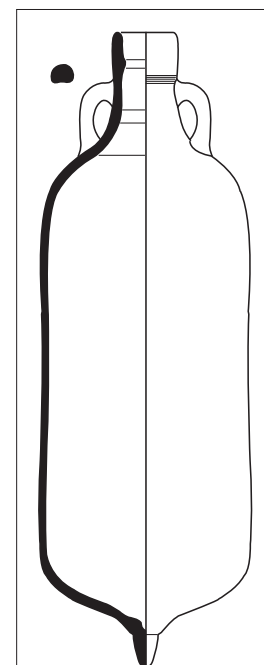

Figura 2.80. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 55.

[338] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 10, de 1967.

[339] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.

[340] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[341] Sense dades. Observacions: incerta.

[342] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969. Porta un grafit incís a la part superior del coll.

[343] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.

[344] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[345] Edifici A, habitació G-IV, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[346] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

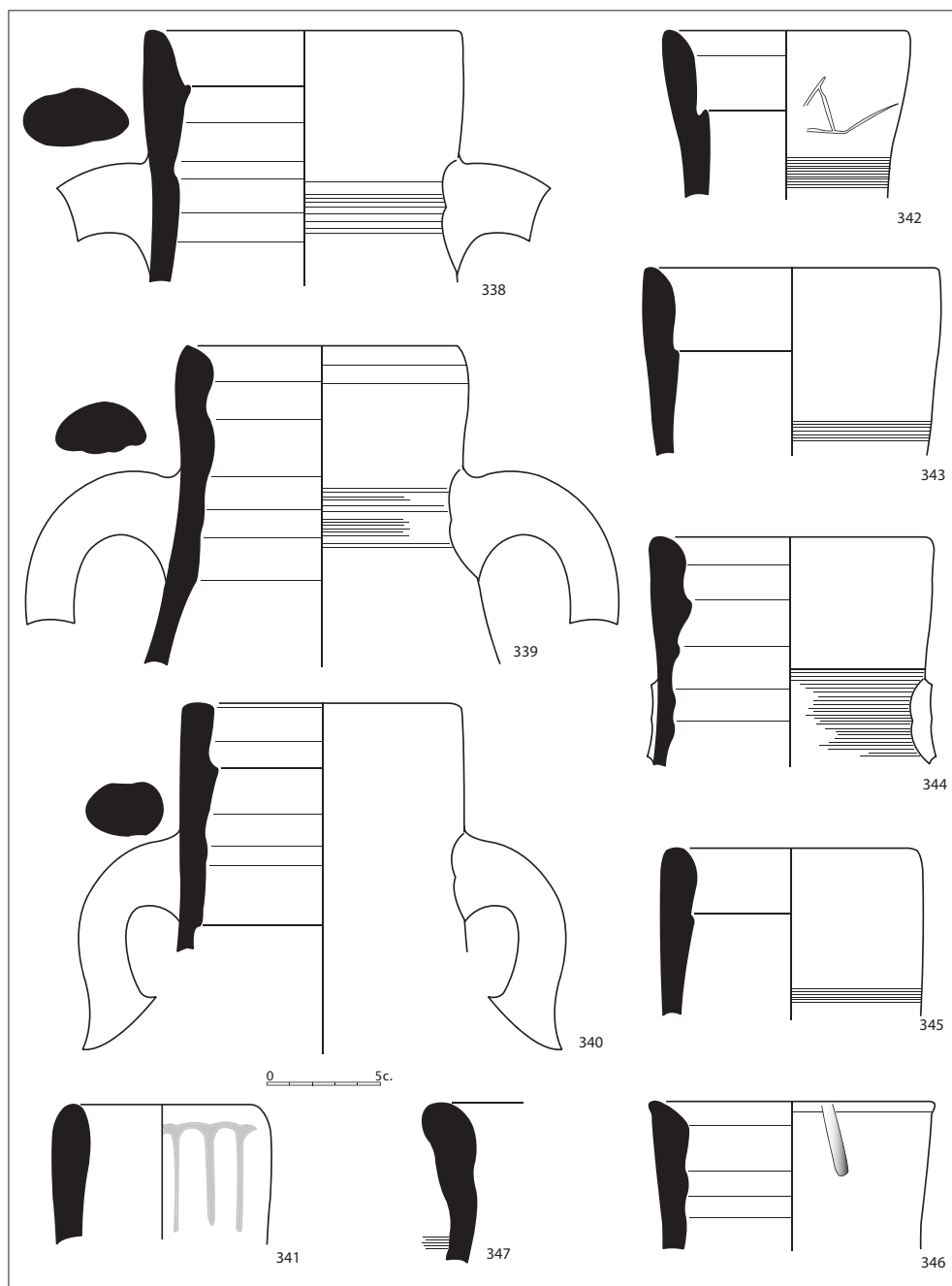

Figura 2.81. Àmfores Keay 55.

[347] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968. Observacions: conservació molt parcial.

[348] Àrea de Santa Maria, sector oriental de la necròpolis *ad sanctos*; segona campanya, de 1946. Exemplar amb el perfil quasi complet utilitzada de sepultura infantil. Marca incisa en forma de X a tocar el pivot. Publicada a Nolla, 1997, 109-110, fig. 7 i 8.

[349] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[350] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[351] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[352] Edifici A, habitació G-III A, B i C, estrat I/II; campanya 10, de 1967.

[353] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.

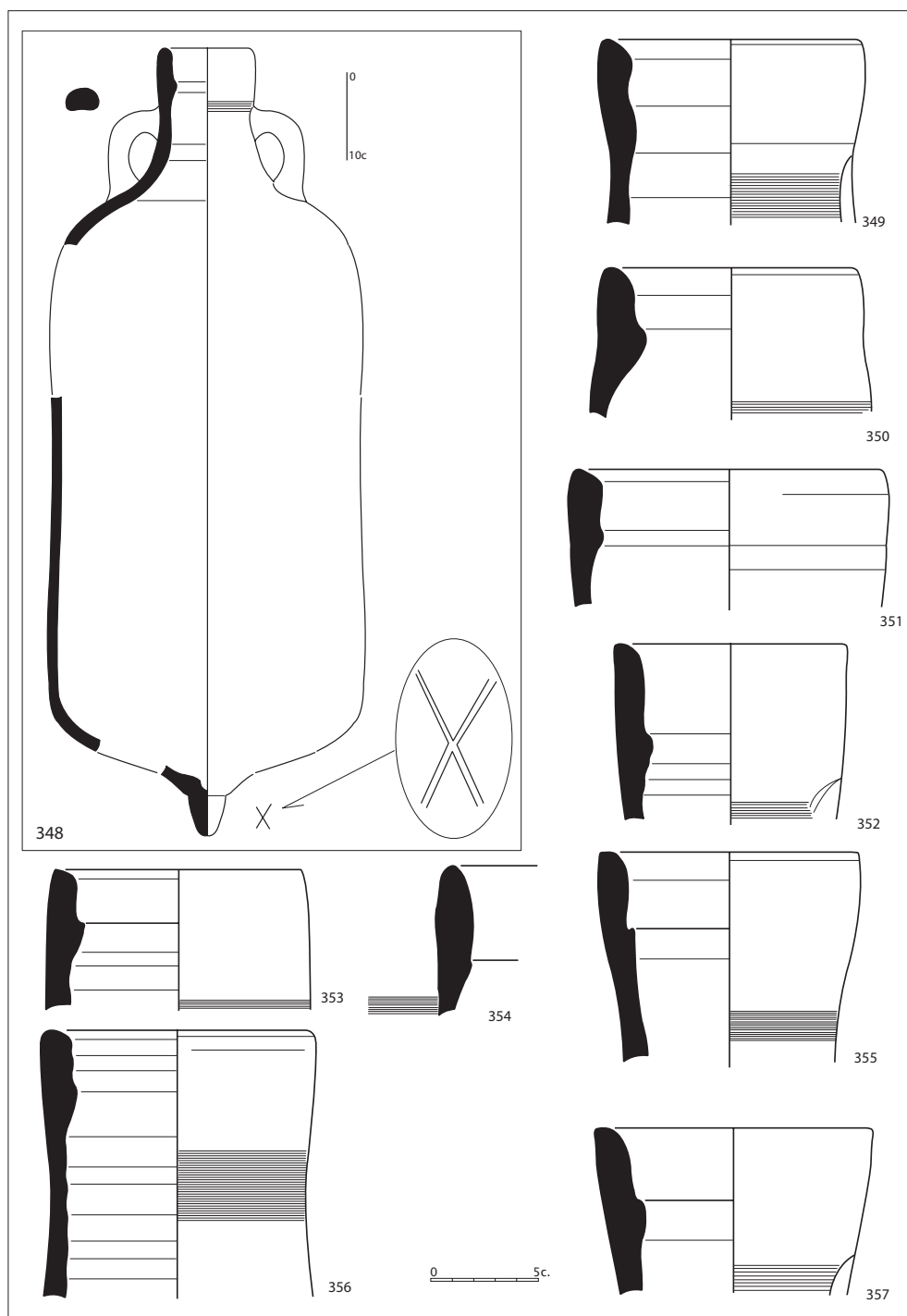
[354] Edifici A, zona G, excavació homes; campanya 17, de 1974.

[355] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[356] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973-.

[357] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

Figura 2.82. Àmfores Keay 55.

[358] Edifici A, habitació G-III / G-III A, estrat II; campanya 16, de 1973.

[359] Edifici A, zona G, excavació homes; campanya 17, de 1974.

[360] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963.

[361] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[362] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat I; campanya 12, de 1969.

[363] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat I. Sense referències de campanya i any.

[364] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.

[365] Edifici A, habitació G-XX, UE411; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR411-64).
Observacions: vora poc freqüent.

[366] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27 de 1984 (referència: 8VR762).

[368] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

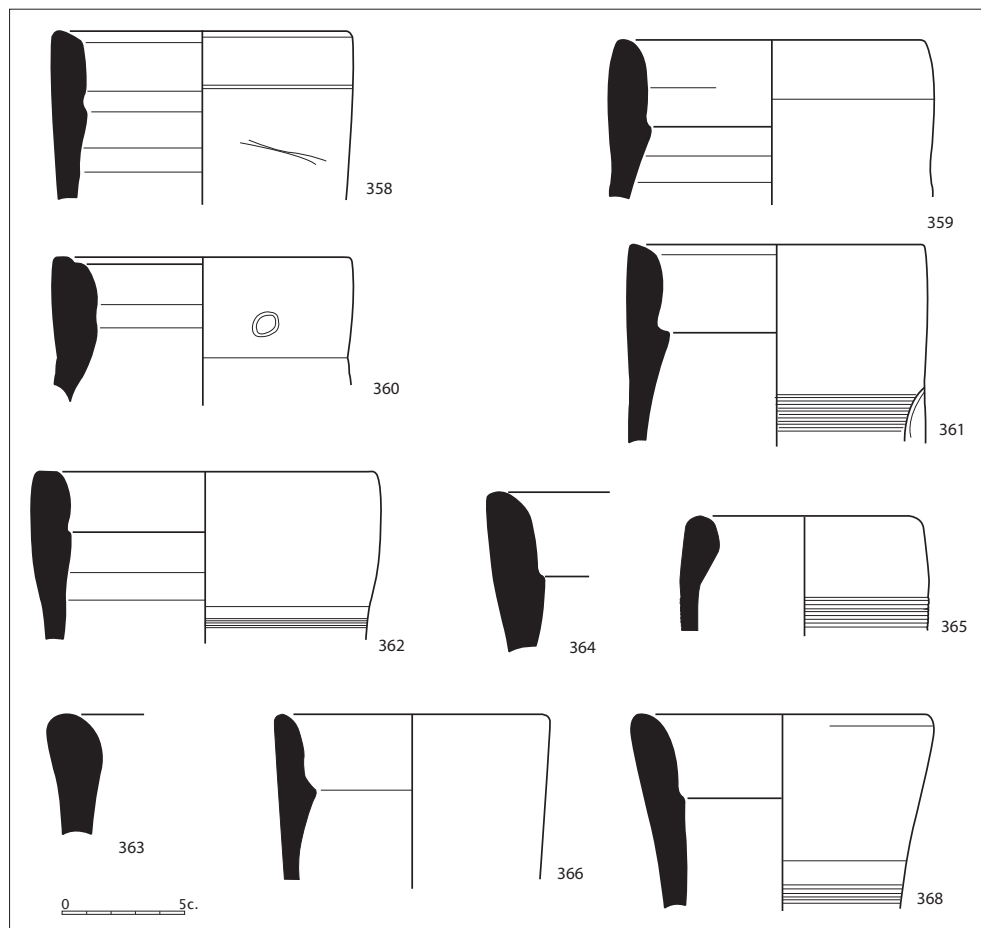

Figura 2.83. Àmfores Keay 55.

Genèricament, d'aquesta forma en tenim paral·lels a l'Hort d'en Bach (fig. 2.1), a la fase V, plenament baix-imperial (Llinàs et al., 2000, 142-145, fig. 110,3), als Ametllers (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 44,18), a Pla de l'Horta (fig. 2.1, en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.57,33 i fig. 15.59,22) o a Empúries (fig. 2.1), al cementiri de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 264-266), a Roca Pelada, tant en l'abocador, com en altres nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 27,9). A Mataró (fig. 3.12) aquesta forma, amb les variants A i B es troba ben representada en contextos del segle VI avançat i VII (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

Trobem la variant 55 A (fig. 2.1) a Vilauba, en la fase visigoda (Castanyer i Tremoleda, 1999, lám. 99,5), als Ametllers (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 42,11), a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay, 1984), a la necròpolis Rubert (Nolla i Sagrera, 1995, 21), a Roca Pelada, a l'abocador (segle VI)

(Llinàs et al., 1997, 53-54) i també a can Bonós (Blanes) (fig. 2.1) en un context molt avançat de segle VI (Llinàs, 2024, 231-233, fig. 5,2).

Pel que fa a la 55 B, en podem assenyalar exemplars a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay,1984), al cementiri de davant la muralla meridional de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 299-302, fig. 162).

Escassa incidència a Tàrraco (fig. 3.12) i només des de molt a finals del segle V, on representa entre l'1,05% i el 7,14% (Remolà, 1996, 53-54). A Marsella (fig. 3.12) es documenten índexs d'acceptació molt baixos, amb cronologies similars a les de Tàrraco (Bonifay i Pieri, 1995, 100). La 55 A i la 57 ja són presents en la fase B1 (mitjan, tercer quart del segle V) i més freqüent en la fase C3 del segon terç del segle VI. La 55 A coincideix al derelict de Palud 1 amb la 55 B, clarament més tardana (Bonifay et al., 1998, 371-372). Pel que fa a Barcelona (fig. 3.12), és molt poc representada dins del segle V avançat i sovintaja en el segle següent (Járrega, 2005,152).

KEY 56

Àmfora gran, de cos cilíndric, coll ben desenvolupat, troncocònic, amb boca diferenciada, alta i exteriorment arrodonida que es confon amb el llavi. Recorda considerablement la forma Keay 55 i com aquella podia presentar estries ornamentals. Fabricada a l'actual Tunísia (Keay 1984, 294 - 296; Bonifay 2004, 135 - 136).

Pastes de color taronja intens o vermelloses, dures, compactes, depurades. Engalbes groguenques, espesses i adherents.

[369] Edifici A, habitació G-III, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[370] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.

[371] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

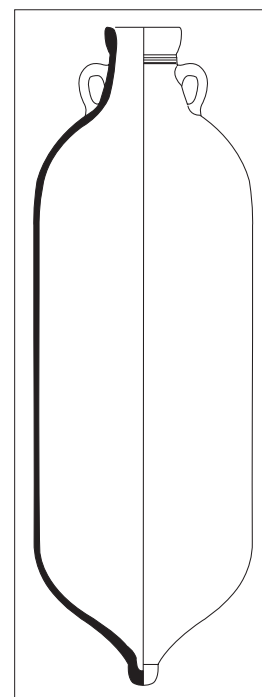

Figura 2.84. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 56.

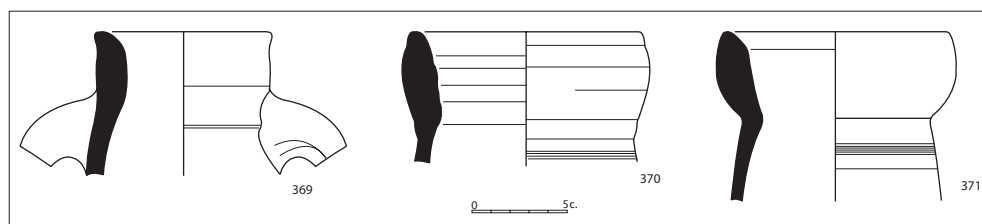

Figura 2.85. Àmfora Keay 56.

La variant 56 B és present a Empúries (Keay,1984).

A Tàrraco (fig. 3.12) la trobem des de mitjan segle V i és més habitual a finals d'aquest segle i inicis del següent, on representa entre el 0,21 i l'11,11% (Remolà, 1996, 55-56). A Marsella (fig. 3.12), la trobem en cronologies similars (Bonifay i Pieri, 1995, 100).

KEYAY 57

Àmfora gran, de cos cilíndric, coll desenvolupat i troncocònic, amb boca alta, arrodonida que configura pròpiament el llavi, interiorment ben diferenciat. Recorda considerablement la forma Keay 56, però els llavis són ben diferents. Com aquella, pot presentar estries ornamentals al coll.

S'hauria de datar a partir de mitjan segle v i durant tot el segle vi. Tant una com l'altra semblarien anteriors a la forma 55 a la qual acompanyarien durant tota la centúria següent. S'ha proposat que transportaria oli de l'actual Tunísia africà i s'ha confirmat la producció entorn de Nabeul (Keay 1984, 298 - 300; Bonifay 2004, 135 - 136).

Vuit exemplars identificats, amb les pastes típicament africanes, iguals a les de les formes anteriors. De color taronja viu, fins al vermellós, o a vegades beix. Dures, compactes, ben depurades i amb intrusions de nòduls foscos i altres blancs en la composició de l'argila. Engalbes en les diferents tonalitats de beix a groc.

[372] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[373] Edifici A, habitació G-III / G-III A, estrat II; campanya 16, de 1973.

[374] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[375] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.

[376] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.

[377] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[378] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.

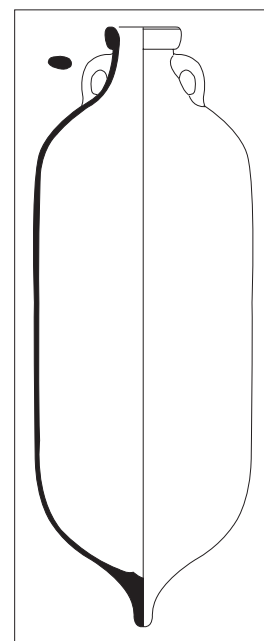

Figura 2.86. Forma tipus. Tipus genèric Keay 57.

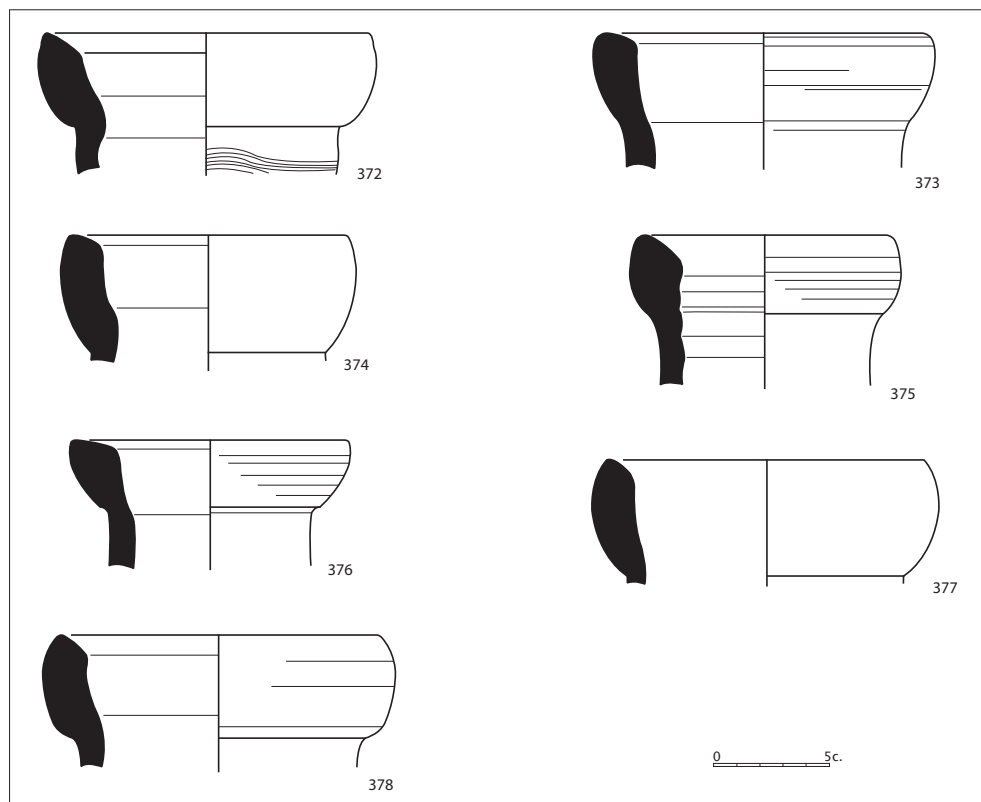

Figura 2.87. Àmfores Keay 57.

D'aquesta forma, globalment, en trobem exemplars a Pla de Palol (fig. 2.1), en la fase de reformes i primer abandonament, entorn del 500-525 (Nolla, ed., 2002, 173, fig. 138,4), a Vilauba (fig. 2.1) en la fase final (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 94,4, 97,1 i 109,2), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay,1984), a Roca Pelada, en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54). A Mataró (fig. 3.12), en diverses variants es troba en contextos de segle VI avançat i segle VII (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

De la 57 A no en coneixem, fins ara, cap paral·lel.

La 57B es troba a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay,1984), a la necròpolis Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 21-23), a Roca Pelada, tant en l'abocador del segle VI com en contextos més moderns (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 27,6 i fig. 34,8).

A Tàrraco (fig. 3.12) la identifiquem des de mitjan segle V, essent més habitual a finals d'aquella centúria i inicis de la següent. Representa entre el 0,21% i l'11,11% (Remolà, 1996, 55-56). A Marsella (fig. 3.12), la trobem amb cronologies similars (Bonifay i Pieri, 1995, 100). Amb la 55 A, ja es localitza en la fase B1 (mitjan segle V) i és molt més freqüent en la fase C3 del segle VI (Bonifay et al., 1998, 371-372).

KEY 59

Recipient cilíndric, coll alt i llavi format per un engruiximent, de secció rectangular, ben marcat i recte. Acabat amb un peu massís.

Se la considera pròpia dels segles IV i V i el contingut, sense dades de cap mena, és un misteri, tot i que sembla que el contingut més plausible seria l'oli (Bonifay 2004, 132).

Els centres productors s'han situat al Sahel, a l'actual Tunísia. De la mateixa manera se l'ha associat a l'àmfora Keay 8 B (Bonifay 2004, 132).

Pastes africanes típiques, poc diferents dels de les produccions anteriors, habitualment amb la superfície externa recoberta d'engalba groguenca.

[380] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[381] Edifici A, habitació G-III B, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[382] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[383] Edifici A, habitació G-X, UE184; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR48).

[384] Edifici A, habitació G-XIV, UE356; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR3496).

[385] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974.

En trobem algun exemplar a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay,1984), i a les necròpolis Martí (Nolla i Sagrera, 1995, 287-290, fig. 147-149), Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 21-23) i Castellet (Nolla i Sagrera, 1995, 25). A Mataró (fig. 3.12), amb diverses variants, es localitza en contextos de mitjan segle V a primer terç del VI (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

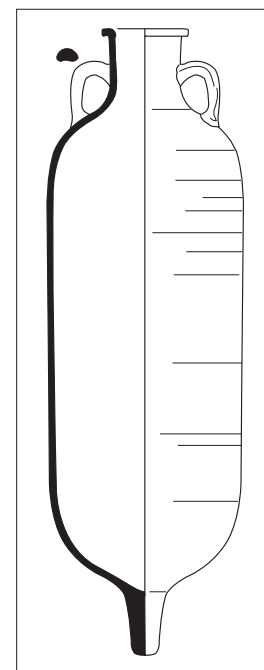

Figura 2.88. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 59.

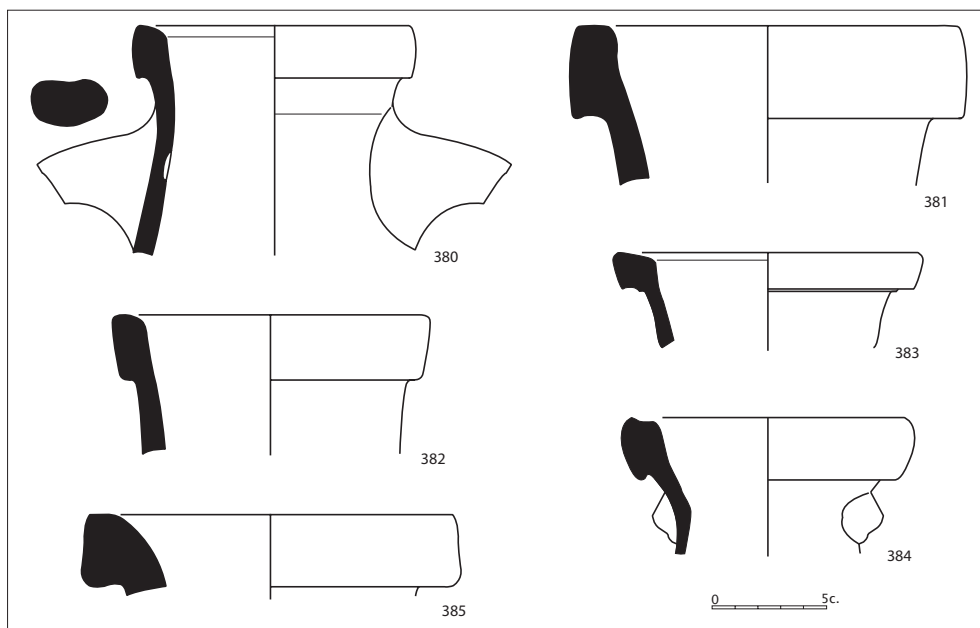

Figura 2.89. Àmfores Keay 59.

A Tàrraco (fig. 3.12) es documenta entre els segles iv i v, com a contenidor funerari o en abocadors, amb uns percentatges entre el 0,21 % i 7,69 % (Remolà, 1996, 49).

KEY 62 VAR.

Definida per Boniafy (2004, 140, fig. 75) es tracta d'un recipient gran, de cos cilíndric amb peu curt, però ben definit, de boca acampanada, oberta cap enfora i llavi marcat i engruixi internament. Es daten molt a finals del segle vi i, sobretot, al vii. L'origen és africà, del territori de l'actual Tunísia i no tenim dades segures sobre el seu contingut.

Dos fragments, amb argiles entre el beix i el taronja, dures, compactes i amb una capa d'engalba groga espessa, la primera, i sense engalba el segon fragment.

[386] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969. Variant Bonifay 1986, fig. 12, 5.

[387] Edifici A, habitació G-VI, estrat IV; campanya 17, de 1974.

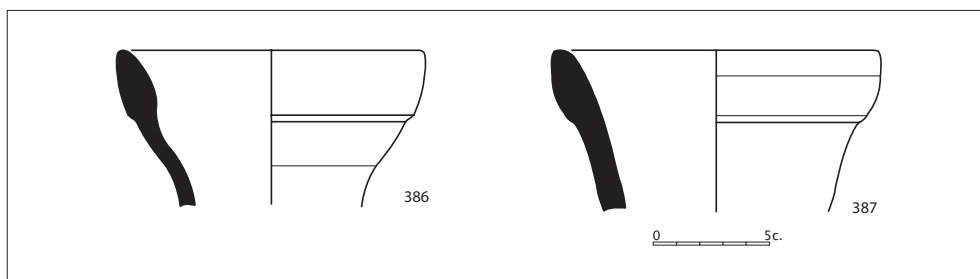

Figura 2.90. Forma tipus. Variant de l'àmfora Keay 62, tipus genèric.

Figura 2.91. Àmfora Keay 62 var.

KEYAY 61

Àmfora gran, de cos cilíndric, coll alt i desenvolupat, lleugerament troncocònic, amb un llavi robust, alt, marcat i triangular, lleugerament obert vers l'exterior, amb un peu més aviat curt, treballat i massís.

De manera genèrica la cronologia defensada la situa preferentment de finals del segle VI i durant el VII, amb uns precedents a partir de mitjan segle V.

La tipologia 61 de Keay és dividida per aquest autor en 5 variants: A, B, C, D i E (Keay 1984, 303 - 309). De la mateixa manera Bonifay (2004, 140 - 141) en reformula les variants i en manté tres: D, B i A. Associant les següents cronologies a les variants: la variant D i B es poden datar de finals del segle VI o primera meitat del VII i la variant A de mitjans i segona meitat del segle VII així com les altres variants de Keay (C i E) (Bonifay 140 -141).

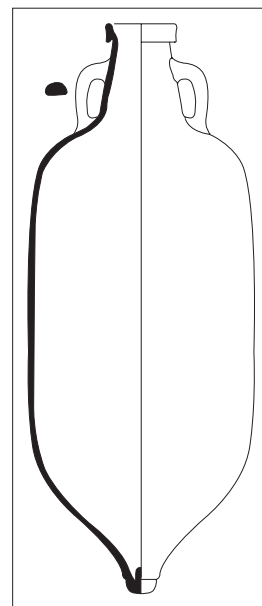

Figura 2.92. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 61.

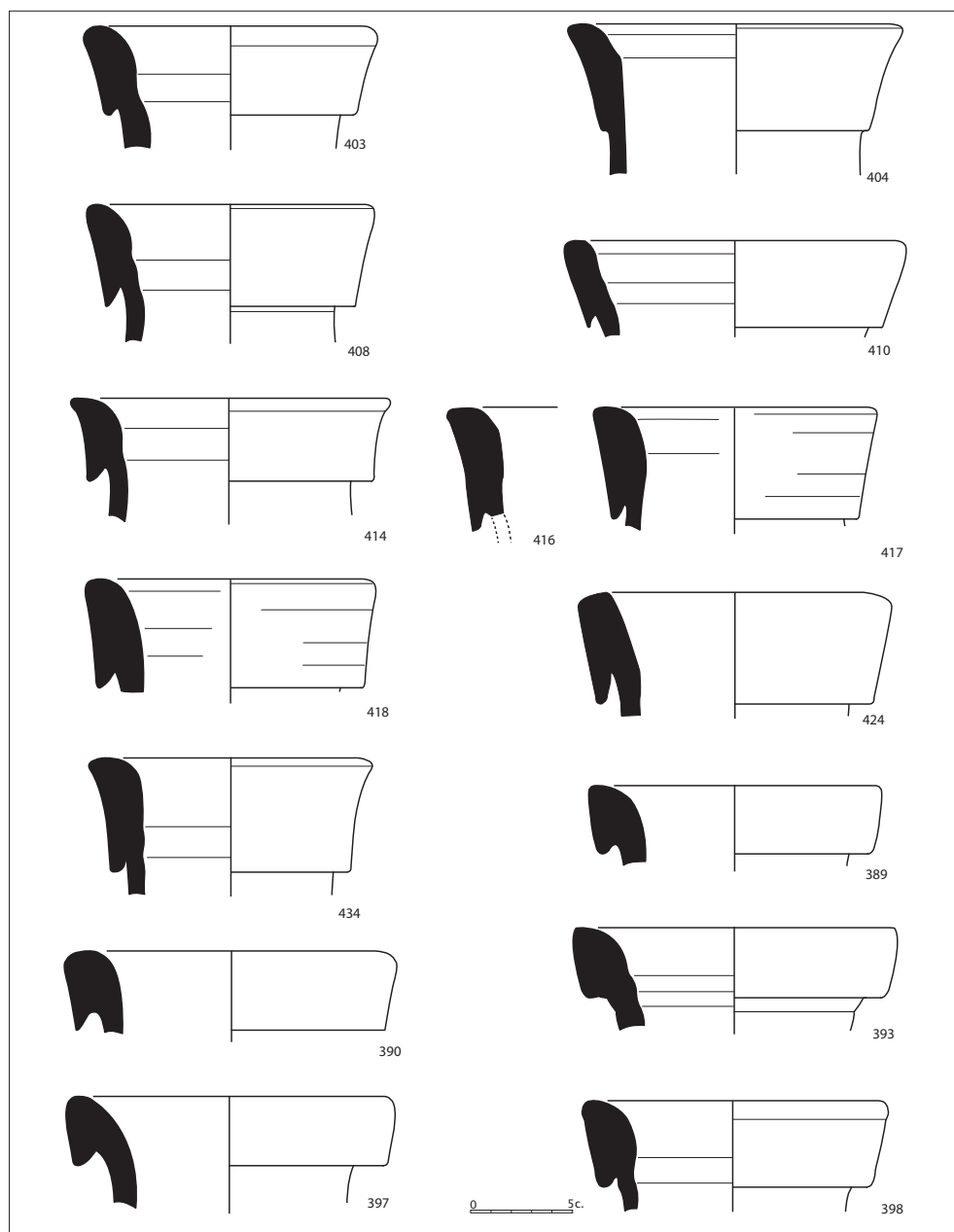

Figura 2.93. Àmfores Keay 61.

En el present estudi s'ha optat per glossar ambdues classificacions i proposem àmfores identificades en les 5 variants de Keay, a més cal considerar que moltes de les que serveixen d'exemple procedeixen de la Ciutadella de Roses.

S'ha proposat l'oli com a contingut sense tenir, però, dades definitives. Hauria estat produït a l'àrea de l'actual Tunísia, preferentment central.

Argiles típicament africanes, homogènies dins la varietat deguda a la seva elaboració en diversos tallers de la zona. Pastes de color beix al taronja més o menys viu, quasi vermellós; dures, ben depurades, amb nòduls de diversos materials. Recobertes habitualment d'engalba beix o groguenc.

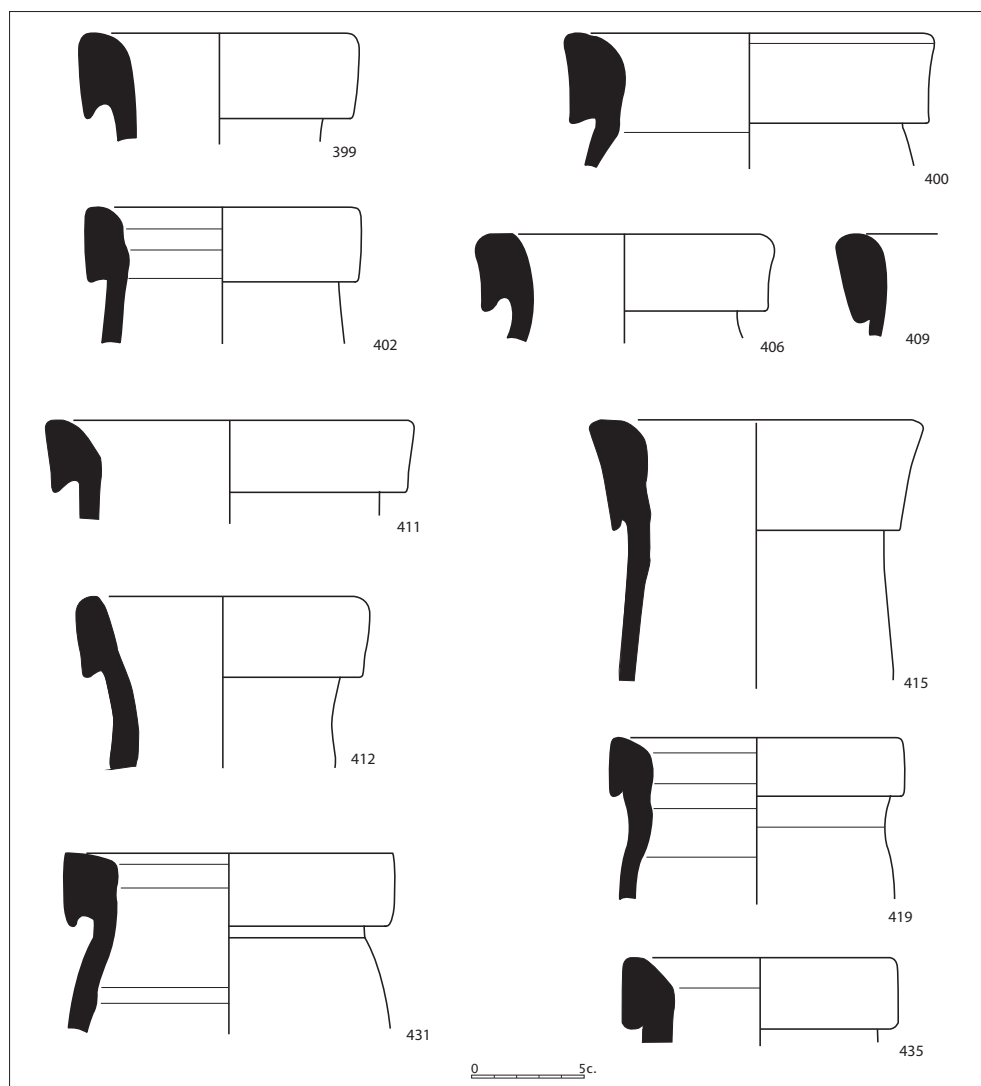

Figura 2.94. Àmfores Keay 61.

61 A

[403] Edifici A, habitació G-IV A, estrat II; campanya 17, de 1974.

[404] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.

[408] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat IV; campanya 12, de 1969.

[410] Edifici A, habitació G-IV B; campanya 19, de 1976.

[414] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[416] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR722).
Publicada a: Keay,1984, 306, fig. 132,4.

[417] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR508).
Publicada a: Keay,1984, 306, fig. 132.

[418] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR509).
Publicada a: Keay,1984, 306, fig. 132.

[424] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR501).

[434] Edifici A, zona G, segona picada, excavació homes; campanya 18, de 1975.

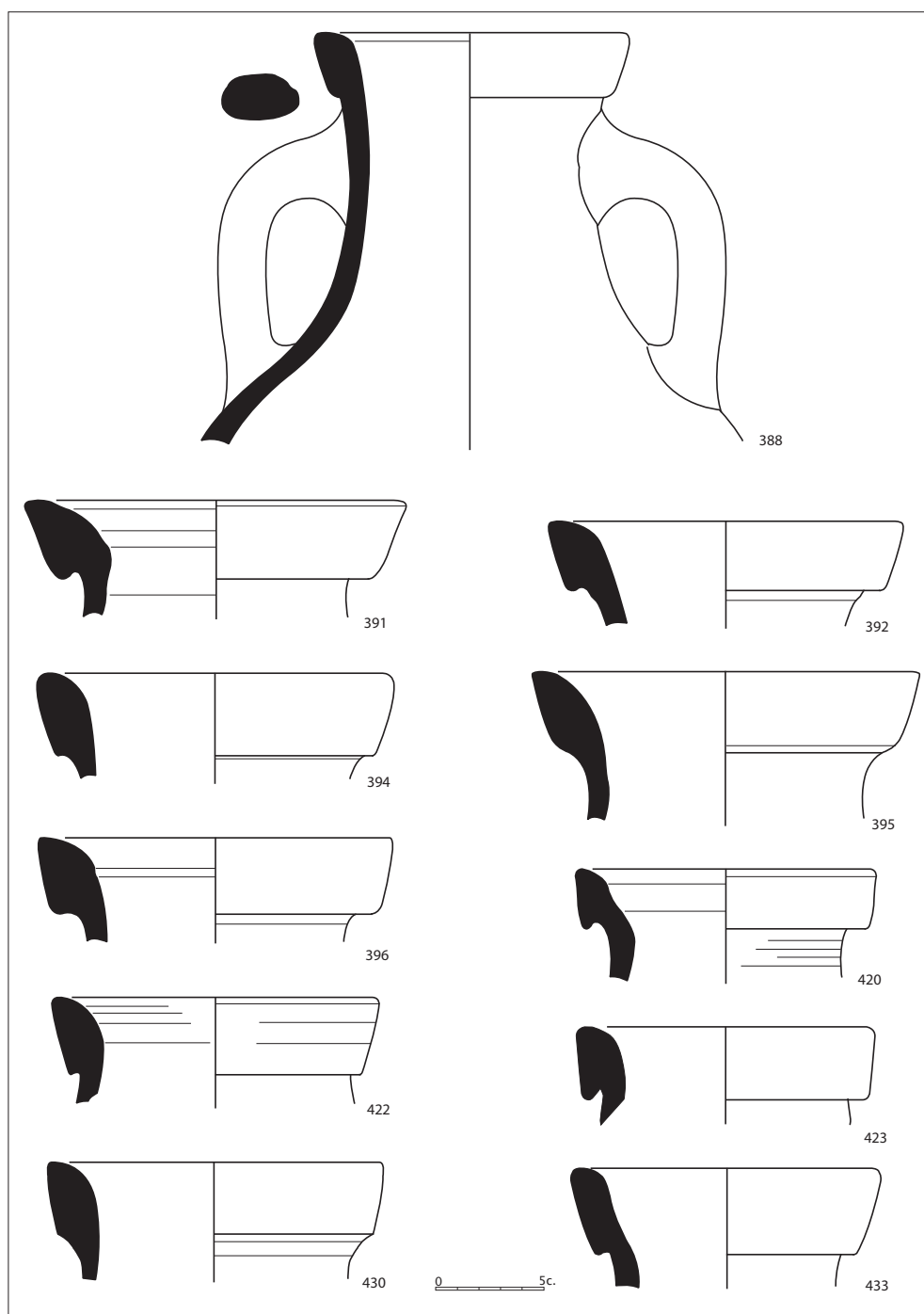

Figura 2.95. Àmfores Keay 61.

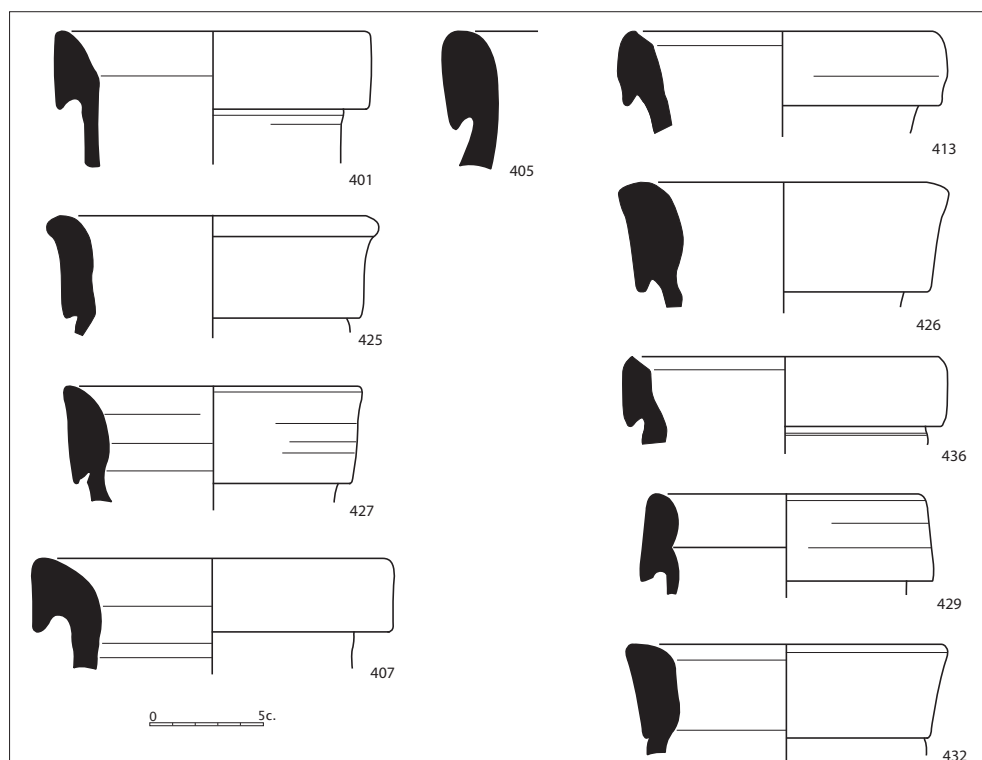

Figura 2.96. Àmfores Keay 61.

61 B

- [389] Edifici A, zona G, excavació homes; campanya 17, de 1974.
- [390] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 17, de 1974.
- [393] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1968.
- [397] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [398] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.
- [399] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973
- [400] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.
- [402] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [406] Edifici A, zona G, segona picada, excavació homes; campanya 18, de 1975.
- [409] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [411] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).
- [412] Edifici A, habitació G-XIV, UE351; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR373b).
- [419] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.
- [428] Edifici A, habitació G-XI, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1326).
Publicada a: Keay, 1984, 307, fig. 133,2.
- [431] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [435] Edifici A, habitació G-XV, estrat 281; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2779).

61 C

- [388] Edifici A, habitació G-VII, estrat III; campanya 18, de 1975.
- [391] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat I; campanya 11, de 1968.
- [392] Edifici A, habitació G-III, estrat II.; campanya 17, de 1974.
- [394] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 6, de 1963.
- [395] Edifici A, habitació G-VI, estrat IV; campanya 17, de 1974.
- [396] Sense dades.
- [420] Edifici A, zona G, excavació homes; campanya 17, de 1974.
- [422] Edifici A, habitació G-VI, UE633; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1805).
Publicada a: Keay,1984,307, fig.133,6.
- [423] Edifici A, habitació VIII, UE2; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR504).
Publicada a: Keay,1984, 307, fig. 133,4.
- [430] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.
- [433] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat I; campanya 11, de 1968.

61 D

- [401] Edifici A, habitació G-III B; campanya 17, de 1974.
- [405] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.
- [413] Edifici A, habitació G-XVIII, UE494; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR494-9).
- [425] Edifici A, habitació G-XI, UE1; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR143).
Publicada a: Keay,1984, 308, fig. 134,4.
- [426] Edifici A, habitació G-XI; UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR864).
Publicada a: Keay,1984, 307, fig. 133,10.
- [427] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980. Publicada a: Keay,1984, 308, fig. 134,2.
- [436] Edifici A, habitació G-VII, UE614; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR1218).

61 E

- [407] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [429] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR722b).
Publicada a: Keay,1984, 308, fig. 134,5.
- [415] Edifici A, habitació G-XI, UE204. Campanya 24 de 1981 (referència: 5VR862).
Publicada a: Keay,1984, 301, fig. 131,3.
- [421] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1326).
Publicada a: Keay,1984, 307, fig. 133,7.

Bonifay Fig. 75.10

[432] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

De peces assimilables globalment a aquesta forma n'hem documentat al Puig de les Sorres (Viladamat) (fig. 2.1) (Nolla i Casas, 1984, 112, làm. XXXV,9 i 11), una estació indeterminada disposada en una petita elevació a tramuntana de Palau Borrell, molt a prop de la carretera d'Orriols a l'Escala que degué ser, potser, una senzilla cabana de les que ocuparen el territori després del col·lapse de les vil·les. El material recollit és, tot, tardà (Nolla i Casas, 1984, núm. 115, 111, làm. 35,8 a 11). També al jaciment del Camí de Sant Feliu de la Garriga (fig. 2.1), un establiment amb diverses estructures d'aquelles mateixes característiques amb cronologies avançades (segles VI i VII) (Nolla, Casas i Prat, 2018, 60, fig. 4,1), al *castellum* (Sant Julià de Ramis) (fig. 2.1), en nivells dels segles VII i inicis del VIII (Burch et al., 2006, 80 i 85, fig. 73 i 83), al puig de les Muralles (Puig Rom, Roses) (fig. 2.1), un *castrum* dels segles VII i Inicis del VIII (Nolla i Casas, 1997, 7-19; Palol, 2004, 88-89, fig. 129,3, 8 i 9), a Girona (fig. 2.1), en excavacions inèdites dins dels murs de la ciutat (PSF 17), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 41,16) com en la d'abandonament i en la part rústica (Palahí i Nolla, 2010, fig. 46,5), a Empúries (fig. 2.1), en la necròpolis davant de la muralla meridional de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 299-302, fig. 162) o a Barcelona (fig. 3.12), en les excavacions de la plaça del Rei (Járrega, 2005, 152).

Entre les variants trobem la forma 61 A (fig. 2.1) a Empúries, a Roca Pelada, en la fase V del segle VI (Llinàs et al., 1997, fig. 34,9), al Puig de les Muralles (Palol, 2004, 88-89) (fig. 2.1) o al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas, Prat, 2018, fig. 6,14 i fig. 10,12) (fig. 2.1).

Pel que fa a la 61 C, n'assenyalem a Empúries (fig. 2.1), a Roca Pelada, en la fase V del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54) i la variant 61 D, al mateix lloc i en nivells més tardans (Llinàs et al., 1997, 53-54 i fig. 40,3, respectivament) o als Ametllers (fig. 2.1), en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 42,4). La Keay 61 E, fins ara només als Ametllers en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 42,4).

En les excavacions de la plaça del Rei de Barcelona (fig. 3.12) és present en nivells molt tardans i, en canvi, no és present entre les àmfores utilitzades com a sarcòfags en la necròpolis associada a l'església de planta en forma de creu, amb una cronologia molt precisa entre els darrers anys del segle VI i els inicis del VII (Járrega, 2005, 152 i 154-155). A Tàrraco (fig. 3.12) les datacions més antigues se situen a mitjan segle V, essent les variants A, D i E les més modernes. És ben present en nivells d'amortització, en abocadors i terraplenaments i representa entre 0,30% i el 27,27% (Remolà, 1996, 57-58). A Marsella (fig. 3.12) és un recipient característic dels segles VI i VII (Bonifay i Pieri, 1995, 105-106) / Les variants F, D3 i D4 són àmfores del VII (Bonifay et al., 1998, 371-372).

KEYA 62

Gran recipient cilíndric amb un coll troncocònic ben definit i boca en forma de campana invertida acabada amb un llavi ben remarcat de secció triangular. Acaba amb un peu massís, no massa gran, però amb notable personalitat (motllures). Les nanses, robustes i ben definides, van de la boca a l'espatlla.

És l'àmfora més present —i de llarg— durant tot el segle VI. El seu origen s'hauria de cercar, en variants inicials, a la segona meitat del segle V, amb continuïtat segura en la primera meitat del segle VII.

Aquesta tipologia amfòria fou subdividida per Keay en variants que van des de la lletra A a la R (Keay 1984, 309 - 350). Posteriorment Bonifay va simplificar aquesta classificació en només tres variants A, D i E, essent les dues primeres datades del segle VI i la segona de finals del VI principis del VII (Bonifay 2004, 139-140).

Igual que en d'altres tipologies hem optat per mantenir la separació tipològica de Simon Keay ja que molts dels exemples que publiquem foren vistos i estudiats per ell. De la mateixa manera creiem que molts individus de Keay 62 es poden assignar clarament a tipus amfòrics proposats per Keay dins de les variants originals.

Com a contingut s'ha proposat l'oli sense, però, dades definitives. El lloc de producció es localitzen a l'actual Tunísia (Sahel).

Argiles molt típiques i pròpies, amb poques variacions. De color taronja viu, dura, rugosa, uniforme, amb presència de petits nòduls marrons i altres de color blanc, i recoberta d'una engalba beix groguenca relativament homogènia.

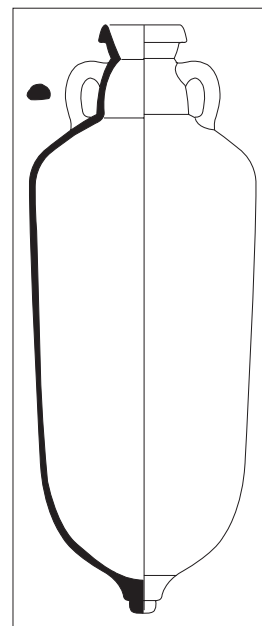

Figura 2.97. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 62.

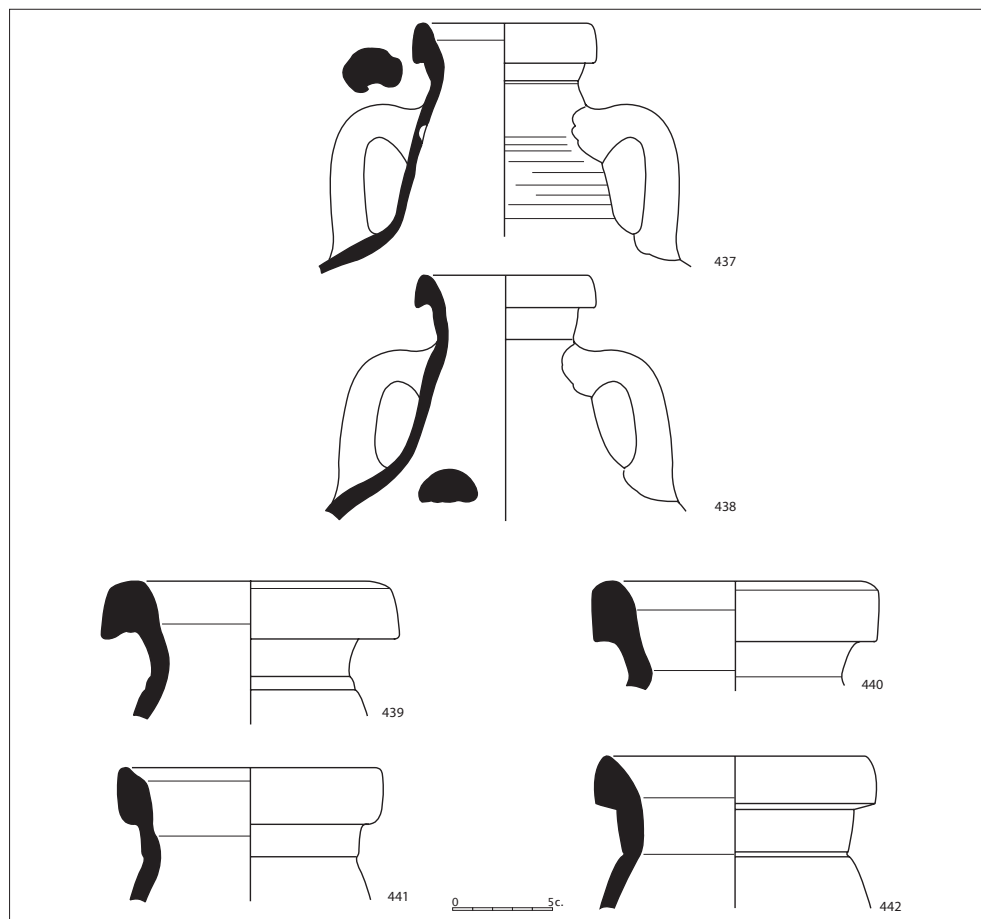

Figura 2.98. Àmfores Keay 62 A.

62 A

- [437] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
 [438] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
 [440] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.
 [442] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.
 [443] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.
 [445] Edifici A, habitació VI, UE626; campanya 22 de 1979 (referència: 3VR1088B).
 [446] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***)
 [477] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2933).
 Publicada a: Nieto, 1993, 59.

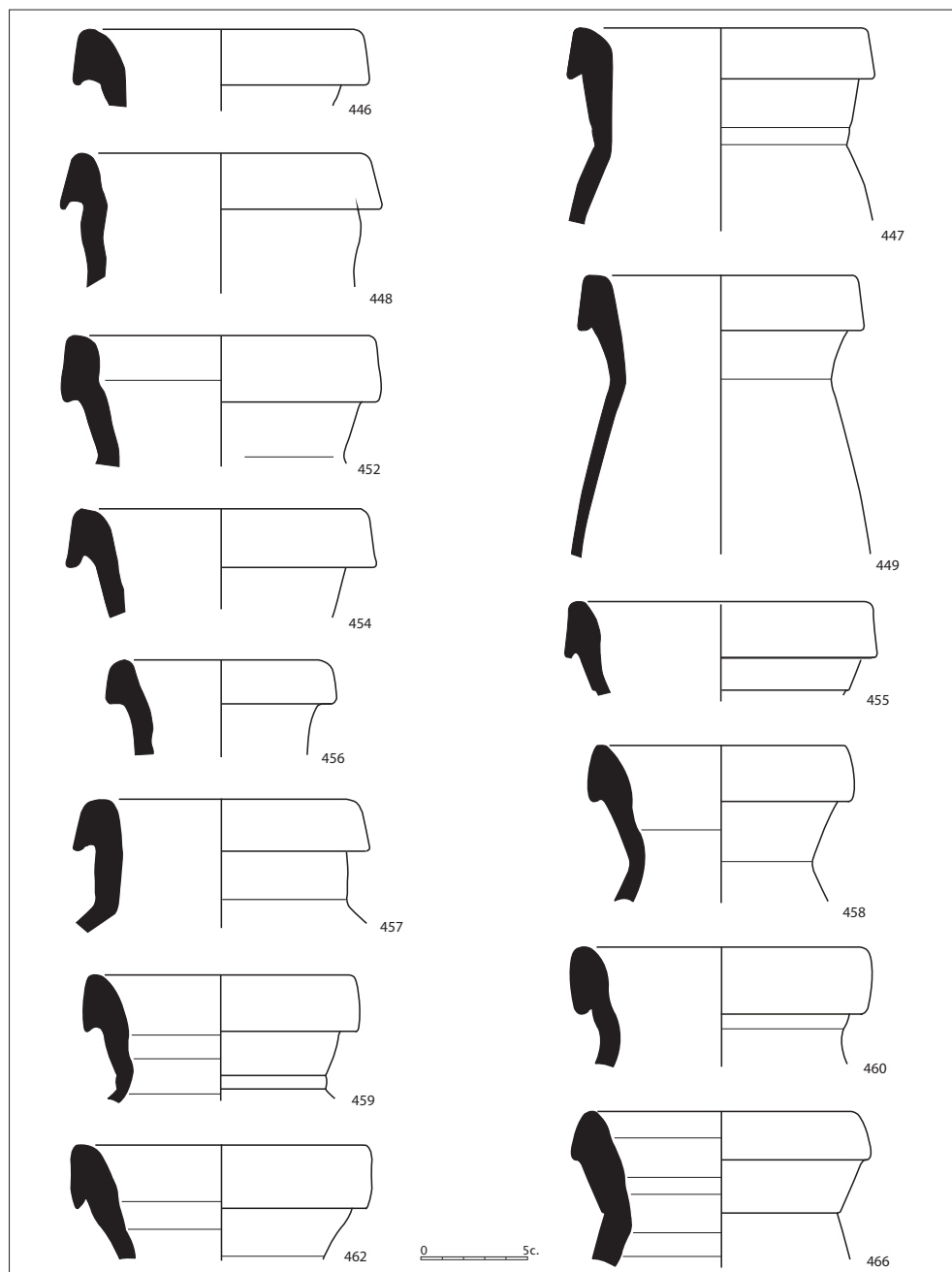

Figura 2.99. Àmfores Keay 62 A.

[448] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2934).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.

[449] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1982 (Referència: 7VR2936).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.

[452] Edifici A, habitació G-XX, UE389; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR389-85).

[454] Edifici A, habitació G-XX, UE393; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR393-113).

[455] Edifici A, habitació G-XX, UE395; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR395-81).

[456] Edifici A, habitació G-XX, UE399; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR399-18).

[457] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR759).

[458] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963.

[459] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[460] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

[462] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

[466] Edifici A, habitació G-III / G-III A, estrat II; campanya 16, de 1973.

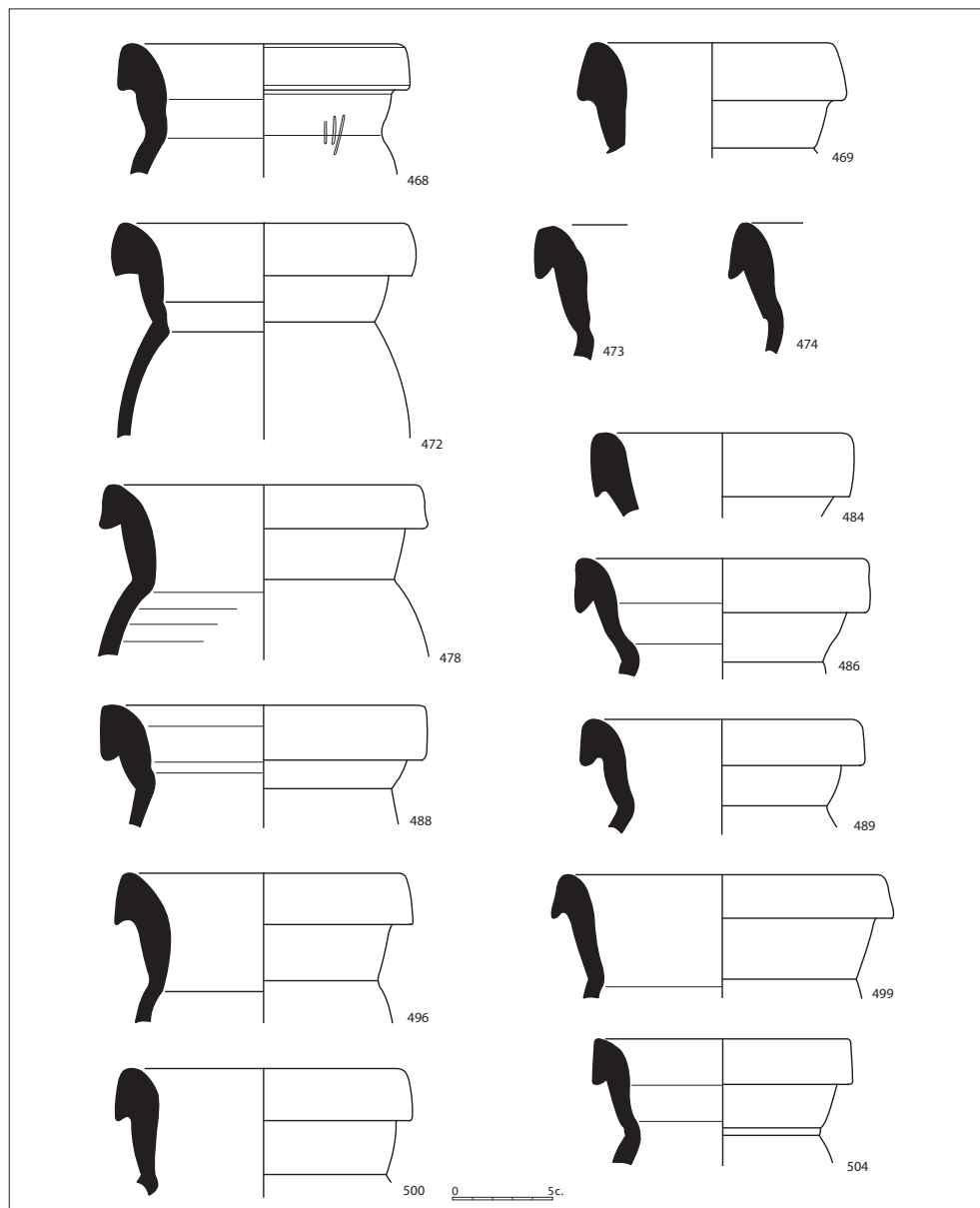

Figura 2.100. Àmfores Keay 62 A.

- [468] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat I; campanya 12, de 1969.
- [469] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [472] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [473] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [474] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [478] Edifici A, habitació G-III i G-III A, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [484] Edifici A, habitació G-IIIC, estrat IV; campanya 17, de 1974.
- [486] Edifici A, pou; campanya 17, de 1974.
- [488] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [489] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [496] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [499] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [500] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.
- [504] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

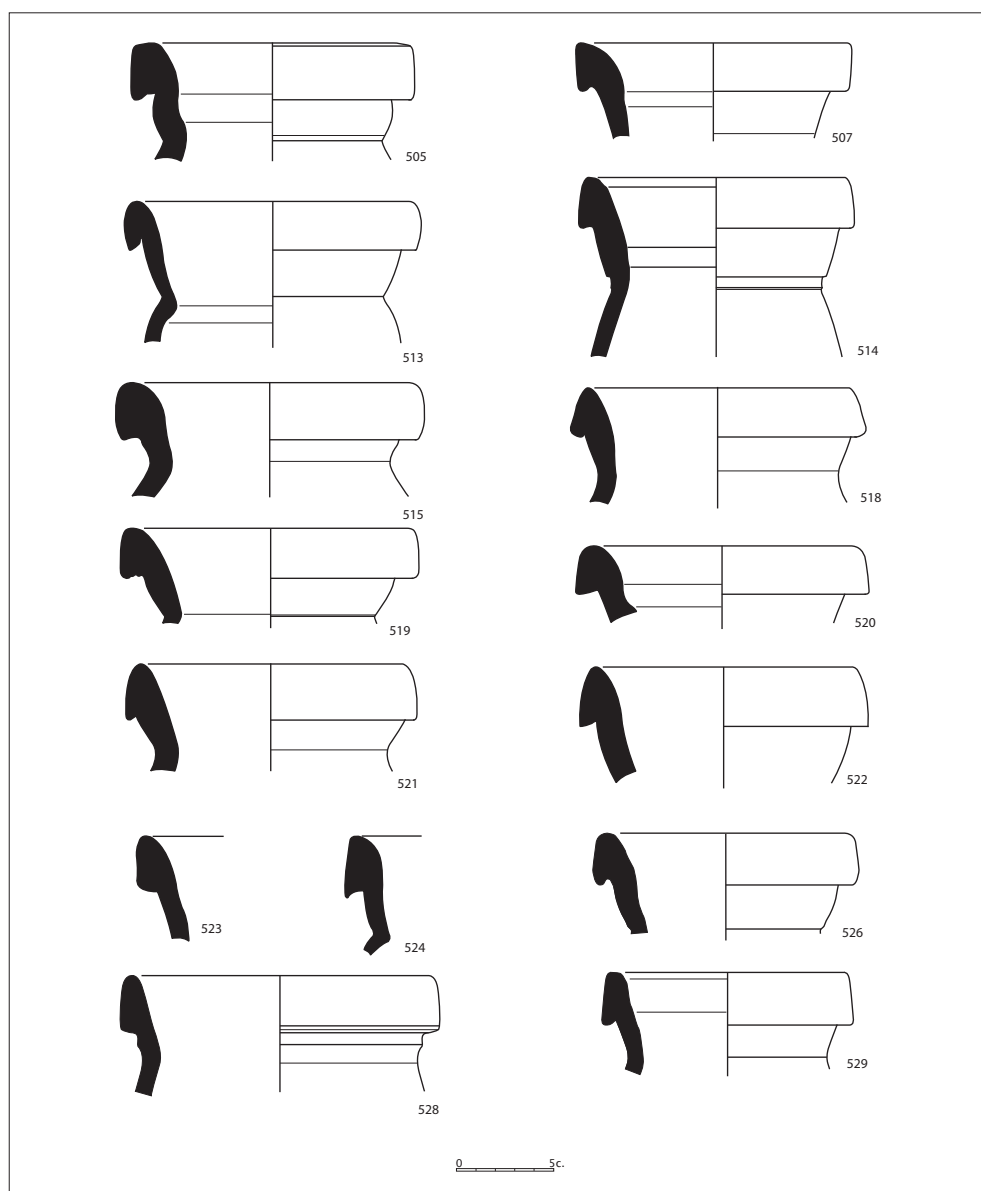

Figura 2.101. Àmfores Keay 62 A.

- [505] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
 [507] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.
 [513] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.
 [514] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
 [515] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
 [518] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963.
 [519] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
 [520] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
 [521] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.
 [522] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.
 [523] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.
 [524] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.

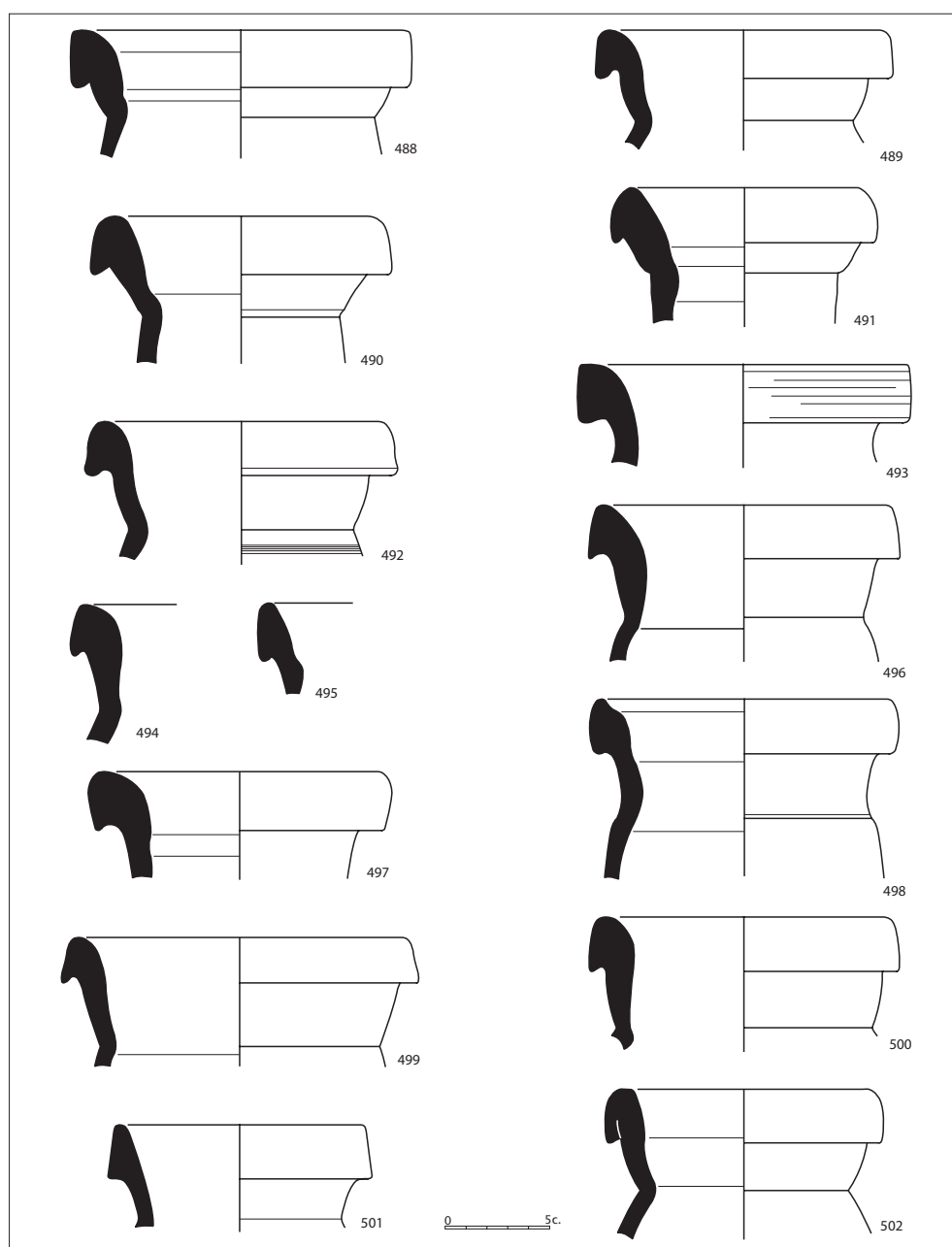

Figura 2.102. Àmfores Keay 62.

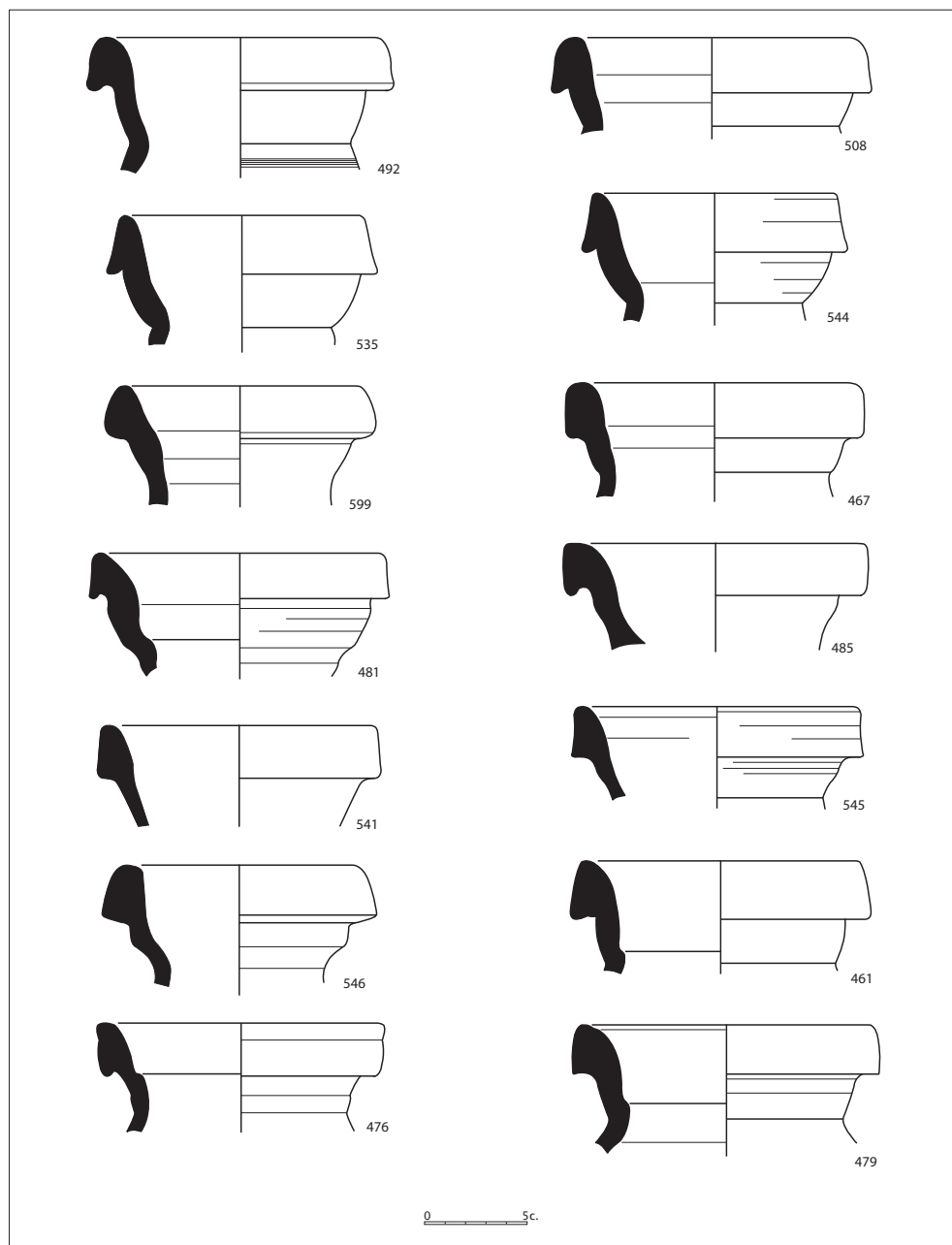

Figura 2.103. Àmfores Keay 62, formes varies (veure catàleg).

[526] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980. Publicada a: Keay, 1984, 313, fig. 138,5.

[528] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR925). Publicada a: Keay, 1984, 310, fig. 135,4; Nieto, 1993, 103, fig. 43.

[529] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR925). Publicada a: Keay, 1984, 310, fig. 135,4.

[530] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR930). Publicada a: Nieto, 1993, 103, fig. 43.

[531] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR989).

[532] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1010).

[534] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***). Publicada a: Keay, 1984, 318, fig. 143,7.

[536] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).

[539] Edifici A, habitació G-XVIII, UE496; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR496-34).

[594] Edifici A, habitació G-VI, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[595] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.

[596] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974.

[601] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

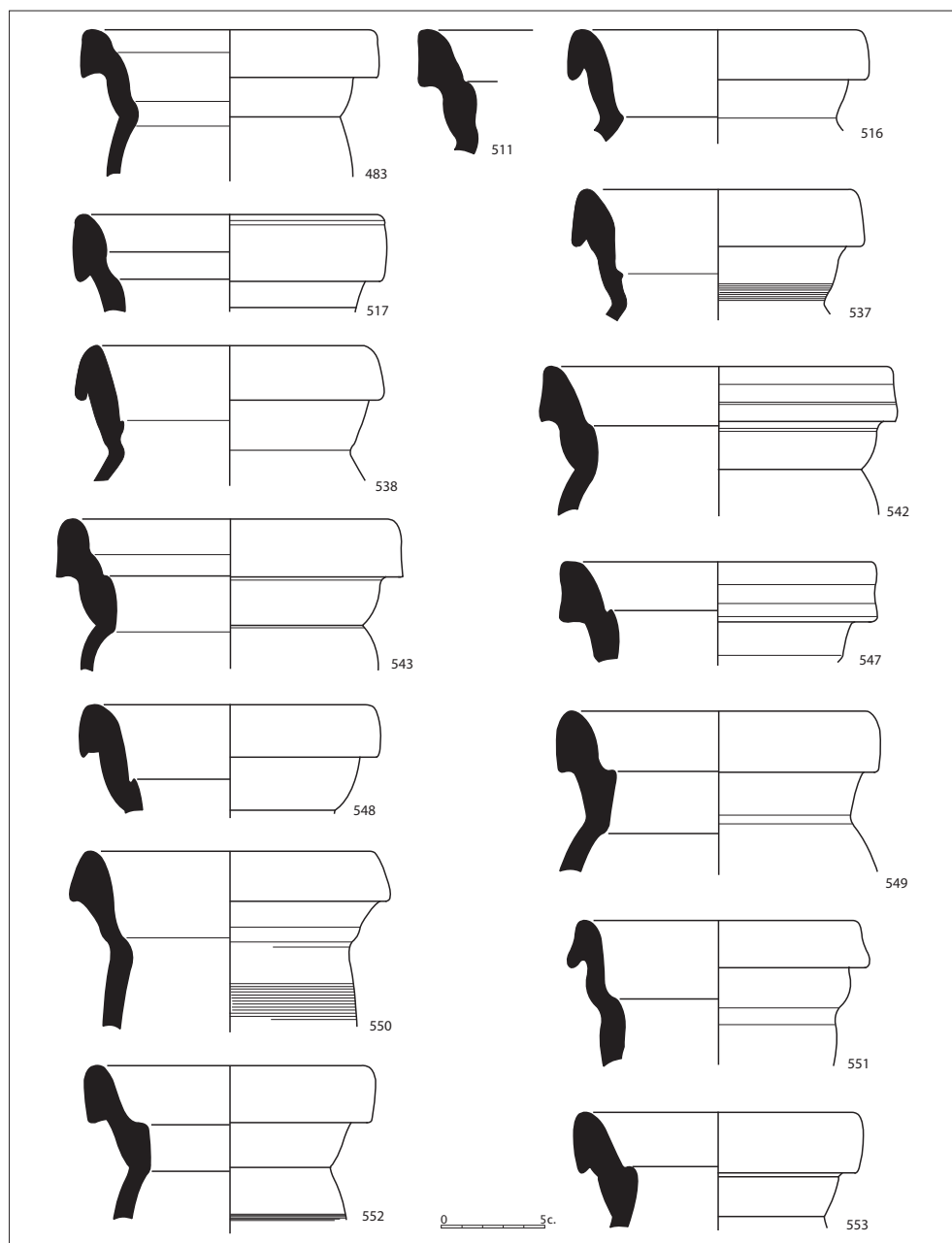

Figura 2.104. Àmfores Keay 62 D.

62 B

[451] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2939).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.

[465] Edifici A, habitació G-III / G-III A, estrat II; campanya 16, de 1973.

- [470] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [480] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.
- [482] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [492] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.
- [508] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.
- [535] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).
- [544] Edifici A, habitació G-V, UE617, campanya 21, de 1978 (referència: 2VR1284).
Publicada a: Keay, 1984, 320, fig. 144, 6.
- [599] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.

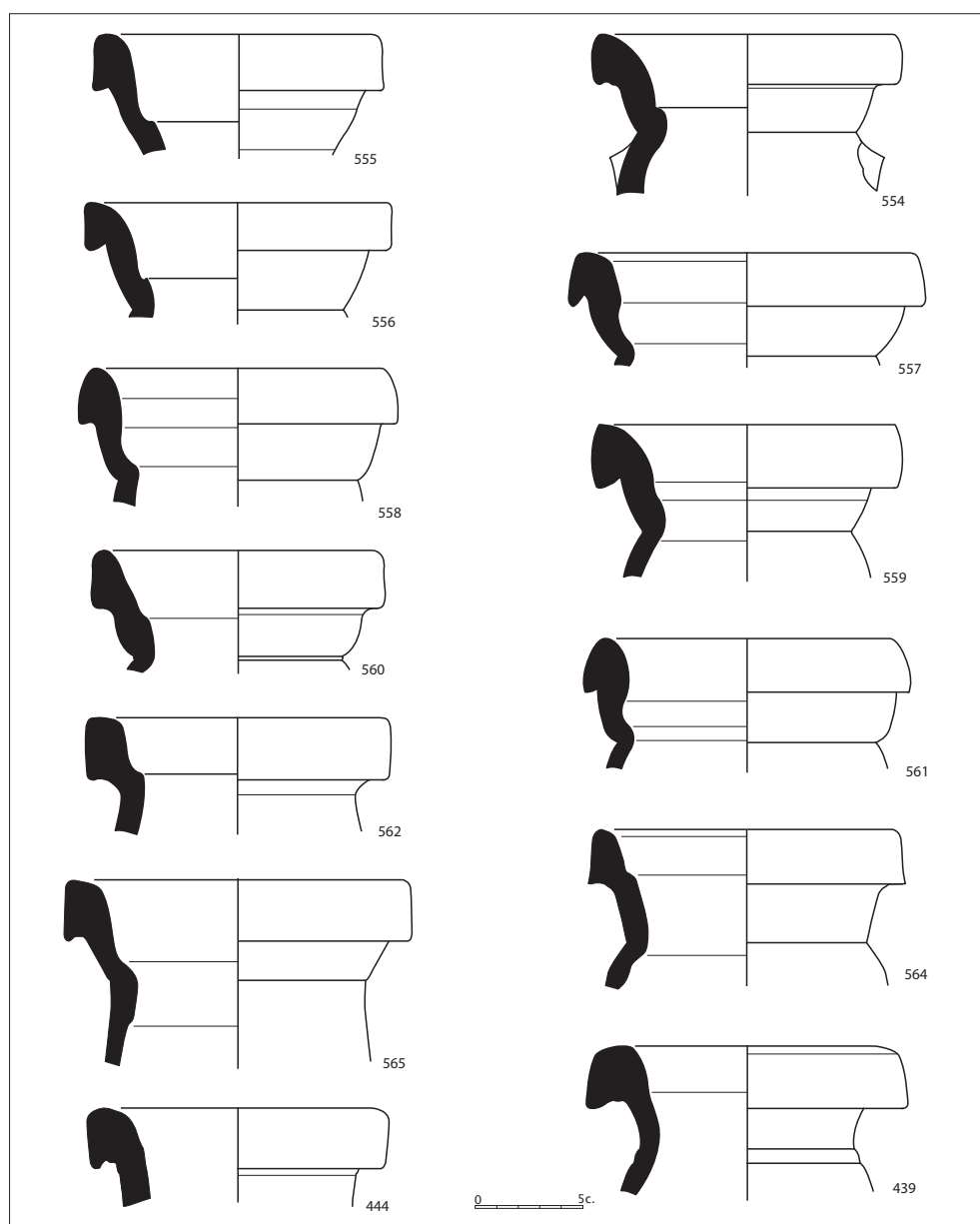

Figura 2.105. Àmfores Keay 62 D.

62 C

- [467] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963.

[481] Barri hel·lenístic, tall 21, estrat III; campanya 7, de 1964.

[485] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[541] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR920).

[545] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1410).
Publicada a: Keay, 1984, 322, fig. 145,7.

[546] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR918).
Publicada a: Keay, 1984, 322, fig. 145,6; Nieto, 1993, 195, fig. 44.

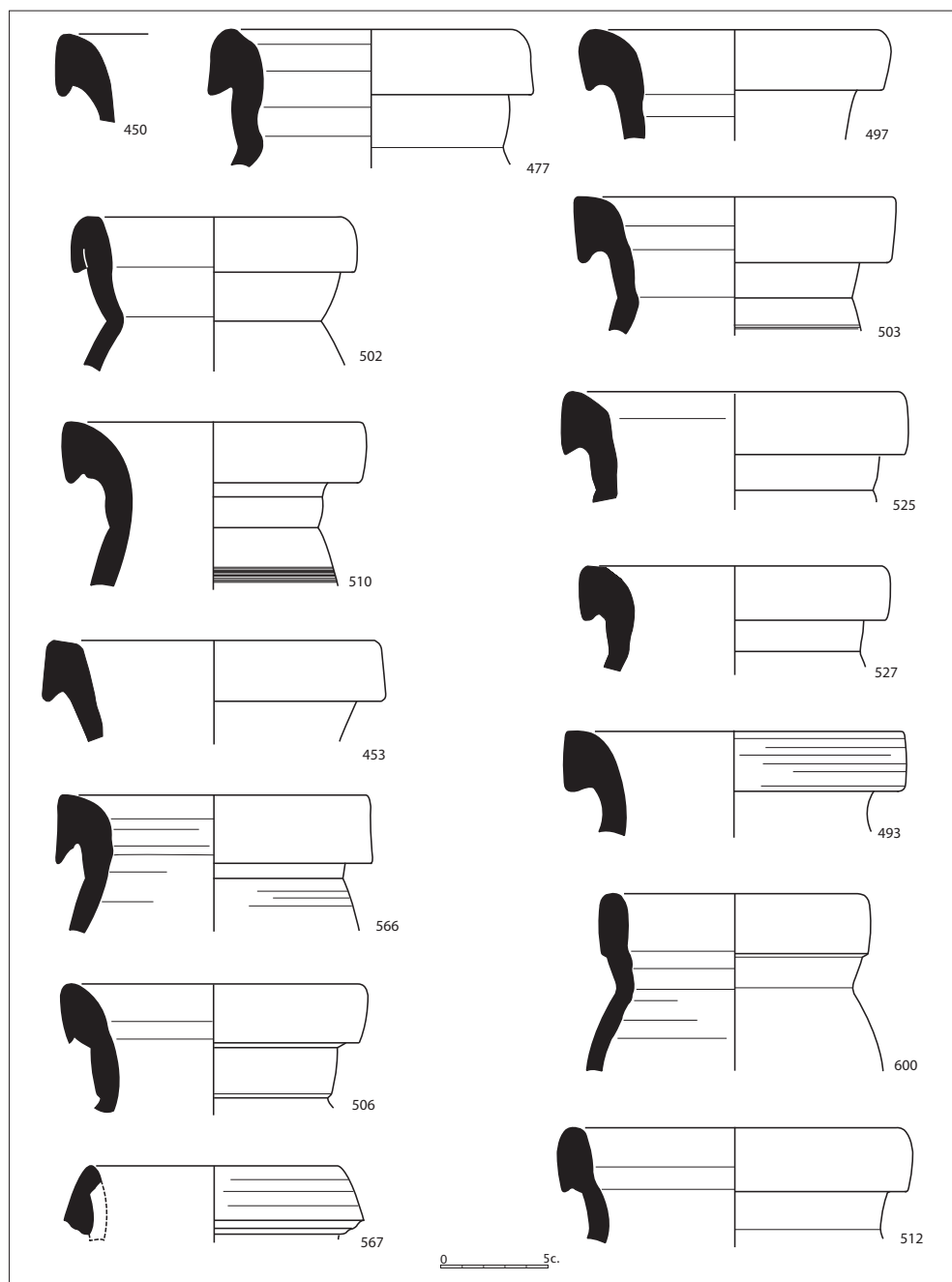

Figura 2.106. Àmfores Keay 62, formes variades (veure catàleg).

Keay 62 D

Forma molt característica, es va elaborar amb el mateix tipus d'argila que la variant precedent, amb poques variacions. Habitualment també porta una capa d'engalba groguenca a la superfície externa.

[461] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963.

[476] Edifici A, habitació G-IV A, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[479] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.

[483] Edifici A, habitació G-IIIC, estrat IV; campanya 17, de 1974.

[511] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[516] Barri hel·lenístic, tall 2; campanya 6, de 1963.

[517] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.

[537] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2929).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.

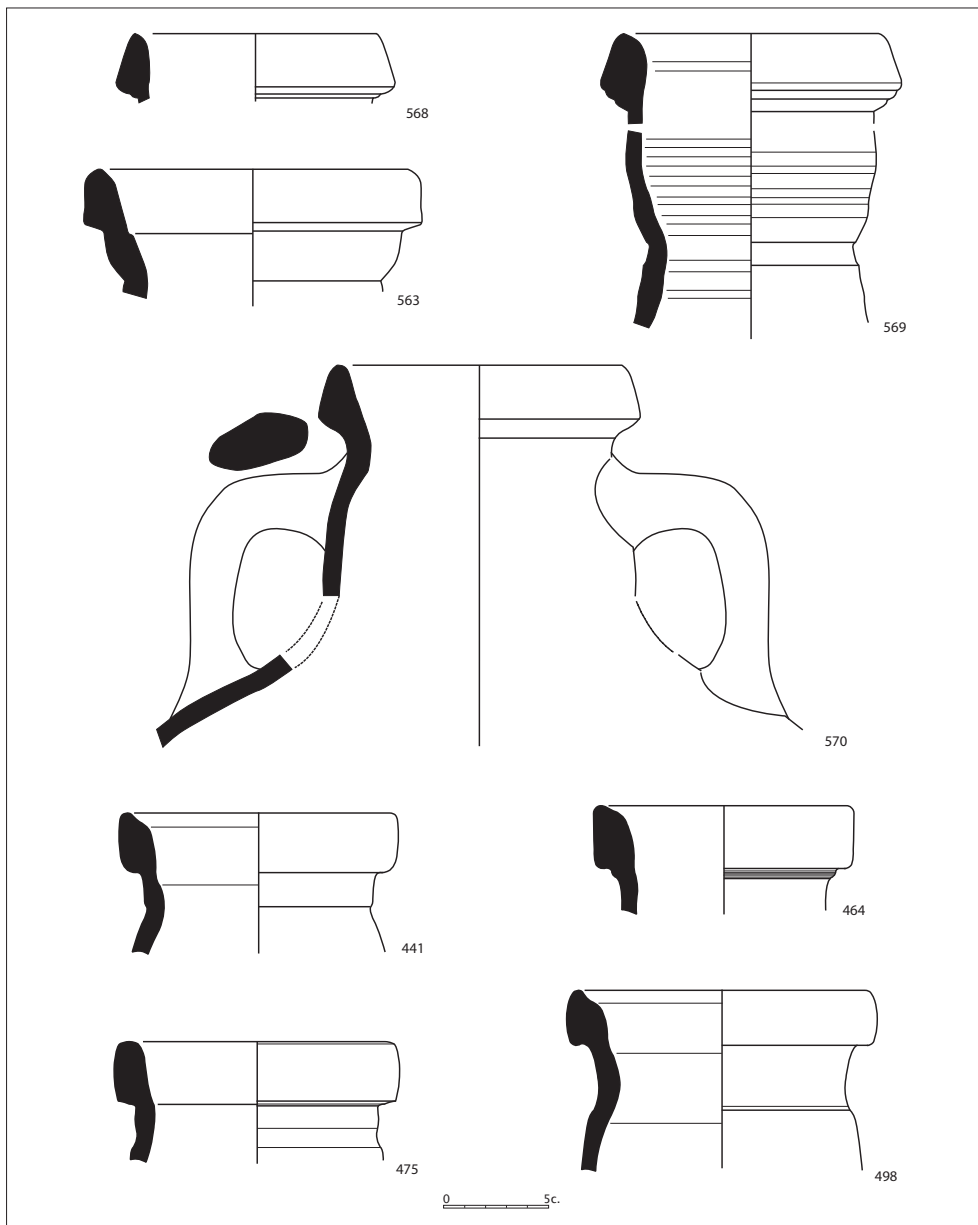

Figura 2.107. Àmfores Keay 62, formes variades (veure catàleg).

- [538] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2930).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.
- [542] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [543] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [547] Sense dades.
- [548] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [549] Edifici A, habitació G-VI; campanya 17, de 1974.
- [550] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [551] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [552] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [553] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [554] Edifici A, habitació G-II estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [555] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [556] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.
- [557] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.
- [558] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.
- [559] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [560] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [561] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.
- [562] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.
- [564] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980.
- [565] Edifici A, habitació G-XVIII, UE509; campanya 27, de 1985.

62 E

- [439] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [444] Edifici A, habitació G-VI, UE625; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR917).
- [450] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980. (referència: 4VR890).
- [477] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [497] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [502] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.
- [503] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968.
- [510] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [525] Edifici A, habitació G-V, estrat I (UE396); campanya 21, de 1978 (referència: 2VR137).
- [527] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR924).

62 G

- [453] Edifici A, habitació G-XX, UE393; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR393-54).

[493] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

[566] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR924).
Publicada a: Keay,1984, 328, fig. 150,8.

[600] Edifici A, habitació G-IVA, estrat III; campanya 17, de 1974.

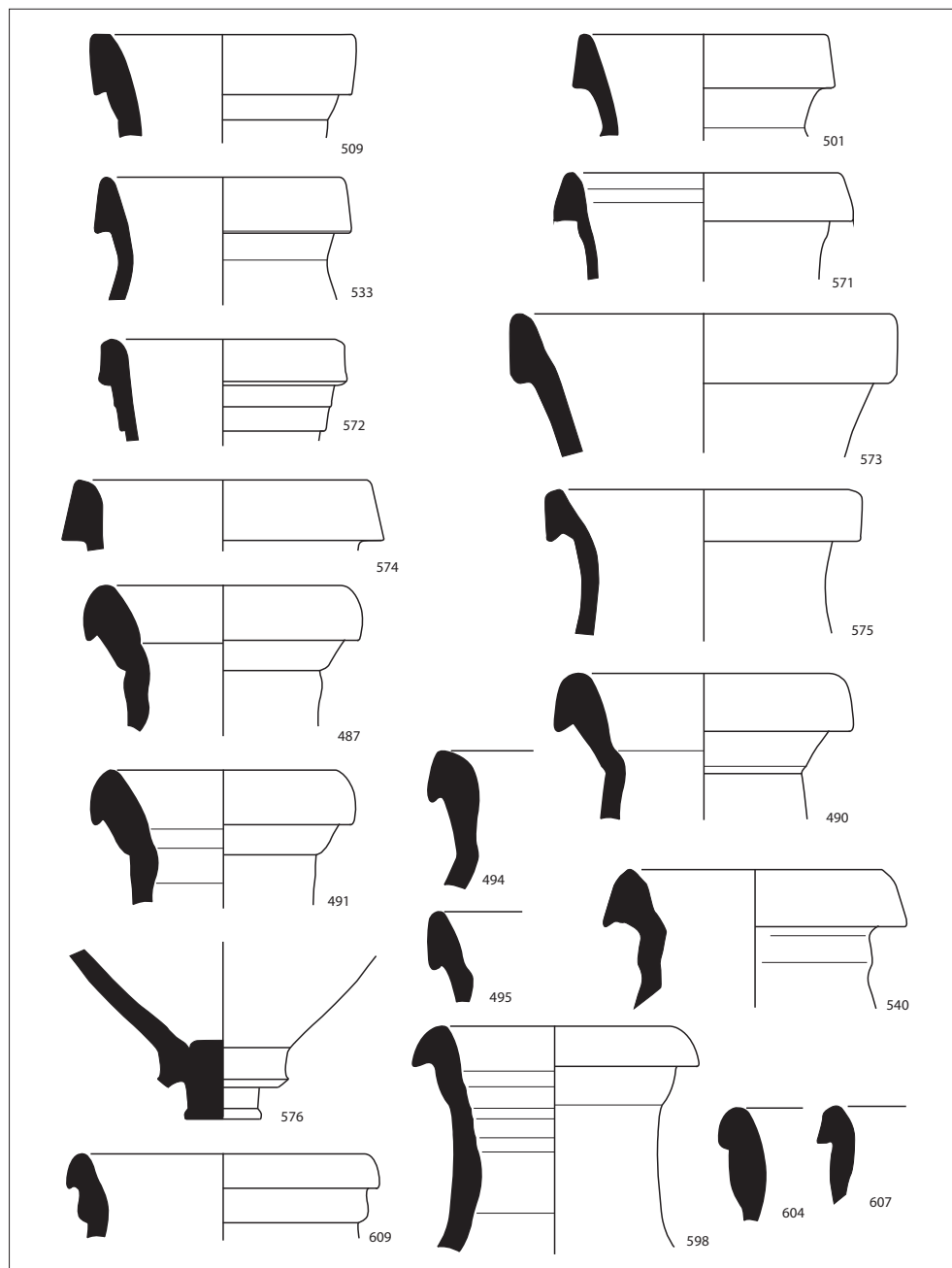

Figura 2.108. Altres variants de l'àmfora Keay 62.

62 I

[506] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat I; campanya 11-12, de 1968.

[512] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[567] Edifici A, habitació VIII, UE330; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR423).
Publicada a: Keay,1984, 330, fig. 152,5.

[568] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR922).
Publicada a: Keay, 1984, 330, fig. 152,4.

[569] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR940-932).
Publicada a: Keay, 1984, 330, fig. 152,2; Nieto, 1993, 101, fig. 42.

62 J

[563] Edifici A, habitació G-V, estrat I; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR119).
Enterrament infantil.

[570] Edifici A, habitació G-VIII; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1439). Variant
Keay 62 J. Publicada a: Keay, 1984, 330, fig. 152,6.

62 M

[441] Barri hel·lenístic, tall 21, estrat III; campanya 7, de 1964.

[464] Edifici A, zona G sud. Excavació homes; campanya 19, de 1975.

[475] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[498] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.

[509] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

62 N

[501] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat I; campanya 11, de 1968.

[533] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1285).
Publicada a: Nieto, 1993, 193, fig. 43.

[571] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1268).
Variant Keay 62 N. Publicada a: Keay, 1984, 333, fig. 154,14; Nieto, 1993, 193, fig. 43.

[572] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1278).
Variant Keay 62 N. Publicada a: Keay, 1984, 333, fig. 154,2; Nieto, 1993, 101, fig. 42.

[573] Edifici A, habitació G-VI, UE644; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2757).

[574] Edifici A, habitació G-XX, UE375; campanya 27, de 1984 (referència 8VR375-50).

[575] Edifici A, habitació G-XX, UE393; campanya 27, de 1984 (referència 8VR393-112).

Variant indeterminada

[487] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

[490] Edifici A, habitació G-IVB, estrat IVB; campanya 16, de 1973.

[491] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[494] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.

[495] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

[540] Edifici A, habitació G-XV, UE287; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR2931).
Publicada a: Nieto, 1993, 59.

[576] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR967). Variant Keay 62 M. Publicada a: Keay, 1984, 344, fig. 162,1; Nieto 1993, 103, 43.

[598] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.

[604] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.

[607] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR723).

[609] Edifici A, habitació G-III B; campanya 17, de 1974.

De Camp Miralles, a Valveralla (Ventalló) (fig. 2.1), un sitjar i, probablement, un modest hàbitat posterior a la crisi de les vil·les, en procedeixen d'inicis dels anys seixanta del segle xx uns quants fragments de diverses peces (Nolla i Casas, 1984, núm. 107, lám. XXXII, 6 a 8). També al Camp de la Gruta (fig. 2.1), una vil·la amb continuïtat dins del segle vi i, potser, més enllà (Nolla i Casas, 1984, 156, lám. LII, 17; Nolla i Puertas, 1988, 68-70, fig. 12,3), al puig de les Sorres (Nolla i Casas, 1984, núm. 115, 111, lám. XXV, 8 a 11) (fig. 2.1), a Pla de Palol (fig. 2.1) en nivells avançats (reformes i primer abandonament) (Nolla, ed., 2002, 166-167, fig. 132, 8), a l'Hort d'en Bach (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Llinàs et al., 2000, 142-145, fig. 110,4), al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas i Prat, 2018, 58, fig. 4,4 i 5, fig. 6,16 i fig. 7,1 i 2) (fig. 2.1), a Vilauba (fig. 2.1) en la fase darrera (Castanyer i Tremoleda, 1999, lám. 98,4), al *castellum* (fig. 2.1) en la fase d'abandonament (Burch et al., 2006, 80 i 85, fig. 73 i 83), al puig de les Muralles (Palol, 2004, 98-99, fig. 129,3 a 6) (fig. 2.1), a Girona (fig. 2.1), en excavacions inèdites dins dels murs de la ciutat (PSF 17), a caserna d'Alemanys (Nolla i Sagrera, 1991, 192-193, fig. 23,1 i 2) o a la plaça de la Catedral, davant de la magna escalinata, seu de l'estatge del *comes ciuitatis*, entre el material que datava el seu moment de construcció en els primers decennis del segle vi (Nolla et al., 2008, 134-135, fig. 114), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial (Palahí i Nolla, 2010, fig. 41,5) com en la d'abandonament o en la part rústica (Palahí i Nolla, 2010, fig. 43,16 i fig. 46,2) i, a Tossa mateix, en troballa submarina, inèdita, a Empúries (fig. 2.1), genèric (Keay, 1984), a Roca Pelada, a les fases V i VI, tardanes (Llinàs et al., 1997, 53-54 i fig. 34,11 i 12 i fig. 40,4 i 5), a Sant Martí, en la fase més avançada dels segles vi i vii (Aquilué i Burés, 1999, 392-394, fig. 337,8). Es documenta també a *Ruscino* (Castell-Rosselló) (Raynaud i Rébé, 2014, 45-46, fig. 9,2) (fig. 3.12), a Mataró (Cela i Revilla, 2004, 353-354) (fig. 3.12), a Barcelona (fig. 3.12), en el cementiri de la plaça del Rei de molt a finals del segle vi i inicis del vii on és absolutament dominant (Beltrán de Heredia, 2001, 85, fig. 21; Jàrraga, 2005, 154-155).

La variant 62 A és, a molta distància, la més representada. N'identifiquem exemplars al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas i Prat, 2018, 58, fig. 3,2 i 5 i 60, fig. 4,6) (fig. 2.1), a Pla de l'Horta (fig. 2.1), en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.59,23), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), a la necròpolis Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 21-23), a Roca Pelada, en un abocador del segle vi (Llinàs et al., 1997, 53-54, fig. 35,1 i 2) i també a can Bonós (Blanes) (fig. 2.1), en un context de cap al 580 (Llinàs, 2024, 231-233, fig. 5,1).

La variant 62 C s'ha assenyalat a Empúries (Keay, 1984) (fig. 2.1) i la 62 E, als Ametllers (fig. 2.1), en nivells tardans d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 43,3).

De les variants 62 A/D, 62 B, 62 D, 62 G, 62 I, 62 J, 62 N i 62 var., no en coneixem, en aquest territori, paral·lels.

La variant A, a Tàrraco (fig. 3.12), omple en segle VI i la primera meitat del VII i representa entre el 0,86% i 27,27% (Remolà, 1996, 59-60). A Marsella (fig. 3.12) és, també, característica del segle VI (Bonifay i Pieri, 1995). És una variant, la A, no pas anterior al 500. No se'n troba ni una a les fases A i B. Apareix a la fase C. Les formes més modernes tenen el llavi de secció quadrangular (variants F i D) (Bonifay, 1998, 371-372). A Barcelona, en les excavacions de la plaça del Rei (fig. 3.12) és ben present en estrats del segle VI i primera meitat del VII. Dels 10 recipients amfòrics utilitzats com a sepultura en la necròpolis associada a l'església de planta cruciforme *intra muros*, amb una cronologia molt precisa entorn del 600, 6 eren d'aquesta forma (Járrega, 2005, 152 i 154-155).

KEY 79

Aquest recipient que, potser no seria pròpiament una àmfora, fou definit per Vegas qui la determina en la tipologia 42. (1970, 90-101, fig. 34) i Keay l'incorporà al seu estudi, amb noves troballes amb el núm. 79 (Keay, 1984, 369-374, fig. 170). En una publicació centrada en les ceràmiques tardanes eivissenques apareix tipificada amb la nomenclatura RE-0314b (Ramon 2008, 413 - 433). Convé recordar que en unes quantes ocasions és segur que només hauria tingut una nansa, amb la qual cosa, juntament amb les mides, l'allunya d'allò que defineix un gran contenidor amfòric.

Cos globular, sense peu —base bombada còncava— amb un coll molt curt i una boca alta cilíndrica i estreta. L'exterior sol ser acanalat. Boca, coll i espatlla poden portar senzilles decoracions incises, rectes o ondulades.

La cronologia semblaria tardana dins dels segles VI i VII.

S'ha proposat l'arxipèlag balear com a lloc de fabricació i no queda clar quin podria ser en seu (exquisit?) contingut. Vi? Bàlsams? Ungüents?

[577] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Argila beix, dura i rugosa, sense engalba. Decoracions incises *ante cocturam* a tot el coll.

Són recipients poc presents en el territori. Assenyalen la seva presència a Empúries (fig. 2.1), a Roca Pelada en un context de segle VI (Llinàs et al., 1997, fig. 35,7). A Mataró (fig. 3.12) és present en contextos de segle VI avançat i segle VII (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

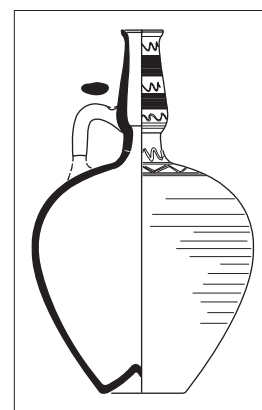
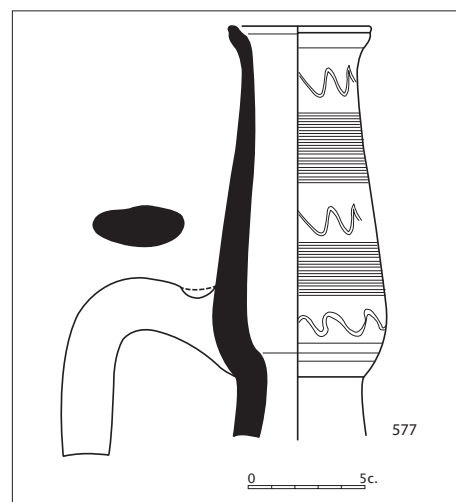

Figura 2.109. Forma tipus. Àmfora tipus Keay 79.

Figura 2.110. Àmfores Keay 79.

De la variant 79 A en coneixem un paral·lel també a Roca Pelada (Empúries) trobat en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54).

És present, a Tàrraco (fig. 3.12), a l'abocador de Vila-roma de mitjan segle V, amb un 0,52% del total (Remola, 1996, 102).

KEY 8 A

Contenedor de cos cilíndric i coll alt, boca marcada per una rebava i llavi lleugerament engruixit externament. Les nanses s'uneixen al coll per sota la boca i fins a l'espatlla, amb peu curt, massís i amb marcada personalitat.

Cronologia avançada, pròpia del segle VII i més enllà.

No queda gens clar; alguns exemplars mostren resina interior. Procedirien de la Tunísia septentrional (Bonifay 2004, 141).

Habitualment la pasta és de color rosat o taronja, amb puntets negres i brillants, dura, rugosa i compacta. Engalba groga i espessa, de vegades molt gruixuda i sempre adherent. El primer dels fragments és diferent, amb una argila que s'acorda a la que veiem a les Dressel 20, però també recoberts d'engalba groga de bona qualitat.

[578] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969. Variant Keay 8 A.

[579] Edifici A, habitació G-IIIB; campanya 17, de 1974. Variant Keay 8 A.

[580] Edifici A, habitació G-V; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR1215). Variant Keay 8 A.

[581] Edifici A, habitació G-XX, UE373; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR373-40). Possible variant Keay 8 B.

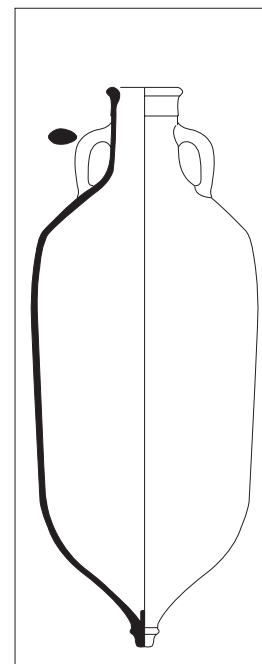

Figura 2.111. Forma estàndard Keay 8 A.

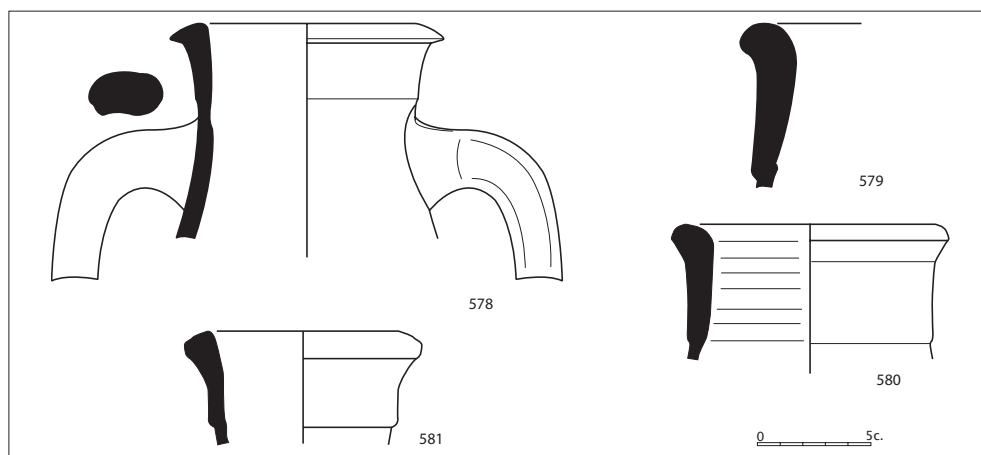

Figura 2.112. Àmfores Keay 8 A i 8 B.

Se n'ha assenyalat presència puntual a Empúries (fig. 2.1), concretament a Roca Pelada, en contextos de segle VI (Llinàs et al., 1997, fig. 33,12).

Pel que fa a Tàrraco (fig. 3.12), estem mal informats, amb un únic exemplar trobat fora de context (Remolà, 1996, 63). A Marsella (fig. 3.12) es localitza en dipòsits

de la segona meitat del segle VI i d'inicis del VII (Bonifay i Pieri, 1995, 106), i, precisant, només en la fase E de la segona meitat del segle VII i inicis del VIII (Bonifay et al., 1998, 371-372).

HAMMAMET 1 C I 2 (AMPHORE TYPE 9 DE BONIFAY (2004, 92-97))

Recipients molt grans, de cos cilíndric de notable amplada, coll troncocònic ben remarcat, sense boca i llavi curt, caigut en la variant 1 C i massís en la 2. Les nanses, petites i semicirculars, s'uneixen directament al cos, a la part alta de la panxa. Foren produïdes a la regió del golf d'Hammamet. La 1 C defensa una cronologia de segles II i III mentre que l'altra s'hauria de situar entre el segle II i el V (Bonifay 2004, 92-93).

Argiles africanes típiques, de color taronja, dures, rugoses, uniformes i amb la superfície externa recoberts d'engalba groguenca.

[582] Edifici A, habitació G-XII, UE224; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR2042).

[583] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

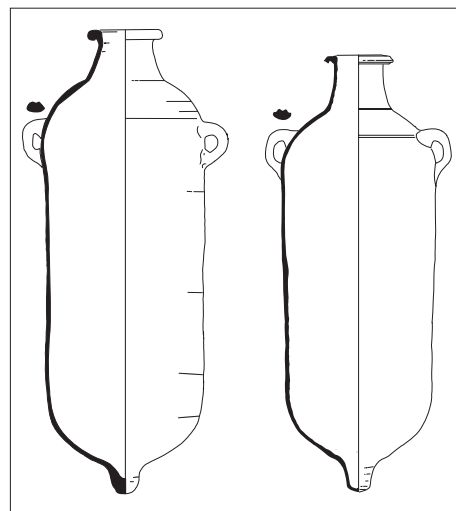

Figura 2.113. Forma tipus. Àmfora tipus Hammamet 1 C.

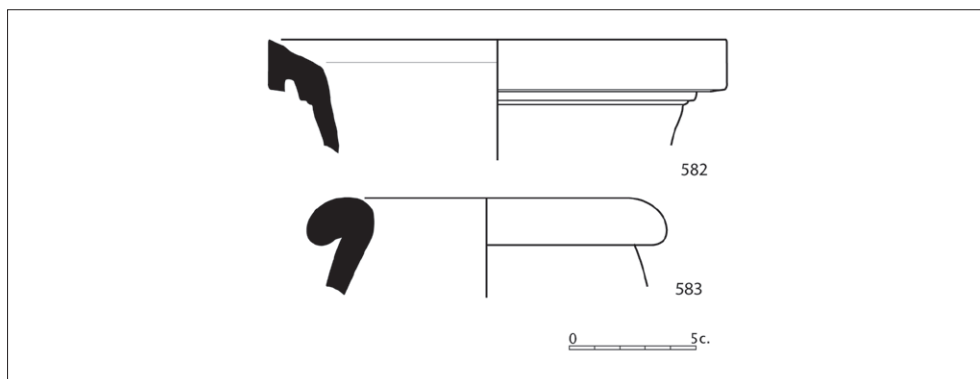

Figura 2.114. Àmfores Hammamet 1 C i 2.

KEAY 92

Recipient molt poc conegut a partir de, només, tres exemplars, un d'Empúries i els altres dos, de Roses publicats per Simon Keay (1984, 127). El llavi, ben remarcat, és de secció triangular, arrodonida i el coll que sembla ben desenvolupat, sembla adquirir una forma bombada. No hi ha dades ni sobre origen ni sobre contingut tot i que, estudiant el material amfòric de Roses n'hem documentat algun exemplar més que aquí mostrem. A Roses són presents durant la segona meitat del segle VI.

Argiles de color entre beix i taronja més o menys intens, dures i rugoses. A vegades amb una capa d'engalba a la superfície exterior, però no sempre.

[584] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.

[585] Edifici A, habitació G-II, estrat I/II; campanya 17, de 1974.

[586] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR935). Publicada a: Keay, 1984, 127, fig. 48,8; Nieto, 1993, 103, fig. 43.

[587] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR921).
Publicada a: Keay, 1984, 127, fig. 48; Nieto, 1993, 105, fig. 44.

[588] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1272).
Publicada a: Nieto, 1993, 103, fig. 43.

[589] Edifici A, habitació G-XI, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR803).

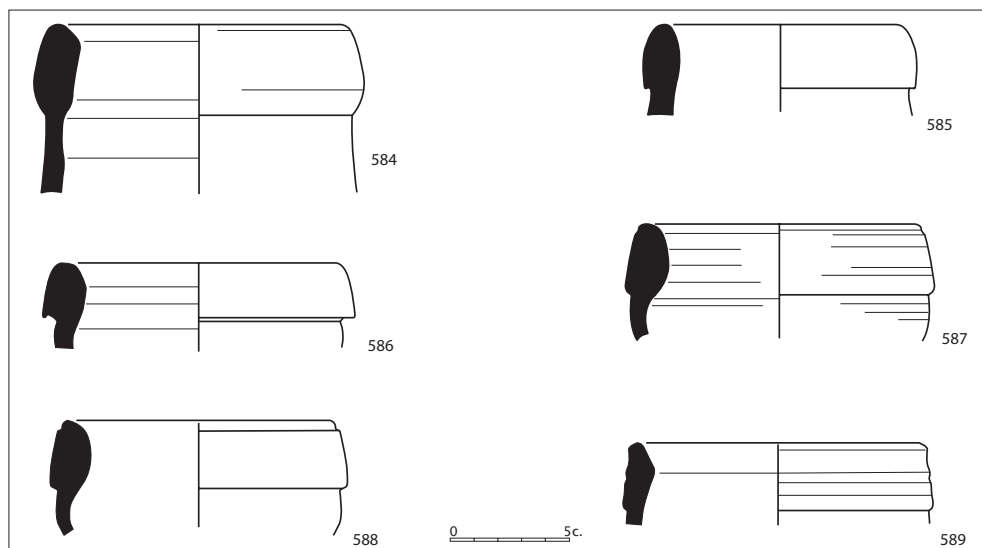

Figura 2.115. Àmfores Keay 92.

No en coneixem cap exemplar més enllà de Roses i d'Empúries.

PALUD 1 TYPE 9

Definida per Long i Volpe (1998, fig. 288 núm. 52) a partir d'aquell interessant derelict, és un recipient nord-africà, del territori de l'actual Tunísia que coneixem menys del que voldríem. Segons pensem aquesta forma s'emparenta considerablement amb algunes de les variants pròpies del segle VI de la Keay 62. Seria una forma de grans dimensions, amb coll troncocònic i nanses robustes. No hi ha indicis sobre allò que podia transportar. Pel que fa a la cronologia, és segura una datació dins del segle VI.

Pasta dura, compacta, molt depurada, de color taronja vermellós i amb presència de petits punts blancs. Recoberta d'engalba de color groguenc o blanquinós, de bona qualitat, però poc adherent.

[590] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR609).

[591] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR608).
Publicada a: Martín, Nieto i Nolla 1979, 141.

[592] Edifici A, habitació G-IV B; campanya 19, de 1976 (referència: VR603.7). Publicada a: Keay, 1984, 204, fig. 82,1.

[593] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.

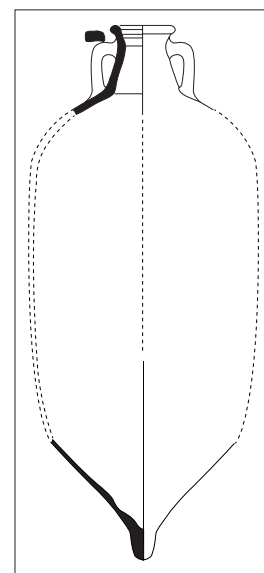

Figura 2.116. Forma tipus. Àmfora tipus Palud 1 type 9.

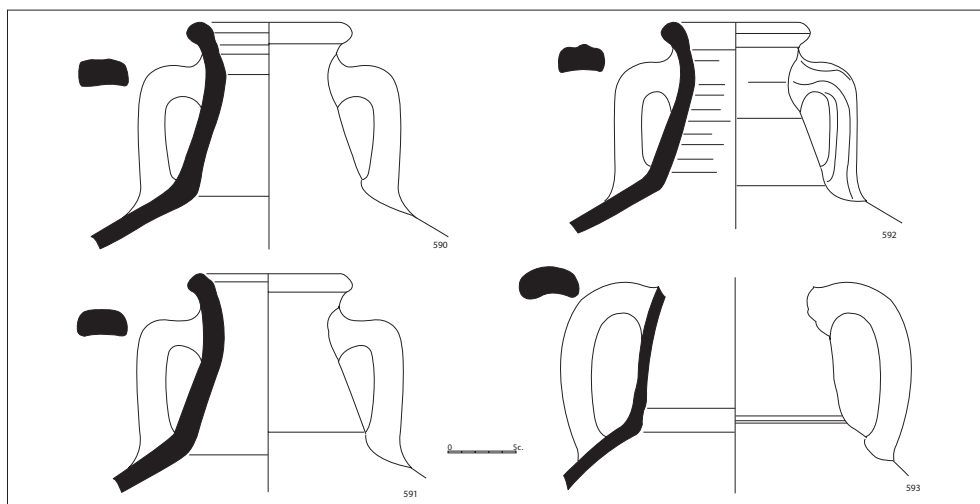

Figura 2.117. Àmfores Palud 1 type 9.

ALBENGA 11-12 (KEY 62 Q)

Aquest recipient, ben diferent del grup on havia estat posada de les Keay 62, és d'alçada considerable, esvelt, de coll cilíndric més aviat estret, peu massís amb personalitat pròpia i amb boca en forma de campana invertida i llavi senzill, sovint de secció triangular. És, indubtablement, una producció de l'actual Tunísia sense més precisions. La datació ben establerta se situa entre el darrer terç del segle v i el vi. Segons Bonifay (2004, 137) aquesta àmfora és una de les variants de les Keay 62 que es poden escindir o classificar a part d'aquesta forma.

Pastes de tipus africà amb poques variacions pel que fa al seu aspecte i composició. De colors beix, taronja o rosat més o menys intens, compactes, depurades, i amb petites incrustacions i nòduls blancs, marrons o quasi negres. Engalbes de bona qualitat, normalment de color groguenc o beix, que no trobem a tots els fragments, ja que alguns no es van dotar d'aquest recobriment.

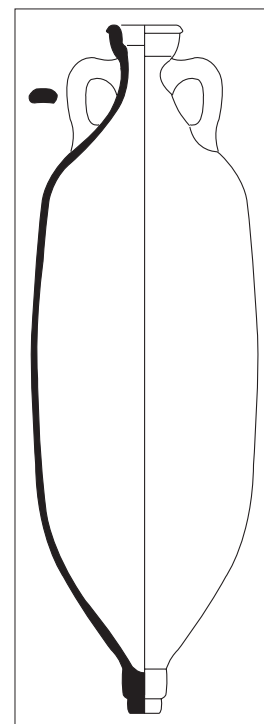

Figura 2.118. Forma tipus. Àmfora tipus Albenga 11-12.

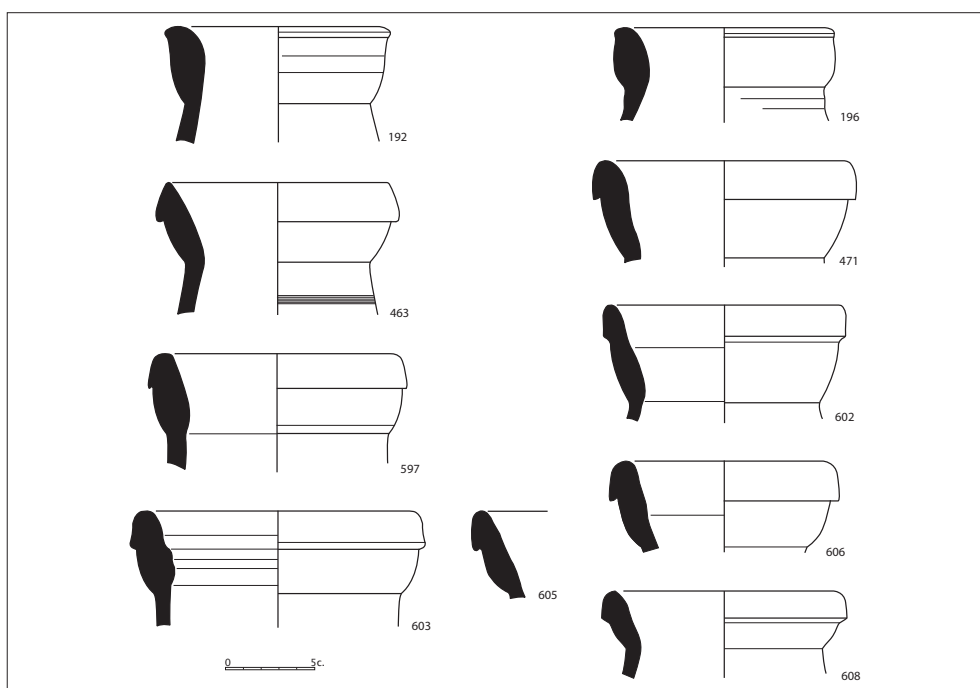

Figura 2.119. Àmfores Albenga 11-12.

- [192] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974.
- [196] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [463] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [471] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973.
- [597] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [602] Barri hel·lenístic, tall 6, estrat II; campanya 7, de 1964.
- [603] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.
- [605] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.
- [606] Edifici A, habitació G-VI, UE 626; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1088).
Publicat a: Keay, 1984, 336, fig. 155,6.
- [608] Edifici A, habitació G-XVIII, UE493; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR493-2).

Aquesta forma és ben representada tant a Puig Rodon (Nolla i Casas, 1990, 202-203, fig. 14,12) (fig. 2.1) en fase final de la vil·la, a Pla de Palol (fig. 2.1), en cronologies de vers el 500-520 (Nolla, ed., 2002, 174-175, fig. 140,2), al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas i Prat, 2018, 58, fig. 3,15) (fig. 2.1), als Ametllers (fig. 2.1) en nivells d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 43,21 i 44,3, 19 i 24) o a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), a la necròpolis de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 264-266) o a Roca Pelada, en un abocador del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53.54, fig. 27,7 i fig. 34,10).

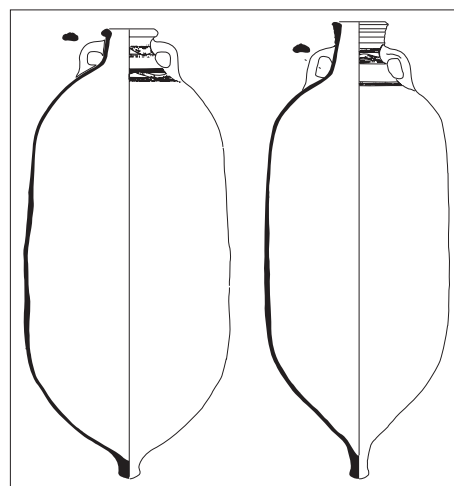
En els contextos de la plaça del Rei de Barcelona (fig. 3.12) és ben present en contextos de molt a finals del segle V fins al tercer quart del VI (Járrega, 2005, 152). A Tarragona (fig. 3.12) aquesta variant precoç de la 62, es localitza en contextos de la segona meitat del segle V fins a mitjan VI i representa entre l'1,53% i el 19% (Remolà, 1996, 59-60) (Tarragona) / Bonifay i Pieri (1995, 102) assenyalen que podria ser anterior a la 62 clàssica. A Marsella (fig. 3.12) apareix a la fase B1 (segona meitat de segle V) i és pròpia de la fase C1, ja en ple segle VI, i es troba encara en la C3 (segon terç segle VI). Al derelict de Palud 1 coincideix amb les formes Keay 55 i 62A clàssica (Bonifay et al., 1998, 371-372).

Figura 2.120. Forma tipus. Àmfora tipus Sidi Jdidi 1 i 2.

SIDI JDIDI 1 I 2 (AMPHORE TYPE 55 DE BONIFAY (2004, 146))

Àmfora cilíndrica d'enormes dimensions, molt alta i ampla, de coll troncocònic ben definit però curt en relació amb l'alçada global. El peu és cilíndric i massís, amb boca ben desenvolupada, lleugerament motllurada i nanses curtes que uneixen espatlla i coll just per sota de la boca. Mostra unes senzilles decoracions a l'altura de les nanses. Es produí a l'actual Tunísia durant el segle VII (Bonifay 2004, 145 - 146).

Argiles entre beix i taronja, dures i compactes, amb petits nòduls clars, i amb engalbes entre beix i groguenc. Un exemplar de la variant 1 i quatre de la variant 2.

[610] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[611] Barri hel·lenístic, tall 2, estrat II; campanya 12, de 1969.

[612] Edifici A, habitació G-IIIB, estrat V; campanya 17, de 1974.

[613] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR720).

[614] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

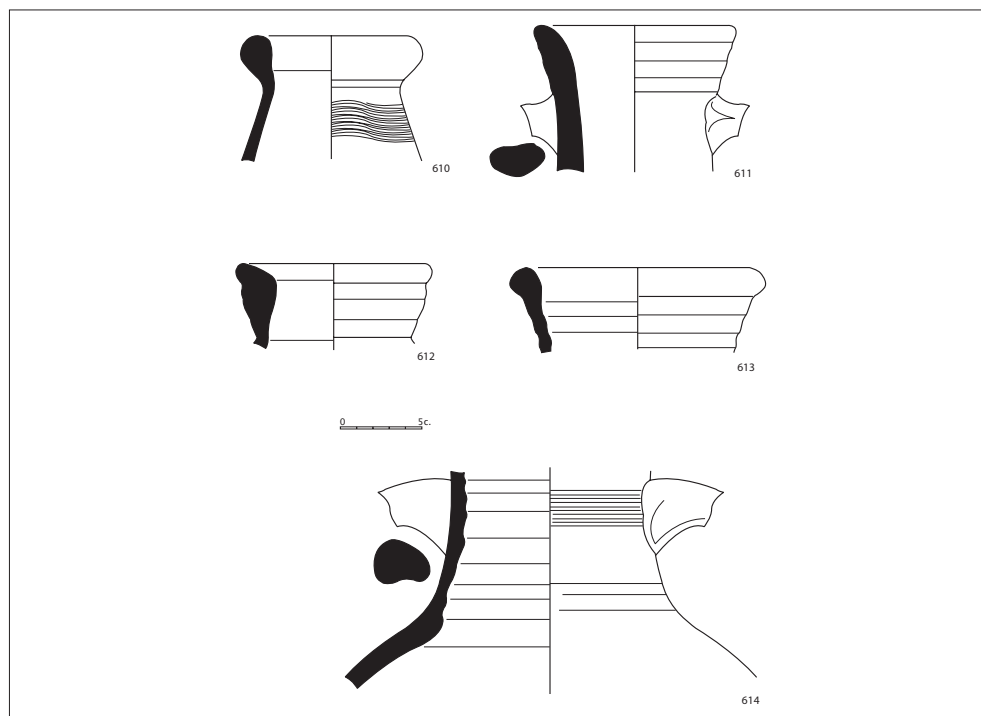

Figura 2.121. Àmfora Sidi Jdidi 1.
Àmfores Sidi Jdidi 2.

SPATHEIA (KEAY 26G)

Àmfora de mides molt reduïdes, esvelta, en forma de fus, amb un coll ben desenvolupat, cilíndric, amb boca i llavi ben definit, peu massís i nanses molt rectes, gairebé enganxades a la paret del recipient.

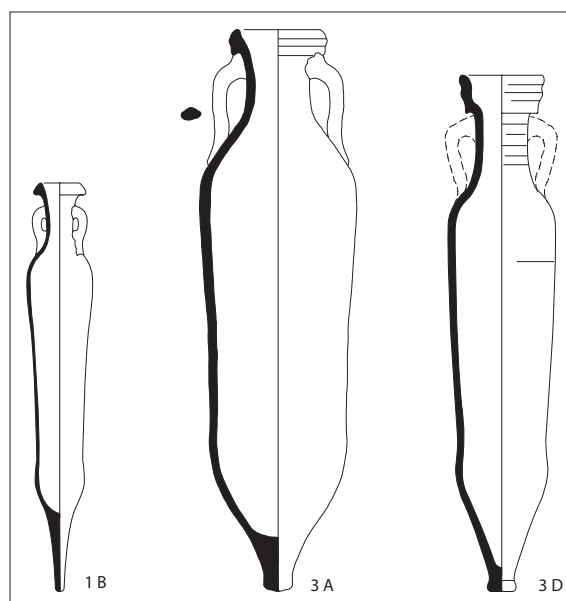
És característica del segle VII, amb prototips presents a la darrera de la centúria anterior.

Com passa sovint amb moltes de les àmfores tardanes les notícies no permeten proposar amb seguretat un únic contingut. Salses de peix preuades? Ungüents? Bàlsams? Oli? Olives? Vi?

Procediria, molt probablement, dels territoris de l'actual Tunísia.

Diverses variants o subtipus associades a aquesta forma, amb fragments atribuïbles als tipus 1 B, 3 A i 3 D, que es comenten extensament en l'apartat específic dedicat a aquestes àmfores de petites dimensions. Les pastes són les

Figura 2.122. Forma tipus. Àmfora tipus *Spathion* 1a, 3a i 3d.

típiques de les produccions nord-africanes, descrites repetidament en aquest catàleg, amb recobriment d'engalbes clares i groguenques.

[615] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat II; campanya 6, de 1963. Tipus 1B.

[616] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969. Tipus 3D.

[617] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.

[618] Edifici A, habitació G-VIII, estrat 29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1017). Tipus 3 D.

[619] Edifici A, habitació G-XX, UE388; campanya 26, de 1984 (referència: 8VR388-104). Tipus 3 A.

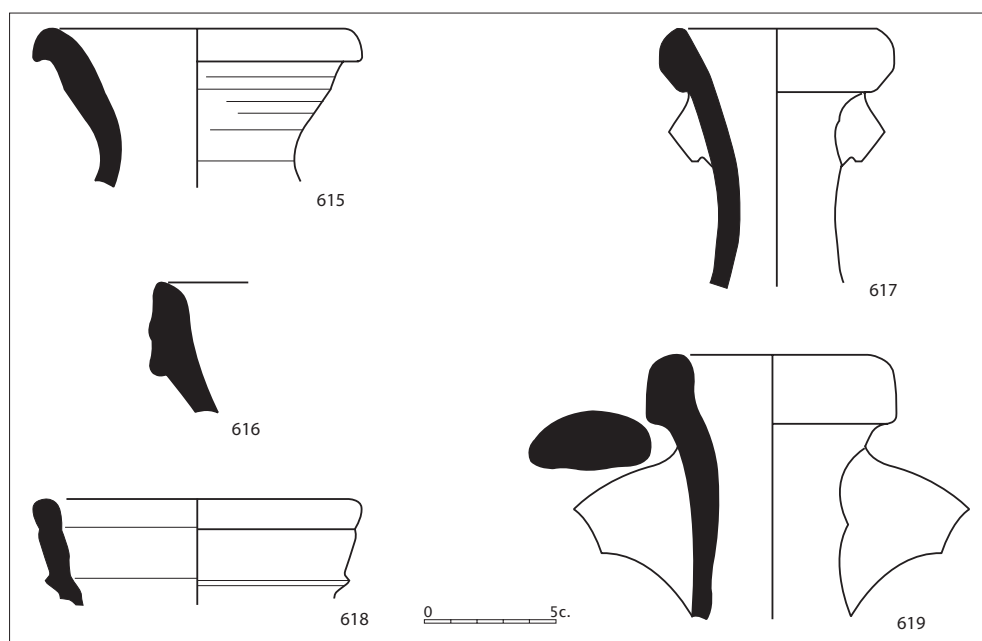

Figura 2.123. Àmfores de diferents tipus de *spatheia*.

N'hem identificat alguns exemplars al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas, i Prat, 2018, 59, fig. 4,15 i 61, fig. 4,21) (fig. 2.1), potser a Vilauba (fig. 2.1) en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 92,6), als Ametllers (fig. 2.1), tant en la fase baix-imperial com en la d'abandonament (Palahí i Nolla, 2010, fig. 41,9 i 14). També a *Ruscino* (Castell-Rosselló) (Raynaud i Rébé, 2014, 45-46) (fig. 3.12).

A Tàrraco (fig. 3.12), pels més moderns, caldria proposar cronologies del segle VII, amb una presència testimonial (2,11 %) (Remolà, 1996, 65-66). A Marsella (Bonifay i Pieri, 1995,97) (fig. 3.12) és rara en contextos de finals del segle VI i inicis VII (Bonifay et al., 1998, 371-372). Pel que fa a Barcelona (fig. 3.12), la seva presència es documenta, segons les variants, entre el segle V i el VII (Jàrraga, 2005, 151-152).

AFRICANES DEL SEGLE VI

Argiles característiques, ja descrites, de color taronja més o menys fosc, ben depurades, i amb la superfície recoberta d'engalba groga.

[620] Edifici A, habitació G-III, estrats I i II; campanya 17, de 1974. La nansa porta una creu impresa abans de la cuita.

[621] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

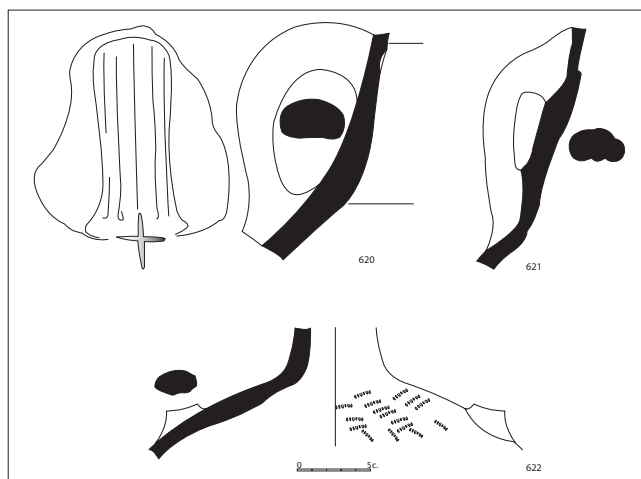

Figura 2.124. Àmfores africanes del segle VI, de tipologia indeterminada. Espotlla d'àmfora Keay 70.

KEAY 70

Argila beix taronja, dura, rugosa, uniforme, força ben depurada i sense engalba. Decoracions impreses a base de línies fetes amb petits punts rectangulars. Les característiques decoratives d'aquest coll ens recorden als models ebusitans publicats per Ramon (2008, 413 - 433).

[622] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.

A Barcelona (fig. 3.12), a la plaça del Rei, s'han localitzat quatre fragments que pel context la farien típica del segle VI i, potser també, del VII. Es proposa, com a possibilitat que hagués contingut vi. És present des d'Andalusia a Roses i, puntualment, a la costa tirrènica (Jàrraga, 2005, 153-154).

LRA 1

El fet de trobar-se a bastament present arreu del món mediterrani durant una llarga etapa n'ha dificultat l'estudi de conjunt. La forma Kellia 169 seria la característica del segle V mentre que la Kellia 164 i la LRA 1 A, en serien les variants més modernes, a partir del segle VI. La forma ha estat sistematitzada per Pieri (2005, 77 - 81).

És un recipient de mides més aviat reduïdes, de cos lleugerament globular, amb coll cilíndric, marcat amb acanalats, ben definit, de vegades llarg, amb boca més o menys definida i nanses molt peculiars, robustes que uneixen l'espatlla amb el coll, per sota del llavi, amb una base senzilla, sense pivot. No és estranya la presència de *tituli picti*.

A l'occident de la Mediterrània es començarien a trobar vers el 400, amb àmplia difusió de la variant Kellia 169 a partir de mitjan segle V. L'altra variant (Kellia 164) es consolidaria al segle VI. No queda gens clar que arribés a les nostres costes durant el segle VII.

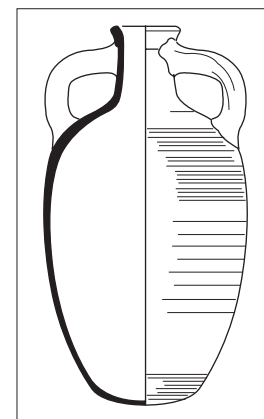

Figura 2.125. Forma tipus. Àmfora tipus LRA 1, de mida petita.

Hauria portat vi, tot i que s'ha proposat, també, l'ús com a contenidor d'oli siria.

Els centres productors s'han situat a Xipre, a Síria i a Cilícia i, potser també, a Rodes i Cnidos.

Argiles de color taronja, de vegades amb l'interior del tall de color més intens; rugosa i força ben depurada, amb petits nòduls negres, marrons i brillants. Engalbes de qualitat mitjana. de color beix o groguenc. Superfícies normalment rugoses i amb evidents marques de torn.

[623] Edifici A, habitació G-IV A, estrat II; campanya 16, de 1973. Utilitzada com a sepulcre d'un enterrament infantil.

[624] Edifici A, habitació G-VIII; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR724). Publicada a: Keay, 1984, 277, fig. 120,5.

[625] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[626] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest (receptacle) UE601; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR524).

[631] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1419).

[632] Edifici A, habitació G-XI, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1813). Publicada a: Keay, 1984, 275, fig. 118.

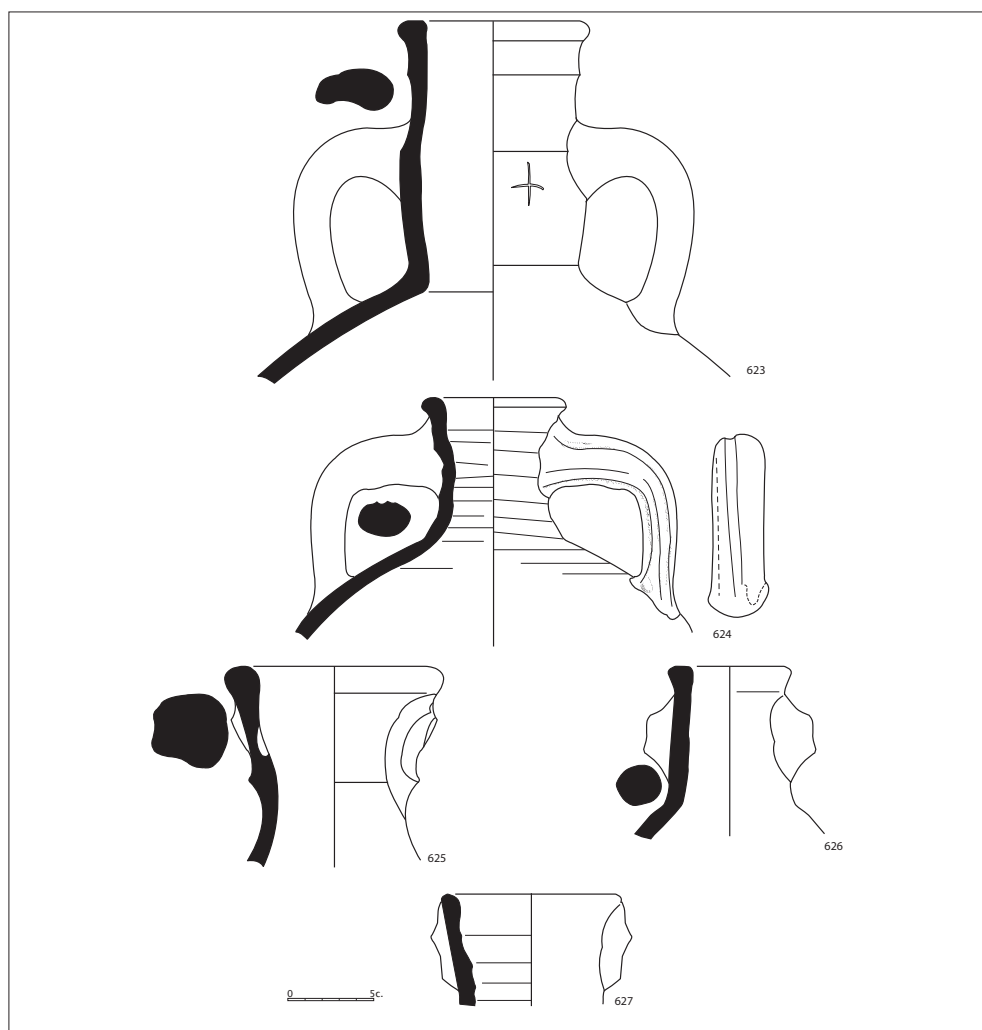

Figura 2.126. Àmfores LRA 1.

Globalment d'aquest recipient, en coneixem exemplars trobats a Puig Rodon (fig. 2.1), en l'habitació 2 (Nolla i Casas, 1990, 203-206, fig. 15,6), o a l'àrea septentrional del pati (Nolla i Casas, 1990, 206-209, fig. 17,1 a 4), amb cronologies proposades de vers el 450, a Pla de Palol (fig. 2.1), en contextos dels primers anys del segle VI (Nolla, ed., 2002, 164-166, fig. 131,8 i 11, 171-172, fig. 136,1 i 177, fig. 142,4), a Pla de l'Horta (fig. 2.1) en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.57,18 i fig. 15.60,8), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay,1984), a la necròpolis de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 264-266), a Roca Pelada en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 33,11) o a Sant Martí en les fases de l'antiguitat tardana, dels segles VI i VII i en les sitges de la plaça Major (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 332,1 a 6, 333,11, 335,4 i 5 i 335,21, fig. 337,11 i 12 i fig. 343,10). A Mataró (fig. 3.12), amb diverses variants, és present en contextos de mitjan segle V al segle VII (Cela i Revilla, 2004, 353-354).

La variant LRA 1 A (Keay 53 A) és present a Empúries, a la necròpolis de la Neàpolis (Nolla i Sagrera, 1995, 264-266) o a Roca Pelada, en contextos de segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54).

La LRA 1 B (Keay 53 B) la trobem a Pla de l'Horta, en els darrers nivells (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.58,2 i 15.61,31) o a Empúries, globalment (Keay,1984).

A Pla de Palol, en nivells de segle V, s'han recuperat nanses que poden ser tant de la variant B com C (Nolla, ed., 2002, 152-154).

La LRA 1 C (Keay 53 C) a Empúries, a Roca Pelada, en nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54).

De la LRA 1 B 1 no en coneixem paral·lels.

A Tarragona (fig. 3.12) la variant Kellia 169 és pròpia del segle V i la Kellia 164, del VI. Àmpliament difosa de mitjan segle V i ben present en el segle següent. Nogensmenys, no es pot provar que arribés durant la setena centúria. Es recupera en tota mena de nivells (abocador, terraplenaments, amortitzacions, enterrament) (Remolà, 1996, 122-126). A Marsella (fig. 3.12) la versió més moderna es documenta des de mitjan segle V (Bonifay i Pieri,1995,108). La variant 1a es troba, ja, en les fases A2, B1 i B3 (tot el segle V), en aquestes dues darreres coincidint amb la *similis*. La 1b, en la fase C i en el derelict de Palud 1, dels decenniis centrals del segle VI. És, també present a la fase posterior, D (darrerria de segle VI, primera meitat del VII). A Barcelona (fig. 3.12) predomina quasi exclusivament la variant antiga (A) que caldria datar dins del segle V i els primers vint anys del VI, amb algun exemplar amb un *titulus pictus* (Járrega, 2005, 152-153).

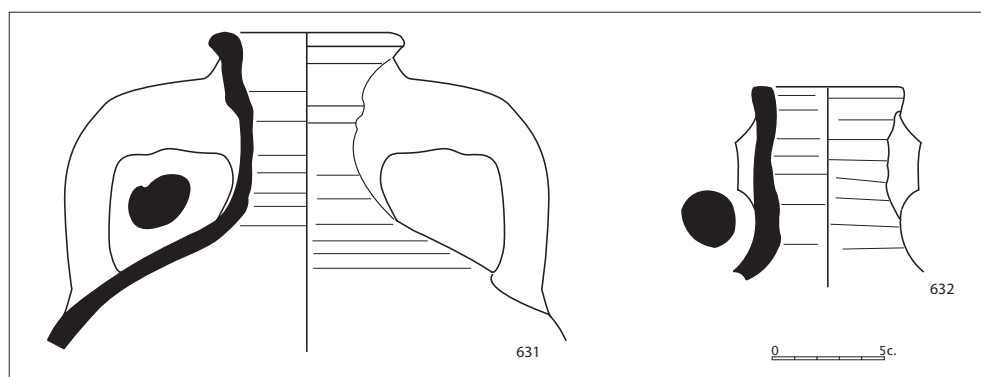

Figura 2.127. Àmfores LRA 1 i 2.

LRA 2

J. A. Riley (1981) va donar-li el número 2 de la seva tipologia que Keay (1984, 352-356) va tornar a estudiar, posteriorment Pieri a l'any 2005 la sistematitzà com a Late Roman Amphora 2 (2005, 85 - 92).

Se n'identifiquen dues variants, una de coll troncocònic decorat amb estries, amb el llavi desenvolupat i de secció anular, i l'altra de coll més alt i llavi més curt i menys remarcat.

A l'orient és present d'ençà del segle iv. A Tarragona es documenta des de mitjan segle v. Hauria perdurat, com posen de manifests nombrosos vestigis, fins al segle vii.

Segons alguns autors hauria servit per comercialitzar l'apreciat vi de Quios; segons altres, almenys una part de la producció hauria transportat oli.

És segura la seva producció a Quios i en altres illes de l'Egeu.

Argiles semblants al tipus anteriors, de colors entre el beix i el taronja fosc, amb els mateixos tipus de components i desgreixants, a vegades una mica sorrençs. Habitualment sense cap mena d'engalba, encara que en alguns fragments (com el núm. 635) es veuen restes d'una fina capa d'engalba beix. Tampoc és estrany trobar-hi restes d'argila enganxada a la vora i coll.

[633] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[634] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969.

[635] Barri hel·lenístic, tall 14, estrat I; campanya 7, de 1964.

[636] Edifici A, habitació G-III, estrat III; campanya 16, de 1973.

[638] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.

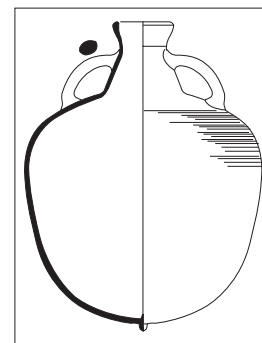

Figura 2.128. Forma tipus. Model genèric de l'àmfora LRA 2.

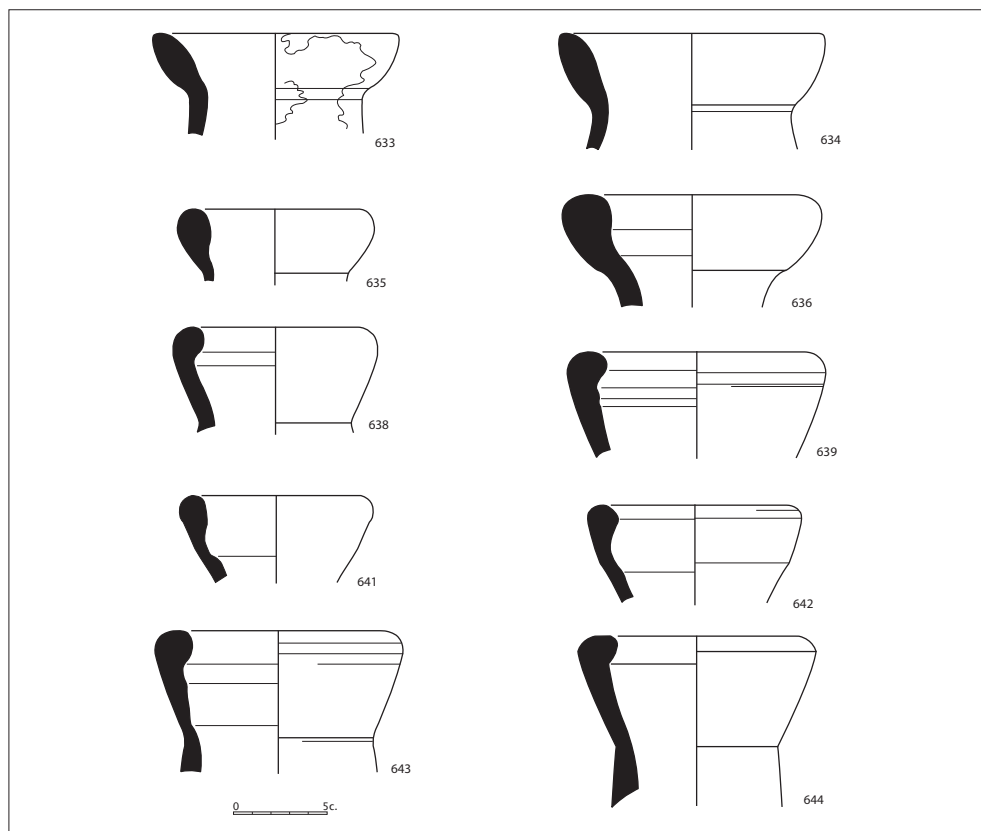

Figura 2.129. Àmfores LRA 2A.

[639] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[641] Edifici A, habitació G-XX, UE407; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR407-16).

[642] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[643] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[644] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

A Tàrraco (fig. 3.12) la trobem des de mitjan segle v en endavant, amb percentatges d'entre el 0,38% i l'11,11% (Remolà, 1996, 116-117). A Marsella (fig. 3.12) se'n fa present des d'inicis del segle vi amb continuïtat fins al vii (Bonifay i Pieri, 1995, 110). És absent en la fase A (primera meitat de segle v), apareix puntualment a la B (segona meitat de segle v i inicis del vi) i és relativament freqüent a la D (darrer del vi, primera meitat del vii) (Bonifay et al., 1998, 371-372). També és moderadament present a Barcelona (fig. 3.12) amb cronologia extensa (Jàrrega, 2005, 153).

LRA 3

Recipient no massa alt, de coll notablement desenvolupat, lleugerament troncocònic, de llavi anular o triangular. Les nanses sòlides uneixen directament al coll considerablement per sota de la vora. El peu és d'una notable personalitat. Seria present des de finals del segle iv fins a finals del segle v. En el segle següent, a Tarragona o a Marsella no hi és present. Mar Egeu i costes occidentals d'Àsia Menor. L'interior resinat fa pensar en vi. Tanmateix, altres estudis assenyalen, almenys puntualment, substàncies relacionades, potser, amb l'oli de sèsam (?) (Pieri 2005, 94 - 100).

Argiles de color beix o taronja, rugoses, amb petits nòduls brillants de color negre; dura, rugosa i depurada. Alguns exemplars porten engalba de bona qualitat i altres no tenen aquest recobriment.

[645] Barri hel·lenístic, tall 3; campanya 6, de 1963.

[646] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974.

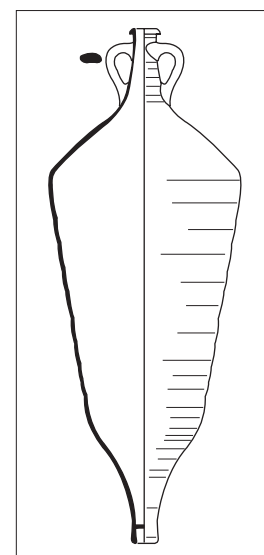

Figura 2.130. Forma tipus. Àmfora tipus LRA 3.

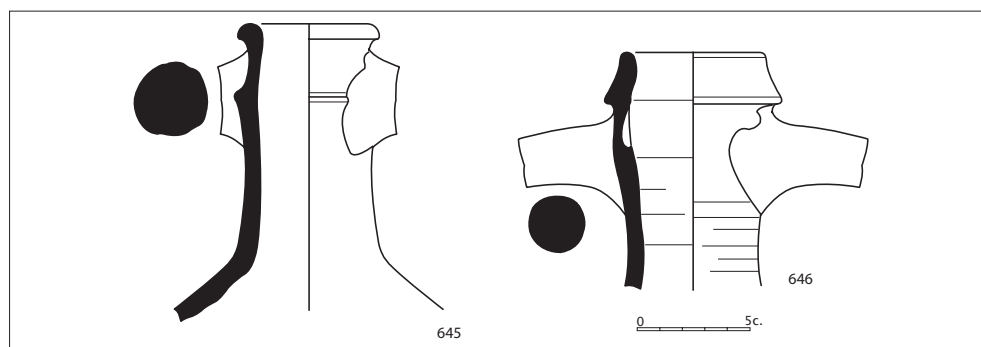

Figura 2.131. Àmfores LRA 3 A.

Se n'assenyalen exemplars a Vilauba (fig. 2.1), en la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, làm. 55,2) o a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), o a Sant Martí en la fase tardoantiga i immediatament posterior, de segles VI i VII (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 332,7 i 8, 335,11 i 338,7).

De les variants LRA3A i LRA3A2 no en coneixem, fins ara, paral·lels.

A Tàrraco (fig. 3.12) la màxima incidència se situa a mitjan segle V per davallar de seguida, essent residual al segle VI, Representa entre l'1,53 % i l'11,11 % (Remolà, 1996, 120-121). A Marsella (fig. 3.12) és testimonial a partir del segle VI (Bonifay i Pieri, 1995). És característica, en aquesta ciutat, del segle V (fase A2) (Bonifay et al., 1998, 371-372). La trobem, també, a Barcelona entre el segle V i la segona meitat del VI (Járrega, 2005, 153) (fig. 3.12).

LRA 4

Aquesta forma fou identificada i definida per primer cop als cementiris tardans d'Empúries (Almagro, 1955) i, després, a bastament estudiada.

Se n'han assenyalat dues variants, la Keay 54 A (Zemer 53) que és un llarg recipient piriforme, sense coll i llavi baix però ben remarcat, amb l'espalla decorada amb profundes estries i nanses semicircular, robustes. No són rares les incrustacions d'argila a la part alta de la peça. L'altra, la Keay 54 B-D (Zemer 51) sol ser més llarga i de més capacitat, amb les espalles més arrodonides, més suaus, el llavi més simple i amb la base més apuntada. Posteriorment es recull com a forma LRA4 dins de la classificació de Pieri (2005, 101 - 110).

Hauria començat a arribar a les costes occidentals de la Mediterrània vers el 400. La variant Keay 54 A seria pròpia de la cinquena centúria i la Keay 54 B-D, de la sisena i hauria transportat l'apreciadíssim vi de Gaza i del seu entorn immediat.

Producció molt característica, amb argiles de color beix-marronós, dures i compactes. Habitualment porten taques o grumolls d'argila incrustats a la superfície externa, sobretot a la part de la vora i coll. Predominen, en aquest conjunt, els fragments de la variant LRA 4B.

[648] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969.

[649] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[650] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.

[651] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.

[652] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.

[653] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[654] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1411). Publicada a: Keay, 1984, 283, fig. 122,11.

[655] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1912). Publicada a: Keay, 1984, 283, fig. 122,1.

[656] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR919). Publicada a: Keay, 1984, 283, fig. 122,12; Nieto, 1993, 105, fig. 44.

[657] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

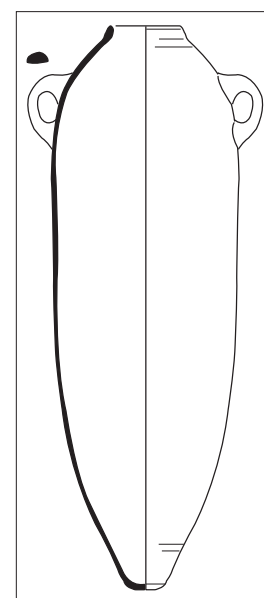
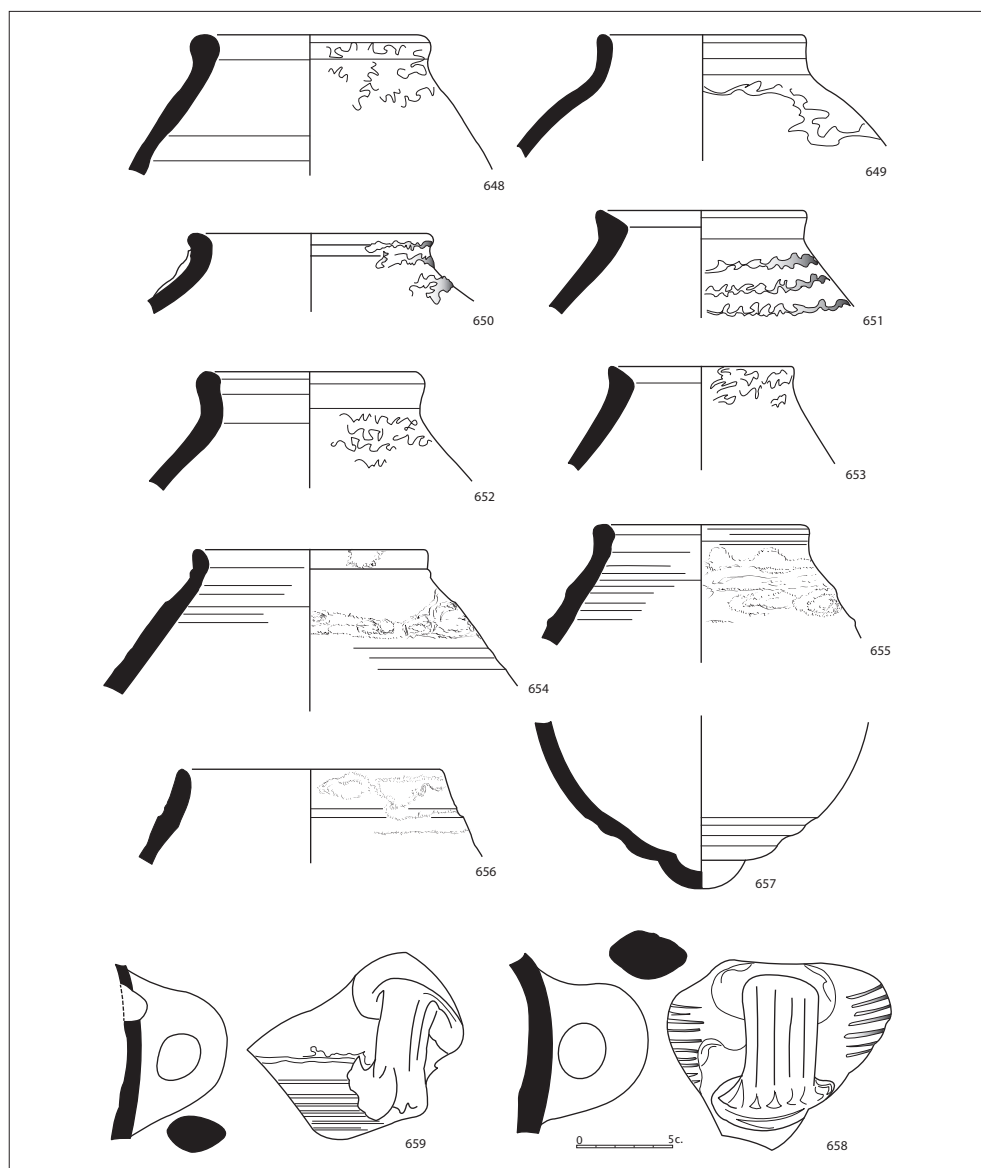

Figura 2.132. Forma tipus. Àmfora tipus LRA 4.

[658] Barri hel·lenístic, tall 21, estrat III; campanya 7, de 1964.

[659] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

Figura 2.133. Àmfores LRA 4.

N'hem identificat exemplars al *castellum* de Sant Julià de Ramis (fig. 2.1), en nivells de vers el 700 (Burch et al., 2006, 80 i 85 i fig. 73 i 85), a Empúries (fig. 2.1), genèricament (Keay, 1984), al cementiri Estruc (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23), a Roca Pelada en una fase del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54), a Sant Martí en les fases de segle V, segles VI i VII i a les sitges de la plaça Major (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 335,8 a 10 i 343.8 i 9) i al Camí de Sant Feliu de la Garriga (Nolla, Casas i Prat, 2018, 67, fig. 8,7) (fig. 2.1). A Barcelona (fig. 3.12) es localitza al cementiri de la plaça del Rei, de finals del segle VI i inici del VII (Beltrán de Heredia, 2001, 85, fig. 21; Járrega, 2005, 154-155).

La variant LRA 4 B (Keay 54 B) es troba a Empúries, genèricament (Keay, 1984), a les necròpolis Estruc i Santa Margarida (Nolla i Sagrera, 1995, 22-25), a Roca Pelada, en la fase IV (Llinàs et al., 1997, 30-33, fig. 22,3).

La LRA 4 B 2 no és documentada en aquest territori.

Les versions més antigues, a Tàrraco (fig. 3.12), es troben a finals del segle iv. Es localitzen en nivells d'amortització, abocadors, espais funeraris, terraplenaments, i representen entre l'1,05 % i el 21,05 % (Remolà, 1996, 127-130). A Marsella (fig. 3.12) la variant A és típica del segle v i la B, del vi (Bonifay et al., 1998, 371-372). A Barcelona (fig. 3.12) trobem les variants A, B i C, entre el segle v i el vi (Járrega, 2005, 153).

LRA 5 i 6

Dins de la tradició de les àmfores tardanes de procedència orienta, és un recipient panxut, globular, de cos estriat, sense peu, coll ben definit, però no gaire alt i cilíndric i llavi anular. Apareixen recollides entre els tipus tardans per Pieri (2005, 114 - 125). Les nanses, petites s'uneixen a la part alta del cos. S'ha proposat que procedissin de Palestina o d'Egipte i hom creu, sense dades determinants, que hauria servit per comercialitzar vi. A occident és present entre el segle v i inicis del vii.

Mateixos tipus de pasta. Alguns exemplars engalbat i altres no.

[660] Sense dades.

[661] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR779).

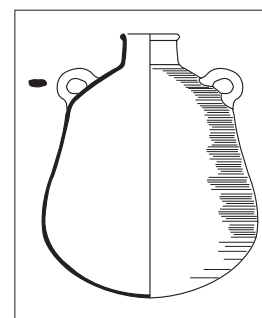

Figura 2.134. Forma tipus. Àmfora tipus LRA 5-6.

LRA 15

Argila rosada amb moltes impureses o desgredant de grans de quars i mica. Engalba beix espessa. Cal remarcar que aquesta és una adscripció que fem amb certes reserves però donades les característiques de la peça creiem plausible que es tracti d'aquesta àmfora. En base als dibuixos i les pastes publicades per Pieri (2005, 139 - 140).

[664] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR786).

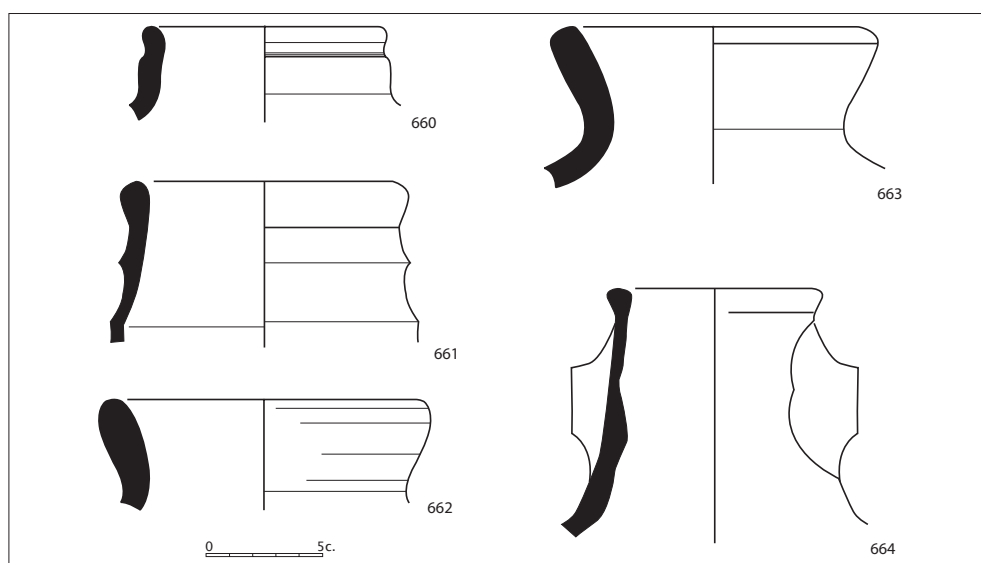

Figura 2.135. Àmfores LRA 5-6; àmfora LRA 15.

ÀGORA ATENES M-273

Recipient ovoide, no gaire gran, de coll cilíndric ben desenvolupat i de notable diàmetre, i llavi engruixit, anul·lar.

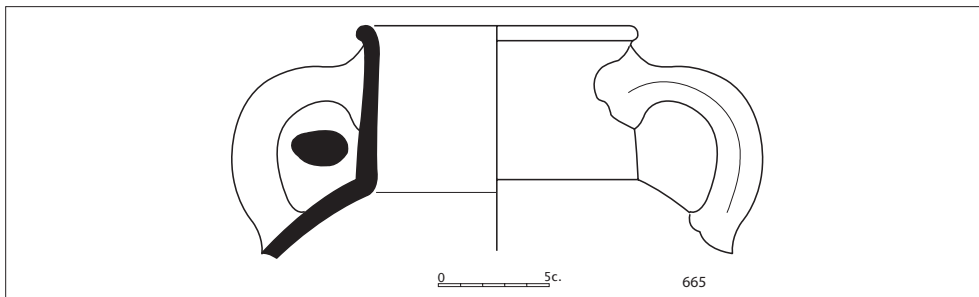
S'ha proposat una cronologia dels segles iv i v. Tant a Marsella com a Tarragona es documenta en contextos de mitjan segle v.

La presència de resina interior en uns quants exemplars determina un contingut diferent de l'oli. Potser vi.

És d'origen oriental, tal vegada, d'origen insular (mar Egeu).

Argila beix amb impureses i petits nòduls. Engalba groga molt ben adherida. Un únic exemplar.

[665] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.

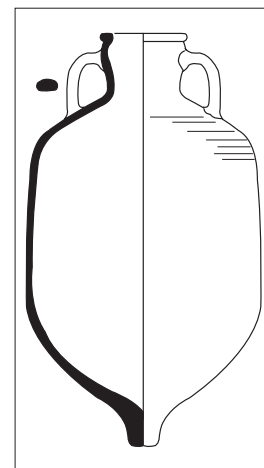

Figura 2.136. Forma tipus. Àmfora tipus Àgora 273.

Figura 2.137. Àmfora Àgora 273.

Peces molt poc freqüents. Un paral·lel a Empúries (fig. 2.1), a Sant Martí, dins dels nivells de la fase de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 332,9 i 333,10).

A Tàrraco (fig. 3.12) és present a Vila-romana a mitjan segle v i, globalment, representa entre el 0,86 % i el 4,76 % (Remolà, 1996, 113-114). A Marsella (fig. 3.12) es detecta a mitjan segle v (Bonifay i Pieri, 1995).

INDETERMINATS

Una gran diversitat de fragments de formes que costa associar a formes i tipus concrets. També amb una gran varietat de pastes, tot i que predominen les argiles que es poden identificar clarament com a nord-africanes. Es descriuran breument per a cada fragment que tingui alguna particularitat.

[666] Edifici A, habitació G-VI, UE652; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR4368). Pasta beix, dura, rugosa amb puntets brillants i engalba blanquinosa.

[667] Edifici A, habitació G-XII, UE224; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR2051).

[668] Edifici A, habitació G-VI, UE643; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2683). Argila marró clar, força dura.

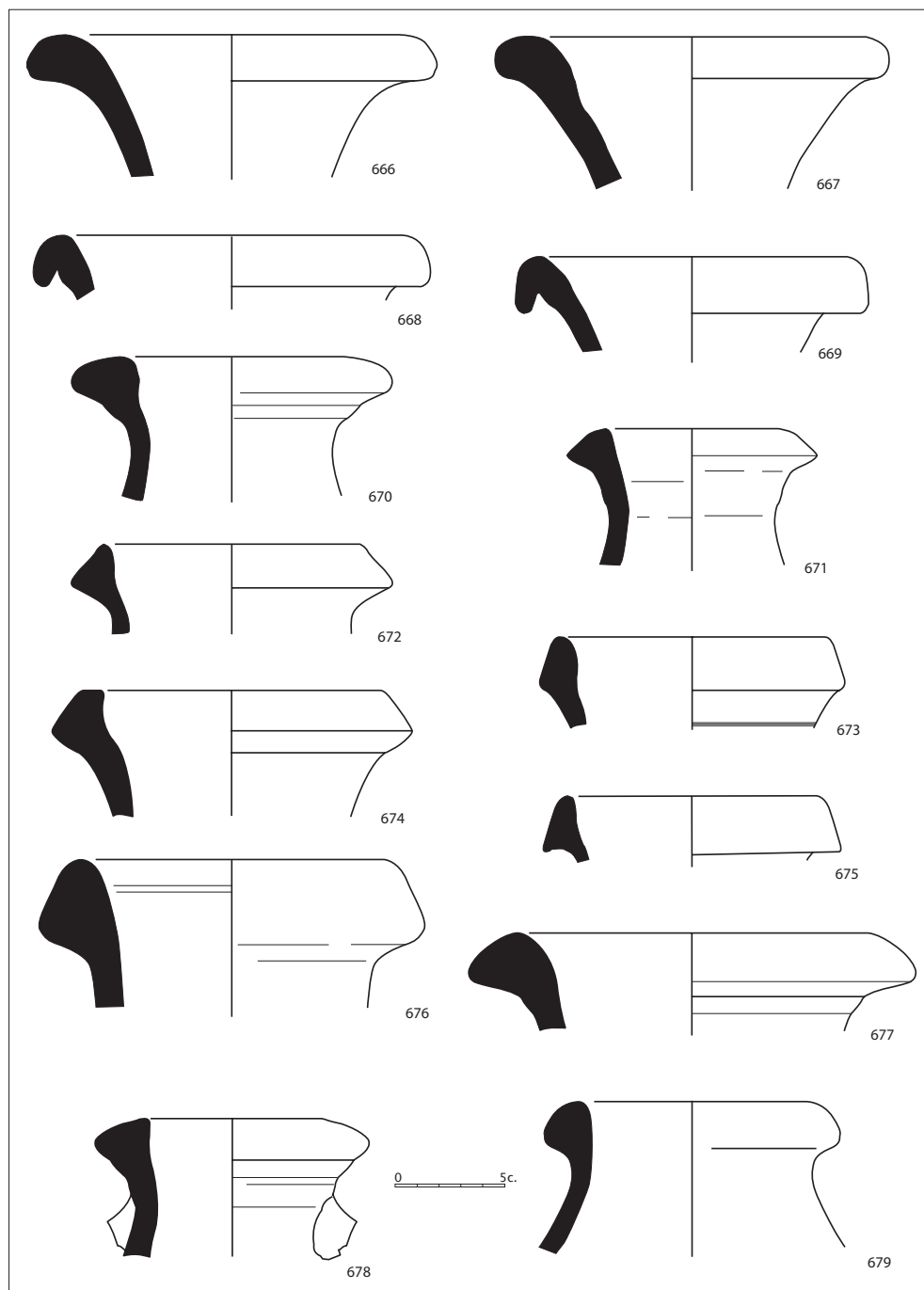

Figura 2.138. Àmfores de tipologia indeterminada.

[669] Edifici A, habitació G-VI, UE652; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR4705). Argila molt marró, dura, compacta, uniforme i molt erosionada.

[670] Edifici A, G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR91). Argila rosada amb pols de mica. Sense engalba.

[671] Edifici A; habitació G-VI, UE629; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1498). Argila verdosa, com passada de forn; granelluda, dura, rugosa, amb punts negres i marrons. Engalba també verdosa i de tacte farinós.

[672] Edifici A, habitació G-XX, UE393; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR393-115). Argila marró-gris, dura, uniforme, depurada. Restes d'engalba blanquinosa.

[673] Sense dades.

[674] Edifici A, habitació G-II, estrat II; campanya 16, de 1973. Argila beix-marró, sense engalba.

[675] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR901-917).

[676] Edifici A, habitació G-VI, UE651; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR4203). Pasta beix, dura, compacta, homogènia i amb pols de mica o similar. Engalba groga de bona qualitat.

[677] Sense dades.

[678] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Pasta taronja fosc, dura, rugosa i compacta. Engalba beix.

[679] Edifici A, habitació G-XX, UE373; campanya 26, de 1984 (referència: 8VR373-41). Pasta vermellova i dura. Engalba prima i beix.

[680] Edifici A, habitació G-VI, UE644; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2685).

[681] Edifici A, habitació G-XVIII, UE495; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR495-2).

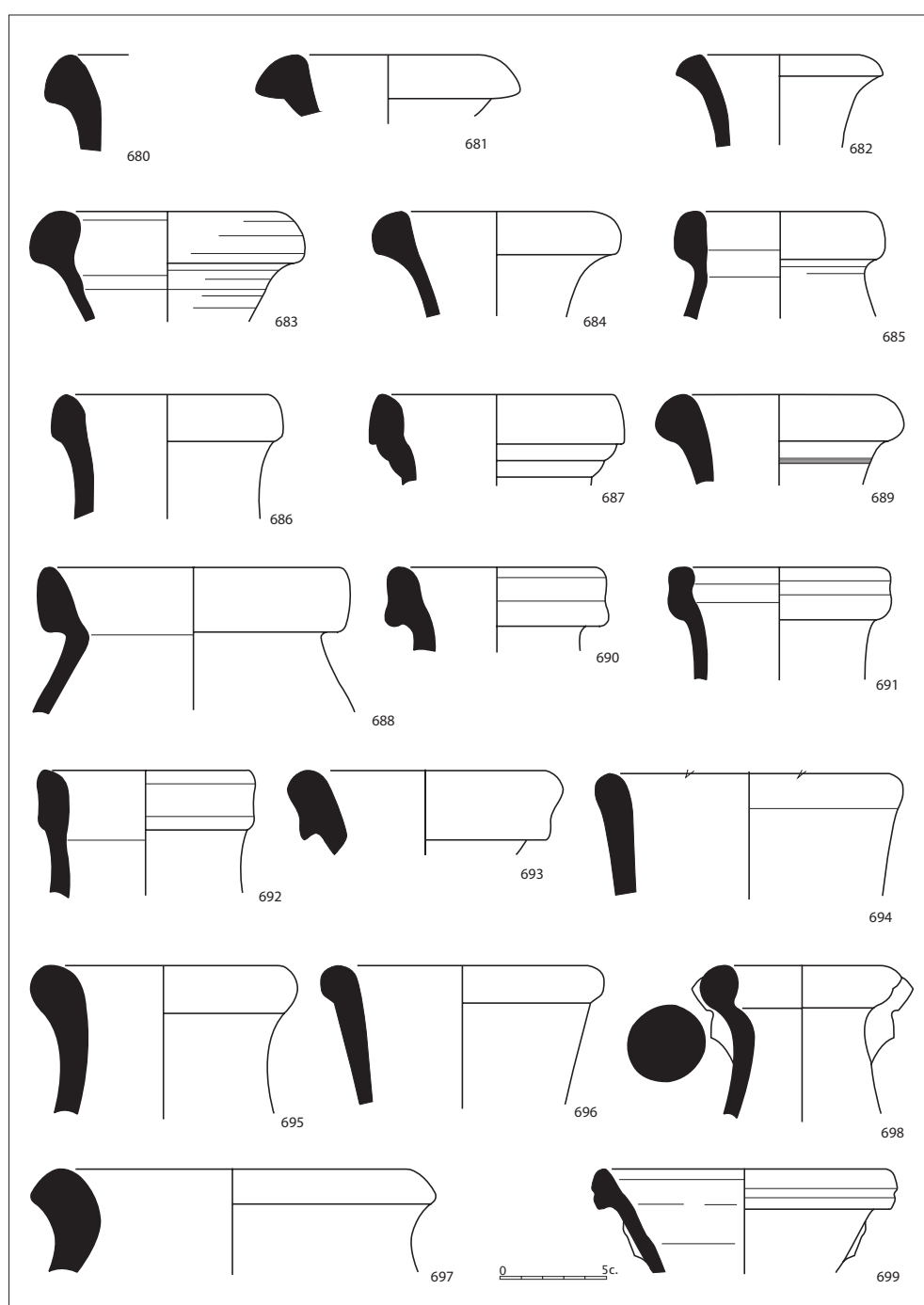

Figura 2.139. Àmfores de formes indeterminades.

- [682] Edifici A, habitació G-VI, UE639; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2173). Pasta beix, dura, compacta, amb nòduls marrons i sense engalba.
- [683] Edifici A, habitació G-III, estrat V; campanya 17, de 1974. Argila beix, dura, rugosa i sense engalba.
- [684] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR781). Pasta com l'anterior, amb presència de pols de mica i calç. Fina engalba beix.
- [685] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974. Pasta color beix-groguenc, dura i pigallada de punts negres, amb engalba groga.
- [686] Edifici A; habitació G-XX, UE388; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR388-100). Pasta marró, dura, amb desgredant de sorra. Engalba beix mal conservada.
- [687] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973. Pasta típica de les K62.
- [688] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974. Argila beix amb engalba groga molt prima.
- [689] Sense dades.
- [690] Edifici A, habitació G-III B; campanya 17, de 1974. Pasta tipus Dressel 20 bètica, amb nòduls marrons. Sense engalba.
- [691] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974. Argila similar a les K19.
- [692] Edifici A, habitació G-III, estrat V; campanya 17, de 1974. Pasta africana típica.
- [693] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR927).
- [694] Edifici A, habitació G-VI, UE633; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1962). Pasta tipus africà.
- [695] Barri hel·lenístic, tall 1; campanya 6, de 1963. Pasta de tipus africà, amb engalba de color beix-rosat.
- [696] Edifici A, habitació G-XX, UE395; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR395-77). Pasta vermella, dura i compacta, amb grans de sorra i una pedreta incrustada al coll a causa d'una mala depuració.
- [697] Edifici A, habitació G-IV, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR497).
- [698] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Pasta color taronja viu, cremada.
- [699] Edifici A, habitació G-VI, UE643; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2555). Argila tipus africà típic.
- [700] Edifici A, habitació G-XX, UE375; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR375-47). Argila marró amb desgredant de sorra fina i petits nòduls blancs. Ben depurada.
- [701] Barri hel·lenístic, tall 1, estrat II; campanya 11, de 1968. Argila taronja, compacta i sense restes d'engalba.
- [702] Edifici A, habitació G-IV B, estrat II; campanya 19, de 1976 (referència: VR428).
- [703] Edifici A, habitació G-XIII, UE235; campanya 25, de 1982 (referència: 6VR629). Pasta color vermell fosc, poc compacta i amb molt desgredant.
- [704] Barri hel·lenístic, tall 3, estrat I; campanya 12, de 1969. Argila tipus africà.
- [705] Edifici A, habitació G-III, estrat I/II; campanya 17, de 1974. Argila tipus africà, amb engalba groga de bona qualitat.
- [706] Barri hel·lenístic, tall 0, estrat II; campanya 12, de 1969. Argila típica de les K62.
- [707] Edifici A, habitació G-V, estrat I; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR78). Argila típica nord-africana.
- [708] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest (receptacle), UE601; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR507). Argila tipus africà, amb engalba groc verdós.

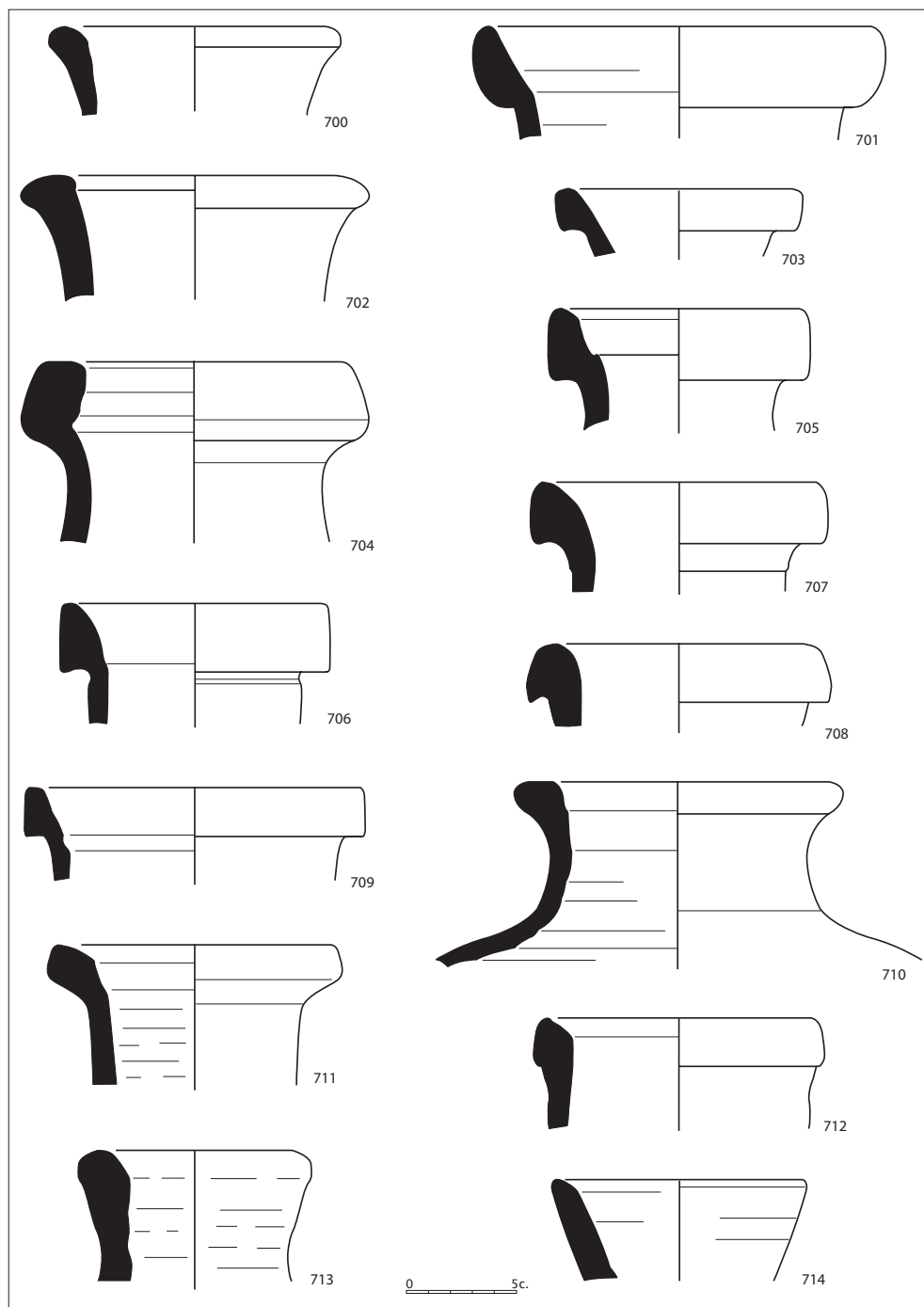

Figura 2.140. Àmfores de formes indeterminades.

[709] Edifici A, habitació G-XX, UE375; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR375-49). Argila tipus africà, amb engalba beix.

[710] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973. Argila beix, dura i superfície recoberta d'engalba groga molt prima i farinosa. Sembla una producció oriental.

[711] Edifici A, habitació G-VI, UE639; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR2171). Argila de tipus africà.

[712] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR727). Argila marró, rugosa, dura i compacta.

[713] Edifici A, habitació G-V, dipòsit nord-oest, UE607; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR990).

[714] Edifici A, habitació G-VI, UE628; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1401).
Publicada a: Keay, 1984, 199, fig. 77, 11.

[715] Edifici A, habitació G-XII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR1504).
Argila taronja clar, micàcia.

[716] Edifici A, habitació G-VIII, UE2; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR499).
Argila tipus africà, amb engalba ocre.

[717] Edifici A, habitació G-III B, estrat III/IV; campanya 17, de 1974. Pasta de tipus africà.

[718] Edifici A, zona G sud. Excavació homes; campanya 18, de 1975.

[719] Edifici A; habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[720] Edifici A, habitació G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR776).

[721] Edifici A, habitació G-VI, estrat III; campanya 17, de 1974. Pasta beix, dura, rugosa, compacta i sense engalba.

[128] Edifici A, habitació G-IIIB, estrat V; campanya 17, de 1974.

[247] Edifici A, habitació G-III B, estrat V; campanya 17, de 1974.

[379] Edifici A, habitació G-IV A, E IV/IVB i V/VB; campanya 17, de 1974.

[627] Edifici A, habitació G-V (dipòsit sud-oest), UE606; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR912).

[628] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[629] Edifici A, habitació G-VII, UE611; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR1091-1098).

[630] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR724).

[637] Edifici A, habitació G-II, estrat VI; campanya 16, de 1973.

[640] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest (receptacle), UE604; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR700).

[647] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 11, de 1968.

[662] Barri hel·lenístic, tall 4, estrat II; campanya 12, de 1969.

[663] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat II; campanya 16, de 1973.

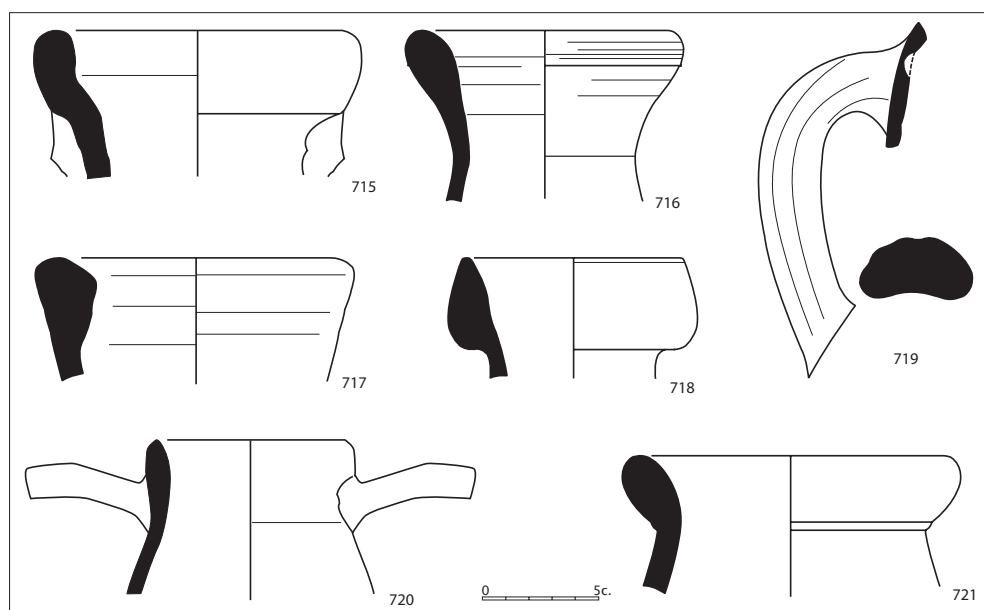

Figura 2.141. Àmfores de formes indeterminades.

PIVOTS

Produccions i formes diverses, amb pastes quasi exclusivament nord-africanes típiques, amb algunes variacions, com passa amb els altres fragments descrits anteriorment. Una part significativa es podrien associar a les formes Keay 61 i 62.

[722] Edifici A, habitació G-IV A, estrat III; campanya 17, de 1974. Enterrament infantil.

[723] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.

[724] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[725] Sense dades.

[726] Edifici A, habitació G-IV B, estrat III, quadre IV; campanya 19, de 1976 (referència: VR550).

[727] Edifici A, habitació G-V, estrat I (UE594); campanya 21, de 1978 (referència: 2VR72).

[728] Edifici A, habitació G-V, estrat I (UE594); campanya 21, de 1978 (referència: 2VR75).

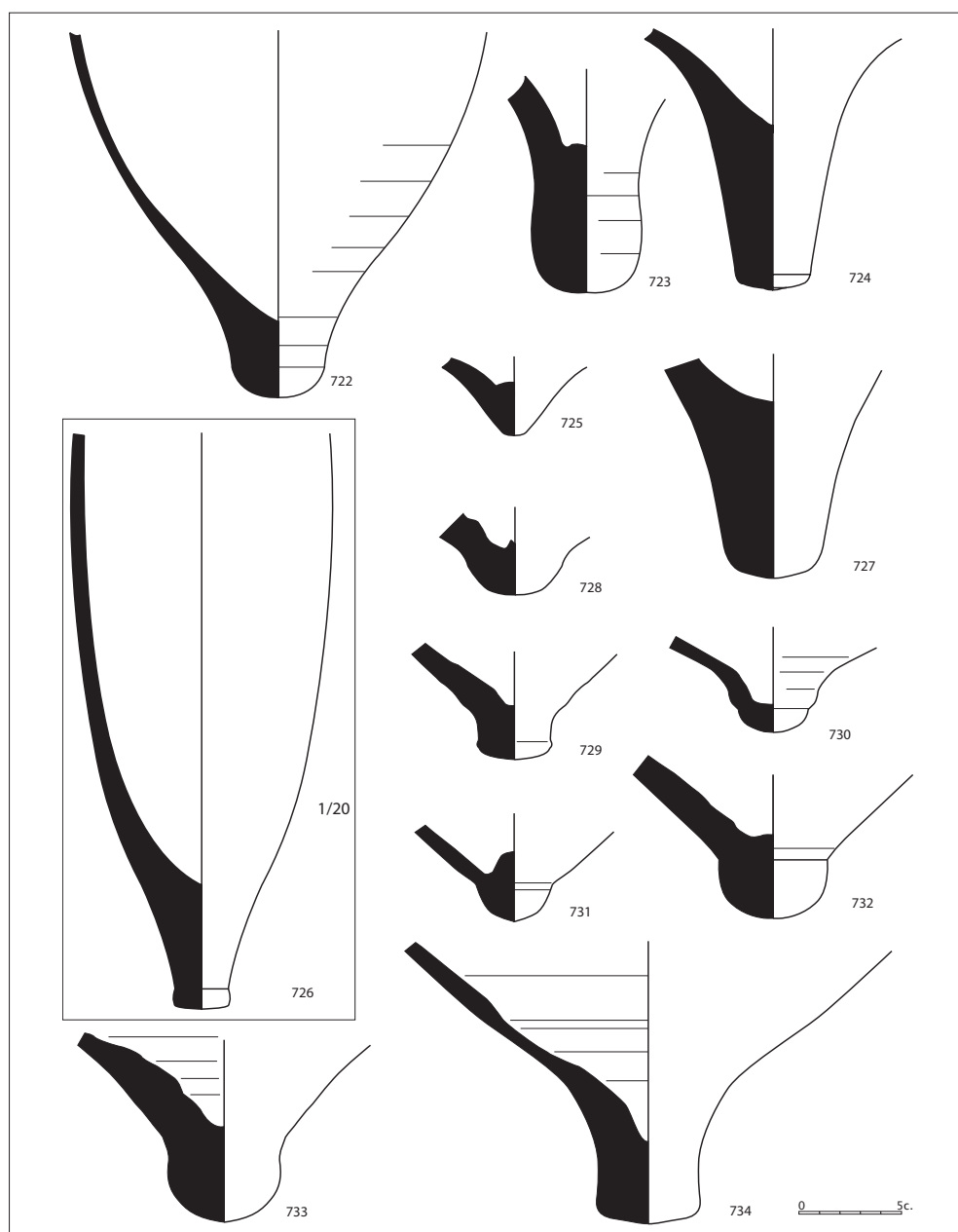

Figura 2.142. Pivots d'àmfores de formes indeterminades.

[729] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest (receptacle), UE601; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR525)

[730] Edifici A, habitació G-VI, UE626; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1009).

[731] Edifici A, habitació G-VI, UE632; campanya 22, de 1979 (referència: 3VR1724).

[732] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR963).

[733] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR503).

[734] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR1287).

[735] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[736] Barri hel·lenístic, tall 21, estrat III; campanya 7, de 1964.

[737] Edifici A, zona G. Excavació homes; campanya 17, de 1974.

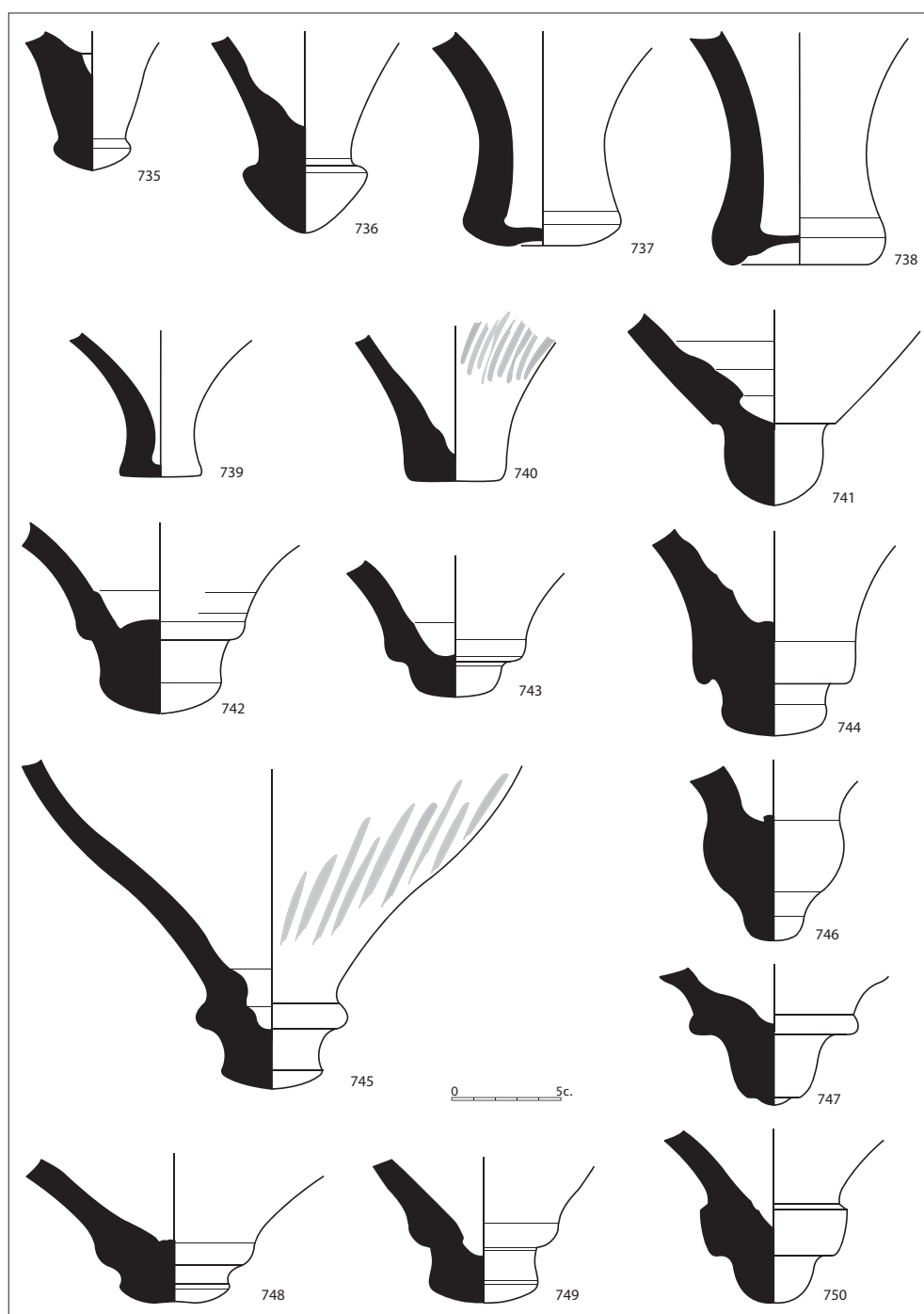

Figura 2.143. Pivots d'àmfores de formes indeterminades.

[738] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

[739] Barri hel·lenístic, quadre III, estrat I/II.

[740] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[741] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.

[742] Sense dades.

[743] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

[744] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.

[745] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973. Bandes obliqües impreses abans de coure.

[746] Barri hel·lenístic, tall 5, estrat I; campanya 11, de 1968.

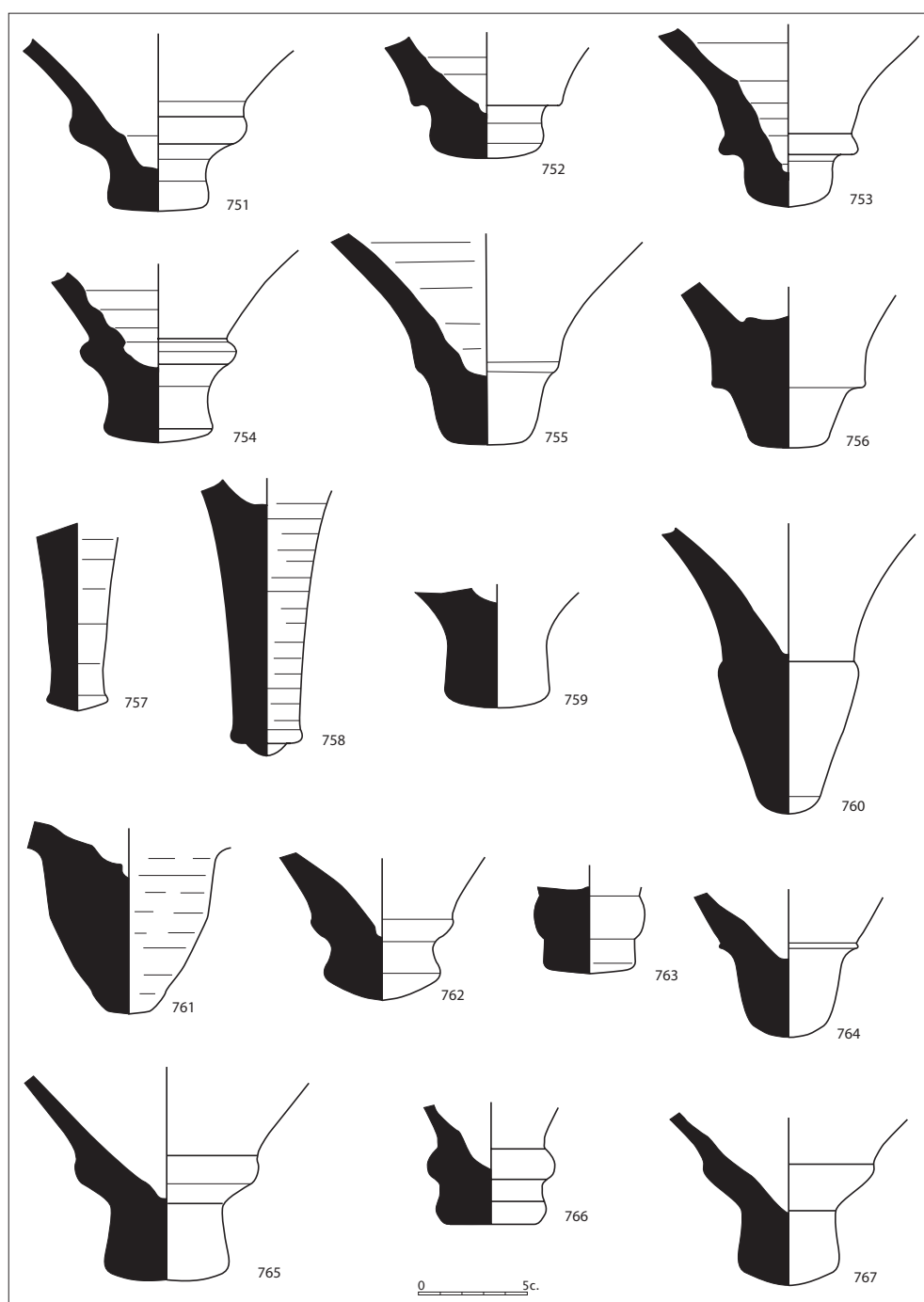

Figura 2.144. Pivots d'àmfores de formes indeterminades.

- [747] Edifici A, habitació G-IV, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [748] Barri hel·lenístic, quadre D2, estrat II; campanya 10, de 1967.
- [749] Edifici A, habitació G-VIII, UE2; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR520).
- [750] Barri hel·lenístic, tall 7, estrat II; campanya 12, de 1969.
- [751] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [752] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [753] Edifici A, habitació G-II / G-III, estrat I/II; campanya 16, de 1973.
- [754] Edifici A, habitació G-VIII, estrat III; campanya 18, de 1975.
- [755] Edifici A, habitació G-V, estrat I (=UE594); campanya 21, de 1978 (referència: 2VR77).
- [756] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest, estrat I; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR526).
- [757] Edifici A, habitació G-V, dipòsit sud-oest. Estrat I; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR344).
- [758] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973.
- [759] Edifici A, G-XX, UE22.1; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR808).
- [760] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 16, de 1973.
- [761] Edifici A, habitació G-V, UE617; campanya 21, de 1978 (referència: 2VR13633vr).
- [762] Edifici A, habitació G-VIII, estrat II (=UE2); campanya 23, de 1980 (referència: 4VR520).
- [763] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR962).
- [764] Edifici A, habitació G-VIII, estrat 29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR964).
- [765] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR970-976).
- [766] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR968).
- [767] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR978).
- [768] Edifici A, habitació G-XV, UE256; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR401).
- [769] Edifici A, habitació G-XV, UE273; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR1825).
- [770] Edifici A, habitació G-XV, UE280; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR3145).
- [771] Edifici A, habitació G-XV, UE273; campanya 26, de 1983 (referència: 7VR1828).
- [772] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).
- [773] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).
- [774] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR***).
- [775] Edifici A, habitació G-XI, UE192; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR251).
- [776] Edifici A, habitació G-XI, UE197; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR504).
- [777] Edifici A, habitació G-XI, UE204; campanya 24, de 1981 (referència: 5VR867).
- [778] Edifici A, habitació G-XVIII, UE1; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR110).
- [779] Edifici A, habitació G-XVIII, UE486; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR486-15).
- [780] Edifici A, habitació G-XVIII, UE509; campanya 27, de 1985 (referència: 9VR509-62).
- [781] Edifici A, habitació G-XX, UE383; campanya 27, de 1984 (referència: 8VR385-25).

[782] Edifici A, habitació G-VIII, UE218; campanya 24, de 1981 (referència 5VR1842).
Publicada a: Keay, 1984, 388, fig. 179,8.

[783] Edifici A, habitació G-VIII, UE29; campanya 23, de 1980 (referència: 4VR961).
Publicada a: Keay, 1984, 341, fig. 159,12; Nieto, 1993, 103, fig. 43.

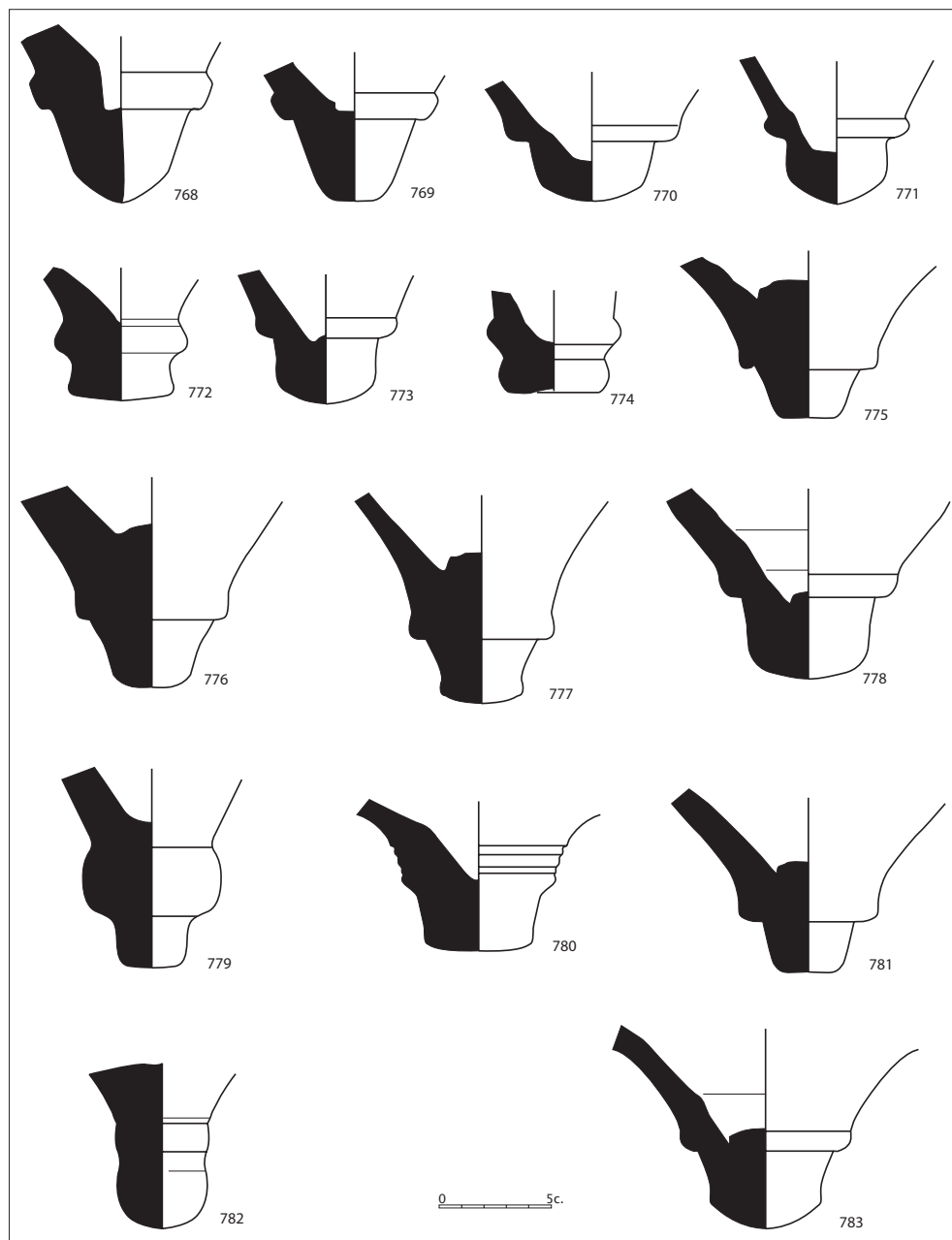

Figura 2.145. Pivots d'àmfores de formes indeterminades.

GRAFITS

Argiles diverses, majoritàriament nord-africanes típiques.

[784] Edifici A, habitació G-VI, estrat IV; campanya 17, de 1974. Grafit *ante cocturam*, amb dues lletres de difícil lectura.

[785] Edifici A, habitació G-II, estrat III; campanya 17, de 1974. Decoració (més que grafit), en forma de palmes impreses abans de coure molt plausiblement sigui d'una àmfora de procedència ebusitana.

[786] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973. Grafit en forma de X, IX o DX amb nexes.

[787] Edifici A, habitació G-II, estrat IV; campanya 16, de 1973. Decoració impresa en forma de palmetes. Podria ser de la mateixa àmfora que el fragment 785. Molt plausiblement sigui d'una àmfora ebusitana.

[788] Sense dades. Grafit amb les lletres T V.

[789] Sense dades. Grafit amb les lletres C X.

[790] Sense dades. Grafit E.

[791] Sense dades. Grafit o lletra impresa P.

[792] Sense dades. Grafit M.

[793] Sense dades. Grafit XII.

[794] Sense dades. Grafit de difícil lectura: N X o NT.

Figura 2.146. Marques i grafits sobre fragments d'àmfora.

- [795] Sense dades. Grafit A o lletra alfa.
- [796] Sense dades. Grafit en lletres cursives de difícil lectura.
- [797] Sense dades. Grafit tallat i difícil d'interpretar.
- [798] Sense dades. Petit grafit amb la lletra N.
- [799] Sense dades. Grafit amb la lletra X.
- [800] Sense dades. Grafit trencat, amb la lletra A (o alfa), i una línia obliqua d'una
- [801] Sense dades. Grafit trencat i incomplet: SEP... QRC...
- [802] Sense dades. Grafit amb una petita D i tres línies obliqües a l'esquerra.
- [803] Sense dades. Grafit o decoració incisa amb línies obliqües.
- [804] Sense dades. Grafit PLACE...
- [805] Sense dades. Grafit amb les lletres XR.. seguides d'un crismó (*Xbristos?*). Argila vermella, dura i compacta i recoberta d'una espessa engalba blanca.
- [806] Sense dades. Grafit en cursiva trencat i incomplet.
- [807] Sense dades. Grafit amb les lletres T V (repetides en el fragment 788).
- [808] Sense dades. Grafit en forma d'ocell, paó o potser au del paradís, elaborat amb molta cura i habilitat en un sol traç continu. L'interpretariem com un símbol cristià. L'argila del fragment és dura i compacta, rugosa, de color vermell viu i recoberta d'una engalba grogosa ben adherida i espessa.

LES ÀMFORES ESTUDIADES. PRESENTACIÓ DEL MATERIAL

El material amfòric prové gairebé exclusivament de dos sectors d'allò que genèricament podríem anomenar el pati d'armes de la gran fortificació renaixentista, una enorme esplanada a llevant del turó de Santa Maria on, en un moment determinat, s'hi edificà l'hospital militar. Aquesta àrea ingent s'ha de dividir en dues zones ben definides, una al nord, on s'acabà localitzant l'eixample hel·lenístic de la *polis* grega, allò que en la bibliografia s'anomena el «Barri Hel·lenístic» explorat intensament entre la sisena campanya (1963) d'ara endavant, fins a la quinzena (amb intervencions posteriors) i una altra, més cap a migdia, que correspon a una extensa construcció que ara coneixem amb el nom d'«Edifici A», que va, *grosso modo*, dels límits meridionals de l'establiment hel·lenístic fins a l'antiga platja que en els diaris d'excavació, en l'antiga documentació del STIA de Girona i en algun article s'anomenava *gran edificio tardoromano o constantiniano* que va concentrar bona part dels treballs de camp a partir, sobretot, de 1973¹ (fig. 1.5).

A la zona del «Barri Hel·lenístic» no es detectaren, aleshores, estructures antigues posteriors a l'abandonament del sector molt a principis del segle II aC, només alguna inhumació i freqüentacions, entre les quals, possiblement, abocaments d'escombraries. En aquest sector, les àmfores recuperades procedien, sobretot, de nivells superficials, sovint afectats per les obres d'època moderna i per les bombes, les *balsas*, dels diaris d'excavació, que malmetien puntualment les estratigrafies (fig. 1.6). Tanmateix, nous programes de recerca han permès localitzar una ocupació del lloc que aniria de l'alt imperi al segle VII o VIII, amb una fase baix-imperial amb murs sòlids de pedra i morter, amb abandonament en ple segle VI i una etapa tardogoda, amb estructures molt senzilles obrades amb materials peribles (Subias i Codina, 2022, 135-138; Subias i Codina, 2024, 220-222).

De l'«Edifici A» amb una potentíssima ocupació baix-imperial i tardoantiga, procedeix un conjunt nombrós que, puntualment, pot analitzar-se en bons contextos estratigràfics. La seqüència ocupacional és ben semblant, però de molta més entitat que en l'altre sector: precedents

Figura 2.147. Ciutadella de Roses. Vista general, des de migdia, de la factoria de salaons del sector G de l'«Edifici A». Al fons, el «Barri Hel·lenístic», els murs de la fortificació moderna i el contrafort muntanyós de les Alberes més orientals.

¹ Més endavant, a partir de les campanyes endegades el 1976, li imposàrem el nom, poc adequat, de vil·la.

hel·lenístics, edifici construït al segle II, reformes importants baix-imperials, abandonament de diversos sectors a mitjan segle VI, amb, simultàniament, noves construccions que es perllongarien durant el segle VII i, ben possiblement, VIII (fig. 2.147 i fig. 2.149).

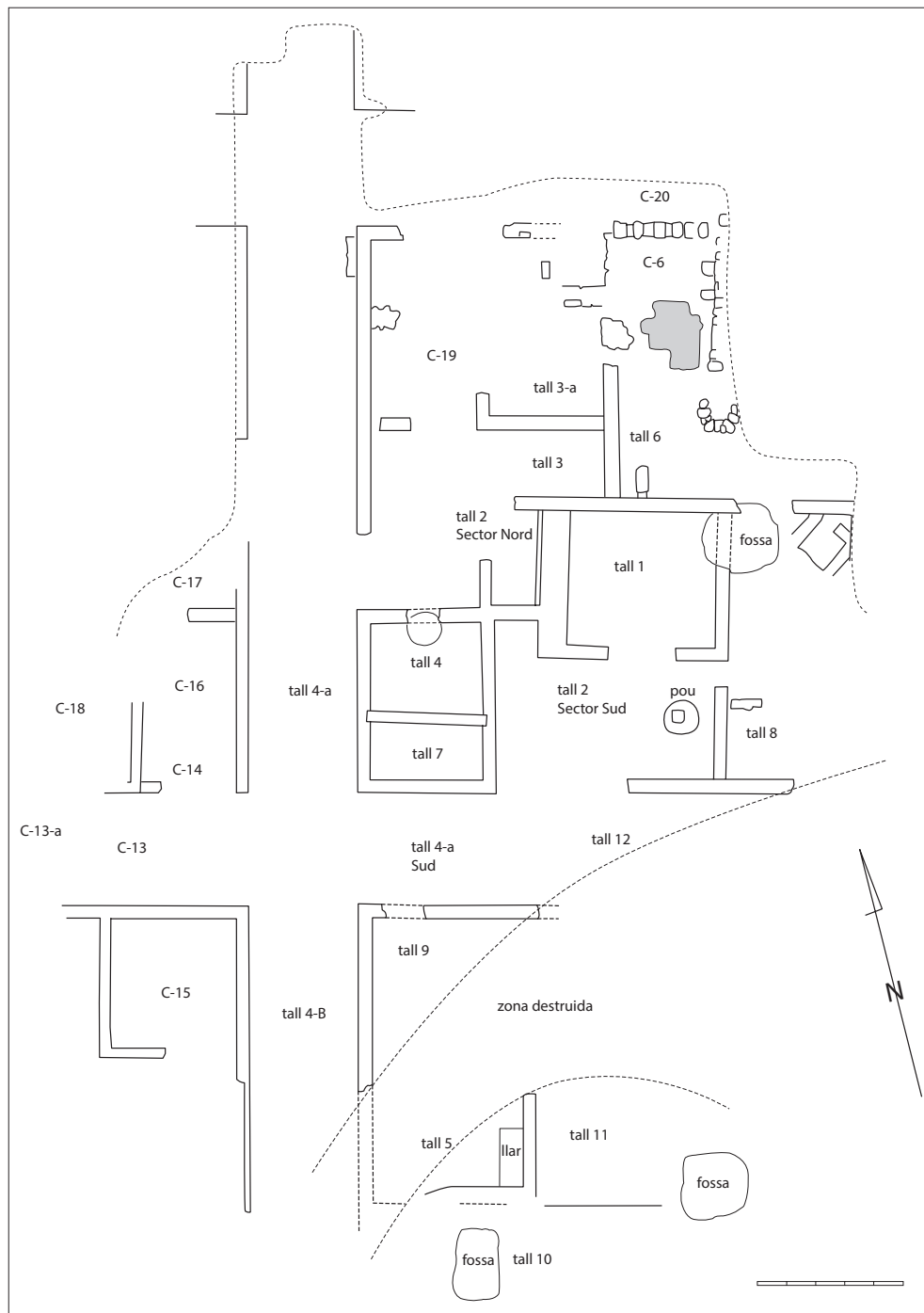

Figura 2.148. Ciutadella de Roses. Planta esquemàtica del «Barri Hel·lenístic» amb la indicació dels talls i sondejos efectuats a partir de 1963.

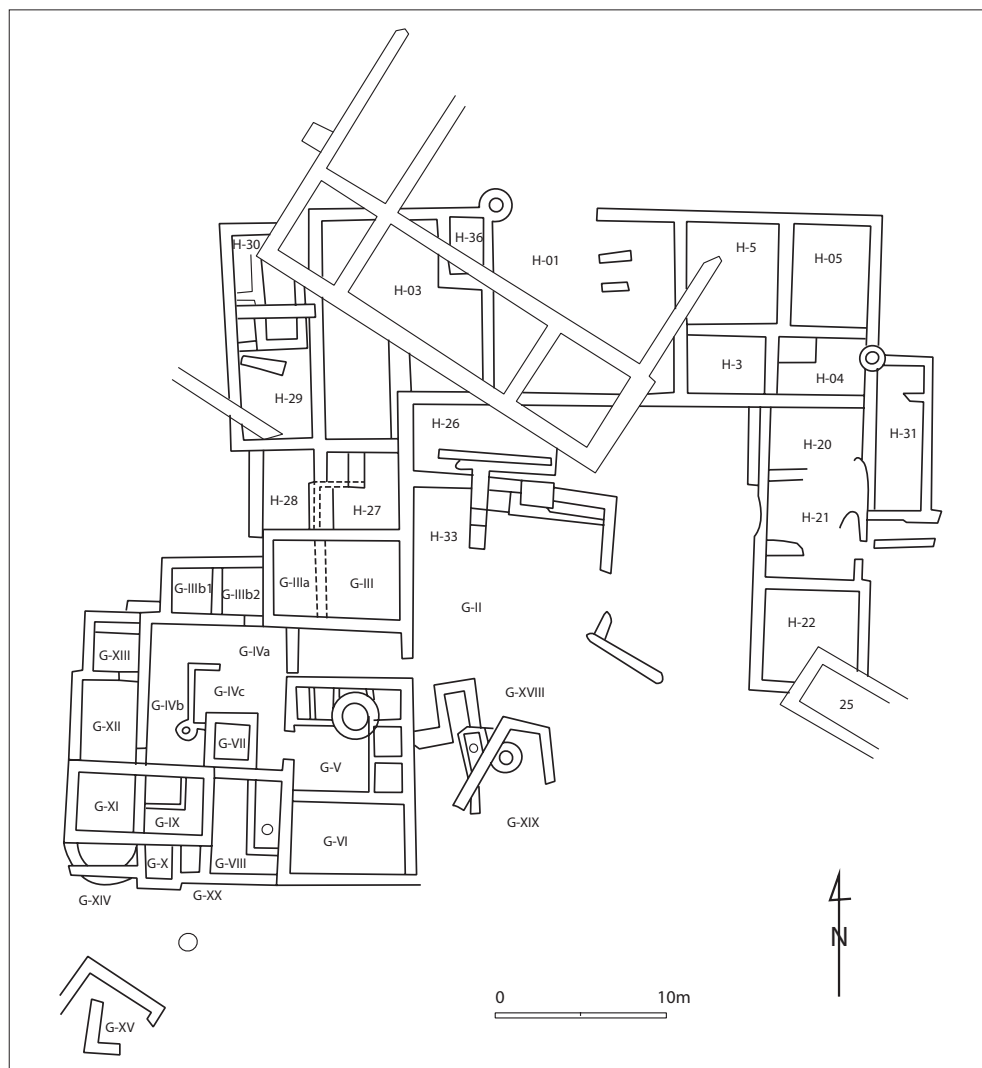
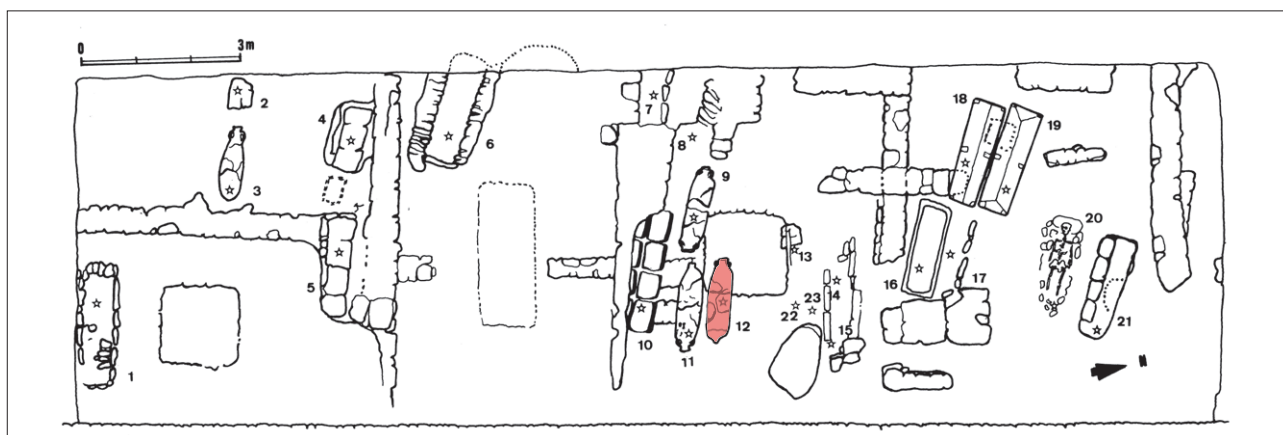

Figura 2.149. Ciutadella de Roses. Planta de l'«Edifici A», tot remarcant els sectors H i G, indicant el nom atorgat a cada una de les estances.

Una única àmfora, sencera, procedeix de la necròpolis *ad sanctos* generada entorn de la *cella memoria* localitzada a sota de l'absis de l'epístola de l'església de Santa Maria. Era l'única accessible, conservada als magatzems del Museu d'Arqueologia de Catalunya (Girona), procedent de les campanyes de 1945 i 1946.² Ja ha estat publicada (Nolla, 1997, 120, fig. 7 i 8) però som de l'opinió que convenia incorporar-la en un treball de conjunt d'aquestes característiques (fig. 2.150).

Figura 2.150. Ciutadella de Roses. Sector de Santa Maria. Planta del sector més sud-oriental de la necròpolis *ad sanctos* generada entorn d'una *cella memoriae* (F. Riuró. Excavacions de 1946. Amb modificacions).

² Les altres, més fragmentades quedaren colgades on foren trobades.

«BARRI HEL·LENÍSTIC»

A continuació analitzarem les característiques del material amfòric recuperat de les excavacions anteriors a 1976 a partir d'aquells dos conjunts —«Barri Hel·lenístic» i «Edifici A»— dues àrees aparentment prou diferents que estudiarem separatament (fig. 2.148).

Les dues àrees que ocupen una part significativa del pati d'armes, la gran esplanada central de la ciutadella, uns 5000 m², es troben l'una a continuació de l'altra, amb el «Barri Hel·lenístic» ocupant el sector més septentrional i l'«Edifici A», el més meridional, en direcció a la línia de costa. Aquest complex monumental es disposà, almenys en part, al damunt d'antigues estructures gregues, moltes de les quals s'han posat en relació amb el port de l'antiga *polis* (Nieto, 1993). És molt probable que les construccions romanes afectessin l'extrem més meridional d'aquell eixample grec. I convé recordar, també, que les grans obres de la fortificació d'època moderna n'afectaren diferents sectors, amb la qual cosa no sembla possible poder reconstruir la totalitat d'un barri obrat *ex nihilo* amb un equilibrat disseny ortogonal a partir d'una *plateia* orientada de tramuntana a migdia i de dos o tres *stenopoi* perpendiculars, una manera de fer antiga i eficient.³ Es tracta dels vestigis, extraordinaris, d'un eixample de la *Rhode* inicial que certifica el creixement i l'empenta de la ciutat sobretot al segle III aC. El sector excavat ocupa una superfície d'uns 1400 m² (fig. 2.148).

Aquí, durant les excavacions, no s'havien detectat estructures antigues posteriors a l'abandonament d'aquell establiment, molt a principis del segle II aC. Recentment, però, s'han localitzat, per sobre i a redós de les ruïnes d'aquell barri grec, algunes estructures productives i d'habitació, amortitzades en un moment avançat del segle VI i, encara al damunt, vestigis de cabanes obrades amb materials peribles d'un moment tardogot de ple segle VII i, potser, més enllà, amb inhumacions que certifiquen freqüentacions constants difícils d'avaluar, entre les quals, possiblement, abocaments d'escombraries.⁴

Les àmfores recuperades procedien de les diverses excavacions que afectaren aquesta zona a partir de 1963. Tal com veurem, tenim les referències dels diversos sondejos (tall o *corte*), dels diversos nivells explorats. Convé recordar que, sovint es veieren afectats per les obres d'època moderna i per les bombes (les *balsas*, dels diaris d'excavació), que malmetien puntualment i considerablement les estratigrafies (fig. 1.6). Els bombardejos, continuats i de vegades duríssims, afectaren tota l'extensió de la fortalesa. És tenir molta sort no trobar-ne cap vestigi durant una excavació qualsevol.

Es conserva material amfòric de campanyes que s'escolen de 1963 a 1970 procedents d'onze sondeigs ben identificats amb l'afegit d'alguns altres que en completaven un d'anterior (per exemple, tall 4 i tall 4B) o d'espais sense identificar perquè s'havia perdut, en la caixa on es desava el material arqueològic, la referència al lloc (per exemple: Desena campanya (1967). Lloc indeterminat) o que indicant-ho no hem sabut ubicar (per exemple: Desena campanya (1967). Zona hospital, quadre D2).

A continuació analitzarem les troballes dels diversos sondejos efectuats aquells anys, resseguint el material a partir de la procedència d'un estrat determinat,

3 No és convenient parlar d'urbanisme hipodàmic que és tota una altra cosa i d'una època i d'uns llocs determinats.

4 Ben explicat a Subias i Codina, 2022, 135.138 i Subias i Codina, 2024, 220-222.

sempre seguint la seqüència de localització. Com tindrem ocasió d'observar, sovint, de determinats nivells no hi ha troballes i el nombre de fragments varia considerablement d'un estrat a un altre. És una llàstima no tenir més dades i millors d'uns treballs efectuats amb una metodologia molt incipient.

Del Tall 0 s'han recuperat fragments amfòrics de quatre estrats. De l'estrat I, el superficial, n'hem aplegat 8 peces: Africana I C (2), Africana II A, K13 A i C, K55 A, K57 C i una vora de greco-itàlica, que mostra una barreja de material de cronologies diferents, amb coses pròpies i característiques dels III i IV, del IV i V i algunes de més modernes, del VI i, potser un xic més enllà, una mostra coherent, pensem, d'un estrat superficial, exposat a tota mena d'incidències.

L'estrat II va proporcionar un conjunt important de 27 fragments amb Tripolitana I, Keay 8 A, Keay 13 A, Keay 19 (2), Keay 25 B (2), Keay 35 A, Keay 35 B (2), Keay 35 B sim., Keay 36 B (2), Keay 55 A (2), Keay 56 B, (2), Keay 62 A (3), LRA 2 A, LRA 4 B, amb alguns fragments més antics, un conjunt nombrós de material del segle v i del vi, amb presència d'unes poques peces d'origen oriental.

De l'estat IV procedeixen solament dues formes amfòriques, una G-4 i una Keay 61, que cal considerar com una contaminació potser deguda a una bomba. En conjunt, el material global recuperat era propi del segle III aC.

Tall 1

L'estrat I proporcionà 17 fragments: Keay 13 A, Keay 25 B(?), Keay 27 B, Keay 35 B (2), Keay 36 B (2), Keay 55 A, Keay 57 A, Keay 62 (2), 62 A (3), 62 D (2) i Albenga 11-12, molt coherent, clarament del segle vi (i potser més enllà), amb molt material i sense contaminacions aparents.

De l'estrat II procedeixen 13 peces: Africana II A 2, Africana II D, Keay 13 A, Keay 35 B, Keay 56, Keay 62, 62 A (3) i 62 D, Albenga 11-12 i una greco-itàlica, un nivell molt coherent, amb material del V fins al VII, ben semblant a l'anterior.

D'aquest mateix tall, però sense referència d'estrat, es conserven 4 peces: Africana II A II, Keay 25, Keay 61 i greco-itàlica, que globalment no es diferencia gaire dels estrats I i II.

Tall 2

L'estrat I va proporcionar 14 fragments: Africana I A, Africana II A 2, Africana II C, Africana III C, Keay 36 B, Keay 55, Keay 55 A (2), Keay 62 i 62 A (3). Ben semblar als nivells superiors dels talls 0 i 1, amb materials dels III i IV, del V i, un conjunt, notable, del VI, en sentit extens.

D'aquest mateix tall, però sense referència d'estrat procedeix una vora de Keay 62 A.

Tall 3

De l'estrat I provenen 15 fragments: Dressel 20 B, Tripolitana I, Africana II C 2, Africana III C, Keay 13 A i C, Keay 19, Keay 25 B, Keay 36 B, Keay 61 (2) i 61A/B, Keay 62 A, *Spatheion* III D, LRA 2 A, superficial amb alguns residuals i nombroses peces tardanes del segle VI, clar, i VII).

De l'estrat II procedeixen 25 fragments amb, Africana II C 3, Africana II D 1, Africana III B (2), Keay 25 i 25 B (3), Keay 35 B (5), Keay 55 A (2), K61, Keay 62 A (5), *Spatheion* I B i Sidi Jdidi 2, amb alguns residuals i nombroses peces tardanes (segle VI i VII, clar).

D'aquest mateix tall però sense referència d'estrat, amb 7 fragments: Africana II C, Keay 13, Keay 19, Keay 62 62 A (2) i LRA 3 A i àmfora massaliota, molt barrejat, sense massa valor estratigràfic amb coses dels segles III, IV, V, VI i VII.

Tall 4

L'estrat I va proporcionar 4 fragments: Keay 35 B, Keay 36 B i Keay 61 (2), notablement coherent, amb cronologia final dels segles VI avançat i VII.

L'estrat II, amb 11 fragments: Dressel 20, Africana I B, Keay 19, Keay 35 B (2), Keay 55 A, Keay 62 A i 62 D, Keay 61, amb material tardà (VI i, potser, VII), amb alguns residuals.

Tall 4A

Sense referència estratigràfica, un interessant conjunt no contaminat, propi d'època grega (segle III aC), amb unes quantes marques sobre recipients púnics i àmfores greco-itàliques.

Tall 5

Només proporcionà àmfores l'estrat I, amb 8 fragments, tres peus, Keay 35 B, Keay 55 A, Keay 61, Keay 62 A i Albenga 11-12, coherent, clarament del segle VI i, potser, VII, amb força material i sense contaminacions aparents.

Tall 6

De l'estrat I es recuperaren 5 fragments: Africana III C, Keay 25 Y, Keay 55 A i Keay 62 A, superficial amb material dels segles III a V i VI.

L'estrat II va proporcionar 7 fragments: Africana II A, Africana III B, K92, Keay 35 B, Keay 62 D (2), Keay 92 i Albenga 11-12, no pas tan diferent del nivell que el cobria.

Tall 7

L'estrat I proporcionà 4 fragments: Tripolitana I, Keay 13 C, Keay 25 B, Keay 36 B, on predomina, fins on és possible amb poques peces, el material del segle v.

De l'estrat II en procedeixen 10 fragments: amb un pivot, Africana I B; Africana II C 2, Africana II D, Keay 35 B (3), Keay 59, Keay 62 A i LRA 4 B, amb material dels segles III a VI.

Tall 10

Estrat I, un sol fragment Keay 35 B.

Tall 14

Estrat I, amb 6 fragments: Keay 35 A i 35 B, Keay 61 (2), Keay 62 A i LRA 2 A. En general, material tardà, coherent amb la localització estratigràfica.

Tall 15

De l'estrat III, 4 fragments: Africana I A, Africana II D (2) i Keay 13 similar. Sembla coherent, sense material tardà, només segles III i IV.

Tall 21

Estrat III, amb 5 fragments: pivot, Keay 35 B, Keay 62 i 62 A i LRA 4. Les peces més modernes s'han de situar dins del segle VI.

Quadre D2 (lloc indeterminat)

Estrat II, amb 3 fragments: Keay 36 B, Keay 62 A i Albenga 11-12, de cronologia avançada.

Lloc indeterminat i sense referència estratigràfica

8 fragments: Keay 55A (2), Keay 61, Keay 62A (4), Albenga 11-12 i LRA 4 B, molt coherent, clarament del segle VI, amb prou material i sense contaminacions.

Consideracions generals sobre aquest conjunt

No cal —ja ho hem fet— explicar les característiques topogràfiques i històriques d'aquest sector, però és absolutament necessari tenir-ho present a l'hora d'intentar valorar el material amfòric recuperat i estudiat. Deixant de costat aquells recipients, escassíssims, que s'utilitzaren de taüt funerari que s'estudien en un altre apartat del treball on enviem el lector (*infra*: *Àmfores utilitzades com a sepulcre*), caldria considerar aquest conjunt com a procedents de la fase industrial baix-imperial, de les construccions posteriors (segle VI) i de les més modernes pròpies del segle VII i, potser, més enllà, amb construccions, freqüentacions, abocaments, moviments de terra que l'afectaren des del mateix moment del col·lapse de l'antiga *Rhode*.

Constatem un xic arreu la presència de material antic propi de l'època de funcionament del «Barri Hel·lenístic», amb presència d'àmfores massaliotes, greco-itàliques i púniques, sobretot en estrats inferiors als quals, a través d'una bomba o d'altres intrusions posterior, ha arribat material molt més tardà.

Si ens hi fixem bé, observarem que hi ha àmfores (i altres ceràmiques) d'època romana des del segle II en endavant (Dressel 20, G-4) en un *crescendo* continuat, sense aturades, que en porta amb tota seguretat fins al segle VII, ben entrat, amb un repertori extens, característic d'aquest jaciment, amb l'existència continuada i dominant de material africà, amb presència significativa de recipients —i, per tant, de productes— orientals, amb diversos contenidors i, per tant, de diversos llocs de procedència.⁵

Remarquem, també, perquè ens sembla significatiu, l'abundància extraordinària d'àmfores de la forma Keay 62, un fet que, per altra banda, s'observa arreu, que molt sovint van del bracet dels contenidors, més moderns, de la forma Keay 61, amb diverses variants, com, també, la coexistència continuada amb la forma Keay 55, A, preferentment, i amb les Albenga 11-12 i alguna altra, totes d'origen africà. És, no cal dir-ho, un fet ben conegut un xic arreu, però que convé remarcar.

És interessant constatar com aquestes dades confirmen i valoren allò que les noves excavacions d'aquest sector (illa IV del «Barri Hel·lenístic» van posant al descobert amb tota claredat (Subias i Codina, 2022, 135-138; Subias i Codina, 2024, 220-222).

Globalment, allò que s'observa al «Barri Hel·lenístic» en relació amb els contenidors amfòrics, és paradigmàtic de tot el jaciment.

«EDIFICI A»

D'aquesta potentíssima ocupació baix-imperial i tardoantiga,⁶ procedeix un conjunt nombrós que, puntualment, pot analitzar-se a partir de bons contextos estratigràfics que haurien de fixar algunes de les pautes més fermes que farem servir per enquadrar tot allò recuperat fora de context o procedent de nivells contaminats (fig. 2.149).

⁵ Cal matisar aquesta afirmació. En darrera instància, com provarem en l'apartat corresponent, tots aquest recipient arribaren majoritàriament d'un sol port: el de Narbona.

⁶ Un estudi global a Nieto, 1993.

Hi ha un aspecte interessant que no sabríem explicar o, almenys, no sabríem si l'explicació que proposarem es correcta. El conjunt d'allò que anomenem «Edifici A», d'uns 3150 m², una construcció de planta en U que s'estructura entorn d'un enorme pati (G-II), consta de dues parts en funció de la manera de numerar les diverses dependències que el configuraven que certifica determinades diferències en la realització dels murs i en la disposició de les diverses estances que el configuren. Un primer sector, que anomenem, genèricament, H, és més gran, d'uns 2400 m², i ocupa les ales oriental, septentrional i nord-occidental; l'altre, el G, d'uns 750 m², correspon al costat occidental o, potser millor, sud-occidental. L'espai H sembla extensament excavat i, en canvi, no hem trobat cap referència en els diaris ni en cap caixa als magatzems que vam pouar a consciència i que han acabat proporcionant el material que estudiem, que es poguessin posar en relació amb alguna d'aquelles cambres. Del sector H només tenim constància directa d'un sondeig efectuat a l'estança H-04, a l'ala nord, just en contacte amb l'oriental, que vam triar, durant la campanya de 1976 per iniciar la nostra pròpia excavació a aquest edifici i que vam publicar convenientment (Martín, Nieto i Nolla, 1979, 221-267). De seguida vam adonar-nos que el lloc era profundament remenat i que convenia cercar zones més ben conservades. Hauríem de convenir que aquell sector hauria estat «explorat» en algun moment impossible de determinar, molt abans de les excavacions oficials realitzades pel STIA de la diputació gironina, potser durant les obres imponents de la gran fortalesa d'època moderna (fig. 2.149 i fig. 2.151).

Figura 2.151. Ciutadella de Roses.
Vista aèria actual de l'«Edifici A»
(Nolla et al., 2016, 59).

Quan l'any 1976 vam iniciar l'excavació i estudi de l'«Edifici A», el pati G-II, de 27 m x 19,5 m (526,5 m²) vertebrava una construcció de planta en U, amb habitacions als costats de llevant, tramuntana i nord-oest (sector H), perfectament visibles, ben definides i mig abandonades, sense portes ni paviments. La documentació conservada a l'antic STIA permet deduir sense por d'error, que aquell sector havia estat explorat en un moment indeterminat, molt (?) abans de 1958, probablement afectat per algunes de les obres (creació de l'hospital militar?) relacionades amb l'extensa fortalesa. En canvi, l'ala sud-occidental (sector G) s'havia anat excavant a partir de 1963, fins al 1976 (habitacions G-IIIA i G-IIIB i, en part, G-IV A i pati G-II) (fig. 2.149 i fig. 2.152).

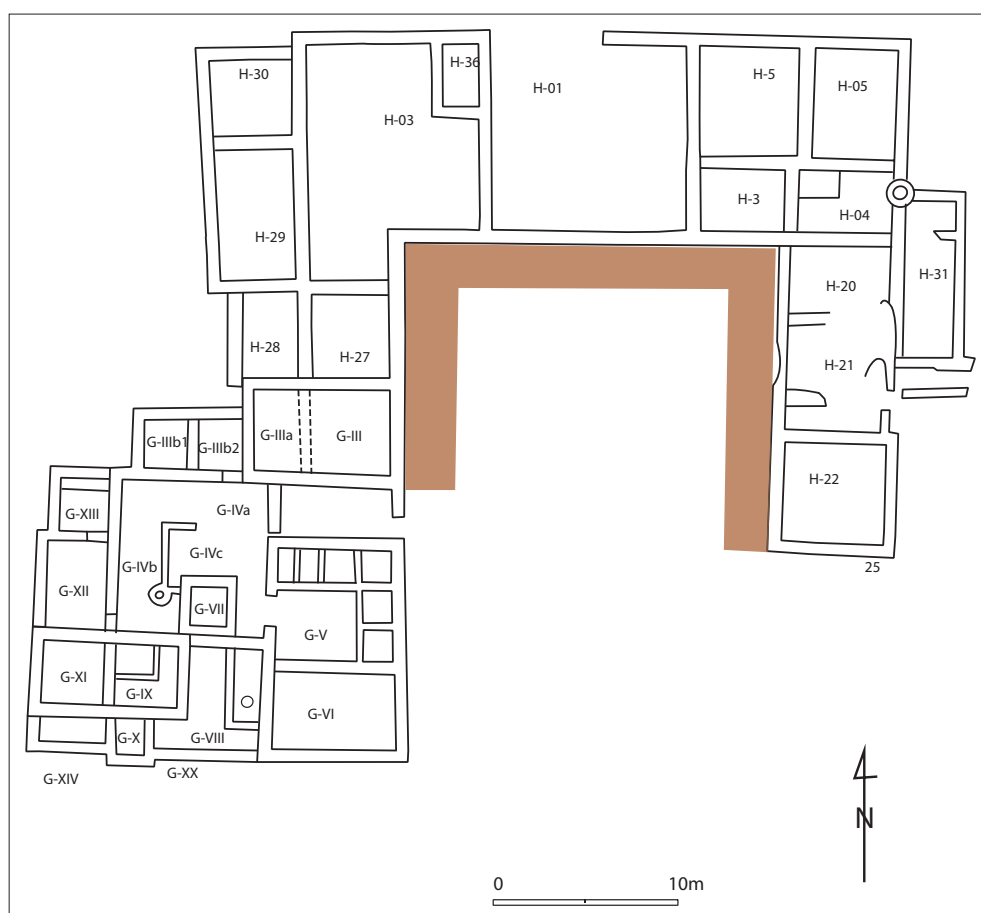

Figura 2.152. Ciutadella de Roses. Planta general de l'«Edifici A» on restituïm el porticat que envoltava i definia el pati G-II.

Tal com va certificar Nieto (1993, 16, fig. 3), el sector H (més al nord) s'havia bastit sobre terra ferma i el sector G (a migdia), sobre la sorra de la platja. Entre els dos, al centre, al costat nord, hi havia un desnivell inicial d'uns 0,75 m que, més endavant (al baix imperi, al segle iv), fou reduït per aportacions de terra a, només, uns 0,34 m (fig. 2.149 i fig. 2.152).

Al sector H, els murs i fonaments eren considerablement menys alts que al G on, en canvi, l'estratigrafia, semblava haver estat més potent. Segons Nieto, aquesta diferència s'explicaria per qüestions topogràfiques i de fonamentació (Nieto, 1993, 16, fig. 3) (fig. 2.153).

Figura 2,153. Ciutadella de Roses.
«Edifici A». Vista general del
sector H (Excavacions de 1985).

La seva intervenció al pati G-II, amb el sondeig H-33, a l'angle nord-occidental (Nieto, 1993, 143, fig. 3), localitzà murs de pedra seca hel·lenístics, amb una claveguera obrada amb àmfores púniques Mañà D, sempre sobre la terrassa, i més modern, un mur corregut, romà, de les mateixes característiques d'aquells propis del sector H, disposat a 3,20 m de la façana septentrional de l'ala nord del conjunt. Al costat occidental, identificà un basament d'obra, a la mateixa distància. Era raonable i convenient suposar l'existència d'un porticat contra les façanes oriental, septentrional i occidental de l'edifici, amb diferència considerable d'alçada (0,75 m) entre el passadís de tramuntana i els passadissos oriental i occidental. Ho salvarien unes escales (tres graons?). Al segle IV tot el pati G-II s'elevà amb aportacions de terra. Aleshores, la diferència, només de 0,34 m (un o dos graons). Així doncs, podríem restituir, des dels orígens, un edifici de tres ales amb un porticat de 3,20 m d'amplada, a nivells diferents, que l'ordenava. Des d'aquests porticats era possible accedir a les cambres que hi donaven. S'entrava per darrere, a les altres? No ho sabem (fig. 2.149 i fig. 2.152).

Nieto distingia, tot fent proposta de reconstrucció quan era possible, diverses fases d'ocupació per l'àrea ocupada per l'«Edifici A»: una etapa inicial hel·lenística (Nieto, 1993, 177, fig. 69), la creació d'aquell enorme conjunt durant el segle II (Nieto, 1993, 177, fig. 70), amb un *balneum* de dimensions moderades ocupant la zona més occidental del sector G (Nieto, 1993, 178-186, fig. 70) que definirien la segona fase d'ocupació del lloc, la factoria de salaons, del segle IV avançat, tercer moment (Nieto, 1993, 186-188, fig. 71), l'ampliació de la factoria durant el segle V (Nieto, 1993, 188-198, fig. 72), unes reformes posteriors no datades (Nieto, 1993, 199, fig. 74), l'abandonament de mitjan segle VI (Nieto, 1993, 199-205, fig. 75) i el postabandonament (Nieto, 1993, 206) (fig. 2.154).

Aquest és el punt de partida sobre el qual caldrà tornar a conseqüenciad'allò que hem pogut observar a partir d'aquest treball.

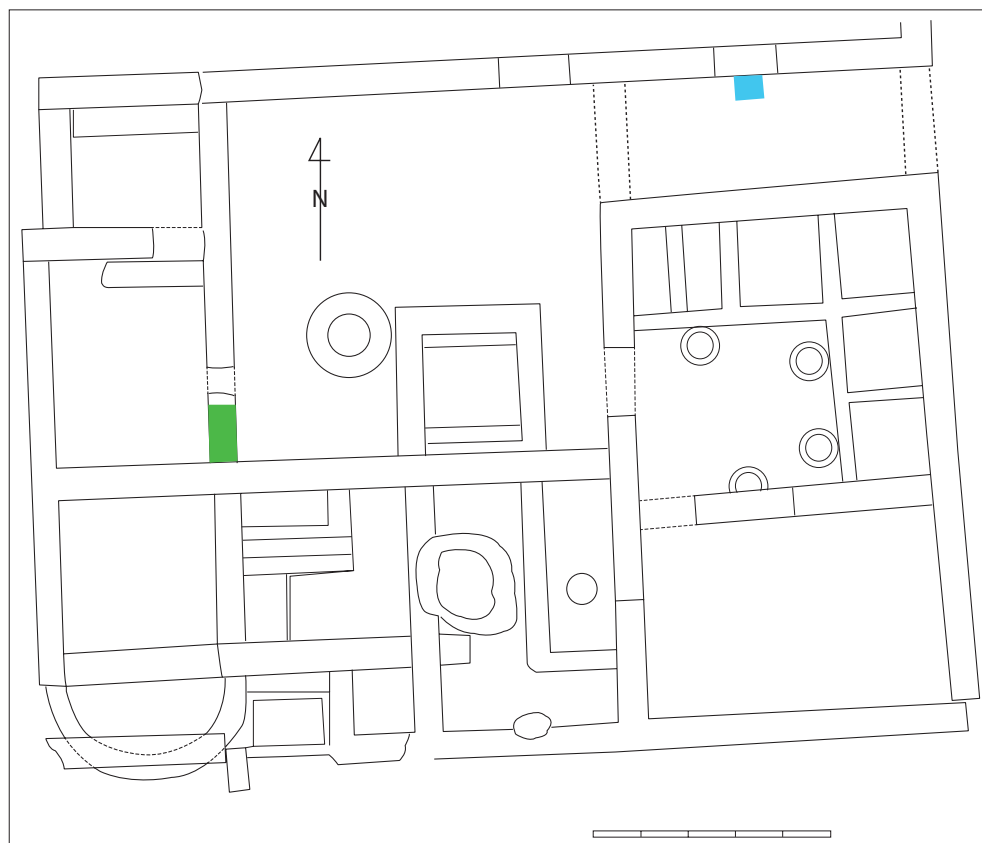

Figura 2.154. Ciutadella de Roses. «Edifici A», planta esquemàtica global del sector G, en acabar les excavacions l'any 1981, durant la campanya 23. En verd s'assenyala una antiga porta paredada i en blau un graó d'obra que facilitava l'accés a la cambra G-III A.

Així, doncs, la primera part del nostre estudi se centrarà en les excavacions efectuades pel STIA, a l'ala occidental de l'«Edifici A», espai força més reduït que l'altre però amb una marcadíssima personalitat (fig. 2.154).

Pràcticament de seguida, l'excavació s'efectua per cambres, per habitacions ben definides que s'anomenaren amb la lletra G i un número romà. Aquest cos consta de diverses estances ordenades a partir de la G-IV, d'un pati a cel obert dotat, en un determinat moment, d'un pou, que comunicava a través d'un passadís, també sense sostre, amb l'esplanada G-II, el gran pati central que vertebrava tot el conjunt (sectors H i G). Al nord del passadís, que anomenarem G-IV A, s'obria una gran estança rectangular que va rebre el nom de G-III A. L'aparició de murs més fondos significà la compartimentació metodològica entre G-III A1 i G-III A2. Juxtaposada cap a ponent, tancant G-IV pel nord, es localitza l'estança G-III B,⁷ més estreta. I ja tancant per occident, les estances G-XIII, G-XII i G-XI. A migdia del passadís G-IV A, la G-V, l'habitació dels dipòsits de salaons i, juxtaposada a migdia, G-VI que, juntament amb G-VIII, G-IX i G-X, tancava aquest sector pel sud. G-VII és una petita estança obrada dins del pati G-IV B i juxtaposada a G-VIII, de la qual depenia (fig. 2.149 i fig. 2.154).

Nosaltres presentarem el material segons les diferents cambres i, tal com hem fet abans, resseguint, quan n'hi hagi, la seqüència estratigràfica de més modern a més antic.

⁷ No queda gens clar perquè, essent una cambra perfectament ben definida, no va rebre un número independent,

G-II (pati)

(fig. 2.149 i fig. 2.155)

Espai central, enorme, que obria, per migdia, a la platja i al mar. A certa fondària s'han localitzat estructures més antigues prou interessants. També es conserven alguns vestigis per damunt de la gran esplanada interior parcialment estudiats.⁸

Figura 2.155. Ciutadella de Roses.
«Edifici A». Vista general del gran
pati G-II (Excavacions de 1985).

Estrat II. 18 fragments amfòrics, amb Dressel 1, Africana II A, Keay 13 A (3) i B, Keay 25 i 25 E, Keay 35 B (2) i 35 B similar, Keay 61 A, Keay 62 A (3) i Albenga 11-12, amb material dels segles IV, V, VI i VII. La nostra experiència d'haver excavat unes quantes campanyes a l'«Edifici A», ens permet recordar que gairebé sempre es tractava d'un nivell d'abandonament, afectat, aquí i allí, per freqüentacions intenses que intentarem explicar.

Estrat III. 41 fragments amfòrics, amb algun pivot i alguna forma indeterminada, amb Tripolitana II, Africana II A, Africana II A 2, Africana II B/D, Keay 13 C i D, Keay 19 i 19 C, 23 C, Keay 27 B (2), Keay 35 B, Keay 36 B, Keay 55 A (3), Keay 61 (3), 62 A (8), 62 A/D, 62 D (3), 79, Sidi Jdidi 2, LRA 1, LRA 1 A, LRA 2 A 2 (2), LRA 4 B (2) i Albenga 11-12. Un estrat per sota, amb molt material del VI i VII i alguns residuals i coherent amb el material d'acompanyament.

Estrat IV. 15 fragments més alguna peça indeterminada, padellassos amb grafit, pivots i nanses, G-4, Africana III C, Keay 1 B, Keay 13 A (2) i C, Keay 55 A, Keay 62 A/D i 62 D, Albenga 11-12, LRA 2 A 2 (2) i LRA 4 (2), material dels segles III/IV, V, VI i, probablement, VII.

Estrat VI. 5 fragments Keay 13 A, greco-itàlica (2) i Dressel 1, amb material antic, amb intrusions.

⁸ Dades d'excavació d'aquest espai a Nieto, 1993, 143-145.

G-II (pati) i G-III

(fig. 2.149)

Estrats I/II. 7 fragments d'àmfora, amb un pivot, Africana II C 3, Keay 19, Keay 57 B, Keay 62 i 62 A, Albenga 11-12, similar. Es tracta, indubtablement, de nivells superficials on domina el material propi del segle VI.

Estrat II. 13 fragments d'àmfora amb greco-itàlica, Africana I A, Africana III, Africana III B (2), Keay 13 A (2) i C, Keay 55 A, Keay 61, Keay 62 A, Albenga 11-12 i amb material propi dels segles III i IV i, també i clarament, del VI.

Molt similar un i altre, amb formació final tardana.

G-III⁹

Estrat II. 2 fragments, Keay 19 i Keay 25 B. Massa poc material per intentar anar un xic més enllà.

Estrat III. 9 fragments, amb Africana I, Africana III, Keay 19, Keay 25 B, Keay 27 B, Keay 62 D, Albenga 11-12 similar, Hammamet 2 similar. Amb materials dels segles III a V i un conjunt sòlidament situat dins del segle VI.

Estrat IV. 3 fragments, amb Keay 13 A, Keay 19 i Keay 56. Poc material, i no pas uniforme, per treure'n conclusions.

Estrat V. 6 fragments, amb 4 indeterminats, Keay 13, Keay 19 i Keay 36 B. Construccions o reformes dins del segle V?

G-III i GIII A

(fig. 2.149 i fig. 2.156)

Estrat II. 5 fragments, amb Keay 25, Keay 55 A, Keay 57, Keay 62 A (2), clarament relacionat amb l'abandonament i, potser, freqüentacions posteriors d'aquest sector de l'edifici.

Estrat III. 3 fragments, amb una nansa, Keay 62 A i LRA 2 A 2. No hi, si deixem de banda les poques peces aplegades, que no es diferencia gaire de l'anterior.

⁹ Dades d'excavació sobre les habitacions G-III A i G-III B, a Nieto, 1993, 139.

Figura 2.156. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-III A des de tramuntana, amb un mur tardà de compartimentació i la porta per on s'accedia venint de migdia.

G-III B

(fig. 2.149 i fig. 2.156)

Estrat I/II. 10 fragments, amb Africana III A (3), Keay 13 i 13 A, Keay 25 B, indeterminada (potser Keay 27?), Keay 35 B (2), Keay 59 similar. Amb material preferentment del segle v, però amb coses més antigues i més modernes.

Estrat IV. 2 fragments, amb G-4 i Keay 59. Insuficient.

Estrat V. 14 fragments, amb Africana III A, Africana III B (2), Africana III C, Keay 13 A i 13 similar, Keay 19 C similar, Keay 25 B (2), Keay 27, Keay 35 B, Sidi Jdidi 2 i Àgora 273 que sembla assenyalar amb claredat el segle v. Fundació? Reformes?

G-III C

Estrat IV. Amb dos fragments ben tardans, Keay 62 A (2).

G-III B i G-III C

Procedent d'un nivell no referenciat, amb tres fragments de Keay 8 A, Keay 35 B i Keay 61, amb una datació final molt avançada.

G-III A, III B i III C

Estrat I i II. 4 fragments, amb àmfora púnica antiga, Keay 19 i 27.

Estrats III i IV. 13 fragments amb peces indeterminades, G-4, Africana II A 2, Africana II C 2, 1 B, Keay 13 A, Keay 61, Keay 92 i Albenga 11-12, on el material antic (segles III i IV) coincideix amb recipients notablement tardans.

G-IV¹⁰

Estrat II. Contenidor funerari (Keay 53 / LRA 1) dins d'una fossa que perforava aquest estrat d'abandonament.

Estrat III. 15 fragments, amb un pivot, Dressel 20 C, Africana II A, Africana II A 2, Africana II C, Africana II C 2, Keay 13 A (2) i 13 similar, Keay 25 i 25 B, Keay 35 B, Keay 57 i Keay 62 A (2). Predomina el material dels segles IV i V, però hi ha, també, coses més modernes. Intrusions?

Estrat IV. Un fragment únic (Keay 34 A).

Estrat IV B. Peça única (i antiga); Tripolitana II.

G-IV A

(fig. 2.149 i fig. 2.157)

Figura 2.157. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació (o corredor) G-IV A, des de llevant, des del pati G-II. Al fons, a ponent, G-IV B, a nord, a la dreta, G-III A, i a migdia, a l'esquerra, G-V.

Estrat II. 3 fragments, amb Africana II C 2, Africana III A i Keay 61.

Estrat III. 10 fragments, amb Tripolitana II, Africana I B, Africana I C, Africana III B, Keay 13 A (2), Keay 25 B, Keay 57 B i Albenga 11-12, amb material dels segles III, IV i V, però també amb uns quants del VI. Intrusions?

Estrat IVB. 3 fragments, amb Keay 13 A, Keay 25 S i Keay 59. Com l'anterior.

Estrat IV i IVB i V i VB. Un fragment únic, Africana III B.

¹⁰ Dades d'excavació sobre els espais G-IV, Nieto, 1993, 21-31.

G-IV B¹¹

(fig. 2.149)

Estrat IVB. Amb 2 fragments, Dressel 20 i Keay 62 A. Tractant-se d'un nivell fondo, l'àmfora africana s'ha de considerar una intrusió.

G-V¹²

(fig. 2.149)

Estrat III. Amb 2 fragments, Keay 13 A i Keay 35 B. Semblaria coherent. Hi ha, però, poc material.

G-VI¹³

(fig. 2.149)

Primers estrats, amb 2 fragments (Dressel 7-11 i Keay 62 D).

Estrat III. Amb 22 fragments amb alguna indeterminada, Tripolitana II, Africana I A, Africana I C, Africana II A, Africana II C, Keay 13 A (3), Keay 27, Keay 35 B (2), Keay 36 B, Keay 55 A, Keay 62 A (5) i 62 D i LRA 3 A 2, ben semblant a altres que hem vist que semblaria format al segle v, però amb unes quantes peces clarament del VI.

Estrat IV. Amb 9 fragments, uns quants informes amb gravats *post cocturam*, Africana II D 1, Keay 1B, Keay 55 A, Keay 61, Keay 62 A i Albenga 11-12. Sovinteja el material de cronologia molt avançada, malgrat la seva situació.

G-VII¹⁴

(fig. 2.149)

Estrat III. Amb dues vores de Keay 61.

G-VIII¹⁵

(fig. 2.149)

Estrat III. 9 fragments amb un pivot, una peça indeterminada, Keay 13 A, 25 B, 55 A, 62 A (2), LRA 2 A i LRA 4 B. Amb cronologia final dins del segle vi, tot i tractar-se, hipotèticament, d'un nivell relacionat amb el funcionament d'aquella cambra.

11 Sobre l'excavació d'aquest espai convé consultar, Martín, Nieto i Nolla, 1979, 16-220.

12 Dades d'excavació d'aquesta cambra, Nieto, 1993, 71-82.

13 Dades d'excavació sobre aquesta habitació, Nieto, 1993, 85-96.

14 Dades d'excavació sobre aquest espai a Nieto, 1993, 129.

15 Les dades d'excavació sobre aquesta cambra a Nieto, 1993, 99-108.

Pou

(fig. 2.149 i fig. 3.23)

Farciment, amb dues vores de Keay 62 A. Tractant-se d'un pou modern (1936-1938) aquest material no mereix cap consideració.

Indeterminat

Espai no identificat

Superficial. 13 fragments amb un pivot, Africana II C, Keay 19, Keay 35 similar, 55 A (3), 61 (2) i 61 B, 62, 62 A (3) i 62 D, Palud 1 *type* 9 i *Spatheion*. Material de cronologia global molt avançada.

Estrat II. una vora de la forma Oberaden 74, petita àmfora de base plana d'època augustal.

Sector Meridional

Espai no identificat

Superficial, amb 5 fragments, Africana II C 2, Keay 25 B, Keay 27 B, Keay 35 B i Keay 62 A.

Segona picada, dos fragments de Keay 61.

Consideracions generals sobre aquest conjunt

Predomina, tant pel que fa als estrats superiors (I i II) que haurien de correspondre a nivells d'abandonament del gran conjunt i freqüentacions posteriors, com en els inferiors (III, IV i, puntualment V) que haurien de posar en relació amb el funcionament i construcció, reformes i, puntualment preexistències, el material tardà. Aquestes circumstàncies s'han d'explicar per les característiques del jaciment, molt afectat per les obres de la ciutadella (recordem, concretament, en aquest sector, l'hospital militar i l'existència d'importants cementiris associats) i pels intensos bombardejos que va patir la fortalesa en diverses conjuntures. Per acabar-ho d'adobar, en moltes ocasions fa l'efecte que el mètode aplicat grinyolava.

A grans trets tenim presència, més o menys intensa, de determinades formes que permeten obtenir una radiografia subtil de la història del lloc,¹⁶ amb material de la fase inicial d'època grega (segle III aC), moderadament en trobar-nos, recordem, en zona perifèrica del barri ocupacional situat un xic més cap a tramuntana. Com passa arreu, entre els inicis del segle II aC i de mitjans del II dC, els materials aplegats són escassos, rars, però no pas inexistents. D'aleshores fins al segle VII, el material es va intensificant, amb presència, pel que fa a les àmfores, de recipients procedents, en més o menys quantitat, de diverses àrees geogràfiques del món mediterrani, amb oscil·lacions que no fan altra cosa que reflectir l'empenta i el dinamisme de determinats

¹⁶ I no són, només les àmfores sinó el conjunt global de ceràmica i monedes recuperades.,

territoris o altres circumstàncies, polítiques i econòmiques, que van puntejant aquestes troballes. A partir de l'època dels Severs el material africà, preferentment el procedent de la Zeugitania i de la Byzacena, l'àrea de l'actual Tunísia, va adquirint un protagonisme contundent, amb presència molt menor de les produccions Tripolitanes o de la Mauritània Tingitana. Els productes sud-hispànics i lusitans arriben fluidament entre el segle II i el segle V, per desaparèixer, després o fer-se invisibles. Els productes orientals són representats de manera continuada, a partir del segle IV, sempre moderadament. El material d'altres procedències és pràcticament inexistent.

Novament, tal com succeïa al «Barri Hel·lenístic», constatem la coincidència estratigràfica de les formes Keay 62, 55 A i Albenga 11-12, a les quals podríem afegir altres determinats recipients i la quantitat significativa de recipients molt tardans (Keay 62, Keay 61, sobretot) que majoritàriament (però no pas exclusivament), procedeixen dels estrats superiors d'aquelles habitacions (estrats I i II).

SECTOR G DE L'«EDIFICI A». EXCAVACIONS DE 1976 A 1985

A continuació estudiarem el material amfòric recuperat durant les campanyes anuals entre 1976 i 1985 parcialment publicades (Martín, Nieto i Nolla. 1979, 16-220; Nieto, 1993).

Habitació G-IV B

(fig. 2.149 i fig. 2.159)

Correspon al sector occidental de G-IV, essent G-IV A, el passadís que comunicava el gran pati G-II amb aquest espai interior a cel obert on, en un primer moment, s'alçava la modesta palestra que donava accés a les altres dependències del *balneum*. Va ser explorat arqueològicament sobretot durant el 1976 (Martín, Nieto i Nolla, 1979, 16-220).

A l'estat II es recuperaren entre la ceràmica africana D exemplars de les formes Hayes 61A, 61B, 67, 87 i 91. Pel que fa a les àmfores assenyalen la presència de les formes Dressel 2-4, Keay 19, Africana III B i una tomba en àmfora col·locada dins d'aquest estrat de la forma Keay 36 B (núm. 332 de l'inventari). En haver-se obrat aquesta sepultura dins d'aquell potent nivell d'abandonament, convindria acceptar que s'hauria format entorn dels 500.

Dins del farciment del pou que confirmava que havia deixat de funcionar i s'omplia de runa i deixalles, es va localitzar el terç superior d'un recipient de la forma Palud 1 *type* 9 (núm. 591 del catàleg), que cal datar amb seguretat dins del segle VI *in extenso*. Aquesta peça denota, al nostre entendre, que el pou havia col·lapsat quan l'abandonament d'aquell sector de la petita factoria de salaons (espais G-IV A i G-IV B, i habitacions G-V i G-VI) i que el seu colgament hauria anat continuant.

Habitació G-V¹⁷

(fig. 2.149 i fig. 2.160)

És la cambra del dipòsit, la peça central de la factoria. S'hi accedia, exclusivament, des de l'oest, des del pati G-IV B on hi havia el pou imprescindible per aconseguir aigua dolça per la neteja imprescindible del peix. Consistia en un espai central quadrangular al voltant del qual, en una disposició en L (costats de tramuntana i llevant) s'havien bastit cinc dipòsits. El de l'angle nord-occidental, en un moment indeterminat fou dividit en dos. Per una porta oberta al mur meridional, cap a l'oest, s'accedia a la cambra G-VI. S'excavà en les campanyes de 1978 i 1980. Convé tenir present que al bell mig de l'estança, s'obrí, durant la guerra civil (1936-1939) un pou per proporcionar aigua dolça als horts de l'entorn (fig. 2.158 i fig. 2.160).

Figura 2.158. Ciutadella de Roses.
«Edifici A», habitació G-V. Pou
modern (1936-1938).

Els nivells d'abandonament dels dipòsits 1A i 1B (angle nord-oest) es recuperà molta tègula i *imbrex*, en el 3, un seguit de lloses primes d'esquist, i en el 4, grans pedres abocades que també ocupaven l'espai central de la cambra. En el dipòsit 1A es recuperà material modern, en l'1B, poca cosa mentre que el 2 havia estat destruït pel pou modern. Del 3, TSAD forma Hayes 71h, DSP, amb la forma Rigoir 18, i en el 5, TSAD.

Pel que fa a les àmfores, a l'estrat I (= UE 594) de colgament dels dipòsits es localitzaren diversos pivots tardans, algunes peces indeterminades, alguna amb un grafit.

A l'espai central, obrada dins del nivell d'abandó, un enterrament infantil en àmfora en un recipient de la forma Keay 62 D (núm. 563 del nostre catàleg) (fig. 3.19) i Africana III B / Keay 25 i Keay 36 B.

Del farciment del pou modern (UE 596), procedeix una vora d'una Keay 62A.

¹⁷ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 71-82.

Del farciment del dipòsit núm. 3, segona capa (UE 599), hi trobarem àmfora Africana I, Keay 13 A i unes quantes d'indeterminades amb algun pivot.

Del dipòsit 4, de la segona capa (UE 601), àmfora G-IV, LRA 1 A, oriental, i peces indeterminades amb alguns pivots. A la quarta capa (UE 604).

En el dipòsit núm. 5 (UE 606), de bell nou àmfora oriental LRA 1 i Keay 25 sim., africana.

Zona sobre dos petits dipòsits núm. 1A i 1B, a l'Estrat II (UE 607), àmfora indeterminada.

Hom recuperà en nivells superiors (UE 617), TSAD, forma Hayes 107 i 104 C.

Nieto proposava una datació de 450-500 que nosaltres portàiem fins al 500 o un xic més.

Figura 2.159. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-IV B (detall). Podem observar, en primer terme, un pou baix-imperial, recolzat parcialment sobre l'impluvium que vertebrava la palestra de l'antic balneum. (Campanya 19, de 1976).

Figura 2.160. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-V al final de l'excavació vista des de l'angle sud-oest. Podem observar el pou modern, els dipòsits de salaons i els receptacles que servien per recollir líquids, noses i impureses. (Campanya 21, de 1979).

Habitació G-VI¹⁸

(fig. 2.149 i fig. 2.161)

Aquesta cambra rectangular i gran només es relacionava amb G-V a través d'una porta oberta al mur de tramuntana, al costat de ponent. Fortament afectada per una bomba que malmetia tot l'espai central de l'estança, va proporcionar un sòl notable de calç amb posts obrats i vestigis clars del sostre de *tegulae* i *imbrices*.

Pel damunt dels nivells d'abandonament i sobre els sòcols dels murs, circulaven unes parets senzilles de pedruscall i terra, definint espais que seguien direccions diferents de l'edifici anterior (sector G de l'«Edifici A»). Per sota del paviment de la cambra foren identificats murs potents hel·lenístics que s'han posat, assenyadament, amb relació al port de *Rhode* (fig. 2.161 i fig. 3.22). Fou excavada el 1979.

¹⁸ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 85-96.

Figura 2.161. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI durant el procés d'excavació. La fotografia, feta des de l'angle sud-est de l'estança, permet veure, al fons, un mur tardà que reposava sobre les parets de la cambra, els vestigis conservats del sòl de calç de l'habitació, la porta d'accés a l'angle nord-oest i, al centre, un mur anterior, hel·lenístic, que hipotèticament podríem posar en relació amb les estructures portuàries.

D'aquesta habitació procedeixen les àmfores següents: de la UE 624, sense estratificar, una Keay 62, acompanyada de les formes Hayes 104, 58, 59, 61, 91D, 99 TSAD; del primer rebaix (UE 625) les formes Keay 25 sim., 35 B i 62, amb les formes Hayes 58, 68, 73, 77, 87A i 91 de la TSAD. De l'estrat II, primer rebaix (UE626), Africana III A, Keay 62, Albenga 11-12 i algun pivot, amb les formes Hayes 104, 61, 67, 76, 91 i 94 de la TSAD.

Al primer rebaix de l'estrat III (UE 627), una Keay 36 B, amb les formes Hayes 104, 110, 62, 80 i 80B de la TSAD. De la UE 628, primer rebaix del costat sud-est de l'habitació, una Keay 35 B, amb presència de les formes Hayes 58, 59, 61A, 80B, 91B, 93B de la TSAD. Del sector nord-oest de l'estança, del primer rebaix (UE 630), una Keay 25, amb les formes Hayes 61A, 73, 80, 81 de TSAD, i del mateix sector de la UE 632, un pivot i una vora de Keay 25 C, amb les formes Hayes 73 i 80A de la TSAD, i de la UE 633, una Keay 61 acompanyada d'una Hayes 93 de TSAD.

Del sector sud-oest, del primer rebaix (UE 635), una vora de Dr. 7-11, que no publiquem, que era acompanyada de les formes Hayes 61, 61A, 62, 73 i 80B de la TSAD, i del segon rebaix (UE 636), una Keay 26 m i un recipient indeterminat. Del quart rebaix, sobre el sòl de calç (UE 639), una Keay 26 K i una peça indeterminada.

De la UE 643, unes peces indeterminades i una G-4. De la UE 644, una bossada de sorra, algunes peces indeterminades i una Keay 62 var.

Per sota del paviment a UE 647, una G-4 i a UE 651, una altra G-4, una Keay 13 A i una peça indeterminada.

Els nivells per sota del paviment de l'estança van proporcionar globalment material antic alt-imperial i hel·lenístic amb puntual presència d'alguna peça que ajudaria a certificar la construcció d'aquelles cambres dins del segle iv. Sovintegen els recipients del segle v i inicis del vi, molt afectats, els estrats que els contenien, per la bomba. Sovintegen peces molt tardanes que cal posar en relació amb l'ocupació final d'aquell sector durant, com a mínim, la setena centúria.

Habitació G-VII¹⁹

(fig. 2.149 i fig. 2.162)

Aquest dipòsit quadrangular és un afegit molt tardà a la cambra G-VIII. Fou bastit després de l'abandonament de G-IV B i del pou que pràcticament inutilitzava. Conservava molt poc sediment al seu damunt. Tinguem present que el sòl d'aquella estança-dipòsit es trobava a una notable alçada. S'excavà el 1980.

En la UE 611, la primera capa, hom recuperà dos fragments d'àmfora LRA 1 A, oriental. A la segona capa (UE 614), una Keay 8 A i Keay 61.

Aquestes peces ens permeten proposar un abandonament molt tardà d'aquell espai dins del segle VII.

Figura 2.162. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VII. A) Inhumacions de soldats morts durant el setge de la Guerra Gran (1796), disposats de qualsevol manera, que cobrien aquesta cambra fins al paviment. B) L'habitació completament excavada, des del sud-est (20 campanya de 1978).

Habitació G-VIII²⁰

(fig. 2.149 i fig. 2.163)

Aquesta cambra rectangular formà part de la factoria de salaons possiblement des del moment de la seva configuració. No connectava amb el pati G-IV B sinó que s'hi accedia dels de migdia des del darrere, des de la platja, amb el paviment a una altura notablement superior. Aquí (i a la cambra del costat, G-IX), existí el *praefurnium* del *balneum* alt-imperial. Contenia un enorme dipòsit, la construcció del qual explica l'altura del paviment. Modificada, continuà servint per obtenir salaons fins a una cronologia molt avançada del segle VII i, potser, un xic més enllà.

A la UE2, nivell superior, es recuperà una Keay 25 C i 61 C, amb un pivot tardà (Keay 61 o 62), amb les formes Hayes 58, 67, 73, 80, 91 de TSAD.

UE3 correspon al colgament d'un pou molt tardà (UE30) obrat dins d'aquesta estança. Recuperàrem àmfores Dressel 20, Keay 25 S, Keay 62 C, Palud 1 *type* 9 i LRA B 1, oriental, amb les formes Hayes 104A, 58, 91 de TSAD.

Figura 2.163. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VIII durant els inicis de la seva excavació, des de migdia (22 campanya de 1980).

¹⁹ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 129.

²⁰ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 99-108.

A la UE17, una vora de Keay 25 V amb les formes Hayes 61, 91 i 99 de TSAD.

La UE29 correspon al farciment del gran dipòsit de l'habitació on sovintegen les àmfores: Dressel 20, Ostia IV 263, Africana II C, Keay 6, 9, 19, 19 C, 25 S, 26 J, 61, 62, amb les variants A, B, C, D, F, I, J, M, N, 92, *spatheion* 3 D, LRA 1 B 1, LRA 4 C, amb les formes Hayes 50B, 56, 58, 61, 67, 87B, 91, 91C, 93, 97, 99A, amb una peça de forma rectangular Late Roman C, oriental. Convé recordar la presència d'una bomba que no degué explotar, en l'interior que, tanmateix, afectà la seqüència estratigràfica.

Habitacions G-IX²¹ i G-X²²

(fig. 2.149 i fig. 2.164)

Petites cambres disposades en paral·lel a G-VIII, de les quals només en coneixem el moment final quan formaven part de la fase més avançada de la factoria de salaons. Petits dipòsits i sòls d'*opus signinum* situats a la mateixa alçada que els paviments de

Figura 2.164. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitacions G-IX i G-X, des de migdia (22 campanya de 1980).

G-VIII i G-VII. G-IX, fou el *prae-furnium*, del petit conjunt termal alt-imperial.

A la UE1 es recuperà una vora de la forma Keay 61 D.

21 Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 41-47.

22 Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 35-36.

Habitacions G-XI²³ i G-XII²⁴

(fig. 2.149 i fig. 2.165)

L'habitació G-XI fou el *caldarium* del *balneum* del qual es va trobar el sòl de base de les *suspensurae* que conservava l'*alueus* recobert de morter hidràulic. Aquella sòlida solera era obrada a base de còdols units amb calç, molt sòlid. La solera de la piscina es trobava 20 cm per sota de la base de rierencs. 5 orificis circulars, fets amb cura, perforaven aquella superfície. La boca del *praefurnium* havia estat paredada i la piscina anul·lada mur. G-XII era la sala polivalent de l'edifici termal. Els materials recuperats eren escassos.

De la UE184 procedeix una vora de Keay 59, acompanyada de la forma Hayes 61 de TSAD.

UE192 proporcionà àmfores de la forma Keay 1 A, 23, 35 B, 61 A i E, Albenga 11-12, Sidi Djiji 2, algun pivot i alguna peça indeterminada. Hom recuperà, també, formes Hayes 104A, 58, 61B i 99 de la TSAD.

A la UE197 es localitza àmfores Keay 23 i 61 C, amb alguns pivots. De la UE204 procedeixen formes Keay 25, 61 A i D, 92, amb algun pivot. Entre la TSAD, hi havia les formes Hayes 58 i 99.

La UE218 corresponia a l'abandonament de l'habitació G-XII, amb Hayes 67 de TSAD. Les àmfores recuperades eren Keay 25 B, V i Z i Keay 33.

UE224, també a l'habitació G-XII, Africana I A, Hammamet 1 C, G-4 i peces indeterminades.

Habitació G-XIII²⁵

(fig. 2.149 i fig. 2.166)

Aquesta petita cambra que hauria funcionat dins del conjunt termal alt-imperial d'*apoditerium*, fou excavada el 1981 i 1982, i es trobà molt afectada.

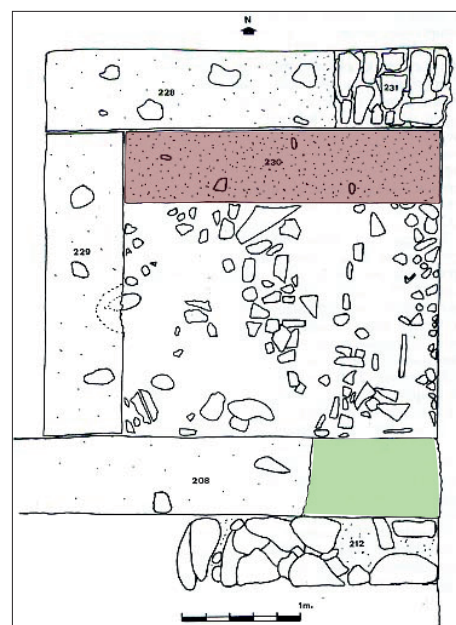
A la UE232 es recuperà unes vores d'àmfora G-4 i Africana III B (Keay 25) i entre la TSAD, les formes Hayes 58, 59A i B, 61, 61 A i 91 (G-4).

UE234 formava part de la platja natural, amb presència de material altimperial i semblantment UE235.

Figura 2.165. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitacions G-XI, G-XII i G-XIII que corresponien al nucli central de l'antic *balneum*. La foto, feta des de migdia, permet veure, en primer pla, l'*alueus* i, més enllà, la sòlida solera del *caldarium*, amb el sistema d'hipocaust desaparegut, la porta d'accés a G-XII, sala polivalent, i, al fons, el vestidor (G-XIII). La cambra G-XI, principalment, serví de fossa comuna pels defensors morts durant el setge de la Guerra Gran (1796). N'ocupaven aquell espai més aviat reduït, un xic més d'un centenar, abocats de qualsevol manera.

Figura 2.166. Ciutadella de Roses. «Edifici A», planta de detall de l'habitació G-XIII, el vestidor del *balneum* alt-imperial, amb la porta al costat meridional i un banc corregut d'obra, al fons (nord), remarcats amb colors diferenciats.

23 Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 36-41.

24 Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 111-115.

25 Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 119-125.

Habitacions G-XIV²⁶ i G-XV²⁷

(fig. 2.149)

G-XIV se situa en la perifèria del sector G de l'«Edifici A», immediatament a migdia de l'*alveus* desaparegut de l'antic edifici termal. S'anomenà G-XV unes estructures parcialment conservades, amb orientació diferent que es troben un xic més al sud de G-XIV. S'excavaren el 1983.

De la UE256 pivot) procedeix un pivot tardà, tal com a UE273, amb dos altres peus d'àmfora.

A la UE279 es recuperà una vora d'àmfora Africana IIA i a UE280 un pivot.

UE281 proporcionà una vora de Keay 61 i UE285 una altra d'Africana I C. Un xic més de material es recuperà a la UE287 amb quatre vores de Keay 62 i dues de la variant A de la mateixa forma. De la UE297, una vora de Keay 25 S; de la UE298, una Keay 25.

La UE351 proporcionà una vora de Keay 61 i UE356, una Keay 59.

Del material de la vuitena campanya (estiu de 1984) no en sabem del cert la seva procedència. Tot fa pensar que tal vegada de l'àrea de migdia més enllà del límit canònic del sector G.

UE373 proporcionà àmfora G-4 i Africana IIA. UE375, entre peces indeterminades, una Keay 35 B. UE383, un pivot i UE386 una vora de LRA 2 A.

UE389, una vora de Keay 62, tal com UE393, UE395 i UE399.

UE407 proporcionà una LRA 2 A i UE411, una Keay 55 A. UE22.1, Keay 13 A, 19, 62, LRA 1, algunes d'indeterminades i un pivot.

Habitació G-XVIII²⁸

(fig. 2.149 i fig. 2.167)

Aquestes interessants estructures bastides, després de l'abandonament al gran pati G-II, davant per davant i a poca distància. Sembla endevinar-se una estructura recoberta de morter hidràulic que podria tenir a veure amb l'obtenció d'oli d'oliva. Fou explorada durant la novena campanya, el 1995.

La UE486 proporcionà una vora de Keay 19, TSAD, forma Hayes 91 i DSP.

De la UE487 procedeixen dues vores d'àmfora, Keay 19 i 35 B i les formes Hayes 57, 58 i 73A. A UE493 referim la presència d'una vora d'Albenga 11-12 i les formes Hayes 58 i 59 de la TSAD.

A UE494, hom localitzà una vora de Keay 61 i a UE495, una peça indeterminada.

A UE496 (al dipòsit de l'habitació G-XVIII, àmfora Africana I C i Keay 62 A. Entre la TSAD, una Hayes 67.

A UE509, una vora de Keay 34 i dues de Keay 62 A. Entre la TSAD, les formes Hayes 76, 93 i 93B.

²⁶ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 55-60.

²⁷ Dades de l'excavació d'aquesta habitació a Nieto, 1993, 60-67.

²⁸ Dades sobre aquesta excavació a Nieto, 1993, 133-136.

Figura 2.167. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XVIII sobre l'antic pati G-II. És, indubtablement, una estructura productiva de cronologia molt avançada dins de l'antiguitat tardana (Excavacions de 1985).

ANNEX

Habitació G-IV B	Estrat I: superficial. Estrat II: de la superfície fins al paviment. Estrat II B: sobre sòl de terra piconada. Estrat III: sota sòl terra piconada. Estrat III B: subdivisió inferior. Estrat IV: fins a la sorra de platja i capa freàtica
Habitació G-V	UE 594: estrat I. Superficial. UE 595: estrat I, bossa tombes del costat sud-oest. UE 596: estrat I, farciment pou modern. UE 597: dipòsits nord-est, primera capa. UE 599: farciment dipòsit sud-est, segona capa. UE 601: dipòsit sud-oest (receptacle), segona capa. UE 604: dipòsit sud-oest (receptacles), quarta capa. UE 606: dipòsit sud-oest, ampliació sota mur modern. UE 607: zona sobre dos petits dipòsits del nord-oest. Estrat II. UE 617: passadís accés. Bossa de cendres. UE 619: dipòsit sud-est, estrat II. UE 659: rectangle nord-est, sota bossada de sorra. UE 623: sala dipòsits, estrat II. UE 664: costat sud, angle sud-oest, terra de paleta.

Unitats estratigràfiques de les habitacions G-IV B, V, VI, VII, VIII, XII, XIII, XIV, XV, XVIII i XX (campanyes de 1976 [VR] a 1985 [9VR]).

Habitació G-VI	UE 624: superficial. UE 625 : primer rebaix. UE 626 : primer rebaix estratigràfic, estrat II. UE 627 : primer rebaix de l'estrat III. UE 628 : primer rebaix del rectangle sud-est. UE 629 ; sota paviment nivell teòric (primer sòl), rectangle sud-est. UE 630 : rectangle nord-oest, primer rebaix. UE 632 : rectangle nord-oest. UE 633 : rectangle nord-oest, primer rebaix del paviment UE 635 : rectangle sud-oest, primer rebaix. UE 636. Rectangle sud-oest, segon rebaix. UE 639 : rectangle sud-oest, quart rebaix, sobre paviment de calç. UE 640 : rectangle nord-est. UE 641 : rectangle nord-est. UE 643 : rectangle nord-est. Sota secció. UE 644: rectangle nord-est, bossada de sorra. UE 645: rectangle nord-est, sota secció. UE 647: rectangle sud-est, sota paviment. UE 651: rectangle sud-oest, paviment i sota paviment. UE 652 : rectangle sud-est, neteja del segon paviment teòric.
Habitació G-VII:	UE 611: primera capa. UE 614: segona capa.
Habitació G-VIII	UE665: superficial, molt remenat, materials moderns UE2: superficial. Materials moderns. UE3: colgament del pou. UE17: superficial, amb materials moderns. UE29: farciment del gran dipòsit de l'habitació.
Habitació G-XII	UE1: superficial. UE184 UE192 UE197 UE204 UE218: abandonament de l'habitació. UE224: sense material precís i globalment antic. UE666 UE668
Habitació G-XIII	UE205 UE218 UE227 UE232 UE234: platja natural, material alt-imperial. UE235: per sota d'UE234, platja natural, material alt-imperial.
Habitació G-XIV	UE242: superficial. UE285: fondo. UE297: fondo. UE298: paviment. UE351: sota 298. UE356: a baix de tot.

Habitació G-XV	UE256: sota superficial. UE273: nivell profund. UE279: unitat estratigràfica de la part superior. UE280: base del mur 276. UE281: anterior a 280. UE287: profund.
Habitació G-XVIII	UE1: superficial. UE486: dins dipòsit petit. UE487: dins dipòsit petit, per sota de l'anterior. UE493 UE494 UE495 UE496: dins dipòsit gran. UE497 UE509: dins dipòsit gran, per sota d'UE496.
Habitació G-XX	UE373 UE375 UE383 UE386 UE388 UE389 UE393 UE395 UE399 UE407 UE411 UE22.1

Consideracions generals sobre aquest conjunt

La informació obtinguda no es diferencia, si no és en qüestions de detall, amb la que ha proporcionat l'estudi de les excavacions entre 1963 i 1975 (*supra*). Les dades obtingudes no divergeixen tampoc de les que va exposar en la seva monografia F. J. Nieto (1993), tot i que, aquí i allí, hi ha certes divergències i noves consideracions sobre l'ocupació i evolució del sector G de l'«Edifici A», més complexa i més llarga d'allò que s'havia apuntat. Deixem aquestes explicacions per a més endavant quan a les conclusions exposem la nostra proposta d'evolució d'aquella zona de més de mig mil·lenni.

TERCERA PART
CONCLUSIONS

SOBRE LES ÀMFORES DE LA CIUTADELLA DE ROSES

En aquest estudi hem aplegat un total de 808 peces, 648 fragments amfòrics (amb alguna peça completa) identificables, 73 perfils que no hem pogut assimilar amb tota seguretat a una forma coneguda (en total de formes, doncs, 721), 51 pivots, molts dels quals robustos, sòlids, de disseny complex, d'origen nord-africà, que hauríem d'atribuir a les formes Keay 62 o Keay 61, en qualsevol de les seves variants o, potser també, a recipients de característiques semblants i de la mateixa procedència, amb cronologies de segle VI i VII, i, finalment, 24 fragments informes amb presència ben definida d'algun grafit *post cocturam* la major part dels quals d'una sola lletra o senyal i, només, puntualment de dues o més lletres amb un crismó sencer o una au dibuixada en precisió, en aquest cas, *ante cocturam*, al qual atribuïm un segur simbolisme cristià (au del paradís i, per extensió, el Regne del Cel). En aquestes consideracions, a l'hora de veure quin percentatge global defensa cada una de les formes identificades, l'estadística es farà doble, a partir del material classificat (665 fragments, un 80,20%), primerament, i del nombre global (808) de les quals 160 fragments no han pogut ser atribuïdes a una forma coneguda (fig. 3.1 a fig. 3.6).

Tot seguit donarem un cop d'ull a cada forma identificada tot seguint l'ordre del nostre catàleg (*supra*). Per completar aquestes consideracions convindrà resseguir allò que, allí, escrivíem.

Dressel 20: 5 fragments, 0,77 % / (0,62 %)

Com passa arreu d'aquest territori entre els segles II i mitjan del III, aquests recipients per a transportar oli de la vall del *Baetis* són presents de manera continuada sempre, però, amb moderació. A Roses constatem el mateix comportament que ens remet al problema no pas resolt de la poquíssima producció d'aquell preuat líquid en una zona on l'olivera arrelava sense dificultats. És una presència testimonial. Convé, però, recordar que aquests materials procedirien dels nivells fundacionals i primers moments d'ocupació de l'«Edifici A» i d'abocaments de l'àrea del «Barri Hel·lenístics», tocats puntualment. Tal com s'ha vist, la major part del material aplegat en aquest estudi procedeix de nivells baix-imperials i tardoantics (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

G-4: 18 fragments, 2,78 % / (2,23 %)

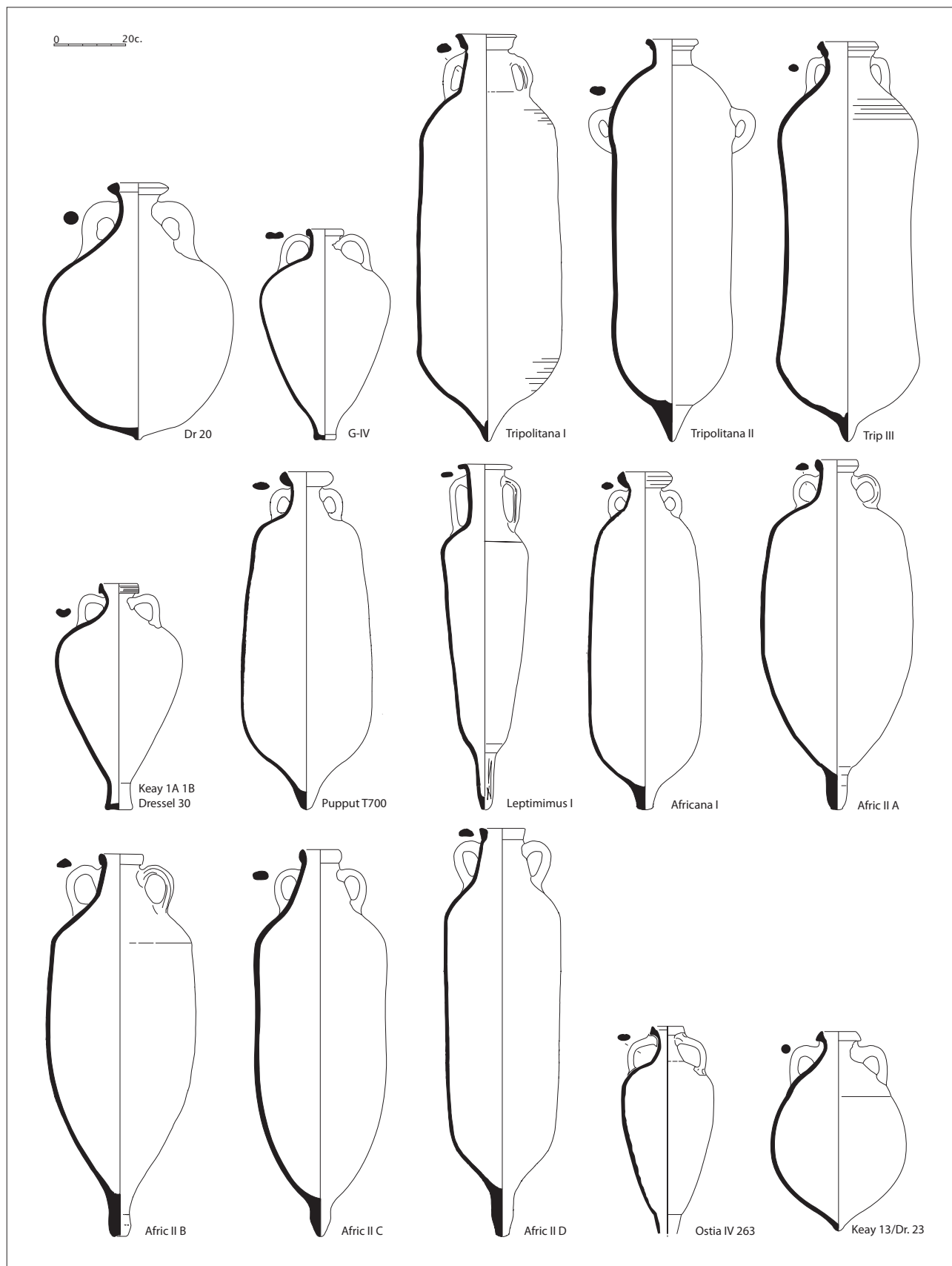

Figura 3.1. Tipologia general de les àmfores descrites en aquest treball (Dressel 20 a Dressel 23 / Keay 13).

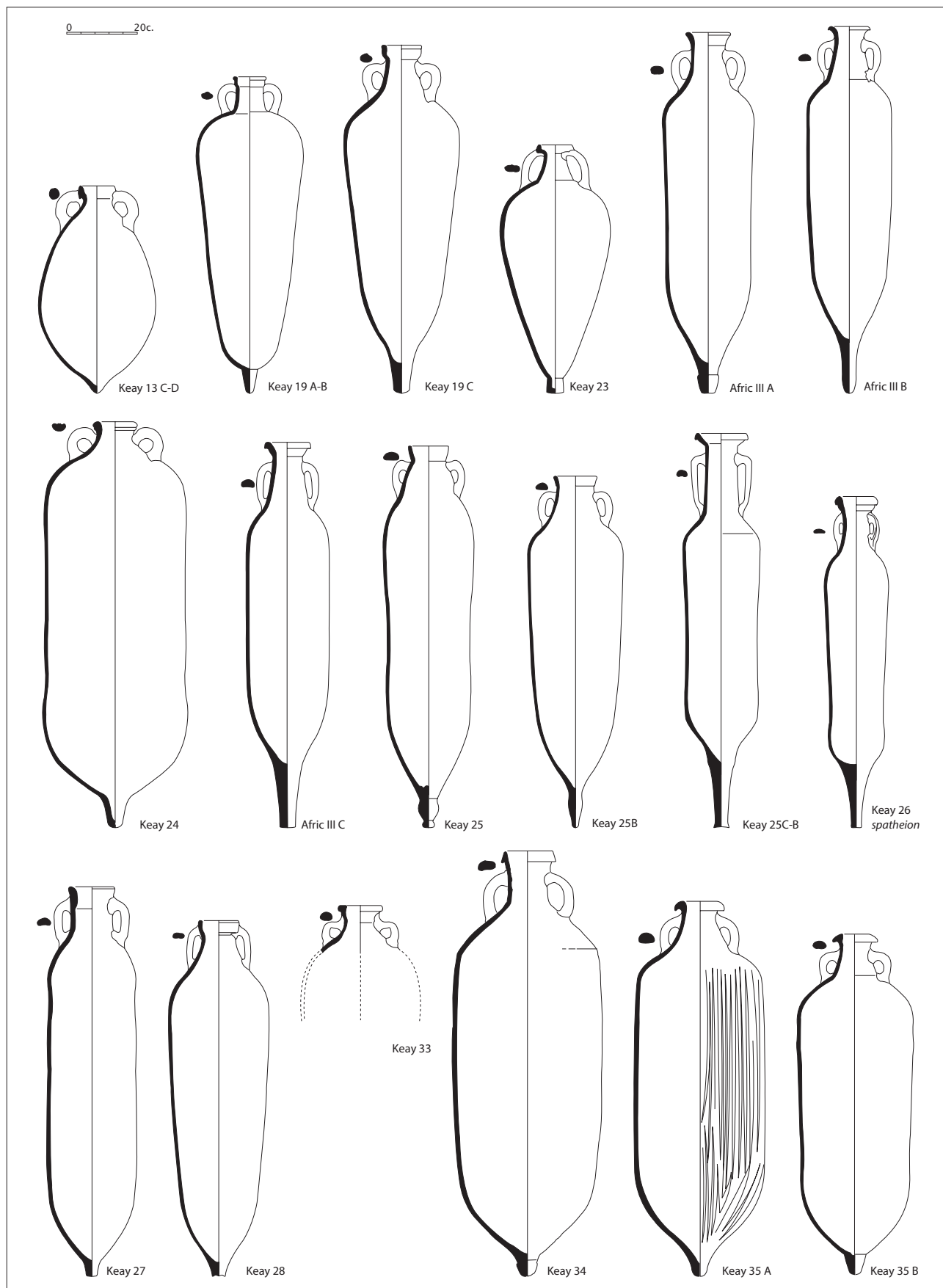

Figura 3.2. Tipologia general de les àmfores descrites en aquest treball (Keay 13 C-D a Keay 35 B).

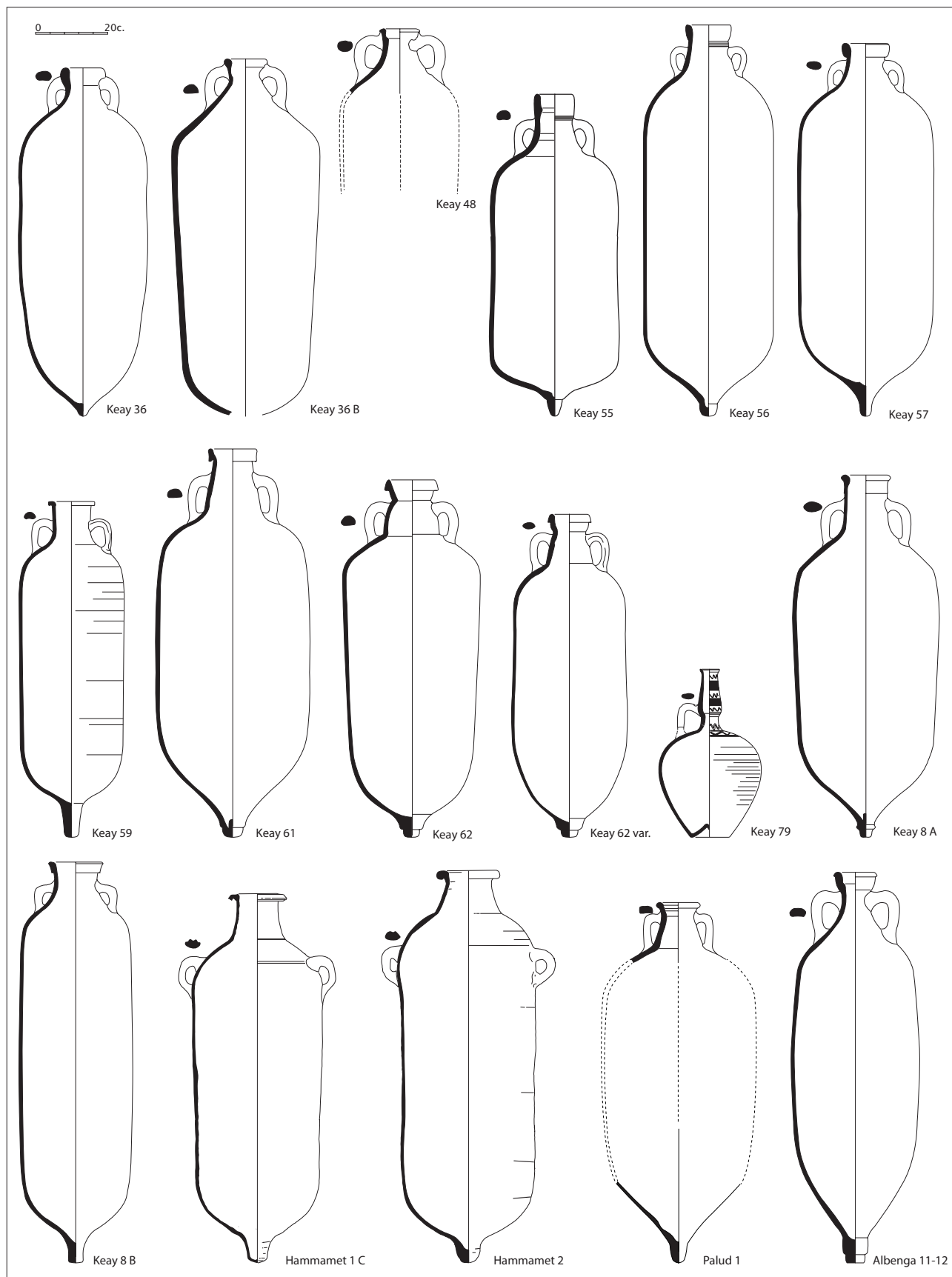

Figura 3.3 . Tipologia general de les àmfores descrites en aquest treball (Keay 36 a Albenga 11-12).

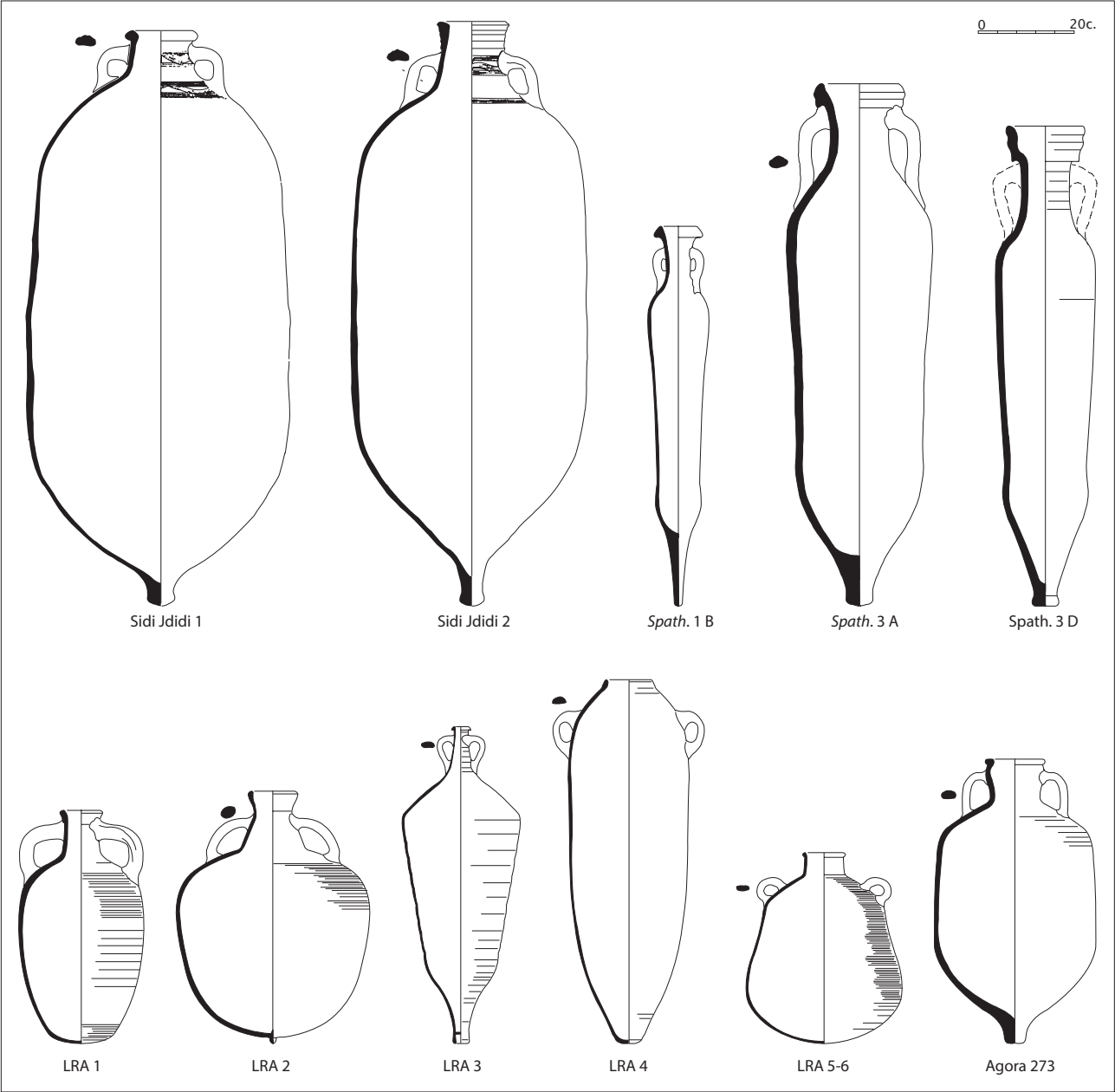

Figura 3.4 . Tipologia general de les àmfores descrites en aquest treball (Sidi Jdidi 1 a Àgora 273).

Forma	Nombre	Percentatge
Dressel 20	5	0,62
Gauloise IV	18	2,23
Tripolitana I	3	0,37
Tripolitana II	5	0,62
Keay 1 B	5	0,62
Pupput T700-5	2	0,25
Leptisminus I	2	0,25
Africana II A	22	2,72
Afric II A con gradino	3	0,37
Africana II C	13	1,61
Africana II C 3	3	0,37
Africana II D	3	0,37
Ostia IV 263	1	0,12
Keay 13 A	37	4,58
Keay 13 C-D	9	1,11
Keay 68/91	4	0,50
Keay 19	15	1,86
Keay 19 C	3	0,37
Keay 23 C	2	0,25
Africana III A	8	0,99
Africana III B	13	1,61
Africana III C	7	0,87
Keay 25	5	0,62
Keay 25 B	30	3,71
Keay 25 C	3	0,37
Keay 25 D	1	0,12
Keay 25 E	2	0,25
Keay 25 F	1	0,12
Keay 25 L	2	0,25
Keay 25 S	5	0,62
Keay 25 similar	2	0,25
Keay 25 V	2	0,25
Keay 25 Y	1	0,12
Keay 25 var.	1	0,12
Keay 25 Z	1	0,12
Keay 26 J	1	0,12
Keay 26 K	1	0,12
Keay 26 M i indet.	2	0,25
Keay 27 B	11	1,36
Keay 28	1	0,12
Keay 30	1	0,12
Keay 33	2	0,25
Keay 34	2	0,25
Keay 35 A	3	0,37
Keay 35 B	44	5,45
Keay 36 B	17	2,10
Keay 48	2	0,25
Keay 55	30	3,71
Keay 56	3	0,37

Keay 57	7	0,87
Keay 59	6	0,74
Keay 62 var.	2	0,25
Keay 61 A	10	1,24
Keay 61 B	18	2,23
Keay 61 C	11	1,36
Keay 61 D	7	0,87
Keay 61 E	2	0,25
Keay 61 var Bonifay	1	0,12
Keay 62 A	59	7,30
Keay 62 B	10	1,24
Keay 62 C	6	0,74
Keay 62 D	29	3,59
Keay 62 E	10	1,24
Keay 62 G	4	0,50
Keay 62 I	5	0,62
Keay 62 J	2	0,25
Keay 62 M	5	0,62
Keay 62 N	7	0,87
Keay 62 var.indet.	11	1,36
Keay 79	1	0,12
Key 8 A	4	0,50
Hammamet I C i simil.	2	0,25
Keay 92	6	0,74
Palud I tipus 9	4	0,50
Albenga 11-12	10	1,24
Sidi Jdidi 1 i 2	5	0,62
Spatheia	5	0,62
Africanes segle VI	2	0,25
Keay 70	1	0,12
LRA 1A i 1B	7	0,87
LRA 2 A	10	1,24
LRA 3	2	0,25
LRA 4	12	1,49
LRA 5-6	4	0,50
LRA 15	1	0,12
Agora 273	1	0,12
Indeterminats (*)	160	19,80
TOTALS	808	100

(*) Inclou vores, nanses, pivots i grafits.

Figura 3.5 . Quadre amb indicació del percentatge de cada un dels recipients amfòrics analitzats.

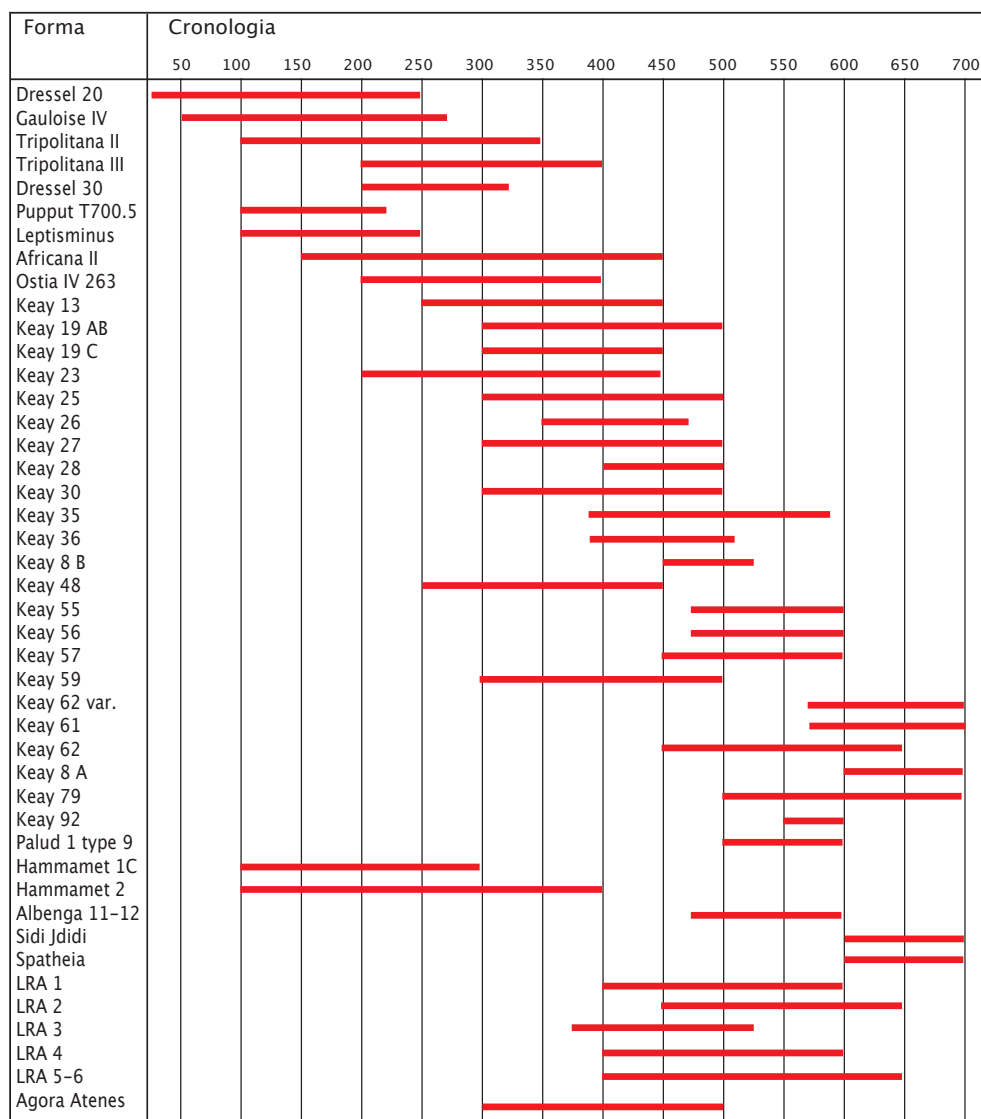

Figura 3.6. Quadre cronològic de les àmfores descrites en aquest treball.

En molts aspectes aquest material reproduceix allò que expressàvem en analitzar les àmfores Dressel 20. I, tanmateix, la seva presència és considerablement més elevada. Això mateix es pot observar en nivells del segle II i III (i, fins i tot, d'inicis del IV), en tots els jaciments d'aquest territori. Era, recordem-ho, un envàs ben funcional que feia possible un aprofitament del recipient un cop buidat, que contenia vi majoritàriament, segons produït en aquestes mateixes contrades. Una part, però, podria ser procedent de la Gàl·lia Narbonesa, atesa la dependència del binomi Empúries-Roses del port de la gran capital sud-gal·la (*infra*). Essent les argiles i els acabats tan iguals no podem filar més prim. Què un territori com el nostre, ingent productor de vi, n'importés (en realitat en quantitats modestes) no ens ha de sorprendre: el gust per allò diferent i nou forma part de la manera de ser dels humans. El transport marítim simplificava i abaratia aquestes operacions (fig. 3.1, 3.5, 3.6 i 3.10).

Tripolitana I: 3 fragments, 0,46 % / (0,37%)

Tripolitana II: 5 fragments, 0,77 % / (0,62%)

Cal considerar absolutament lògica una presència residual d'una forma i l'altra. Aquests grans recipients dedicats a portar oli d'aquella allunyada regió mediterrània, molt probablement a través del port de *Carthago*, són sempre presents en jaciments d'aquestes contrades però amb uns percentatges imperceptibles. Aquests recipients s'haurien d'associar a la fase inicial de l'«Edifici A» i als abocaments del «Barri Hel·lenístic». Més enllà del segle III, i potser d'un xic abans, deixen de documentar-se a Roses àmfores d'aquella procedència, un fet general en aquest territori (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Dressel 30 (Keay 1 B): 5 fragments 0,77 % / (0,62 %)

Aquest recipient que cronològicament cavalcaria entre els segles III i IV i que molt probablement hauria servit per fer arribar vi de la província Tingitana, és present de manera moderada a Roses i, semblantment al territori immediat, de tal manera de què poc o molt el documentem en molts dels jaciments d'aquest territori (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10). La peça que va utilitzar S.J. Keay per a definir la forma (Keay, 1984, 79, fig. 19, 2) fou trobada a la ciutat regular d'Empúries el 1975, esclafada per la caiguda del sostre d'un *thermopolium* que ocupava la cantonada del *cardo* B amb un petit *decumanus* que conduïa cap a les grans cisternes del fòrum i a altres *tabernae* i *thermopolia* que ocupaven aquell sector de la ciutat (fig. 3.11).

Pupput T700-5: 2 fragments, 0,31 % / (0,25 %)

Leptiminus I: 2 fragments, 0,31 % / (0,25 %)

Àmfores nord-africanes del període central de l'alt imperi de presència residual (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Africana II A: 22 fragments, 3,40 % / (2,72 %)

Africana II A con gradino: 3 fragments, 0,46 % / (0,37 %)

Africana II C: 13 fragments, 2,01 % / (1,61 %)

Africana II C 3: 3 fragments, 0,46 % / (0,37 %)

Africana II D: 3 fragments, 0,46 % / (0,37 %)

Les diferents variants de la forma Africana II, amb un total de 44 peces (un 6,79 %) marquen amb claredat un canvi de direcció, definitiu, de les relacions comercials en les costes nord-occidentals de la Mediterrània (i, en general, arreu), amb l'entrada amb força a partir sobretot de la segona meitat del segle II. A partir d'aquelles dates, aquells recipients el contingut dels quals no sempre és fàcil determinar amb tota seguretat, esdevenen testimonis fermes d'unes intenses relacions amb l'actual Tunísia. La seva presència ha de correspondre en la immensa majoria d'individus, a l'etapa inicial de l'«Edifici A», anterior a les grans reformes que portaren a la construcció de la factoria de salaons (*infra*). Com no podria ser de cap altra manera, en nivells amb aquesta cronologia al territori immediat de Roses, el comportament és idèntic (*supra*) (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Ostia IV 263: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Àmfora de presència testimonial (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 13 A (Dressel 23): 37 fragments, 5,71 % / (4,78 %)

Keay 13 C-D: 9 fragments, 1,39 % / (1,11 %)

La lectura de la presència a Roses (o a qualsevol altre lloc) d'aquest recipient s'ha de fer, sempre, conjuntament amb la de la seva forma precedent, la Dressel 20 (*supra*). En efecte, vers el 250 aquestes àmfores més petites van substituir aquelles més grans per continuar transportant arreu l'oli bètic, amb molta força, fins a la segona meitat de la cinquena centúria i, segons alguns autors, un xic més enllà. En total, entre el material estudiat de la ciutadella hem aplegat 46 individus, amb majoria de la variant A, que representen un notable 7,10% del total. Si ens hi fixem bé podem observar que hi ha, amb més o menys quantitat, fragments de totes les variants.

Això que podem constatar a Roses no divergeix del panorama general dels jaciments d'aquest territori amb nivells amb les cronologies indicades, on les Dressel 23 sovintegen i o cal que siguin estacions costaneres; a Girona, per exemple, és una àmfora recurrentment documentada (*supra*). Durant tot el baix imperi l'oli bètic arribà amb la mateixa fluïdesa – i fins i tot més – que en les anteriors etapes, fent competència al preuat líquid procedent de l'Àfrica del nord¹. Una part d'aquest material seria de la fase inicial de l'«Edifici A» i l'altra de l'etapa subsegüent associada al funcionament de la factoria de salaons (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 19: 19 fragments, 2,31 % / (1,86 %)

Keay 19 C: 3 fragments, 0,46 % / (0,37 %)

Keay 68/91: 4 fragments, 0,62 % / (0,50 %)

S'han identificat 22 individus (3,39 %) d'aquesta àmfora procedent del sud i sud-oest de la Península Ibèrica dedicada a transportar salaons. És un recipient ben representat, però a una certa distància, com hem pogut comprovar dels recipients andalusos que contenien oli. Les cronologies són, altrament, ben paral·leles i la fi d'aquestes peces marca una fortíssima davallada de l'arribada a aquest territori (i totes les zones immediates) de les produccions del sud i sud-oest d'Hispania (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 23 C: 2 fragments, 0,31 % / (0,25 %)

De la mateixa procedència que les anteriors (Dressel 23 i Keay 19), la seva presència és absolutament testimonial. Valen, no cal dir-ho les consideracions acabades d'exposar (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Africana III A: 8 fragments, 1,23 % / (0,99 %)

Africana III B: 13 fragments, 2,01 % / (1,61 %)

Africana III C: 7 fragments, 1,08 % / (0,87 %)

Keay 25: 5 fragments, 0,77 % / (0,62 %)

Keay 25 B: 30 fragments, 4,63 % / (3,71 %)

Keay 25 C: 3 fragments, 0,45 % / (0,37 %)

Keay 25 D: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 25 E: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Keay 25 F: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 25 L: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

1 Un fet difícil de quantificar ateses les dificultats de saber amb tota certesa el contingut de la major part de recipients nord-africans.

Keay 25 S: 5 fragments, 0,77 % / (0,62 %)

Keay 25 similar: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Keay 25 V: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Keay 25 Y: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 25 var.: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 25 Z: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Analitzarem independentment, primer, les formes Africana III i Keay 25 i, de seguida conjuntament perquè formen part, segons pensem, de la mateixa família, una de les més ben representades durant els segles iv i v, en aquest territori nostre, i que podrien, puntualment, haver continuat arribant durant els primers anys del segle vi. En conjunt les Africana III han proporcionat 28 exemplars, un 4,21 % del total, amb majoria de la variant B. Pel que fa a les Keay 25, n'hem identificat 13 variants, amb un total de 56 peces (8,64%), entre les quals destaca sobre manera (i com és norma un xic arreu) la variant B. Si apleguem un grup i altre el resultat és espectacular, amb 84 individus i un extraordinari 12,96 % del total que troba la seva confirmació, potser un punt matisada, al territori (*supra*). Són, de llarg, les àmfores més representades en aquest context cronològic (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 26 J: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 26 K: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Keay 26 M i indet.: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Àmfores africanes testimonialment presents en aquest jaciment que no fa altra cosa que confirmar el panorama global (*supra*) (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 27 B: 11 fragments, 1,70 % / (1,36 %)

Aquests recipients es documenten modestament però de manera clara (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 28: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %).

Keay 30: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %).

Keay 33: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %).

Keay 34: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %).

Novament, un conjunt d'àmfores nord-africanes només documentades molt puntualment tal com passa al territori immediat (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 35 A: 3 fragments, 1,70 % / (1,36 %)

Keay 36 B: 44 fragments, 6,79 % / (5,45 %)

Àmfora ben present, sense exageracions, en aquest jaciment i en aquestes contrades (*supra*), en contextos de segles iv, v, i probablement, inicis del vi (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Tal com l'anterior (K 35 A), però amb percentatges més notables. Constitueix, després del grup Africana III/Keay 25, el recipient més ben representat en aquesta etapa cronològica (segles iv, v i, inicis del vi). És un problema llastimós no saber

del cert quins productes comercialitzaven. En alguna ocasió serviren de taüts en enterraments infantils (*infra*) (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 48: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Àmfora de presència testimonial (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 55: 30 fragments, 4,63 % / (3,71 %)

Aquest recipient d'una marcada personalitat és ben present d'ençà del segle v avançat i, sobretot, al llarg de tot el vi, confirmant allò que una munió d'investigadors (*supra*) han confirmat en jaciments de tota mena de l'arc de la Mediterrània occidental. El percentatge és considerablement alt a la ciutadella i ultrapassa el d'importants jaciments propers com és el cas de Tàrraco, amb presències més aviat modestes. Una de les peces, pràcticament sencera, serví de taüt d'un enterrament infantil (*infra*). A la ciutadella, com en altres llocs, acompanya sovint les formes Keay 56, 57 i 59, algunes variants de la Keay 62, les Palud1 *type* 9, l'Albenga 11-12 i la major part dels recipients d'origen oriental (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 56: 3 fragments, 0,45 % / (0,37 %)

Keay 57: 7 fragments, 1,08 % / (0,87 %)

Keay 59: 6 fragments, 0,93 % / (0,74 %)

Tal com acabem d'escriure, aquests grans recipients força semblants, presents amb moderació acompanyen les àmfores Keay 55, les Albenga 11-12 i diverses variants de la Keay 62. (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 61 A: 10 fragments, 1,54 % / (1,24 %)

Keay 61 B: 18 fragments 2,78 % / (2,23 %)

Keay 61 C: 11 fragments 1,70 % / (1,36 %)

Keay 61 D: 7 fragments 1,08 % / (0,87 %)

Keay 61 E: 2 fragments 0,31 % / (0,25 %)

Keay 61 var.: Bonifay: 1 fragment 0,15 % / (0,12 %)

Aquesta àmfora pròpia del segle vii té, a la ciutadella, una presència notable, amb un alt percentatge. La trobem en la majoria d'estrats alts del jaciment, tant al «Barri Hel·lenístic» com a l'«Edifici A» associats als nivells d'ocupació més tardans d'aquell sector de l'antiga Roses. El mateix podem observar en els jaciments tardans del territori (*supra*) que segueixen un mateix patró (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 62 A: 59 fragments, 7,30 % / (9,10 %)

Keay 62 B: 10 fragments, 1,24 % / (1,54 %)

Keay 62 C: 6 fragments, 0,74 % / (0,93 %)

Keay 62 D: 29 fragments, 3,59 % / (4,48 %)

Keay 62 E: 10 fragments, 1,24 % / (1,54 %)

Keay 62 G: 4 fragments, 0,50 % / (0,62 %)

Keay 62 I: 5 fragments, 0,62 % / (0,77 %)

Keay 62 J: 2 fragments, 0,25 % / (0,31 %)

Keay 62 M: 5 fragments, 0,62 % / (0,77 %)

Keay 62 N: 7 fragments, 0,87 % / (1,08 %)

Keay 62 var.: 2 fragments, 0,25 % / (0,31 %)

Keay 62 var.indet.: 11 fragments, 1,36 % / (1,70 %)

Com passa arreu dels jaciments de tota la Mediterrània occidental, aquesta forma és, a molta distància, la més documentada. Entre totes les variants n'hem identificat 150 individus que representa un 23,15 % del total, un xic més d'una cinquena part del total. En un parell d'ocasions serví per protegir les despulles d'uns difunts de curta edat. La seva cronologia s'escola entre la segona meitat del segle v i de mitjan segle vii (o un xic més). A Roses tant la trobem associada a la forma K55, 56, 57, 59, Albenga 11-12, Palud1 *type* 9 i recipients orientals, com a la Keay 61, 92, Sidi Jdidi 1 i 2, Keay 8 A o *spatheia*. Quina llàstima no saber del cert que transportava (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 79: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

És un recipient absolutament residual (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 8 A: 4 fragments, 0,60 % / (0,49 %)

Modesta presència d'una àmfora molt tardana en consonància a allò que detectem en els jaciments del territori i de l'embolcall immediat (*supra*) (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Hammamet I C i simil.: 2 fragments, 0,30 % / (0,25 %)

Àmfores ben poc representades tant a Roses, al territori immediat – fins ara no assenyalades – i en l'àrea geogràfica immediata (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 92: 6 fragments, 0,93 % / (0,74 %)

Aquest recipient individualitzat per Keay (1984, 384, fig. 48) a partir de tres exemplars, dos procedents de Roses i un d'Empúries, ha desaparegut dels repertoris d'àmfores tardanes. Ningú, fins ara, n'havia assenyalat altres troballes. Nogensmenys, en aquest estudi n'hem identificat sis exemplars – n'afegim quatre als dos que aplegà S. J. Keay – que constitueix, certament, un conjunt modest, però que confirmen, a parer nostre, l'existència d'un recipient amb personalitat pròpia que només coneixem fins ara a partir d'una boca amb notable personalitat. Les característiques apunten clarament devers l'actual Tunísia. Es tractaria d'una àmfora gran, cilíndrica que no sabem que hauria pogut transportar. La cronologia apuntada per Keay, de la darrerietat del segle vi es confirma tot allargant-ne la presència dins de la setena centúria (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Palud I *type* 9: 4 fragments, 0,62 % / (0,50 %)

Hem assimilat sense cap dubte aquests quatre exemplars a una forma parcialment coneguda present entre la càrrega del derelict de Palud1, a les envistes de Marsella (*supra*). Són uns recipients grans i cilíndrics que procedirien de l'actual Tunísia i

de contingut indeterminat. Els nostres fragments confirmen una cronologia sòlida dins del segle VI (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Albenga 11-12: 10 fragments, 1,54 % / (1,24 %)

Prou ben representada, com succeeix un xic arreu del territori i àrees geogràfiques immediates (*supra*). Les cronologies proposades, amb un origen dins del segle V avançat i centúria següent, coincideixen del tot amb les que proposen les peces acabades d'analitzar (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Sidi Jdidi 1 i 2: 5 fragments, 0,77 % / (0,62 %)

Petit conjunt d'uns recipients encara rars en contextos molt tardans en els jaciments d'aquestes contrades i zones immediates. Les datacions molt avançades que detectem a la ciutadella coincideixen amb les evocades globalment (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Spatheia: 5 fragments, 0,77 % / (0,62 %)

Conjunt modest però significatiu d'uns productes preuats dedicats a comercialitzar salaons sofisticades. Algunes peces formarien part de la cultura material pròpia de la setena centúria (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Africanes del segle VI: 2 fragments, 0,30 % (0,25 %)

Tal com hem fet amb altres perfils, reunim sota aquesta denominació dos fragments que no hem pogut assimilar a cap forma concreta i que podem datar amb seguretat dins del segle VI (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Keay 70: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Àmfora testimonial a la ciutadella i al territori de l'entorn (*supra*) (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

LRA 1 A i 1 B: 7 fragments, 1,08 % / (0,87 %)

LRA 2 A: 10 fragments, 1,54 % / (1,24 %)

LRA 3: 2 fragments, 0,30 % / (0,24 %)

LRA 4: 12 fragments, 1,85 % / (1,49 %)

LRA 5-6: 4 fragments, 0,62 % / (0,50 %)

LRA 15: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Pensem que és oportú comentar globalment les àmfores orientals tardoantigues procedents de la ciutadella i analitzades en aquest estudi perquè constitueixen, segons opinem, un conjunt ben definit que devia moure's en uns mateixos vaixells i seguint uns determinats circuits. En total hem recollit 36 individus que representen un interessant 5,71 % de tot el conjunt. Tal com passa un xic arreu la formes més representades són la LRA 4, LRA 2 i LRA 1, en les diverses variants; les altres (LRA 3, LRA 5-6 i LRA 15), són bastant menys representades. Són ben presents

en el segle v i vi tant a la ciutadella com en els jaciments de l'entorn, on el panorama és gairebé calcat (*supra*). La major part, si no totes, comercialitzaven vins preuats i reconeguts de diversos territoris de la part oriental de l'imperi, on destacava el de Palestina (Gaza) que s'ha proposat raonablement que formés part d'un comerç mogut per l'autoritat eclesial que hauria fet servir un vi procedent d'un territori on hauria viscut Jesucrist. És interessant recordar que un recipient, relativament petit, de la forma LRA 1 serví de sepulcre en la sepultura d'un infant acabat de néixer. No és, però, un fet extraordinari (*infra*).

Les dades que ha proporcionat aquest estudi i la presència constant d'aquests productes orientals en nombrosos jaciments del territori apunten clarament devers la dependència del port de Narbona a través d'Empúries (*infra*). El derelict Port-Vendres 9 (Castellvi, Descamps i Salvat, 2019, 68-75), amb, entre altres coses, un conjunt divers d'aquestes àmfores orientals, ens sembla una sòlida confirmació (fig. 3.1, fig. 3.5, fig. 3.6 i fig. 3.10).

Àgora 273: 1 fragment, 0,15 % / (0,12 %)

Àmfora testimonial.

Indeterminats²: 160 fragments (19,80 %)

PERCENTATGES: CRONOLOGIA I PROCEDÈNCIA

El gran conjunt amfòric aplegat per fer aquest treball en permet reflexionar amb notable seguretat tant sobre les tendències particulars com les generals que se'ns mostren.

Aquestes consideracions les estructurarem a partir de dos eixos conductors; la procedència dels recipients i la seva cronologia. En aquestes reflexions deixem de banda aquelles qüestions, nombroses, que ja s'han anat tractant en diversos apartats d'aquest estudi.

Les dades aplegades ens han permès fer comparacions amb altres grans jaciments de l'àrea del golf de Lleó *in extenso* (Marsella, *Iluro*, Barcelona, Tàrraco, l'illa de Cabrera...) on hem pogut observar similituds i divergències que, tot seguit tornarem a considerar per aprofundir en aquests aspectes.

Pel que fa a la cronologia de les diverses àmfores aquest treball aplega i estudia el material a partir de mitjan segle II fins a la darrerria més extrema de l'antiguitat tardana ja dins de la vuitena centúria, tot resseguint l'evolució d'aquest notable establiment de segon ordre, amb tota versemblança un *uicus* de la *ciuitas* d'*Emporiae*. Les dades les agrupem per segles o unint dues centúries; aquesta proposta de cronologia està a l'abast de tothom, només cal consultar la figura 3.6. Donem, doncs, un cop d'ull al gràfic aplegat en la figura 3.7 on constatem, sense que sigui cap sorpresa, que el material clarament alt-imperial mostra un caràcter marcadament residual, amb un 7% de les àmfores estudiades. Són gairebé exclusivament àmfores Dressel 20, de la Bètica, i G-4, sobretot però no pas exclusivament de tallers locals. En menor quantia, fan la seva aparició vers els darrers anys del segle II, determinades

² Inclou les peces no identificades, els pivots, les nanses i els grafitos-

àmfores africanes que aniran ampliant la quota de mercat durant el segle tercer (i, no cal dir, més enllà).

Durant els segles del baix imperi (iv i v), el nombre de recipients amfòric creix considerablement, amb un 34% de **tot** el conjunt analitzat. Es tracta d'un augment progressiu, amb tendència clara a créixer a mesura que avancem dins de la quarta

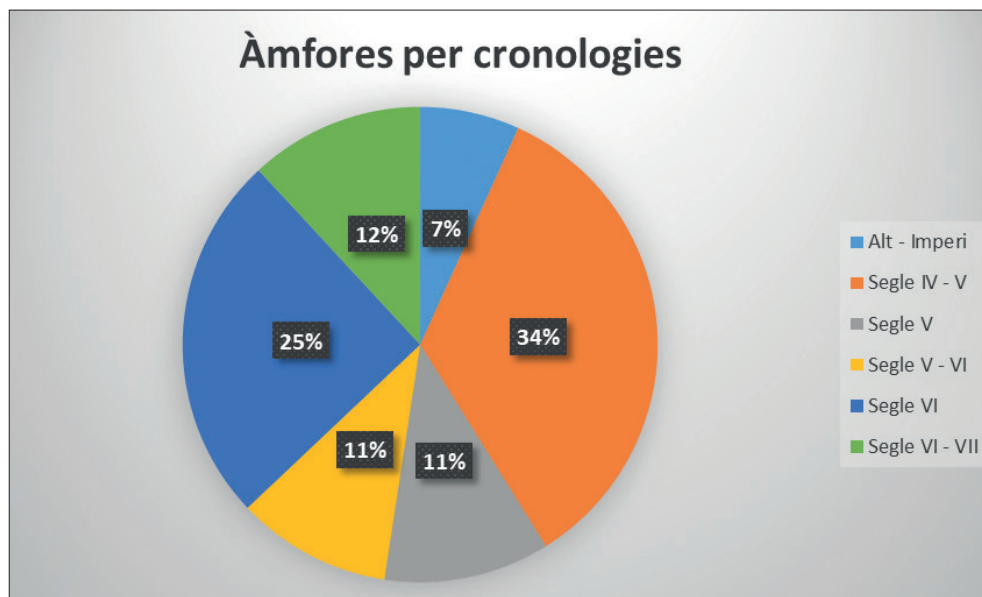

Figura 3.7. Percentatges de les àmfores sobre la base de les grans fases cronològiques (a partir de les 665 àmfores identificades).

centúria i, sobretot, en acostar-nos a la cinquena. Les àmfores que datariem clarament dins del segle v, representen un 11% del total, tal com les que cal situar entre aquell segle i el següent (v i vi), amb un altre 11% que cal completar amb les pròpies del segle vi que representen un extraordinari 25%, un quart de tot el conjunt. Pel que fa a cronologies més avançades (segle vii i viii), el percentatge se situa en un 12%.

Aquestes dades ens permeten proposar, després d'una etapa inicial moderada, de consolidació (150-250, *grosso modo*), a partir de les acaballes de la tercera centúria i, sobretot, dels inicis del segle iv, s'hauria intensificat l'arribada d'aquesta mena de recipients, amb un moderat creixement continuat on, tanmateix, s'observen alguns pics —el segle vi— d'un considerable interès que caldrà, més endavant, analitzar detalladament i monogràficament per treure'n l'entrellat i poder-ho explicar convenientment. Altres dades apunten en aquesta mateixa direcció, com el material ceràmic gal (DSP) i la numismàtica. Un altre interès té, sens dubte, la considerable presència de material de cronologies molt avançades que havia passat desapercbut.

Analitzem, ara, l'origen i procedència d'aquests recipients (fig. 3.8) a partir d'un nou gràfic. És abassegador el domini absolut del material africà —i, si filem prim, del procedent del territori de l'actual Tunísia que suposen un 64% del total d'àmfores classificades. Els productes que transportaven aquests recipients començaren a arribar amb força a Roses durant el segle iii, amb formes com l'Africana II (amb totes les seves variants) i que continuarem trobant fins al final, amb, per exemple, les Keay 61. És un domini net, indiscutible i que constatem al llarg de tots aquests segles (iii a viii) que complementa les dades que proporcionen les ceràmiques fines de taula (TS africana C i D), estudiades per Nieto (1993), o les produccions de cuina, tan abundants i tan difícils de fixar cronològicament. Els recipients amfòrics, a la

ciutadella, procedeixen de tota mena d'àmbits i tota mena d'unitats estratigràfiques (farciments, abandonaments, recipients funeraris, abocadors, preparacions...). Les àmfores, a Roses, ens atreviríem a dir, constitueixen un sòlid fòssil director arreu del conjunt.

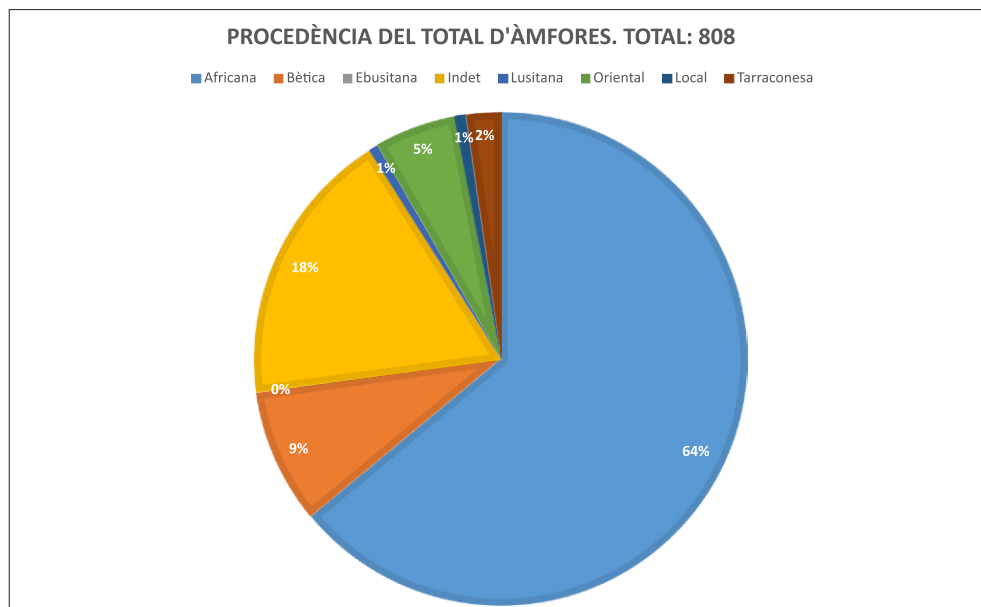

Figura 3.8. Percentatges amfòrics per lloc de procedència.

En un segon lloc, a una distància sideral, deixant de banda el 17% de material no classificat on, nogensmenys, predominen les d'origen nord-africà, hauríem de situar les àmfores bètiques que representen un modest 9%³, a les quals podríem afegir l'1% dels recipients lusitans, les produccions locals, un altre 1%, les pròpies de la

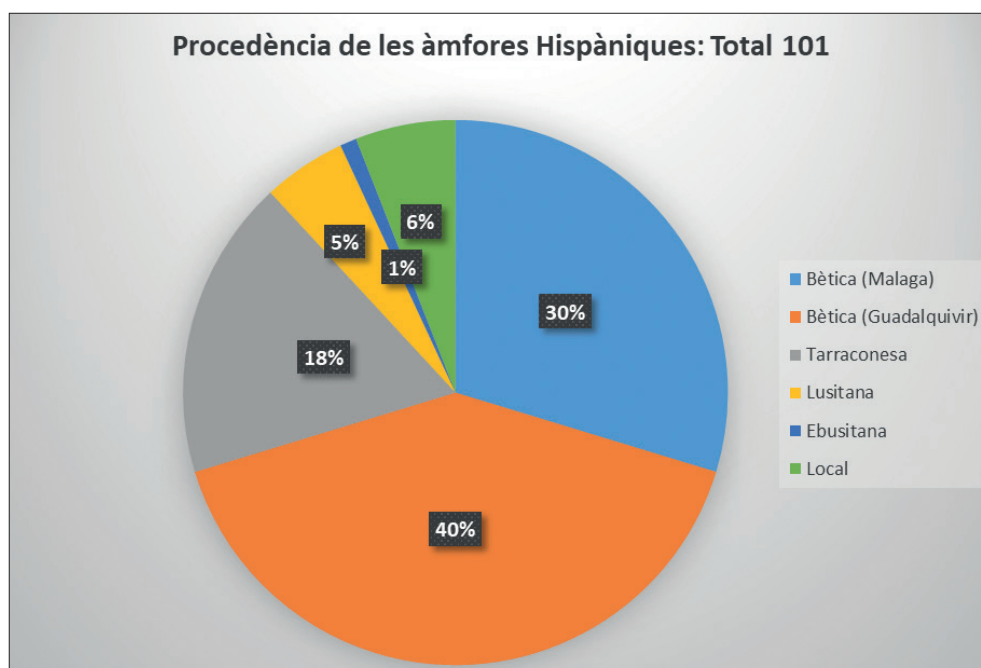

Figura 3.9. Àmfores d'origen hispànic. Percentatges detallats.

3 Tanmateix, convé matisar perquè desapareixen més enllà dels inicis del segle VI.

dipòsits de les fosses amb datacions de segle VI avançat i VII, semblaria constatar-se una certa diversificació, amb un predomini dels recipients africans (52%). Les orientals se situarien entorn d'un notable 11% i un 13,5% les ebussitanes (Cela i Revilla, 2004, 351-382).

Barcelona mostra a partir dels materials procedents de les excavacions de la plaça del Rei el següent panorama: en contextos de segles IV i V, àmfores africanes amb unes formes determinades que ja hem assenyalat allí on corresponia, amb alguns *spatheia*, a partir del segle V i que continuaran durant les dues centúries següents. Són ben representades les produccions sud-hispàniques durant aquesta etapa i l'aparició tímida de recipients orientals que s'incrementaran notablement durant el segle VI i, potser, més enllà. Al segle VI predominen determinades àmfores nord-africanes, tal com a la centúria següent. Globalment, les peces d'origen nord-africanes representarien entre el 60% i 70%, les orientals, entre el 13% i el 24% i les sud-hispàniques, entre 9 i 15%. A la necròpolis associada a l'església de planta cruciforme són africanes 8 de cada 10 àmfores i, les altres dues, orientals (Járrega, 2005, 151-163).

Si donem un cop d'ull al material aplegat als conjunts cenobítics de l'illa de Cabrera, a les Balears; el panorama és puntualment diferent: un predomini absolut de les produccions nord-africanes i igualades les àmfores ebussitanes i les orientals (Riera, 2017, 470-528).

Pel que fa a Marsella, amb bones dades, com a exemple d'un gran port al nord de Roses, el panorama és, fins a cert punt similar; les àmfores sud-hispàniques amb presència moderada són presents només durant els segles IV i V, essent les nord-africanes les més ben representades, amb diferents formes entre el segle IV i el VIII, acompanyades d'un significatiu conjunt de peces orientals algunes de les quals podrien datar-se en cronologies força avançades (Bonifay i Pieri, 1998, 371-372).

EL PORT DE ROSES EN ELS DIFERENTS MOMENTS

Què el port era, per a l'important establiment de segon ordre, un *uicus*, versemblantment, de Roses (*Roda*), un element crucial, ha estat posat de manifest mantes vegades (especialment, Nieto, 1993; Pujol i Carreras, 2002, 131-154) i cal tenir-ho sempre ben present. En tenim, certament, del port, poques dades físiques i convé recordar que calgué anar-lo desplaçant conforme els al·luvions de les rieres de la Trençada i del rec Fondo, anaven fent retrocedir la línia de costa devers migdia.¹ Malament s'explicaria la fundació de *Rhode* sense un bon lloc, segur, d'ancoratge (fig. 3.12).

Les àmfores suara estudiades, a més de tots els altres materials preferentment ceràmics (però no exclusivament) d'importació, hauríem de convenir que arribaren pel plàcid (?) camí del mar que a l'antiguitat (i fins fa ben pocs anys) asseguraven rapidesa, simplicitat i baix cost. De tant en tant, un naufragi recordava el tribut que calia pagar.

L'any 2002 es publicava un interessant article, a partir de dades tangibles, no sobre el port sinó sobre allò que podria ser l'avantport, un important punt d'ancoratge (Pujol i Carreras, 2002, 131-154), on es resseguia la presència de material recuperat durant les obres de construcció d'un col·lector que feia possible rastrejar un ús continuat del lloc en aquell espai, d'ençà de l'època llunyana de la fundació de *Rhode*, fins a l'antiguitat tardana més avançada.

Per allò que ens interessa, convé remarcar la presència continuada de terrissa i d'àmfores alt-imperials, baix-imperials i tardoantigues, amb TS africana A, C i D (Pujol i Carreras, 2002, 138-140), ceràmica africana de cuina (Pujol i Carreras, 2002, 139-140), llànties de la mateixa procedència (Pujol i Carreras, 2002, 140), TS. *Lucente* i DSP (Pujol i Carreras, 2002, 140), preferentment de la Narbonesa, i entre el material amfòric, Dr. 20 i Beltrán II A i B, bètiques (Pujol i Carreras, 2002, 142), G-4 (Pujol i Carreras, 2002, 142), Africana I, Keay 25, 46, 61 B, 62 (Pujol i Carreras, 2002, 143), *spatheion* (Pujol i Carreras, 2002, 137 i 143, fig. 3,7 i 8), d'origen africà, i LRA 1

Figura 3.12. Mapa del sector geogràfic del golf del Lleó amb la indicació de Roses i les ciutats més importants.

¹ Tenim sobre això dades definitives i molt sòlides després d'una acurada campanya de recerca a base de nombrosos sondejors geològics. Podeu consultar Bouzas et al., 2023, 2104.

i LRA 4 (Pujol i Carreras, 2002, 142-143), procedents de la Mediterrània oriental. Fixem-nos-hi bé, el mateix panorama, en miniatura, d'allò que constatem a terra i amb indicis ben marcats d'una relació especial amb l'àrea de Narbona (fig. 3.12).

Tot això confirmaria, si calgués, l'existència del port i la seva importància.

Però quin era el seu paper real dins del context global d'aquest territori amb el benentès que a ben poca distància se situaven els ports d'Empúries amb una potent infraestructura i una amplíssima xarxa comercial que abastava totes aquestes contrades i, segurament, més enllà?

Fem-ne un petit resum que ens ajudarà, pensem, a entendre'n el paper real. La situació del port és, en relació amb els vents dominants, excel·lent i, tanmateix, la posició de Roses era ben excèntrica, poc apropiada per connectar amb la totalitat del territori, amb el rerepaís. Algunes dades, les monedes de la *polis* grega, per exemple, semblen assenyalar amb força la direcció nord, devers les Gàl·lies, on els tipus foren a bastament imitats. Potser aquell fou el camí preferent del comerç de *Rhode*, que sembla molt lligat al de *Massalia*. Cap a migdia podrien haver estat els emporitans els qui feren circular, a través de la seva potent xarxa comercial, entre altres coses la seva dinàmica producció terrissaire. Tot això s'hauria acabat brutalment el 195 aC, a conseqüència de la repressió de la gran revolta indígena.

El registre arqueològic detecta, amb força, aquell impàs: els materials característics dels segles II i I aC i I dC, no són inexistents però són escassos. Caldria convenir que al solar de l'antiga *Rhode* existí un modestíssim nucli habitat, potser de pescadors i mariners, que asseguraven, entre altres coses, l'existència d'un bon port que podia funcionar com a lloc de protecció davant temporals i canvis de temps, i per assegurar, en un sentit i altre, la travessa, de vegades ben complicada, del Cap de Creus. Les (poques) fonts d'aquests anys ens defineixen a la perfecció aquesta realitat.

I nogensmenys, només era qüestió de temps esperar una recuperació demogràfica d'aquell enclavament que s'hauria iniciat, si les dades actuals no ens enganyen,² cap a mitjan segle II de l'era, i amb una sonada intensitat durant el baix imperi. Som encara a les beceroles d'un bon coneixement de les diferents àrees ocupades i de la seva cronologia, però la impressió se'n pot deduir, que potser caldrà matisar, és una intensificació dels espais ocupats al sector de Santa Maria i a l'espai a ponent del cenobi medieval, a la plaça d'armes, a prop de la platja (antic «Barri Hel·lenístic», «Edifici A».) i, més enllà, devers llevant, al turó de l'Escorxador, tal com semblaria assenyalar la necròpolis explorada. I, segurament, altres llocs alguns dels quals probablement destruïts o emmascarats per les contundents obres de la fortalesa renaixentista.

La sensació que se'n podria despendre és d'una agrupació dispersa, amb sectors relativament distants els uns dels altres. Tanmateix, el port que caldria situar, *grosso modo*, a migdia de l'«Edifici A», constituïria l'element central, el punt de referència (fig. 1.5 i fig. 2.149).

Durant l'alt imperi, el baix imperi i l'època del domini visigot, el seu paper que s'hauria anat consolidant a remolc de la importància creixent del lloc, hauria estat de suport de la navegació nord-sud i viceversa, com a punt d'empara en determinades circumstàncies o d'arribada després de superar el Cap de Creus o, a l'inrevés, de preparació per afrontar aquella travessa a direcció a tramuntana. Deixant de banda

2 Convé recordar la seva parcialitat. De molts sectors, el nostre coneixement és insuficient.

aquestes circumstàncies puntuals, el seu dia a dia només s'entén com a port subsidiari del d'Empúries que, no ho oblidéssim pas, continuava essent en aquells anys —i a molta distància— el principal d'aquest territori.

L'aclaridor esquema de F.J. Nieto sobre els diferents papers i la distinta jerarquia de cada port en un context general (Nieto et al., 1989, 239-244), Empúries, en aquests segles, no jugaria un paper principal sinó de segon ordre. Només de manera extraordinària, molt de tant en tant (i potser mai) hi haurien arribat grans vaixells que, carregats d'un producte determinat en un port determinat, hi desembarcaven. No és el cas. En aquests segles depenia d'algun gran port principal d'arribada, de Narbona o de Tarragona, dues capitals provincials amb una bona infraestructura i en una excel·lent situació geogràfica i amb espais portuaris ben documentats i actius. Des d'allí, en vaixells més petits, es produïa la redistribució de tot allò que era als magatzems d'aquelles ciutats i que convenia conduir a Empúries des d'on, altra vegada per mar, per riu o per terra, es vehiculava cap al territori.

Així haurien arribat a Roses tots els productes d'importació procedent de l'exterior, tant aquells que s'han conservat com els peribles.

Estem en condicions, gràcies al registre arqueològic, d'anar un xic més enllà a l'hora d'esbrinar quin era el port preferent d'Empúries (i, per tant, de Roses), entre les dues possibilitats acabades d'esmentar.

Si donem un cop d'ull al mapa (fig. 3.12) constatarem, de seguida, que, si fa no fa, hi ha la mateixa distància per mar entre Empúries i Narbona o Tarragona, totes dues capitals provincials prestigioses, amb una excel·lent infraestructura i en una bona posició general.

Unes quantes dades que ens semblen indicatives i que tot seguit confrontarem, apuntarien en direcció preferent cap a Narbona. Tot ens fa pensar, doncs, en la dependència del port emporità del de l'actual ciutat del Llenguadoc.

En altres ocasions hem tingut ocasió de posar de manifest l'enorme similitud entre el material ceràmic d'un cantó i altre del Pirineu que només s'explica per uns contactes continuats, intensos i preferents entre una banda i l'altra de la serralada (Nolla i Rodà, 1995, 507-515; Nolla i Castellví, 2011, 33-51; Burch et al., 2013, 123-126, amb bibliografia i dades). Una primera prova, contundent, és el domini absolut de la TS sud-gàl·lica, de la Graufesenque, en aquest territori nostre on les hispàniques de la vall de l'Ebre, tan ben representades a la Catalunya meridional, són inexistents. Alguns derelictes, com CulipIV, ens mostren com funcionaven aquelles relacions (Nieto et al., 1989), com també uns quants dels derelictes de Port-Vendres (Bouchet et al., 2019). Garrote i Berni (1999, 243-245) van assenyalar aquesta dependència pel que fa a l'arribada d'oli bètic durant l'alt imperi que, diem nosaltres, devia continuar amb la forma més tardana, la Dressel 23 (Keay 13). Algunes de les àmfores més ben representades a Roses, són rares o escasses a Tarragona i, en canvi, sovintegen, també, als jaciments situats entorn del golf de Lleó (*supra*). Definitiu per a cronologies tardoantigues és la presència considerable de ceràmica DSP, grisa i ataronjada, de producció narbonesa i marsellesa, en els jaciments d'aquest territori. Un estudi recent sobre aquesta ceràmica trobada a Roses és, en aquest aspecte, de resultats contundents, sobretot fent la comparació amb les troballes, modestíssimes de Tàrraco (Bouzas i Palahí, en premsa). I semblantment passa amb la TS *lucente*, ben representada en aquest territori, molt per sobre dels jaciments més meridionals de l'actual Catalunya (Aicart, Llinàs i Sagera, 1991, 197-207; Cortal, 2024). Per donar més consistència a aquestes circumstàncies, afegim-hi l'arribada en quantitats

remarcables, tant a Empúries com a Roses, de peces de luxe obrades a la mateixa Narbona o vehiculades des del seu port amb cronologies clarament baix-imperials i tardoantigues. Els dos únics sarcòfags (fragments) decorats, obrats en marbre de Saint-Béat i en tallers d'aquell territori que es localitzen a l'actual Catalunya, s'han localitzat i es conserven a Empúries (Nolla i Tremoleda, cur., 2014, 137-139). És indiscutible que arribaren via Narbona. A aquestes dues peces, i de manera irrefutable, sumem-hi vint-i-vuit³ sepulcres monolítics amb la tapadora decorada amb acroteris, de pedra de Sainte-Lucie, pedreres que es localitzen a l'entorn immediat de l'antiga capital provincial (Bedon, 1984, 134 i 142, fig. 2), recuperats a Empúries i on constitueixen, ara mateix, la majoria dels identificats (Nolla i Sagrera, 1995, 259-264)⁴ (fig. 3.13). I uns quants més a Roses, on, tanmateix, n'hi ha uns quants que no han estat visibles des de fa anys, colgats on foren trobats, i que no en sabem les peculiaritats de la matèria primera utilitzada (Nolla, 1997, 136-137; Nolla et al., 2016, núm. 38, 328-336) (fig. 3.14). Afegim-hi, a Roses mateix, uns altres sarcòfags obrats en marbre i de forma diferent, fins ara només identificats a la ciutadella, que semblarien obrats en marbre pirinenc⁵ (fig. 3.15). Podria haver estat el mateix camí que feren servir els sarcòfags decorats de taller romà d'Empúries i de Girona. Som de l'opinió, també, que aquest camí s'usà per abastir-se de peces litúrgiques obrades en marbre i ben presents a Empúries (Nolla i Sagrera, 1995, 257-259; Nolla i Tremoleda, curadors, 2014, 140-143) però, també,

Figura 3.13. Neàpolis d'Empúries. Cambra funerària lligada a la cella memoriae bastida sobre un antic balaneion públic. Els quatre sarcòfags que s'hi havien dipositat són de pedra de l'île de Sainte-Lucie i, per tant, obrats i distribuïts des de Narbona.

Figura 3.14. Ciutadella de Roses. Sarcòfag obrat a Narbona que es conserva al museu de la Ciutadella procedent de la riba esquerra del rec Fondo, a l'inici de la plaça d'armes, descobert fa uns pocs anys.

³ Caldria afegir-ne uns quants més localitzats en una nova cella memoriae descoberta a la Neàpolis per sota, parcialment, de les escales d'accés al museu. Podeu veure, Tremoleda et al., 2019, 155-163.

⁴ Les excavacions actuals a Santa Margarida han permès trobar-ne uns quants més alguns dels quals són de segur origen narbonès.

⁵ Són dades noves, inèdites, que es publicaran aviat.

a Roses, amb una interessant i antiga *mensa altaris* reconvertida, molt a principis del segle X, en una inscripció comtal (en darrera instància i amb la bibliografia anterior, Canal i Nolla, 2008, 93-105) (fig. 3.16).

Figura 3.15. Ciutadella de Roses. En aquesta valuosa fotografia de F. Riuró de 1946, de les excavacions que afectaren l'àrea de l'antic cenobi, a redós de Santa Maria, podem observar, en primer terme, una tapadora amb acroteris d'un sarcòfag aprofitat per sebollir-hi, en ple segle XI, un suposat abat. Les característiques fan pensar en una pedra marmòria (Arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona).

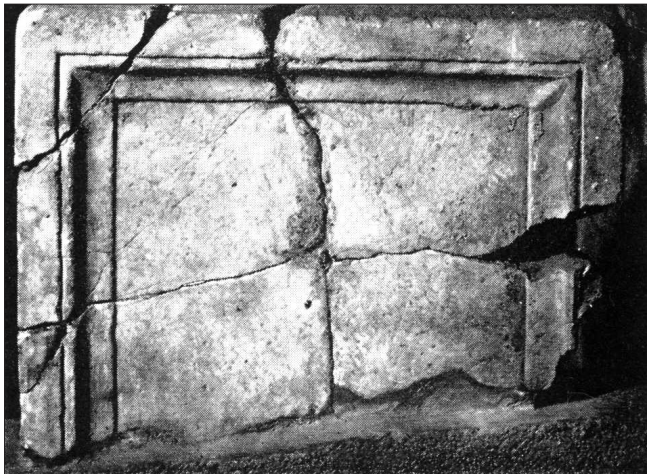

Figura 3.16. Ciutadella de Roses. A) *Mensa altaris* paleocristiana procedent del sector de la *cella memoriae* i B) S'aprofità la peça, de marbre, per fer-hi una inscripció commemorativa molt a principis del segle X. Peça conservada al Museu d'Arqueologia de Catalunya. Girona, a Sant Pere de Galligants.

ÀMFORES DE SALAONS

Una qüestió interessant que esclata a la cara —no pas senzilla de resoldre— és, ens sembla, l'abundància de recipients forans de salaons arribats a Roses sobretot durant el baix imperi i l'antiguitat tardana quan la pesca era una activitat ben simple i ben documentada, i per l'existència d'una factoria de salaons certament petita però suficient per a la Roses de l'època.

És ben cert que la quantificació definitiva no és gens fàcil si tenim en compte les enormes dificultats que hi ha encara per saber amb seguretat el contingut de la major part de grans recipients nord-africans entre els segles v i vii, amb dades contradictòries, i, en molts casos, difícils d'avaluar. Tanmateix, obviant aquests problemes, la quantitat d'àmfores que transportaven salaons és més que notable. No resulta sorprenent, aquesta quantitat, si tenim en compte la situació de Roses i el fet, segur, de què, com a mínim, a l'«Edifici A» existí durant un temps considerable una petita factoria que ocupà les cambres G-V, G-VI, G-VII, G-VIII, G-IX i G-X (sobre la factoria, Nolla i Nieto, 1982, 187-200; Nieto, 1993 i les nostres conclusions), i la immediatesa de la pesca semblaria que feia necessària una arribada en grans quantitats.

És més que possible que sigui només una impressió i que, de fet, el conjunt aparentment considerable no ho sigui tant, sobretot si quantifiquem al llarg d'unes quantes dècades.

I LES ALMAGRO 50?

I en relació amb recipients amfòrics que serviren per comercialitzar salaons no deixa de ser sorprenent que en tot aquest considerable conjunt estudiat (808 peces) no hàgim estat capaços d'identificar ni un sol exemplar de la forma Almagro 50, un recipient allargassat, cilíndric i més aviat estret amb les nanses curtes i robustes que s'uneixen a l'espatlla i directament al llavi, produïda a bastament a les costes de la Lusitània i ben present durant els segles III i IV, preferentment, una sorpresa que se sustenta en la seva presència sovintejada en aquest territori. Donem-hi un cop d'ull. En trobem a Empúries, al cementiri del Castellet (Almagro, 1955), a la ciutat regular (Nolla, 1974-1975, fig. 10,1 i 2) a Roca Pelada, en uns nivells del segle VI (Llinàs et al., 1997, 53-54) i a Sant Martí, en la fase V, pròpia de l'antiguitat tardana (Aquilué i Burés, 1999, 391-394, fig. 333,5). També a Pla de Palol, en nivells de la fase de segle V (Nolla, ed., 2002, 155-157, fig. 124,8 i 9), a Girona, a Casa Pastors (Nolla i Casas, 2009, fig. 35,4) i en excavacions encara inèdites *infra muros* a tocar del portal Rufí, en la fase cinquena de Pla de l'Horta (segles III i primera meitat del IV) (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.27,8, fig. 15.32,12 i 13, fig. 15.34,3, fig.15.38,6, fig. 15.39,21 i fig. 15.48,5), també en la fase sisena (segona meitat de segle IV) (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.54,8 i fig. 15.55,22) i, fins i tot, en els nivells més tardans (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.61,3). És ben present a Mataró (Cela i Revilla, 2004, 353-354) i a Tarragona, en abocadors, nivells de terraplenament, d'amortització i en àrees d'enterrament (Remolà, 1996, 90-93).

PAPER DE LES G-4, MAJORITÀRIAMENT AUTÒCTONES

Aquestes àmfores de base plana, en forma de baldufa i no gaire grans, són ben presents en el conjunt estudiat i nombroses en tots els jaciments d'aquest territori en nivells de segle II i III. És una forma molt ben representada a Empúries, als nivells superficials del *Cardo* B (Castanyer et al., 1993, 173-175, fig. 4 i 5) o al farciment de la gran cisterna del fòrum (Aquilué et al., 1984, 467-475, fig. 162,4) (fig. 2.1), a Mas Gusó, en un abocador del segle III (amb moment final vers el 270/275), on era l'àmfora més ben representada, amb 14 exemplars (Soler, Nolla i Casas, 2020, 80, fig. 60,4 a 10, fig. 61,1 i fig. 62,1 a 3) (fig. 2.1), a la fase III de Puig Rodon, de vers el 200 (Nolla i Casas, 1990, 200, fig. 8,3 i 4, fig. 9,8 i fig. 11,5), on se'n fabricaven, fase IIIb (400-450) (Nolla i Casas, 1990, 203-204, fig. 13,4) (fig. 2.1), a Pla de Palol, fase 1/2, en abundància (Nolla, ed., 2002, 127 i 135, fig. 101,2) (fig. 2.1), a Collet (Nolla, Santamaria i Sureda, 2002, 105-106, fig. 7,10 i fig. 10,16) (fig. 2.1), a Vilauba, a la fase baix-imperial (Castanyer i Tremoleda, 1999, l'àm. 55,3, 76, 4, 84,8) (fig. 2.1), a Girona, Casa Pastors (Nolla i Casas, 2009, 47-50, fig. 35,4) (fig. 2.1), Pla de l'Horta, cinquè moment, segle III i primera meitat IV (Nolla i Simon, 2019, fig. 15.32,8 a 10, fig. 15.39,22, fig. 15.46,3, fig. 15.48,4 i fig. 15.50,14) (fig. 2.1) o a Ametllers (fig. 2.1). Arreu és ben present en nivells de segle II i III i sabem que fou fabricada a Llafranc, a Puig Rodon i, probablement, a Collet (fig. 2.1).

Potser convindria recordar d'on procedeix el nom que, ara, li donem (G-4) que és relativament recent.

Durant uns anys aquestes àmfores es classificaven com a Dressel 30 a partir de la taula publicada pel savi alemany. Era comprensible per l'enorme similitud i la impossibilitat d'observar-ne els detalls. També es classificaven com a Dressel 30 determinades àmfores vinàries de la Mauritània Tingitana que hi tenen una gran semblança. Quan es conegueren i publicaren les produccions amfòriques alt-imperials de la Gàl·lia Narbonesa (sèrie G), on destacava per la importància numèrica la G-4, va quedar clar que el número 30 de Dressel només podia correspondre a un dels dos tipus que, certament, mantenien certes semblances, però, també, notables diferències, la més important de totes, en el peu, acabat en un pivot massís l'africana i amb base plana la narbonesa que li permetia d'aguantar-se dreta. Analitzat en detall, el número trenta de Dressel corresponia a l'àmfora Mauritana que es coneix també com a forma Keay 1 B.

En aquells mateixos anys Pascual, documentava la fabricació de G-4 a l'actual Catalunya. Unes quantes troballes més permeten constatar que aquest envàs

que serví per transportar vi, fou a bastament produït en la costa de llevant de la Citerior, almenys des de Dénia a Llafranc (Palafrugell), on sabem que es continuava enforçant durant el segle III.

Estem convençuts que la majoria d'àmfores d'aquesta forma trobades en els nostres jaciments, i també a Roses, no contenien vi de la Gàl·lia sinó local.

ÀMFORES UTILITZADES COM A SEPULCRE

Del sector oriental del cementiri de Santa Maria, de la campanya de 1946, incorporem una única àmfora (núm. 348 d'aquest catàleg) estudiada i publicada fa uns pocs anys (Nolla, 1997, 119-123, fig.7 a 9, on vam donar-li el núm. 12). Era un recipient de la forma Keay 55 A, prou ben conservat, amb una gran X gravada *post cocturam*. En aquell sector de la necròpolis es recuperaren sis enterraments en àmfora, però només una, aquesta, es conservava als magatzems del museu i va poder ser estudiada (Nolla, 1997, 120). Les altres, més malmeses, probablement foren deixades *in situ*. Confirmaria que aquell sector de cementiri continuava en ús en ple segle VI (fig. 2.150).

De la zona que ocupà el sector G de l'«Edifici A» n'hem identificat quatre (fig. 3.17). La núm. 623 (setzena campanya (1973)) es localitzà al passadís G-IV A, a l'estrat II. Era una àmfora bastant sencera que protegia les despulles d'un nadó, un recipient d'origen oriental, de la forma LRA 1 B (Keay 53 B), que com s'ha vist, sovintegen en aquest jaciment i, en general, en el territori immediat (*supra*). Tot i tractar-se d'un contenidor de mida mitjana, tirant a petita, no és extraordinari que es fes servir per protegir les despulles de nadons o infants molt petits. No cal anar gaire lluny per trobar-ne bons paral·lels. En efecte, al cementiri de la Neàpolis en sis ocasions trobem utilitzat aquest recipient. En una ocasió l'àmfora, ben conservada, es podia classificar sense dificultats com a variant A (Nolla i Sagrera, 1995, núm. 5, 127-128 i 265, fig. 79); de les altres, en cinc ocasions era impossible de filar més prim (Nolla i Sagrera, 1995, núm. 67, 141-142 i 265, núm. 191, 167-168 i 265 núm. 217, 173 i 265, núm. 294, 187-188 i 265 i fig. 92 i núm. 301, 189-190 i 265). Representaven, del total d'àmfores, un 12 %.¹

La núm. 722 només conservava el terç inferior del recipient, cosa que no ha permès fer-ne una classificació segura (dissetena campanya (1974)). Es localitzà a la mateixa cambra que l'anterior (passadís G-IV A), però, aparentment, a més fondària, a l'estrat III (fig. 3.17).

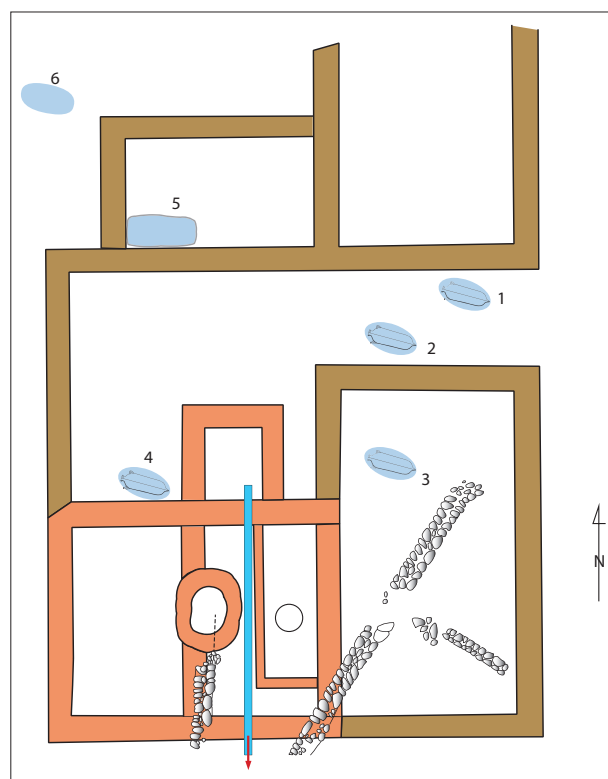

Figura 3.17. Ciutadella de Roses. «Edifici A», planta general del sector G, on s'observa la coexistència d'espais residencials i de treball i les diverses sepultures disposades a tot l'entorn en un moment cronològic molt avançada. 1, tomba infantil en àmfora (núm. 623 d'aquest treball); 2, enterrament infantil en àmfora (núm. 722); 3, enterrament infantil en àmfora (núm. 563); 4, enterrament infantil en àmfora (núm. 332); 5, tomba d'adult en caixa de pedra (Nolla i Amich, 1996-1997, 1032); 6, tomba d'adult en fossa simple (Nolla i Amich, 1996-1997, 1032). En color rosat s'assenyalen murs visibles i en funcionament; de color marró, murs en desús només parcialment visibles.

¹ Els enterraments en àmfora eren gairebé un 10% del total d'inhumacions.

Procedia la núm. 332 (dinovena campanya (1976)) del pati G-IV B, de l'estrat II. Era un enterrament infantil, d'un nadó (Martín, Nieto i Nolla, 1979, 38-42 i 152; Keay, 1984, 89, fig. 29,5), que hi cabia sense dificultats i falcats, el recipient ceràmic, amb diverses pedres i un peu d'àmfora. Corresponia a la forma Keay 36 B i li convindria una cronologia de finals segle V o primeries del VI (fig. 3.18).

La núm. 563 localitzada l'any 1978, força malmenada, es localitzà a l'estrat I de l'habitació G-V, en la part meridional de la cambra, l'espai comú central que quedava més enllà dels dipòsits disposats en L contra els murs de llevant i de tramuntana. Convé tenir ben present que aquesta habitació es veié molt afectada per la construcció d'un pou durant la Guerra Civil. Pertanyia a la forma Keay 62 D. L'enterrament, per damunt de l'abandonament, ens marcaria una freqüentació posterior i ens proporciona una datació post quem en un segle VI molt avançat o, ja, dins del VII (fig. 3.17 i fig. 3.19).

Aquestes quatre sepultures tenen un valor extraordinari per reconstruir el procés i el moment d'abandonament d'aquell sector de l'edifici dedicat a la producció de salaons.

Pel que fa a l'àrea més septentrional, la que ocupà, al segle III aC, el «Barri Hel·lenístic», existí un espai funerari ben interessant, amb unes quantes inhumacions tardoantigues, de les quals ben poques eren en àmfora.

De la núm. 264, convé fer-ne un comentari perquè es tracta d'una peça sencera que no serví de taüt d'un difunt. Fou localitzada a l'estrat I de l'anomenat Tall 010 (*Corte 010*), que podem situar a l'àrea més meridional d'allò que anomenem «Barri Hel·lenístic», gairebé a la frontera d'on comencen les ruïnes de l'«Edifici A», un xic més enllà del que semblaria el nucli central d'aquest desballestat cementiri i el sector més perifèric sobre els vestigis de la gran construcció tardoantiga (Nolla i Amich, 1996-1997, 1037, fig. 2), durant la tretzena campanya (1970). Aquestes dades, molt més pobres del que voldríem, ens permeten inferir que es localitzà a dalt de tot (estrat I) amb el benentès que, en aquell sector, s'havien produït moviments de terra, més aviat traient-ne d'aquí i d'allí, per aplanar a una cota determinada, la plaça d'armes, sempre pel damunt dels vestigis arquitectònics de les construccions més antigues. L'estrat primer de l'anomenat «Barri Hel·lenístic» no és altra cosa que el de les freqüentacions sobre l'abandonament d'aquell sector, on els tardoantics, puntualment, hi disposaren alguna sepultura o hi bastien estructures. No podria tractar-se d'un gran recipient amfòric portat fins allí per fer-lo servir de contenidor funerari i que per raons impossibles de dilucidar no s'acabà fent servir? Nosaltres pensem que sí.

Figura 3.18. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-IV B, enterrament infantil en àmfora (núm. 332 d'aquest treball) (19 campanya de 1976).

Figura 3.19. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-V. Enterrament infantil en àmfora (núm. 563 d'aquest treball) (20 campanya de 1978).

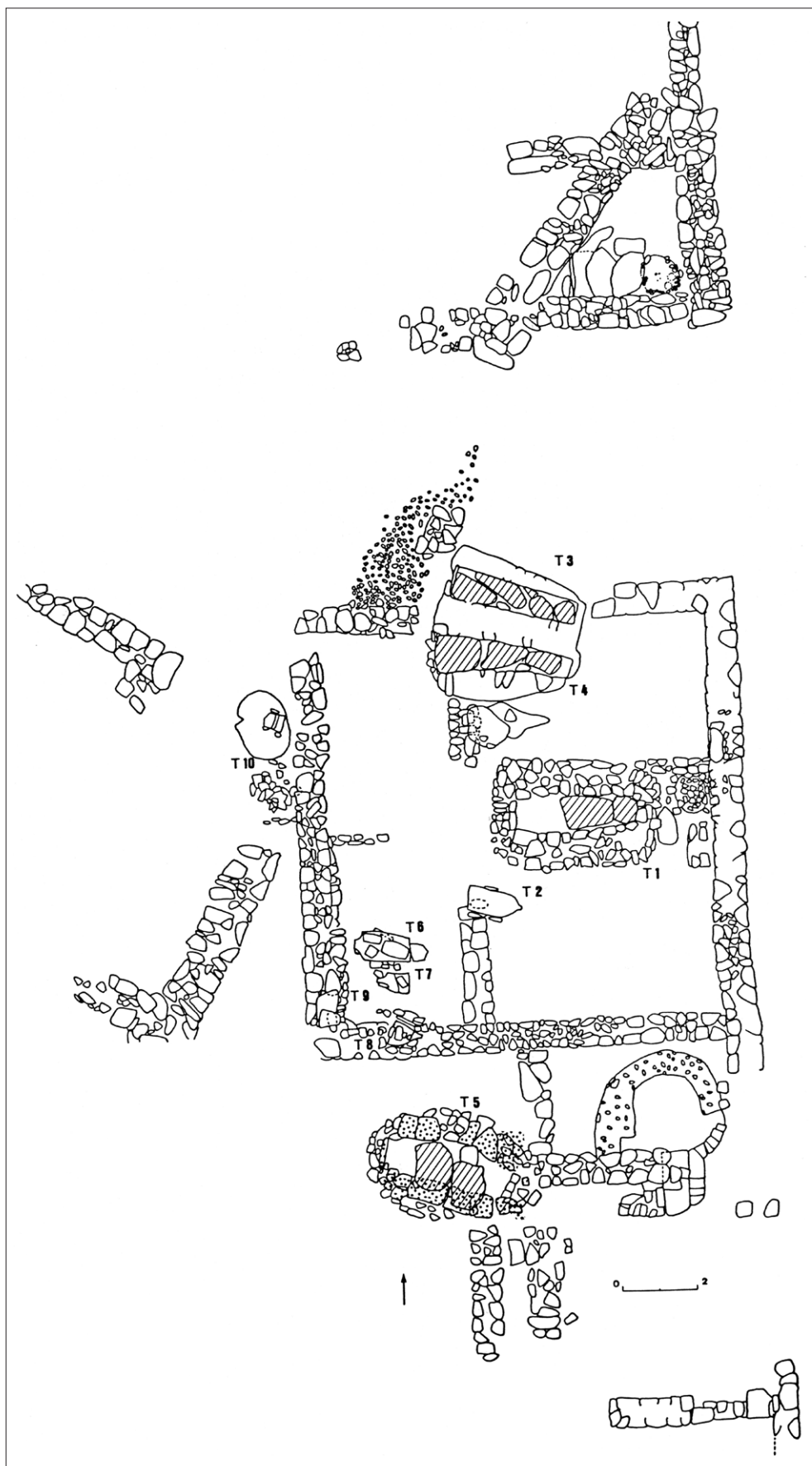

Figura 3.20. Ciutadella de Roses. «Barri Hellenistic». Planta del sector central d'un cementiri tardà explorat entre 1978 i 1980 (Nolla i Amich, 1996-1997, 1038, fig. 3).

Del sector central d'aquest espai funerari, assenyalarem la tomba núm. 2 que formava part d'un petit conjunt de sepultures explorat entre 1976 i 1980. Es tractava d'un enterrament infantil que aprofità una gran àmfora cilíndrica incompleta, sense espatlla, ni coll ni boca. Conservava la panxa i el peu, molt peculiar. Amidava, la inhumació, uns 0,80 m per 0,40 m. S'havia obert una fossa a terra, dins de la qual hom diposità la sepultura damunt d'una capa de sorra i sostinguda per pedres clavades verticalment a cada costat. El recipient s'assimilà a la forma Keay 62 (Nolla i Amich, 1996-1997, 1029, fig. 3) (fig. 3.20 i fig. 3.21).

Figura 3.21. Ciutadella de Roses. «Barri Hel·lenístic. Cementiri tardà del sector central. Detall de dues tombes en *cupa* en procés d'excavació (20 campanya, de 1978) (Nolla i Amich, 1996-1997, 128-134).

Dues d'aquestes sepultures havien fet servir grans recipients nord-africans de la forma Keay 62, un genèric (tomba núm. 2) i l'altre assimilable a la variant D. No és un contenidor usat sovint com a taüt funerari en aquest territori. Al cementiri de la Neàpolis, potser en trobaríem una (Nolla i Sagrera, 1995, núm. 188, 167 i 265), un parell al cementiri Estruc, d'Empúries, amb enterraments en Keay 62 A i Keay 62 R (Nolla i Sagrera, 1995, 22-23) o a Barcelona, a la notabilíssima necròpolis a tocar del palau episcopal, amb una justa cronologia entorn del 600 (Beltrán de Heredia, dir., 2001, 85, fig. 21). Tampoc ho és a Tarragona (Remolà, 1996). Hauríem de convenir, amb aquestes dades, que fou un recipient poc utilitzat per fer de taüt malgrat ser el recipient més ben representat a notable distància (fig. 3,20 i fig. 3.21).

La necròpolis que ocupa una vasta extensió a redós d'una *cella memoriae* documentada per sota de l'absis de l'Epístola de l'església dedicada a la marededéu (Nolla, 1997, 109-116, fig. 2 a 5), és un cementiri *ad sanctos*, nascut entorn d'unes tombes «privilegiades». Les excavacions d'ara mateix comencen a aclarir-ne les dimensions, els sectors, la importància, el nombre i la cronologia. En aquesta zona sovintegen els sarcòfags de pedra procedents, en general, de Narbona (sepulcres notables, d'un preu considerable i, per tant, només a l'abast d'uns quants), tombes obrades d'una considerable sofisticació, sepultures més senzilles i una bona col·lecció d'enterraments en àmfora dedicats majoritàriament a protegir les despulles de nadons o infants (Nolla et al., 2016, 328-333) (fig. 2.150).

Més enllà, sobre la plaça d'armes de la fortalesa renaixentista, una altra necròpolis que anomenem del port, notablement més difuminada i que no s'ha acabat d'explorar del tot (una primera impressió a Nolla i Amich, 1996-1997, 1027-1040); també, amb noves dades, Nolla et al., 2016, 333-336). Semblaria més moderna i, potser, amb una més llarga durada. En aquest cas, espais d'enterrament alternaven amb altres de residencials i productius.

L'«EDIFICI A» (SECTOR G). DADES NOVES I PROPOSTES DIFERENTS

Aquell enorme conjunt bastit, en bona part, durant el segle II, cap a la meitat de la centúria, s'alçà just a l'extrem meridional d'on finalitzava l'eixample ortogonal de l'antiga *Rhode*, que ocupava una vasta esplanada a llevant del nucli inicial a l'àrea del turonet de Santa Maria. Entre un sector i l'altre, hi hauria hagut probablement relació física directa. L'extrem més meridional dels vestigis de les cases hel·lenístiques haurien estat malmeses pels murs més septentrionals del sector H de l'«Edifici A» (fig. 1.5, fig. 2.149 i fig. 3.29). Caldria suposar que la tria acuradíssima del nou eixample, amb cases extenses dotades de tallers, la voluntat d'espai, la recerca de determinades comoditats i, evidentment, un veïnatge a l'espai portuari, haurien estat determinants. No van témer la proximitat de les rieres que ni en les més grans crescudes devien negar la zona.¹ Per sota de l'«Edifici A» s'han anat trobant, aquí i allí, murs i vestigis d'època hel·lenística que assenyadament s'han posat en relació amb el port i àrees annexes (Nieto, 1993, 176-177) (fig. 3.22).

Figura 3.22. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI des de migdia. La taca blanca a tocar la mira assenyala l'impacte d'una bomba. A l'esquerra, començava a identificar-se un mur antic, hel·lenístic, que caldria associar a l'antic port.

1 Cal deduir-ho. D'una altra manera, haurien triat un altre sector. Una observació llarga i acurada hauria portat a decidir-se per aquell espai.

Res de tot allò era visible quan, a època dels antonins, s'edificà aquell conjunt de planta en U que era vertebrat per un enorme pati (G-II) que obria cap al mar i, molt probablement, cap al port (fig. 2.149 i fig. 2.151). Voldríem suposar, tot i que només tenim dades indirectes, que ja des de l'origen un porticat resseguia les tres ales de l'edifici (est, nord i oest), amb un passadís cobert que devia facilitar l'accés a les cambres que hi donaven, tot i que, ara mateix, és impossible saber amb certesa com era la circulació general i interior entre les diverses habitacions d'aquella àrea (ales oriental, septentrional i la part més de tramuntana de l'occidental (fig. 2.152). Hi voldríem veure un edifici públic, de la comunitat,² dedicat, *in extenso*, a activitats portuàries (magatzems, dipòsits, drassanes, reparació d'arts, barques i vaixells, amb un pes específic, per moltes d'aquestes activitats, en l'extens pati). En aquest mateix moment o just de seguida, a l'ala sud-occidental es bastí un *balneum* (en total uns 117 m²), senzill però suficient ateses les característiques demogràfiques del *uicus* i, sobretot, del seu port (Nieto, 1993, 176-177) (fig. 3.23 i fig. 3.29).

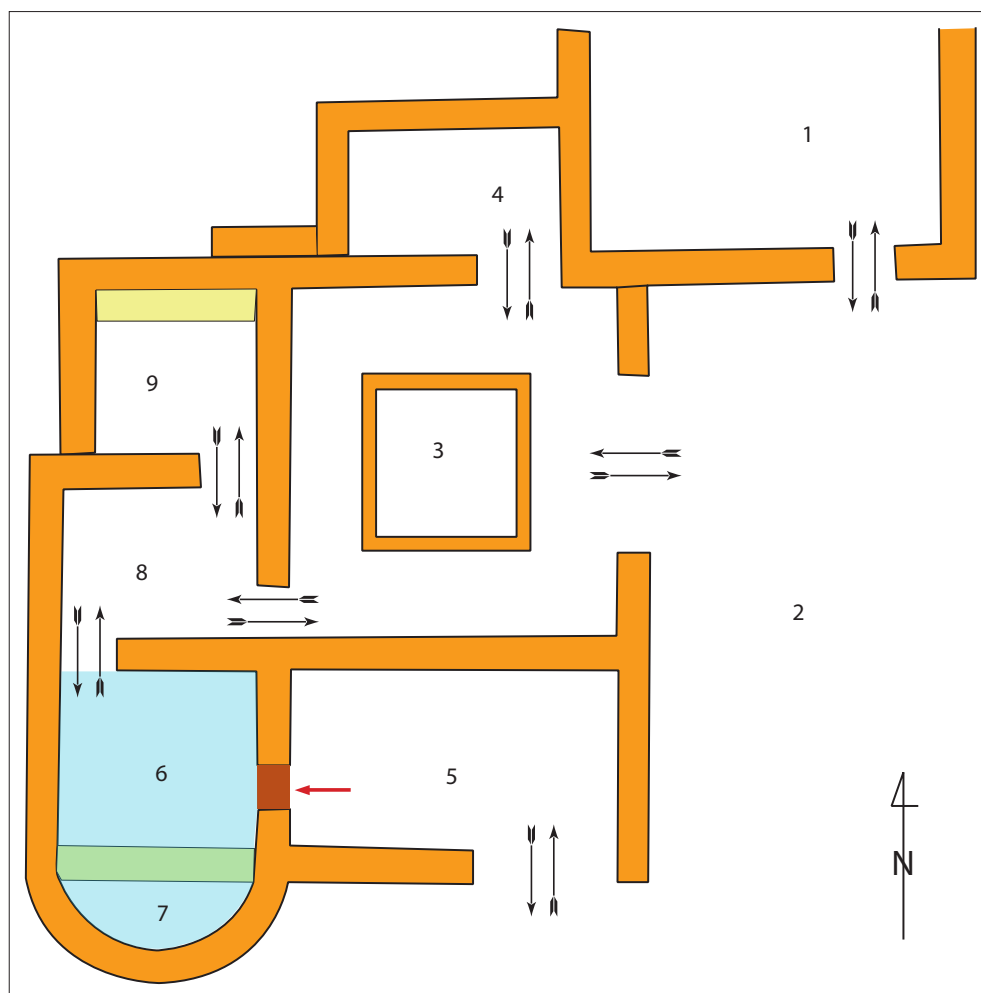

Figura 3.23. Ciutadella de Roses. «Edifici A», sector G. Planta esquemàtica que restitueix l'edifici termal del segle II. 1) habitació G-III A, 2) pati G-II, 3) palestra del *balneum*, 4) habitació G-III B, 5) *praefurnium*, 6) *caldarium*, 7) *alveus del caldarium*, 8) sala polivalent, 9) vestidor.

Aquí discrepem de la restitució efectuada del conjunt que considerem impossible i que s'allunya completament d'uns edificis estandarditzats que no canvien mai el disseny essencial. S'hi accedia des de llevant, des de G-II i des del port, a través d'un passadís a cel obert (G-IV A) que comunicava, no pas amb un atri sinó amb

2 Penseu en el cost considerable de l'edifici i en la planta i característiques constructives que l'allunyen de les peculiaritats tipològiques d'una *domus*, d'un conjunt residencial.

una petita palestra, tal com tants edificis termals públics³ (d'uns 58,70 m² útils). Fou localitzat i excavat el 1976 i reconstruït per Nieto (1993, 184-186, fig. 70). Perquè funcioni estructuralment cal l'existència de murs a tramuntana, ponent i migdia on es recolzarien les bigues que havien de sostenir el sostre del porticat. Així, doncs, serien d'aquest mateix moment les habitacions G-III A i G-III B, a nord, ben relligades una amb l'altra, amb portes d'accés als murs de migdia (al passadís (G-III A) i a la palestra (G-III B)). Al costat de migdia, el mur de les habitacions G-VIII, G-IX i G-X (espai del *praefurnium*) però no pas G-V i G-VI, bastides més tard i dissenyades, ja d'entrada, per a complir una funció ben determinada: produir salaons de peix. L'accés al conjunt s'efectuava per llevant i molt versemblantment dos sòcols de poca alçada (un mig metre), emmarcaven la porta perfectament centrada. L'estança G-III B, situada a l'interior i que donava al porticat de tramuntana, formaria part indefectiblement del *balneum*, amb una funció complementària, potser polivalent, no pas senzilla de definir (magatzem de coses relacionades amb l'activitat del conjunt termal i/o amb aspectes lligats al seu ús...). En canvi, G-III A, notablement més gran i sense cap dada aprofitable aconseguida a partir de la seva excavació, no queda tan clar. Podria, tanmateix, estar-hi indirectament relacionada (estatge dels servidors del conjunt? (fig. 3.23).

Figura 3.24. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XI des de ponent. Solera de l'antic *caldarium* i boca del *praefurnium* clausurada més tard. (23 campanya, de 1981).

El *balneum* era molt senzill, lineal. Constava d'un *caldarium* (d'uns 12,10 m²) rectangular que acabava en un *alveus* semicircular (4,90 m²) que ocupava, com pertoca, el costat de migdia⁴. En total, doncs, uns 17 m². El *praefurnium*, se situava a llevant, amb la boca de comunicació conservada, per on circulava l'aire calent i on hi hauria la caldera metàl·lica que escalfava l'aigua de la piscina, tot a tocar (fig. 3.23 i fig. 3.24). Era una habitació amb hipocaust. Es conserven alguns modestos indicis de les *suspensurae* i, sencer, el sòl, excel·lent, que les sostenia. L'única porta d'accés se situava a l'angle nord-oest de l'estança (habitació G-XI) i, immediatament a continuació, una altra cambra (G-XII), molt afectada per intervencions posteriors,

³ Com per exemple la de *Baetulo*.

⁴ És característica aquesta disposició per aprofitar la força calorífica del sol.

sense hipocaust. El sòl original ha desaparegut, però se'n marca, per fora, a la paret de migdia, la rebava o banqueta de fonamentació (fig. 3.25). Era, de fet, la cambra d'entrada al *balneum* a través d'una porta obrada al mur de llevant just en contacte amb el de migdia, que comunicava amb la palestra i, amb l'exterior. No caldria dir-ho, però era una estança polivalent que podia servir per fer-hi ablucions amb la hipotètica existència d'un *labrum* desaparegut o a través de formes més simples, menys sofisticades. Amidava uns 13,70 m² útils. Més enllà, immediatament a tramuntana hi hauríem de disposar l'*apoditerium*, petit, amb un banc corregut d'obra al costat septentrional (fig. 3.23 i fig. 3.26). La porta d'accés s'obria a l'angle nord-est (col·locada, com pertoca, en diagonal) (G-XIII) (fig. 3.23). La seva superfície útil era d'uns 9,40 m². Tot estava pensat per impedir fins on fos possible, la pèrdua de calor del caldari.

3.25. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XII des de tramuntana. La rebava ben visible, assenyalant el lloc on se situava el paviment. La porta, ben marcada, a la dreta. L'alt graó comunicava directament amb el sòl del caldarium, enlairat per l'hipocaust (23 campanya, de 1981).

Figura 3.26. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XIII, en primer terme, G-XII i G-XI, més enllà, amb presència de murets tardans i la canònica disposició diagonal de les portes d'un edifici termal (23 campanya, de 1981).

El *praefurnium* ocupava les estances on es disposen actualment les habitacions G-IX i G-VIII. Devia ser mig cobert i obert cap a migdia, des d'on s'arribava. El sòl de circulació, de terra piconada, es trobaria a una cota força més baixa que la de les habitacions posteriors, de fet, al mateix nivell de la solera del *caldarium*, l'habitació G-XI (fig. 3.23 i fig. 3.24). Amidava uns 18,30 m².

F. J. Nieto (1993, 111) assenyalava la localització de peces ceràmiques que s'utilitzaven en la construcció i en el funcionament d'aquests edificis. En l'excavació de l'espai G-IV B de 1976, al costat mateix, vam recuperar uns quants *tubuli* (Martín, Nieto i Nolla, 1979, 121 (VR208B) i 123 (VR208A, VR364A i B, VR167, VR169...)).

Els canvis i les modificacions posteriors han alterat considerablement aquest conjunt, fent molt difícil copsar-ne l'evolució. G-XI esdevingué una altra cosa, enretirant el

sòl de l'hipocaust i fent desaparèixer l'*alueus*, que quedà retallat per un mur recte, est-oest, que regularitzava la línia de la façana meridional, i fent servir el sòl de còdols i morter on reposaven, en la fase anterior, les columnetes de les *suspensurae*, de nou paviment on, en un moment imprecís s'hi van efectuar uns forats de posts, molt ben obrats, que no sabem massa bé quina funció pogueren tenir; semblantment, la boca del *praefurnium* fou segellada. No hi havia, des d'aquí, comunicació directa amb les habitacions del costat est, ni amb migdia ni amb ponent. G-XII i G-XIII s'han vist tan afectades per intervencions posteriors ben difícils de definir i de datar, que no sabríem quina funció proposar-los-hi al llarg del baix imperi i de l'antiguitat tardana. Convindria recordar que tot aquest sector esdevingué fossa comuna associada a l'hospital militar. Només a G-XI, vam documentar més d'un centenar de morts abocats de qualsevol manera que arribaven fins a damunt del sòl de base de calç i rierencs. Tots els indicis apunten a soldats morts a conseqüència de la passa de pesta que afectà la ciutadella durant el setge de la Gerra Gran (1795). Bona part de guarnició delmada era de soldats portuguesos (fig. 3.27).

No cal anar gaire lluny per trobar paral·lels estructurals. A la veïna *Emporion*, a prop del port, hi hagué, successivament dos conjunts termals, de tipus hel·lè, un dels quals, el més modern, coneixem prou bé (Palahí i Vivó, 1995, 61-84; Nolla, 2000, 47-58; Nolla, 2020, 81-94).

Figura 3.27. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XI. Primera capa de morts de la fossa comuna que ocupava completament aquesta cambra (23 campanya, de 1981).

Figura 3.28. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-XI, des del nord-est. *Alueus* clausurat per un mur tardà (23 campanya, de 1981).

Convindria, ara, que ens preguntéssim fins quan va funcionar aquell *balneum*. No tenim notícies directes sobre aquest fet i les úniques dades són estructurals: la desaparició de l'hipocaust, el tancament de la boca del *praefurnium* i la construcció del mur que anul·lava l'*alueus* de l'estança (fig. 3.28), fets que hem de considerar

coetanis. Mancats d'altres informacions, ens hem de recolzar en la construcció de la nova paret que eliminava la piscina i regularitzava la façana meridional del sector G, i que és la mateixa que definia el límit sud de G-VIII i G-IX. Així, doncs, la cronologia proposada per la construcció d'aquelles estances correspondria a la del desmantellament del conjunt termal.⁵ Però quan cal situar l'aparellament inicial de G-VIII i G-IX?

Durant la segona meitat del segle IV el sector G de l'«Edifici A» fou objecte de profundes modificacions (fig. 3.29). Desaparegué l'antiga palestra i l'*impluvium* associat, s'elevà el sòl de G-IV A i B, ara un pati a cel obert, i es bastí, per damunt de l'angle sud-occidental de l'antiga bassa, un pou ben obrat que abastava la capa freàtica del lloc que es trobava (i es troba) a molt poca fondària. D'aquesta mateixa fase⁶ hauria de ser una notable claveguera, molt ben obrada i coberta amb lloses planes d'esquist (pissarra) que resseguia pel costat de migdia el passadís G-IV A i, en arribar al gran pati, tombava 90° cap al sud, cap a la platja i el mar, sempre obrada contra els murs nord i est de G-V. Aquesta notable conducció tallava parcialment uns sòlids fonaments fundacionals, amagats, que asseguraven l'estabilitat de l'edifici (fig. 2.157 i fig. 3.30). No cal dir que s'ha de posar en relació amb la factoria pesquera. I, simultàniament, s'edificaren les habitacions G-V i G-VI, dissenyades

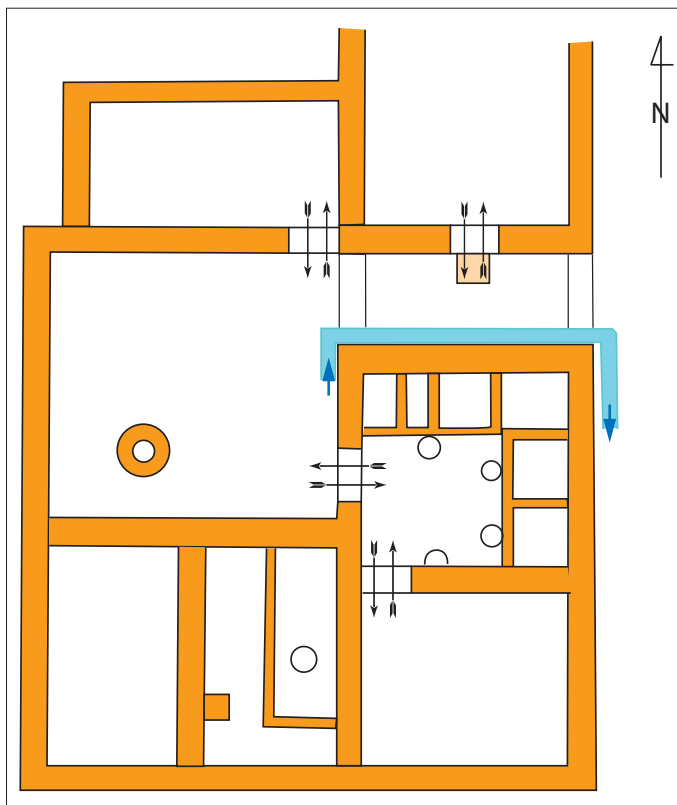

Figura 3.29. Ciutadella de Roses. «Edifici A», sector G. Planta integral esquemàtica de la factoria de salaons (segona meitat del segle IV). La compartimentació del dipòsit nord-occidental ens fa saber que ens trobariem en un moment avançat de la història d'aquell conjunt.

Figura 3.30. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-IV A. Detall del costat de llevant de la complexa claveguera obrada en relació amb la factoria de salaons que anava a desguassar a la platja i que perforava uns sòlids fonaments.

⁵ Que podria haver deixat de funcionar abans.

⁶ No tenim datacions arqueològiques precises. La seva construcció és segura durant aquella fase, però podria ser d'un segon moment.

per produir salaons, que acabaven de definir, per llevant, la façana occidental del pati G-II. Segons el nostre parer, sense cap prova indiscutible, en aquest mateix moment —i formant part de la mateixa reforma— s'haurien bastit, també, G-VIII (fase inicial) i G-IX (amagades les estructures associades a aquell moment, sota construccions posteriors), construïdes per a obtenir salaons. Una altra possibilitat que cal considerar és de proposar que aquelles estances foren un afegit posterior, un segon moment d'aquesta etapa. Entre G-V i G-VI i G-VIII i G-IX, no hi havia comunicació directa. A les dues primeres s'hi accedia des del pati G-IV; a les altres, per darrere. Segons pensem, només G-VI era un espai completament cobert (fig. 3.31), mentre que a G-V, els sostres, senzill, protegirien cada un dels dipòsits (fig. 3.32). I, semblantment, potser, a G-VIII i G-IX.

Figura 3.31. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI. Nivell d'enderroc del sostre damunt del sòl de calç original d'aquella cambra, a base de tegulae i imbrices. La taca blanca de l'esquerra assenyala l'impacte d'una bomba que va afectar aquella estança. En primer terme, identifiquem l'aparició d'un mur hel·lenístic que caldria relacionar amb l'antic port (21 campanya, de 1979).

Figura 3.32. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-V. Detall de l'excavació dels dipòsits de l'angle nord-est, on es recuperaren moltes lloses primes d'esquist (la coberta?). A l'esquerra, el pou modern (20 campanya de 1978).

La construcció de G-VIII i G-IX determinà la desaparició del *balneum* que podria haver deixat de funcionar molt abans. Detectem una llarga etapa de reformes i modificacions, com la compartimentació del dipòsit sud-oest de G-V, que no podem datar amb seguretat (fig. 3.33).

Figura 3.33. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-V. Podem observar la compartimentació de cronologia imprecisa del dipòsit nord-oest, a l'interior del qual es recuperaren una notable quantitat de tegulae i imbrices (la coberta?) (20 campanya de 1978).

EL FINAL D'AQUESTA ETAPA

Els materials d'abandonament de G-V, especialment els recuperats dins dels dipòsits, semblarien més aviat antics (segle v avançat) (*supra*), tal com succeeix també al pati G-IV A i B amb, això sí, la presència contínua i constant de peces notablement més modernes que, les peculiaritats del lloc i la metodologia d'alguna intervenció hauria pogut propiciar⁷. Davant d'aquests vestigis potser caldria fer la següent pregunta: s'hauria abandonat, aquell sector (G-IV, G-V i G-VI), en aquells anys? Cal, doncs, reflexionar, fent servir tot allò que tenim a mà, per intentar donar una resposta la més ben argumentada possible.

A les notícies acabades de comentar, n'hi hauríem d'afegir unes altres que són, a parer nostre, més valuoses, més determinats: l'existència, en aquest sector (passadís G-IV A, pati G-IV B i cambra G-V) d'uns quants enterraments infantils en àmfora (vegeu *supra* apartat Àmfores utilitzades com a sepulcres) que certificarien l'abandonament del lloc destinat, aleshores, a altres activitats, i el material que recuperarem del colgament i amortització del pou bastit dins de les obres de construcció de la petita factoria de salaons (fig. 3.17 i fig. 3.34).

Figura 3.34. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-IV B. Enterrament en àmfora (número 332) (19 campanya de 1976).

⁷ És, des d'aquest punt de vista, valuosa l'anàlisi del material de l'habitació G-VI, on sovinteja el material modern recuperat no pas en nivells superficials. En aquest cas, la bomba que esclatà al bell mig de la cambra ho pot explicar perfectament.

De l'espai G-IV A procedeixen dues àmfores usades per protegir les despulles d'uns nadons una de les quals (núm. 623), explorada l'any 1973, cal assimilar a la forma LRA 1 B (Keay 53), un recipient dedicat al transport de vi procedent de la Mediterrània oriental, una peça ben present a Roses i al territori immediat (*supra*) que, a grans trets, datariem entre la segona meitat del segle v i de mitjan i finals del vi. La segona, recuperada durant la campanya següent (1974) (núm. 722), conservava, només, el terç inferior de la peça essent impossible de classificar-la amb seguretat. Quedava clar, però, que no era cap recipient gran ni cilíndric.

En el sector G-IV B, a prop de l'angle sud-occidental d'aquell pati, en la immediatesa del brocal del pou, es localitzà i s'excavà, el 1976, un altre enterrament infantil (fig. 3.17 i fig. 3.34), oportunament publicat. En aquesta ocasió, l'àmfora usada com a taüt era pràcticament sencera, una forma Keay 36 B d'origen africà, un dels recipients més freqüents al llarg de la cinquena centúria i, versemblantment, amb esporàdica continuïtat en els inicis del segle vi.

A l'espai central de l'estança dels dipòsits (G-V), durant la campanya de 1978, s'excavà un altre enterrament infantil en àmfora que va utilitzar per a protegir les despulles un recipient de la forma Keay 62 D (núm. 563) que datariem plenament dins del segle vi o un xic més enllà (fig. 3.17 i fig. 3.19).

Convindria dir, a títol d'inventari, que en aquesta àrea que estem analitzant no es va trobar cap altra sepultura.

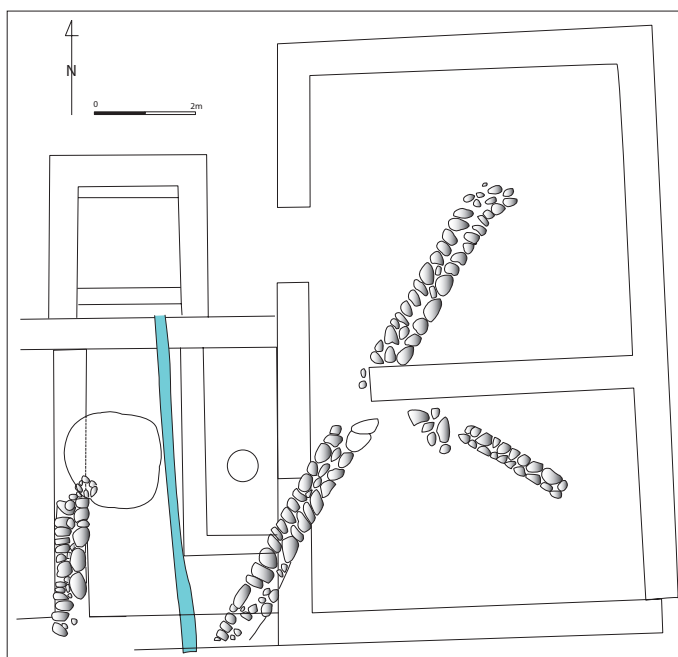
Pel que fa al material recuperat a l'interior del pou (només s'explorà fins a la capa freàtica), més aviat escàs, proporcionà, però, un fragment sencer del terç superior d'un recipient amfòric nord-africà que cal assimilar a la forma Palud 1 *type* 9, que caldria datar a partir del segon quart del segle vi (núm. 590).

Aquestes troballes recolzarien, segons pensem, la defensa d'un abandonament d'aquell sector de la factoria de salaons molt a finals del segle v o just a l'inici de la següent centúria, amb la possibilitat que el pou, inicialment, hagués continuat en ús encara uns quants anys.

Hauria estat un abandonament sectorial que no hauria afectat, inicialment, els àmbits G-VIII i G-IX.

A mitjan segle vi o, potser ja, durant la segona meitat, hauríem de situar la construcció de G-VII (seria el moment del colgament del pou) que ocupà un espai abandonat que corresponia a l'antic pati G-IV B. Es tracta d'un espai relativament petit (4,6 m²), quadrangular, amb, com a mínim, dos sòls sobreposats d'*opus signinum*, amb orificis per encaixar posts o pals (que devien tenir una funció en el procés de tallar el peix per preparar-lo) que s'adossa directament a G-VIII. Eren espais oberts i comunicats directament (de fet, una ampliació d'aquella estança). Inicialment, aquell afegit no modifica G-VIII; de fet, l'ampliava. Més endavant, dins de la segona meitat del segle VI, potser en el tercer quart, s'efectuaren canvis importants: G-IX es dotà d'un nou paviment

Figura 3.35. Ciutadella de Roses. Sector G. Planta esquemàtica de la fase final de l'àrea que ocupaven les habitacions G-V, G-VI, G-VII, G-VIII, G-IX i G-X.

d'*opus signinum* i s'obrí una conducció per a líquids que perforant els antics murs de tramuntana i migdia de G-VIII i l'excel·lent i sòlid paviment inicial d'aquesta mateixa habitació, s'abocava a l'exterior, a la (suposada) platja. Fou aleshores que el gran dipòsit fou completament colgat (ja no servia i era una nosa per moure-s'hi amb seguretat) i es perforà al costat occidental un notable pou que afectà sòls i murs (fig. 3.35. a 3.38).

Figura 3.36. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VIII. Pou tardà des de migdia (22 campanya de 1980).

Figura 3.37. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI. Sobre les estructures inicials podem observar en biaix dos murs tardans que delimitaven uns nous espais (21 campanya de 1979).

En aquell moment o, potser, més tard, s'haurien bastit tot un seguit de dependències que defineixen un seguit de murs que sovint passaven per damunt dels sòcols, solidíssims, del sector G de l'«Edifici A», murs de pedra i fang, que adopten, motes vegades però no sempre, orientacions diferents. Aquests vestigis estructurals, amb la nova disposició de G-VII, G-VIII, G-IX i G-X, correspondrien a una ocupació molt tardana d'aquell lloc, paral·lela a la identificada al «Barri Hel·lenístic» on conviuri espais habitats i productius, amb àrees funeràries durant el segle VII

(i, potser, més enllà) tal com prova una quantitat inusual sobretot d'àmfores de cronologies molt altes (fig. 3.35, fig. 3.37 i fig. 3.38).

Figura 3.38. Ciutadella de Roses. «Edifici A», habitació G-VI. Detall d'un dels murs tardans disposat en biaix sobre l'antiga cambra (21 campanya, de 1979).

BIBLIOGRAFIA

Aicart, Llinàs i Sagrera, 1991:

F. Aicart, J. Llinàs i J. Sagrera, Primera aproximació a la difusió de la *terra sigillata* lucente al nord-est de Catalunya, *Cypsela*, IX, 197-207.

Almagro, 1955:

M. Almagro, Las necrópolis de Ampurias, Volumen II. Necrópolis romanas y necrópolis indígenas, Barcelona (Monografías Ampuritanas nº III).

Aquilué i Burés, 1999:

X. Aquilué i L. Burés, 10. La ciutat de l'antiguitat tardana: fase V, *Intervencions arqueològiques a Sant Martí d'Empúries (1994-1996). De l'assentament precolloial a l'Empúries actual* a cura de X. Aquilué, Girona, 389-422 (Monografies Emporitanes 9).

Aquilué et al., 1984:

X. Aquilué, R. Mar, J. M. Nolla, J. Ruiz de Arbulo i E. Sanmartí, *El fòrum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982). Una aproximació arqueològica al procés històric de la romanització a nord-est de la Península Ibèrica*, Barcelona (Monografies Emporitanes VI).

Bedon, 1984:

R. Bedon, *Les carrières et les carriers de la Gaule romaine*, París.

Beltrán, 1970:

M. Beltrán, *Las ánforas romanas en España*, Saragossa (Monografías Arqueológicas VIII).

Beltrán de Heredia, dir., 2001:

J. Beltrán de Heredia, dir., *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona.

Bernal 1998:

D. Bernal, La producción de ánforas en la Bética en el s. III y durante el Bajo Imperio romano, a Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano (Écija y Sevilla, 17 al 20 de diciembre de 1998), Actas, 239-372.

Bonifay, 2004:

M. Bonifay, *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, Oxford (BAR International Series 1301).

Bonifay i Pieri, 1995:

M. Bonifay i D. Pieri, Amphores du Ve au VIIe siècle à Marseille: nouvelles données sur la typologie et le contenu, *Journal of Roman Archaeology*, 8, 94-120.

Bonifay et al., 1998:

M. Bonifay, Cl. Brenot, D. Foy, J.-P. Pelletier, D. Pieri i Y. Rigoir, Le mobilier de l'Antiquité tardive, *Fouilles à Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)* dirigit per M. Bonifay, M-B. Carre i Y. Rigoir, Aix-en Provence, 1998, 355-375 (ànfores, 371-372) (Études Massaliètes 5).

Bouchet et al., 2019:

E. Bouchet, F. Brechon, G. Castellvi, C. Descamps, M. Salvat, J. Sicre, Perpinyà, 2019, curadors, *Trente ans d'archéologie sous-marine en Roussillon. Pages offertes à Cyr Descamps*, Perpinyà.

Bouzas et al., 2023:

M. Bouzas, J. Burch, R. Julià, L. Palahí, P. Pons i J. Solà, Changes and Transformations on the Coast Using the Example of Roses (Alt Empordà, Catalonia), *Land*, 12, <https://www.mdpi.com/2073-445X/12/12/2104>

Bouzas i Palahí, en premsa:

M. Bouzas i L. Palahí, The Dérivée de Sigillée Paléochrétienne (DSP) from the Late Roman vicus of Roses, *33rd Rei Cretariae Romanae Fautores Congress 2024*, Leiden, en premsa.

Burch et al., 1994:

J. Burch, C. Carrascal, J. Merino i N. Navarro, La vil·la romana de la Casa del Racó, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 33, 123-138.

Burch et al., 2006:

J. Burch, G. Garcia, J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda, D. Vivó i I. Miquel, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis. 2. El castellum*, Girona-Sant Julià de Ramis.

Burch et al., 2013:

J. Burch, J. Casas, P. Castanyer, A. Costa, J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, J. Simon, J. Tremoleda, A. Varenna, D. Vivó i J. Vivo, *L'alt imperi al nord-est del Conuentus Tarraconensis. Una visió de conjunt*, Girona.

Buscató, 1999:

L. Buscató, *La colònia grega de Rhode. Una aproximació al seu origen, evolució i desaparició*, Roses (Col·lecció Papers de Recerca, 4).

Canal i Nolla, 2008:

E. Canal i J. M. Nolla, La cella memoriae de Roses, *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoromà a l'església medieval* a cura de F. Aicart, J. M. Nolla i L. Palahí, Girona, 93-105.

Casas, Nolla i Prat, 2021:

J. Casas, J. M. Nolla i M. Prat, Després de les vil·les. Establiments rurals de l'antiguitat tardana i alta edat mitjana al nord-est de Catalunya. Anàlisi de conjunt, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LXII, Girona, 31-56.

Casas et al., 1995:

J. Casas, P. Castanyer, J. M. Nolla i J. Tremoleda, *La vil·la romana de la Font del Vilar (Avinyonet de Puigventós, Alt Empordà)*, Girona, 1995 (Estudis Arqueològics, 2).

Castanyer i Tremoleda, 1999:

P. Castanyer i J. Tremoleda, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.

Castanyer et al., 1993:

P. Castanyer, E. Sanmartí, M. Santos, J. Tremoleda, C. Benet, J. M. Carreté, X. Fàbrega, J. A. Remolà, X. Rocas, L'excavació del Kardo B. Noves aportacions sobre l'abandonament de la ciutat romana d' Empúries, *Cypsela*, X, Girona, 159-194.

Castellvi et al., 2019:

G. Castellvi, C. Descamps, M. Salvat, Port-Vendres 9: un cimetière marin de l'Antiquité au Moyen Âge, *Trente ans d'archéologie sous-marine en Roussillon. Pages offertes à Cyr Descamps* a cura de E. Bouchet, F. Brechon, G. Castellvi, C. Descamps, M. Salvat, J. Sicre, Perpinyà, 68-75.

Cela i Revilla, 2004:

X. Cela i V. Revilla, *La transició del municipium d'Iluro a Alarona (Mataró). Cultura material i transformacions d'un espai urbà entre els segles V i VII. Laietània. Estudis d'arqueologia i d'història*, 15, Mataró.

Cortal, 2024:

E. Cortal Xargay, *La gestió de residus en època romana. L'exemple de Mas Poc (UE2007), un abocador baix-imperial*, Treball de final de Màster, Universitat de Girona.

Garrote i Berni, 1998:

E. Garrote i P. Berni, El consum d'oli bètic a l'Empúries romana, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 31, Figueres, 95-109.

Garrote i Berni, 1999:

E. Garrote i P. Berni, L'eix Empúries-Narbona en el circuit comercial de l'oli bètic durant l'imperi romà, *Comerç i vies de comunicació. 1000 aC - 700 Dc. XI Col·loqui d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997)*, Puigcerdà, 243-254.

Járrega, 2005:

R. Járrega, Ánforas tardorromanas halladas en las recientes excavaciones realizadas en el subsuelo de la plaza del Rey de Barcelona, *LRCW I. Late Roman Coarse Wares Cooking Wares and amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry* a cura de J. Mª Gurt, J. Buxeda i M. A. Cau, Oxford, 151-163 (BAR International Series 1340).

Jézégou, 1998:

M.-P. Jézégou, Le mobilier de l'épave Saint-Gervais 2 (VIIème s.) à Fos-sur-Mer (B.-du- Rh.), *Fouilles à Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)* dirigit per M. Bonifay, M-B. Carre i Y. Rigoir, Aix-en Provence, 343-351 (Études Massaliètes 5).

Key, 1984:

S. J. Key, *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean. A typology and economic study: the catalan evidence*, Oxford (BAR IS 196).

Llach i Llinàs, 2024:

E. Llach i J. Llinàs, Una fossa d'època visigòtica a la cantonada dels carrers Sant Bonós i Llarg (Blanes, la Selva), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona* a cura de J. Burch, R. Buxó, F. Codina, E. Cortal, J. Frigola, M. Fuertes i M. Mataró, Blanes, 223-225.

Llinàs, 2024:

J. Llinàs, Un conjunt ceràmic del segle VI dC a Blanes (la Selva), *From the Late Antiquity to the High Middle Ages: an Archaeological Vision. De la tardoantiguitat a l'alta edat mitjana; una visió arqueològica* a cura de M. Bouzas i L. Palahí, Roses, 228-236 Monografies de la Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic 1).

Llinàs *et al.*, 1997:

J. Llinàs, S. Manzano, A. M^a. Puig i X. Rocas, *L'excavació de la carretera de Sant Martí: un sector de l'entorn d'Empúries des de la baixa república a l'antiguitat tardana*, Girona, 1997 (Estudis Arqueològics. 3).

Llinàs *et al.*, 2000:

J. Llinàs, C. Montalbán, A. Ramírez i M. Sureda, *L'Hort d'en Bach, de segle II abans de Crist a l'any 2000*, Santa Coloma de Farners (Estudis i Textos, 7).

Long i Volpe, 1998:

L. Long i G. Volpe, Le chargement de l'épave 1 de la Palud (VIeme s.) à Port-Cros (Var). Note préliminaire, *Fouilles à Marseille. Les mobiliers (Ier-VIIe siècles ap. J.-C.)* dirigit per M. Bonifay, M-B. Carre i Y. Rigoir, Aix-en Provence, 317-342 (Études Massaliètes 5).

Manacorda, 1977:

D. Manacorda, Le anfore, *Ostia IV: le terme del Nuotatore. Scavo dell'ambiente XVI e del area XXV. Studi Miscellanei*, 23 a cura d'A. Carandini i C. Panella, 116-383.

Martín, 2006:

M. A. Martín, 1. Història de la investigació, *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)* a cura d'A^a M. Puig i A. Martín, Girona, 11-20 (Sèrie monogràfica 23).

Martí, Nieto i Nolla, 1979:

M. A. Martín, F. J. Nieto i J. M. Nolla, *Excavaciones en la Ciudadela de Roses (Campaña 1976 y 1977)*, Girona (Sèrie Monogràfica 2).

Nieto, 1993:

F. J. Nieto, *El edificio A de la ciudadela de Roses (la terra sigillata africana)*, Girona (Sèrie Monogràfica 14).

Nieto *et al.*, 1989:

F. J. Nieto, A. Jover, P. Izquierdo, A. Mª Puig, A. Alaminos, A. Martín, M. Pujol, H. Palou, i S. Colomer, *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip. I, G* (Sèrie Monogràfica 9).

Nolla, 1974-1975:

J. M. Nolla, Las ánforas romanas de Ampurias, *Ampurias*, 36, Barcelona, 147-197.

Nolla, 1997:

J. M. Nolla, Roses a l'antiguitat tardana. El cementiri de Santa Maria, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 30, Figueres, 107-146.

Nolla, 2000:

J. M. Nolla, Las termas republicanas en Hispania, *II Coloquio Internacional de Arqueología en Gijón. Termas romanas en el occidente del Imperio. Gijón 1999* edició de C. Fernández Ochoa i V. García Entero, Gijón, 47-58.

Nolla, 2020:

J. M. Nolla, En el origen de los *balnea publica* en Hispania, *Termas públicas en Hispania* (congreso internacional celebrado en Murcia (19-21 de abril), coordinat per J. M. Noguera, V. García-Entero i M. Pavia Page, Sevilla, 81-94 (SPAL Monografía Arqueológica Nº XXXIII).

Nolla, ed., 2002:

F. Aicart, J. Burch, E. Canal, M. Figueras, J. Llinàs, M^a del M. Llorens, J. M. Nolla, L. Palahí, G. de Prado, J. Sagrera, M. Sureda i J. Tremoleda, *Pla de Palol, un establiment romà de primer ordre a Platja d'Aro*, a cura de J. M. Nolla, Castell-Platja d'Aro.

Nolla i Amich, 1996-1997:

J. M. Nolla i N. M. Amich, El cementiri de l'àrea de l'hospital militar de la Ciutadella de Roses, *Actes del congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, 2. Hispània i Roma. D'August a Carlemany. Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVII, Girona, 1027-1040.

Nolla i Casas, 1984:

J. M. Nolla i J. Casas, *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al Nord-est de Catalunya*, Girona.

Nolla i Casas, 1990:

J. M. Nolla i J. Casas, El material ceràmic d'importació de la vil·la romana de Puig Rodon (Corçà, Baix Empordà), d'època severiana a la Baixa Antiguitat, *Cypsela*, VIII, Girona, 193-218.

Nolla i Casas, 1997:

J. M. Nolla i J. Casas, Material ceràmic del Puig de les Muralles (Puig Rom, Roses), *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X). Taula Rodona. Badalona 6, 7 i 8 de novembre de 1996. Arqueomediterrània*, 2, Barcelona, 7-19.

Nolla i Casas, 2009:

J. M. Nolla i J. Casas, *Arqueologia urbana a Girona. L'excavació Cuina de Casa Pastors*, Girona, 2009 (Estudis Arqueològics, 8).

Nolla i Casas, 2022:

J. M. Nolla i J. Casas, L'origen de la configuració ocupacional de les terres gironines. Una proposta, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LXIII, 9-32.

Nolla, Casas i Prat, 2018:

J. M. Nolla, J. Casas i M. Prat, El jaciment tardoantic del Camí de Sant Feliu de la Garriga (Viladat, Alt Empordà), *Empúries*, 57, 53-83.

Nolla, Casas i Prat, 2021:

J. Casas, J. M. Nolla i M. Prat, Després de les vil·les. Establiments rurals de l'antiguitat tardana i alta edat mitjana al nord-est de Catalunya. Anàlisi de conjunt, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, LXII, Girona, 31-56.

Nolla i Castellví, 2011:

J. M. Nolla i G. Castellví, L'Albera a l'antiguitat: la frontera permeable, *Actes del Congrés: Fronteres. Una visió des de l'Empordà. 2on congrés de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Figueres, 33-51.

Nolla i Nieto, 1980:

J. M. Nolla i F. J. Nieto, La vil·la romana baix-imperial de la Ciutadella de Roses. Algunes consideracions i darreres novetats, *Revista de Girona*, 93, Girona, 267-274.

Nolla i Nieto, 1982:

J. M. Nolla i F. J. Nieto, Una factoria de salaons de peix a Roses, *Fonaments. Prehistòria i món antic als Països Catalans*, 3, Barcelona, 187-200.

Nolla i Palahí, 2012:

J. M. Nolla i L. Palahí, El jaciment arqueològic de Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà). Noves excavacions (2008-2009) i noves dades, *Estudis del Baix Empordà*, 31, Sant Feliu de Guíxols, 7-46.

Nolla i Puertas, 1988:

J. M. Nolla i Mª C. Puertas, Ceràmiques africanes i material d'importació baix-imperial del jaciment del Camp de la Gruta (Torroella de Montgrí, Baix Empordà), *Estudis sobre Temes del Baix Empordà*, 7, Sant Feliu de Guíxols, 29-77.

Nolla i Rodà, 1995:

J.M. Nolla i I. Rodà, El sector meridional dels Pirineus a l'època antiga. Unes reflexions, *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Cultures i medi de la Prehistòria a l'Edat Mitjana. Homenatge al professor Jean Guilaine*, Puigcerdà, 507-515.

Nolla i Sagrera, 1991:

J. M. Nolla i J. Sagrera, Noves exploracions arqueològiques a la Caserna d'Alemanys (Girona). Campanya d'excavacions de 1988, *Cypsela*, IX, Girona, 177-195.

Nolla i Sagrera, 1995:

J. M. Nolla i J. Sagrera, *Ciuitatis Impuritanae coemeteria. Les necròpolis tardanes de la Neàpolis. Estudi General*, 15, Girona.

Nolla, Santamaria i Sureda, 2002:

J. M. Nolla, P. Santamaria i M. Sureda, Excavacions arqueològiques al Collet de Sant Antoni de Calonge, *Estudis del Baix Empordà*, 21, Sant Feliu de Guíxols, 87-112.

Nolla i Simon, 2019:

J. M. Nolla i J. Simon, El material ceràmic, *La vil·la romana del Pla de l'Horta (Sarrià de Ter) i el suburbium de Gerunda com espai residencial i productiu* a cura d'A. Costa, L. Palahí, J. M. Nolla i D. Vivó, Girona, 273-364 (Sèrie Monogràfica 29).

Nolla i Tremoleda, cur., 2014:

J. M. Nolla, J. Tremoleda, J. Sagrera, D. Vivó, N. Amich, L. Buscató, L. Pons, X. Aquilué, P. Castanyer, M. Santos i A. Cobos, *Empúries a l'antiguitat tardana* a cura de J. M. Nolla i J. Tremoleda, Girona (Monografies Empordanes 15).

J. M. Nolla i J. Tremoleda, curadors,

Nolla et al., 2008:

J. M. Nolla, L. Palahí, J. Sagrera, M. Sureda, E. Canal, G. Garcia, M. J. Lloveras i J. Canal, *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*, Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica 8).

Nolla et al., 2016:

J. M. Nolla, J. Burch, L. Palahí, N. M. Amich, E. Canal, J. Casas, P. Castanyer, J. Sagrera, M. Sureda, J. Tremoleda, D. Vivó, J. Vivo, A. Costa, M. Prat, J. Simon i A. Varena, *Baix imperi i antiguitat tardana al sector nord-oriental de la província Tarraconensis. De l'adveniment de Dioclecià a la mort de Carlemany (284-814)*, Girona.

Oliva, 1965:

M. Oliva, Historia de las excavaciones de Rosas, *Revista de Gerona*, 31, 67-78.

Oliva, 1973:

M. Oliva, *Arquitectura románica ampurdanesa. Santa María de Roses (Gerona). Su obra de restauración. Primeros trabajos*, Girona.

Oliva, 1976:

M. Oliva, Excavaciones arqueológicas en la provincia de Gerona en 1973, *Noticiario Arqueológico Hispánico. Prehistoria*, 5, Madrid, 139-140.

Oliva i Palol, 1952:

M. Oliva i P. de Palol, 6. Excavaciones en Rosas, *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas en Gerona durante los años 1942 a 1948* a cura de L. Pericot, Madrid, 124-145, l'òm. XXIX a XXXIV.

Palahí i Nolla, 2010:

L. Palahí i J. M. Nolla, *Felix Turissa. La vil·la romana dels Ametllers i el seu fundus (Tossa de Mar, la Selva)*, Tarragona, 2010 (Documenta 12).

Palahí i Vivó, 1995,

L. Palahí i D. Vivó, 4.1. Els precedents. L'edifici termal, J. M. Nolla i J. Sagrera, *Ciuitatis Impuritanae coemeteria. Les necròpolis tardana de la Neàpolis. Estudi General*, 15, Girona, 61-84.

Palol, 2004:

P. de Palol, *El castrum del Puig de les Muralles de Puig Rom (Roses, Alt Empordà)*, Girona (Sèrie Monogràfica 22).

Panella, 1973:

C. Panella, Appunti su un gruppo di anfore della prima, media e tarda età imperiale, *Ostia III: la terme del Nuotatore. Scavo degli ambienti III, V VII. Scavo dell'ambiente V e di un saggio nell'area SO. Studi Miscellanei*, 21 a cura d'A. Carandini i C. Panella, 460-633.

Pieri 2005:

D. Pieri, Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine (v-vii siècles). Le témoignage des amphores en Gaule. Institut Français de Proche-orient. Beirut.

Puig, 1998:

A. Ma Puig, El jaciment de *Rhode* a la fi de l'antiguitat tardana. Contextos del segle VII dC a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Pyrenae*, 29, Barcelona, 171-192.

Puig, 2005:

A. Ma Puig, *Memòria d'excavació. Claustre del monestir de Santa Maria de Roses (Alt Empordà)*, Barcelona.

Puig, 2006:

A. Ma Puig, Intervencions a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), en el bienni 2004-2005, *Vuitenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Roses, 581-586.

Puig, 2008:

A. Ma Puig, Intervenció a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), durant el bienni 2006-2007, *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, L'Escala-Empúries, 543-548.

Puig, 2010:

A. Ma Puig, Les campanyes del bienni 2008-2009 a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Desenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Arbúcies, 673-681.

Puig i Codina, 2004:

A. Ma. Puig i D. Codina, Intervenció al claustre del monestir de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 485-491.

Puig i Teixidor, 1998:

A. Ma. Puig i M. Teixidor, La cinquena campanya d'excavacions a la Ciutadella de Roses en el marc del conveni dels anys 1993-1996 (Roses, Alt Empordà), *Quartres Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Figueres, 136-148.

Puig *et al.*, 1994:

A. M^a. Puig, M. Pujol, G. Vieyra i C. Carrascal, Resultats de la darrera campanya arqueològica realitzada a la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Segones Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Torroella de Montgrí, 156-165.

Puig *et al.*, 1996:

A. M^a. Puig, C. Carrascal, M. Teixidor i G. Vieyra, Els principals punts d'actuació al jaciment múltiple de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Terceres Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Santa Coloma de Farners, 242-251.

Puig *et al.*, 1996-1997:

A. Mª Puig, C. Carrascal, G. Vieyra i M. Teixidor, La Roses d'època visigòtica en el subsòl de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà): darreres investigacions, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXVII, Girona, 1011-1026.

Puig *et al.*, 2000:

A. M^a. Puig, B. Agustí, M. Teixidor i A. Martín, Resultats de la primera campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de Roses (Alt Empordà), *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 172-176.

Puig *et al.*, 2002:

Anna M^a. Puig, B. Agustí, M. Teixidor i A. Martín, Segona campanya d'excavacions a l'església de Santa Maria de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 301-306.

Pujol i Carreras, 2002:

M. Pujol i C. Carreras, L'ancoratge i port de *Rhode* (Roses, Alt Empordà), *Empúries*, 53, Barcelona, 131-154.

Ramon 2008:

J. Ramon, La cerámica ebusitana en la Antigüedad Tardía, dins Bernal, D. i Rivera, A. Cerámicas hispano-romanas. Un estado de la cuestión, 413 - 433.

Raynaud i Rébé, 2014:

Cl. Raynaud i I. Rébé (i col·laboradors), Historiographie et questions archéologiques, *Le première Moyen Âge à Ruscino (Château-Roussillon, Perpignan, Pyrénées-Orientales). Entre Septimanie et Al-Andalus (VIIe-IXe s.). Hommages à Rémy Marichal* a cura de I. Rébé, Cl. Raynaud i Ph. Sénac, Lattes, 25-48 (Monographies d'Archéologie Méditerranéenne 35) .

Remolà, 1996:

J. A. Remolà, *El comerç marítim durant el tardo-imperi. El cas de Tarraco a través de les ànfores*, Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.

Remolà, 2000:

J. A. Remolà, *Las ánforas tardo-antiguas en Tarraco, (Hispania Tarraconensis). Siglos IV-VII d. C.*, Barcelona (Col·lecció Instrumentum 7).

Riera, 2017:

M. Riera Rullan, *El monacat insular de la Mediterrània occidental. El monestir de Cabrera (Balears, segles V-VIII)*, Barcelona (Studia Archaeologiae Christianae 1).

Riley, 1981:

J. A. Riley, *The pottery from the cistern 1977.1, 1977.2 and 1977.3, Excavations at Carthage conducted by the University of Michigan. VI* a cura de J.H. Humphrey, Ann Arbor, 86-124.

Riuró, 1985:

F. Riuró, Diaris dels treballs realitzats dins la ciutadella de Roses per la delegació local de l'antic Servei Nacional d'Excavacions Arqueològiques en el període comprès entre juliol de 1958 i juliol de 1963, *Homenatge al Dr. Josep Maria Corominas. Volum II. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 1985, 197-212.

Riuró, 1995:

F. Riuró, Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica, *Quadern de Treball*, 8, Girona, 75-111.

Riuró, 1998:

F. Riuró, Crònica de 50 anys d'activitat arqueològica. (II), *Associació Arqueològica de Girona. 25 anys, 1972-1997. Quadern de Treball*, 9, Girona, 117-150.

Riuró i Cufí, 1961-1962:

F. Riuró i F. Cufí, Prospecciones arqueológicas en Rosas (Gerona), *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, XV, Girona, 203-224.

Soler, Nolla i Casas, 2020:

V. Soler, J. M. Nolla i J. Casas, *Un abocador del segle III a la statio de Mas Gusó, en el territorium d'Empúries*, Girona (Estudis Arqueològics, 12).

Subias i Codina, 2022:

E. Subias i D. Codina, Les campanyes del bienni 2020-2021 al Barri Hel·lenístic de la Ciutadella de Roses (Roses, Alt Empordà), *Setzenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona* a cura de J. Burch, R. Buxó, J. Frigola, M. Fuertes, M. Mataró, Girona, 135-138.

Subias i Codina, 2024:

E. Subias i D. Codina, Intervenció al Barri hel·lenístic de la Ciutadella (Roses, Alt Empordà), la campanya 2023, *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona* a cura de J. Burch, R. Buxó, F. Codina, E. Cortal, J. Frigola, M. Fuertes i M. Mataró, Blanes, 220-222.

Tremoleda et al., 2019:

J. Tremoleda, P. Castanyer, M. Santos i J. M. Nolla, Un nou pol de centralitat en el cementiri tardoantic de la Neapolis emporitana, *Tarraco Biennal. Actes. IVt Congrès Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica. El cristianisme a l'antiguitat tardana. Noves perspectives. Tarragona, 21-24 de novembre de 2018* a cura de J. López Vilar, Tarragona, 155-163.

Vegas, 1973:

M. Vegas, *Cerámica común romana del Mediterráneo occidental*, Barcelona (Publicaciones Eventuales nº 22)

Viegas et al. 2023:

C. Viegas, C. Fabião, R. de Almeida, Standardization of Lusitanian amphorae. Between convergence and diversity, dins H. González y J. Leidwanger (eds.): *Regional Economies in Action. Standardization of Transport Amphorae in the Roman and Byzantine Mediterranean*, Austrian Science Fund, Viena, 115-154.

Zevi i Tchernia, 1969:

F. Zevi i A. Tchernia, Amphores de Byzacene au Bas-Empire, *Antiquités Africaines*, 3, 173-214.

